

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК МАСАЛАЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАР ИТТИФОҚИ

ЁШЛАРГА ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК
ХИЗМАТ КЎРСАТИШ МАРКАЗИ

**«ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИНГ
ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК МАСАЛАЛАРИ»
МАВЗУСИДАГИ ХАЛҚАРО
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ**

Мақолалар тўплами
1-қисм

Тошкент-2021

Замонавий таълим-тарбия жараёнининг психологик-педагогик масалалари / Мақолалар тўплами. – Тошкент, 2021. – 261 бет.

Мазкур тўплам “Замонавий таълим-тарбия жараёнининг психологик-педагогик масалалари” мавзусига бағишлаб ўтказилган Халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари асосида тайёрланган. Ушбу тўпламда психология ва педагогиканинг назарий, методологик ҳамда умумпсихологик масалалари, ижтимоий-маънавий ўзгаришлар, ёшларнинг ижтимоий-психологик, ҳуқуқий муаммолари, унинг сабаб ва ечимлари, ёшларнинг хулқ-атвори ва дунёқарашида кузатилаётган ўзгаришлар, ижтимоий-психологик таъсирлар, ижтимоий-психологик муаммоларнинг ёшлар руҳиятида намоён бўлиш хусусиятларини илмий тадқиқ этиш бўйича олиб борилаётган изланишларнинг долзарб йўналишлари, бу борада йиғилган маълумотлар ва улардан амалиётда фойдаланиш имкониятлари юзасидан амалий билимлар тақдим этилади.

Мақолалар тўплами соҳа мутахассислари, маънавий-маърифий ишларни ташкил этишга масъул ходимлар, амалиётчи психологлар, психология таълим йўналиши талабалари, психология бўйича илмий изланишлар олиб боровчи тадқиқотчилар, психологияга қизиқувчи турдош йўналишлар вакилларига мўлжалланган.

Тахрир кенгаши аъзолари: Ўзбекистон халқаро ислом академияси катта ўқитувчиси, Психология фанлари бўйича PhD
М.Р.АКРАМОВ

Ўзбекистон халқаро ислом академияси ўқитувчиси
А.С.НАЗАРОВ

Ўзбекистон халқаро ислом академияси тадқиқотчиси,
психолог
С.С.ҚАХХОРОВ

Имом Мотуридий халқаро илмий тадқиқот маркази
етакчи илмий ходими
З.З.АРСЛОНОВ

Ёшларга ижтимоий-психологик хизмат кўрсатиш
маркази психологи
М.Қ.КУБАЕВ

«Замонавий таълим-тарбия жараёнининг психологик-педагогик масалалари» мавзусидаги Республика илмий-амалий конференциясини ўтказиш Ўзбекистон ёшлар иттифоқи муассислигидаги Ёшларга ижтимоий-психологик хизмат кўрсатиш маркази Илмий-психологик Кенгашининг 2021 йил 31 мартдаги 01-04/16 сонли мажлис баёни билан мақулланган.

Тўпламда келтирилган маълумотларнинг ҳолислиги ва ишончилигига муаллифлар масъулдирлар.

PSYCHOLOGICAL MODELS OF BEHAVIOR OF MANAGERS IN THE PROCESS OF MAKING MANAGEMENT DECISIONS

B.M. UMAROV

Professor, Tashkent State Pedagogical University
named after Nizami, Doctor of Psychology,
(Tashkent, Uzbekistan)

A.S.NAZAROV

Teacher, International Islamic Academy of Uzbekistan,
(Tashkent, Uzbekistan)

Annotation: This article reveals the socio-psychological characteristics of managerial decision-making, as well as provides psychological recommendations for improving the efficiency of the managerial decision-making process based on the results of experimental work.

Key words: personality, personnel, manager, individual personality traits, decision making, managerial decisions, conscious choice, determinism, indeterminism.

Management decision is the main activity of a manager. It creates the direction, form and content of the work of a collective of subordinates. The smallest gaps in management decisions can result in losses both for employees of the labor collective and, ultimately, for society.

Competent professional management reacts in the form of managerial decisions, primarily to the emergence of a new one, to special situations in the economic, political, socio-psychological spheres. The need for a managerial decision arises where a contradictory situation develops.

The managerial decision depends on many factors: on the state of affairs in the controlled area, on the state of the labor collective, on staffing, etc. In addition, management makes special demands on the personal qualities of the leader, on his mental abilities, on his ability to predict and analyze the emerging management situations.

The very process of making a managerial decision is difficult to study. This is due to the fact that the course of the decision-making phases is, for the most part, hidden from direct observation. It is very difficult to create an experimental situation in which it is

possible to trace the birth of a decision, since the real conditions in which a managerial decision is made are of great importance. Most managers, carrying out this type of activity, rather intuitively take into account many factors that affect the management situation, and, as a rule, cannot say how they do it.

Another important aspect of making a managerial decision is the receipt and use of information in communication situations.

Characteristic for making a decision are the activity of the subject and his awareness to a certain extent of his own activity. In our opinion, a constant struggle or conflict of motives will constitute the specifics of a person's managerial activity. It is his resolution, or leveling, that is reflected in the leader's behavior as a choice of alternatives. Researcher psychology of management from Uzbekistan A. Nazarov directly linked the effectiveness of the organization with the preparation, adoption and implementation of management decisions [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11].

At the same time, the potential of leadership abilities, motivational profile, and the ability to take risks are revealed. The leader's behavior expresses his mental organization and life experience. It is mediated by social attitudes, norms and traditions, relations prevailing in society, which largely determines the content and style of decisions made. The decision-making style has a decisive influence on the formation of norms and traditions, expectations, social attitudes and interpersonal relations in social groups. By the nature of the decisions made, by the ability to resolve problem situations, it is possible to make predictions about a person's ability to work with people, to perform the functions of leadership in general; it is possible to evaluate how the individual steps are carried out in the implementation of the solution, which occur mainly in the acts of communication and organizational relations.

According to A.S. Nazarov, the most important stages of making a managerial decision are the initial ones, since they are associated with the collection of information and its distribution and correlation [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11].

The third stage of the solution is the advancement of a hypothesis. A hypothesis is a model of a possible decision, a preliminary decision made on the basis of primary information. "

To optimize the decision-making process, collective forms of work are used. The prerequisites for efficiency in this case are the skills of reflection that have developed in the group, that is, reflection and awareness of what is happening in the process of joint activity. Due to reflection, it is possible to increase the efficiency of the implementation of all stages of developing a solution, to compensate for the manifestations of the non-optimal style of individual participants, to smooth out the influence of their individual psychological characteristics.

Control occupies a special place among the factors ensuring the implementation of the decisions made, including the strength of its socio-psychological impact. The psychology of behavior must be considered both in relation to the person being tested and in relation to the performer. In the course of monitoring, difficulties are often found. For example, it can be difficult to get to the truth, to avoid bias and subjective interpretations, in addition, the influence of ordinary human weaknesses, excusable in other cases, but not in the case of monitoring the implementation of the decision, cannot be belittled. Excessive gullibility, superficial observations, fear of offending a respected person by too deep study, a desire to justify the expectations of a senior boss can act as such weaknesses. Lack of competence, limited time for deeper analysis, and lack of civic courage to tell the truth can also complicate control.

Having given an order to implement the decision, the manager then focuses on feedback - incoming information about the progress of the decision. But that doesn't solve the whole problem.

First, because the direct participant in the events evaluates them with elements of subjectivity. We evaluate ourselves most often not by the actual results of work, but by the effort that was required for this. For a leader, an objective assessment of the actual state of affairs is important.

Secondly, the head is interested not so much in the objective information of individual sections as in comparative data on the degree of implementation of his decisions in different teams (divisions).

Thirdly, executive and control activities are fundamentally different in terms of their goals, methods of action, motives, results and conditions and require different professional training and experience.

Fourthly, the head at different times requires different information, for this, subordinates must ensure continuous and timely submission of various information, which separates them from their direct responsibility for implementing decisions.

Fifth, the leader needs personal impressions, a live connection with the performer, in addition to information, no matter how objective it may be.

The question arises, what gives control to subordinates? It is designed to inform performers about the progress of work, its compliance with the plans of the head. The performer is interested in that his efforts were noticed by others and appreciated. Recognition serves as an additional incentive for further efforts in the work, especially of respected people, recognized authorities. The very fact of control (in a delicate form) serves as an argument that increases the prestige of the task performed by the performer, adds self-esteem and confidence in one's own affairs.

Compliance with certain conditions of a psychological nature increases the effectiveness of control. Namely: when a person works enthusiastically, selflessly and faithfully, you should not distract him, since internally he will accept control as a hindrance. Control should be exercised in a situation when the employee is in doubt, or when a certain stage of work has been completed and he is ready to share the results himself.

Questions, often supervised, reflect a particular meaning in the minds of the performers. What falls out of the controllers' attention goes into the shadows of the performer as well. Therefore, control should be carried out systematically. Everything should be checked, although not equally deeply.

Rational organization of the implementation of managerial decisions and systematic monitoring of compliance with the norms and conditions for high-quality implementation is a real prerequisite for ensuring their effectiveness.

Designing and implementing solutions that deliver consistently high performance is a challenge for experienced executives too. For various reasons, the effect may not be as

expected. However, there should be a constant striving to maximize the effect, since insufficient efficiency qualifies as a “marriage” in the work of a manager.

So, the performance of the enterprise depends on the quality of management decisions. They must meet certain requirements, proceed from the prevailing economic conditions, and be adopted in compliance with organizational and psychological prerequisites.

Organization and control of the implementation of managerial decisions, and control over their quality (and, accordingly, their effectiveness) can be called one of the most important prerequisites for ensuring the competitiveness of products and firms in the market, the formation of rational organizational structures, the implementation of the correct personnel policy and work, regulation of social and psychological relations at the enterprise, creating a positive image, etc.

REFERENCES

1. Nazarov A. S. Psychological analysis of levels of administration of management decisions //Вопросы экономики и управления. – 2020. – №. 3. – С. 1-5.
2. Nazarov, A. S. (2020). Қарор қабул қилиш бошқарув фаолиятининг психологик мезони сифатида. *Молодой ученый*, (11), 280-282.
3. Назаров, А. С. (2020). Adoption of management decisions as the main function of the modern manager. *Проблемы современной экономики* (pp. 7-12).
4. Назаров А. С. Psychological aspects of managerial decision making //Молодой ученый. – 2020. – №. 44. – С. 45-48.
5. Назаров А. С. The psychology of decision-making strategies //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – №. 1-7. – С. 79-82.
6. Назаров А. С. Психологические особенности разработки и реализации управленческих решений //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – №. 2-9. – С. 31-35.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

*Назаров Азамат Соттарович,
преподаватель кафедры психологии религии и педагогики,
Международная Исламская Академия Узбекистана (Ташкент),*

Одним из важных вопросов в психологии управления является анализ уровней принятия управленческих решений и изучение факторов, влияющих на него. В процессе управления существует четыре уровня принятия решений, в рамках каждого из которых требуется определенных навыков для работы.

Первый уровень принятия решений — это обычный, повседневный уровень. В этом случае инструкции и правила строго соблюдаются, ситуация оценивается должным образом и устанавливается контроль. Возникающая проблема сравнивается с набором существующих решений, из которых принимается и реализуется оптимальный вариант. Обычно это делается по принципу «В таких ситуациях нужно делать так». Трудности в таких ситуациях могут возникать из-за некомпетентности лица, принимающего решение, незнания существующих руководящих принципов, неправильной оценки ситуации или отсутствия смелости. На этом уровне принятия решений творческий подход не требуется, потому что решения ситуации уже predetermined.

Второй уровень принятия решений — это уровень, основанный на отборе, на котором цели изучаются, планируются и анализируются данные. Он сравнивает ряд возможностей по существующей проблеме и фокусируется на наиболее эффективной и экономичной, которая наиболее подходит для решения этой проблемы.

Третий уровень принятия решений называется гибким уровнем, на котором выявляется проблема, решаемая систематическим образом. Создаются рабочие группы, анализируются существующие риски. Принятие решений на гибком

уровне немного сложнее, и руководителю приходится отказываться от старомодного подхода к знакомой проблеме и приходить к творческому решению. В этом контексте успех лица, принимающего решения, основан на его личной инициативе, его способности сделать смелый шаг в неизвестность.

Четвертый уровень принятия решений называется инновационным уровнем, где решения, связанные с внедрением новшеств, являются более сложными. В неопределенной ситуации человек должен уметь использовать новый подход, креативные идеи других специалистов.

Когда лицо, принимающее решение, сталкивается с проблемной ситуацией и должно принять конкретное решение, он или она должны сравнить ситуацию и ожидаемое решение с группой решений, перечисленных выше, и определить, к какой категории она относится. Такое действие позволяет ему во всяком случае представить, каким будет решение проблемы и в какой форме оно проявится. Это вместе с информацией о том, насколько правильно или нет выбранный путь, создает основу для изменения стиля движения в случае необходимости. В любом случае, преднамеренное решение состоит в том, чтобы включить его в какую-то категорию и сравнить с востребованной выборкой, даже если только частично предсказать результат.

В процессе принятия управленческих решений вступает в силу принцип многофакторности. Одним из таких факторов является фактор личной компетентности.

Для показа роли этого фактора в процессе принятия решений может использоваться метод “Ринги”. Метод “Ринги” широко используется в японском бизнесе. Согласно этому методу, решение принимается с согласия по запросу, а не на заседаниях, и проводится в несколько этапов (таблица 1).

Таблица 1

Этапы применения метода «Ринги»

<i>Н/п</i>	<i>Этапы</i>	<i>Примечание</i>
1	Первый этап	На этом этапе руководство Организации вместе с привлеченными экспертами предоставит общее мнение по проблеме (например, производству нового типа продукции), по которой должна быть решена проблема.
2	Второй этап	Проблема переносится «вниз», т. е. на этап, на котором будет организована работа над проектом.
3	Третий этап	На данном этапе все аспекты проекта будут детально обсуждены с исполнителями. На самом деле это этап преодоления противоречий, противоречивых взглядов
4	Четвертый этап	Для решения вопроса будут проводиться специальные советы и конференции.
5	Пятый этап	На данном этапе документ подписывают исполнители, все ставят свои печати, и документ утверждается руководством Организации.

В Японии принято считать метод «Ринги» одним из проявлений философии управления, которая поощряет осторожность, бережливость и общественную ответственность. Хотя этот метод подвергался критике в японской прессе за его чрезмерную громоздкость, ничего не сказано об отказе от его использования. В целях стратегического и тактического управления рациональные решения принимаются на основе экономического анализа и оптимизации.

В процессе управления всегда приходится решить определенную проблему. Из-за отклонения от установленных параметров по разным причинам возникает необходимость в новых процессах, что приводит к необходимости знать, анализировать и решать проблемы, возникающие перед производством.

После определения необходимости принятия решения и конкретной ситуации на анализируемом объекте формируется цель решения, которая может быть достигнута различными способами, и определяются задачи для ее решения. Цель решения может быть указана вышестоящим органом. Например, целью было резкое увеличение производства зерна и достижение независимости зерна. На основании ряда соображений будут определены районы, которые лучше всего подходят для выращивания зерновых. Министерство решает изменить их специализацию, и для этого оно разрабатывает план по переводу районов в зерновое хозяйство. Как только руководители округа получают задание, они тщательно готовятся к внедрению решения в производство.

Основная цель и задача здесь — выращивать зерно, необходимое для республики. Таким образом, идентификация проблемы начинается с определения ситуации и причин проблемы. Выявление ситуации означает анализ причин проблемы. Также при принятии решения в такой ситуации анализ фактора времени является первичной задачей.

Временной фактор в процессе принятия решений объясняется с двух разных точек зрения: во-первых, ограничено ли время при принятии решения, и во-вторых, время, необходимое для выполнения решения. В обоих случаях фактор времени влияет на качество исполнения решения. Мы используем фактор времени в первом смысле ниже.

Известно, что течение времени может изменить ситуацию. Если решение, принятое вовремя, становится устаревшим, принятое решение может также утратить свою силу. Конечно, принятие решения за ограниченное время может быть сложной задачей для человека. Есть люди, которые могут потерять себя, когда время ограничено. В результате принимается некачественное, либо неправильное решение. Выбор ограниченного промежутка времени, особенно в неопределенных ситуациях, еще больше усложняет ситуацию. Поэтому руководитель должен учитывать фактор времени при принятии решения.

Также необходимо принимать во внимание единицу времени, выделенную для выполнения решения при принятии решения. Долгосрочное принятие решений и

краткосрочное исполнение также являются важными аспектами принятия решений.

Литература:

1. А. В. Карпов, А. А. Карпов., Е. В. Маркова. Психология принятия решения в управленческой деятельности. М. 2016.
2. А. Т. Зуб. Принятие управленческих решений. М. 2010.
3. Л. А. Бирман. Управленческие решения. Учеб. пособие. - М. : Дело, 2008.
4. А. С. Назаров. Психологический анализ уровней принятия управленческих решений и факторов, влияющих на него / Молодой ученый. -2020. -№ 21 (311).

ДИНИЙ МУТААССИБ ШАХС ПСИХОКОРРЕКЦИЯСИ ВА УНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

*Қаххоров Сарвар Сайфиддинович
Ўзбекистон халқаро ислом академияси тадқиқотчиси*

Диний мутаассиб шахсини объектив (мавжуд, реал) ҳаётга қайтариш масаласи кўплаб тадқиқотчиларнинг эътибор марказини эгаллаган мушкул масалалардандир. Айрим мутахассислар мутаассиб шахсини психокоррекциялашда вақт меъёрини таъкидлашса, айримлари эса бунда шахсни фаоллигини таъминлашга урғу берадилар. Диний мутаассиб шахсини қайта программалаштириш зарур деган қарашни ҳам мавжуд. Маълумки, диний мутаассиб шахсининг асосий фаолияти маълум мутаассиб жамоа таркибида бўлгани боис ҳам уни жамоавий муҳитдан дарҳол ажратмаслик ва аксинча, яқинлари ёрдамида эквивалент жамоа тузиб шу жамоа орқали ўз-ўзини ўзгартириши учун имконият яратиб бериш керак. Диний мутаассиб шахсини реал ҳаётга қайтариш усулларида бири бу худди диний мутаассиб жамоа каби шундай жамоа яратиш керакки, бу жамоани юрагини мижознинг энг яқин кишилари

ташкил этишлари зарур. Бунда аввалги мутаассиб жамоанинг собиқ аъзоларидан ҳам фойдаланиш мумкиндир. Яъни бунда мижоз мутаассиб жамоа таъсиридан аста-секинлик билан чиқа бошлайди. Бундай жамоани яратишда оилавий психотерапевтни ёрдамидан фойдаланиш мумкин. Бундай жамоада жамоа аъзолари мижозда мавжуд ва кутиладиган турли муаммоларни кўрсатишга ҳаракат қила бошлайдилар. Бу ҳаракат тўсаттан бўлмай, маълум режалаштирилган босқичларда олиб борилиши мақсадга мувофиқдир. Стивен Хассен инсонларни чалғитувчи 10 та мулоҳазаларни қайд этади:

- 1-“Ҳеч қандай онгни бошқариш мавжуд эмас”
- 2-“Ҳар қандай таъсир онг устидан назоратга уринишдир”
- 3-“Балки у ўзича бахтлидир”
- 4-“Вояга етган одамни ҳаётига аралашиб бўлмайди”
- 5-“У ўзи хоҳлаган нарсасига ишониши мумкин”
- 6-“У ўзи ҳал қила оладиган даражада етарли ақилли”
- 7-“у шу қадар кучсизки, у бошқарувни излайди”
- 8-“Аввалги ҳаётдан секатдаги ҳаёти афзалдир”
- 9-“у қачон адашганлигини билса, ўзи жамоадан чиқиб кетади”
- 10-“Биз ишончни йўқотдик” каби.

Юқоридаги терапевтик жамоа аъзолари мижозга қўидаги когнитив (когнетео-ақл) стереотипларни енгиб ўтишга ёрдам берадилар:

А) Аввалги тажрибаларни мутлақлаштириш: “у аввал ҳам мени маслаҳатларимни тингламасди, ҳозир ҳам тингламайди”;

В) Умумий хулосалаш: “аввалги сафар у биз билан уришиб қолди, у мени кўролмайди”;

С) “Ҳа, сен зомбисан” деган ёрликни муҳрлаш;

Д) Ўз-ўзини айблаш: “уни жамоага кириб қолиши бу мени айбим”;

Е) Тан олмаслик: “уни ҳеч ким бошқармаяпти фақат у ҳозир саросимага тушиб қолган”;

Ғ) Ижобийлаштириш: “Агар жамоа бўлмаганида у ҳозир гиёҳвандлар орасида бўлар эди”;

Г) Негатив филтрлаш: “кеча ажойиб кун бўлган эди аммо у яна жамоага қайтди, қилган меҳнатларимиз бесамар кетди”;

Н) Эмоционал аргументация: “ўйлайманки, бундай савсатага ишонган одам, шунчаки кучсиз одамдир”.

Айнан юқоридаги жамоа аъзоларининг роллари алмашилиб туради. Бу жамони самарали меҳнати сабаб миждоз реал ҳаётга қайтиши мумкин. У энди ўзида азобланиш ва гуноҳқорлик хиссини тугади ва аввалги мутаассиб жамоадаги яқинларини бу жамоадан қутқариш учун бор кучини сарфлайди ва кўпинча бунга эришади ҳам. Бу ишда жамоа аъзолари уни мутаассиб жамоага яқинлатмай, уни дўстларига берадиган энг катта ёрдами бу - ўз мусақил ҳаётини йўлга қўйиш орқали намуна кўрсатишни уқтириришлари зарур.

Диний мутаассиб шахсларни терапевтик даволаш қуйидаги босқичларда олиб борилади:

- 1) Терапевтик усулларни ўзаро боғланишини таъминлаш;
- 2) Текшириш ва баҳолаш;
- 3) Диссоциал (ғайриижтимоий) тизимни аниқлаштириш;
- 4) “сиқиб чиқарилган” ахборотларни тиклаш ва ғайриижтимоий тўсиқларни олиб ташлаш;
- 5) Хотирани қайта тиклаш ва акс эттиришни коррекциялаш (соррест. Инг. “тўғрилаш”);
- 6) Ташқи тасаввурларга нисбатан акс таъсирни шакллантириш;
- 7) Программалаштирилган сигнал (диний китоб, маъруза, адабиётлар каби)ларни реал акс эттириш;
- 8) Тажрибасидаги ва ҳозирги янги дунёқарашидаги фикрларни ўзаро боғлаш ва таққослаш кабилар.

Юқоридагиларни амалга оширишда катарсис, гипноз, ўз-ўзини қўллаб қувватлаш (кундалик тутиш, расмлар чизиб бориш орқали) каби усуллар ва дорилар ёрдамида даволаш орқали амалга оширилади. Бу ўринда миждозларда пайдо бўлувчи ўз жонига қасд қилиш (суицид) кўрсатгичини ошиши мумкин. Бу ҳолат асосан программалаштирилган сигналларга ва аввалги таасуротларга қарши

курашиш жараёнида юзага келувчи депрессив ҳолат билан изоҳланади. Асосийси, миждозларда улар барча бўлган воқеаларга сабабчи эмасликлари ва аксинча улар турли манипулатив (бошқаришга оид) усулларни қурбонига айланганликларини тушунтириш муҳимдир. Қолаверса, шахсдаги ресоциаллашув (қайта иждимоийлашув) учун кенг имкониятлар яратиб бериш зарур. У ўзининг иждимоий статусини ўзи белгилай олиши керак. Мутаассиб шахсдаги гуноҳкорлик хиссини йўқотиш муҳимдир. У ўзи юз ўгирган ва ундан воз кечганлар олдида ўзини айбдордек хис қилади ва бу ҳам иждимоий тўсиқлардан бири бўлиб хизмат қилади. Шу сабаб шахсга ўз-ўзини ва атрофдагиларни адекват англашга ёрдам бериш зарур. Бунда Гешталат терапиядаги қатор усуллардан, шунингдек, арттерапия ва аутотренинглари яхши самара бериши мумкин.

Қолаверса, динга мутаассиб бўлишни олдини олишда кенг жамоатчилик орасида давра суҳбати ва турли тадбирларни ташкил этиш, Ислом динининг асл моҳиятини, унинг инсонпарварлик ғояларини тушунтириш ишлари ҳам самарали саналади. Чунки, Қуръони Каримни қатор оятларида бағрикенглик, мўтадилликка чақирилади. Масалан, Бақара сураси 156-оятда “Динда мажбурлаш йўқдир”, Анъом сураси 152-оятда: “Ҳеч бир жонни тоқатидан ташқарисига таклиф (амр) қилмаймиз...”¹ дейилган. Муҳаммад (а.с) ҳадисларида динда мўтадил (ўртача) бўлишга чақирилган”². Шунингдек, ҳадисларда динда чуқур кетиш, таассубга берилиш қораланади. Ислом динининг асл моҳиятини мусулмон аҳолига тушунтириш натижасида уларни диний мутаассибликдан асраш мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдурахмонов Ф, Абдурахмонова З, “Дин психологияси”. Тошкент-2011. 80-бет.
2. Асмолов А.Г. “Психология обыкновенного фанатизма”//Международный диалог: теория и практика.: Центр СМИ МГУ им. В.М. Ломоносова 2004. 274-бет.
3. Каримов А.К “Диний мутаассибликнинг тарихий илдизлари, замонавий кўринишлари ва унга қарши кураш асослари” (Ўзбекистон мисолида) диссертация автореферати. Тошкент-2012.

¹ Раҳимжонов Д. Исломов З. “Маърифат-тинчлик асоси” ТИУ. – Тошкент-2007. – Б. 179.

² Ўша асар. – Б. 180.

PSYCHOLOGY OF DECISION MAKING AS THE MOST IMPORTANT COMPONENT OF MANAGEMENT ACTIVITIES

Nazarov Azamat Sottarovich,
Teacher, International Islamic Academy of Uzbekistan
(Tashkent, Uzbekistan)

Annotation. The managerial decision depends on many factors: on the state of affairs in the controlled area, on the state of the labor collective, on staffing, etc. In addition, management makes special demands on the personal qualities of a leader, on his mental abilities, on his ability to predict and analyze emerging managerial situations.

Key words: *personality, staff, manager, individual personality traits, making decisions, conscious choice, determinism, indeterminism.*

Management decision is the main activity of a manager. It creates the direction, form and content of the work of a collective of subordinates. The smallest gaps in management decisions can result in losses both for the employees of the workforce and, ultimately, for society.

Competent professional management reacts in the form of managerial decisions, primarily to the emergence of a new one, to special situations in the economic, political, socio-psychological spheres. The need for a managerial decision arises where a contradictory situation develops.

The managerial decision depends on many factors: on the state of affairs in the controlled area, on the state of the labor collective, on staffing, etc. In addition, management makes special demands on the personal qualities of a leader, on his mental abilities, on his ability to predict and analyze emerging managerial situations.

The very process of making a managerial decision is difficult to study. This is due to the fact that the course of the decision-making phases is, for the most part, hidden from

direct observation. It is very difficult to create an experimental situation in which it is possible to trace the birth of a decision, since the real conditions in which a managerial decision is made are of great importance. Most managers, carrying out this type of activity, rather intuitively take into account many factors affecting the management situation, and, as a rule, cannot say how they do it.

Another important aspect of making a managerial decision is the receipt and use of information in communication situations.

The professional life of any leader, any manager takes place in conditions of intense communication. As a rule, experienced leaders are true masters of communication, knowing and using the mechanisms of productive relationships and interactions.

For a leader, as a rule, social order is valuable, including in his own team. Therefore, most managers respect and take into account in their work role expectations, status positions, various social norms and rules of work and behavior among people. Maintaining authority is also an important feature of leaders. Probably for this reason, managers really do not like to be tested by psychologists, fearing that the information will go outside the office.

Since obtaining information about the course of management processes, and making management decisions, in particular, is very difficult, we considered it possible, when setting up our experiment, to focus on the self-reports of managers and subordinates, believing it is possible to identify significant differences in subjective indicators and use their interpretation for assumptions and objective statements.

Each person during his life makes a large number of decisions that affect, first of all, himself and the few people associated with him.

However, in organizations, the decision-making process plays a more significant role than in the private life of the individual. The stakes are much higher here. The decisions made in the organization, firstly, affect the lives of not only the employees of the organization, but also many other people. If an organization is powerful enough, its decisions can change not only the environment in which the organization operates, but even the course of human history. Secondly, the decisions made in organizations are characterized by significant complexity, since it is necessary to take into account a huge

number of various factors: the future state of the market, the competitiveness of products or services, the volume of capital investments, etc.

In addition, the efficiency of enterprises' activities depends on the quality of management decisions. This determines the importance of mastering by each responsible employee of the management apparatus, and even more so by managers, theoretical knowledge and skills in the development of management decisions. A defining place in the composition of the reasons for ineffective decisions is taken by ignorance or non-compliance with the technology of their development and organization of implementation.

The organizational aspect is manifested in the organization, both in the development and implementation of management decisions. At the same time, a number of its functions are implemented, namely, guiding, coordinating and motivating.

The guiding function of decisions is manifested in the fact that they are made on the basis of a long-term development strategy of the enterprise, are concretized in a variety of tasks. At the same time, decisions are the guiding basis for the implementation of general management functions - planning, organization, control, motivation, which are implemented through decisions.

The coordinating role of decisions is reflected in the need to coordinate the actions of the executors for the implementation of decisions within the approved time frame and of appropriate quality.

The motivating function of decisions is realized through a system of organizational measures (orders, decrees, orders), economic incentives (bonuses, allowances), social assessments (moral and political factors of labor activity: self-affirmation of the individual, creative self-realization).

The effectiveness of each management decision largely depends on the performance and ratio of these functions, both during its preparation and at the stage of implementation.

Taking all this into account, the management decision becomes a real instrument for achieving the set goals.

Control occupies a special place among the factors ensuring the implementation of the decisions made, including the strength of its socio-psychological impact. The psychology of behavior must be taken into account both in relation to the tested and in relation to the performer. In the course of monitoring, difficulties are often found. For example, it can be difficult to get to the truth, to avoid bias and subjective interpretations, in addition, the influence of ordinary human weaknesses, excusable in other cases, but not in the case of monitoring the implementation of the decision, cannot be belittled. Excessive gullibility, superficial observations, fear of offending a respected person by too deep study, a desire to justify the expectations of a senior boss can act as such weaknesses. Lack of competence, limited time for deeper analysis, and lack of civic courage to tell the truth can also complicate control.

Having given an order to implement the decision, the manager then focuses on feedback - incoming information about the progress of the decision. But that doesn't solve the whole problem.

First, because the direct participant in the events evaluates them with elements of subjectivity. We assess ourselves most often not by the actual results of work, but by the effort that was required for this. For a leader, an objective assessment of the actual state of affairs is important.

Secondly, the leader is interested not so much in the objective information of individual sections as in comparative data on the degree of implementation of his decisions in different teams (divisions).

Thirdly, executive and control activities are fundamentally different in terms of their goals, methods of action, motives, results and conditions and require different professional training and experience.

Fourthly, the head at different times requires different information, for this, subordinates must ensure the continuous and timely presentation of various information, which separates them from their direct responsibility for implementing decisions.

Fifth, the leader needs personal impressions, a live connection with the performer, in addition to information, no matter how objective it is.

The question arises, what gives control to subordinates? It is designed to inform performers about the progress of work, its compliance with the plans of the head. The performer is interested in that his efforts were noticed by others and appreciated. Recognition serves as an additional incentive for further efforts in the work, especially of respected people, recognized authorities. The very fact of control (in a delicate form) serves as an argument that increases the prestige of the task performed by the performer, adds self-esteem and confidence in one's own affairs.

Compliance with certain conditions of a psychological nature increases the effectiveness of control. Namely: when a person works enthusiastically, selflessly and faithfully, you should not distract him, since internally he will accept control as a hindrance. Control should be exercised in a situation when the employee is in doubt, or when a certain stage of work has been completed and he is ready to share the results himself.

Questions, often supervised, reflect a particular meaning in the minds of the performers. What falls out of the controllers' attention goes into the shadows of the performer as well. Therefore, control should be carried out systematically. Everything should be checked, although not equally deeply.

Rational organization of the implementation of managerial decisions and systematic monitoring of compliance with the norms and conditions for high-quality implementation is a real prerequisite for ensuring their effectiveness.

Designing and implementing solutions that deliver consistently high performance is a challenge for experienced executives too. For various reasons, the effect may not be as expected. However, there should be a constant striving to maximize the effect, since insufficient efficiency qualifies as a “marriage” in the work of a manager.

So, the performance of the enterprise depends on the quality of management decisions. They must meet certain requirements, proceed from the prevailing economic conditions, and be adopted in compliance with organizational and psychological prerequisites.

Organization and control of the implementation of managerial decisions, and control over their quality (and, accordingly, their effectiveness) can be called one of the most

important prerequisites for ensuring the competitiveness of products and firms in the market, the formation of rational organizational structures, the implementation of the correct personnel policy and work, regulation of social and psychological relations at the enterprise, creating a positive image, etc.

REFERENCES

7. Назаров А. Психологические особенности руководителей, влияющие на принятие управленческих решений //Молодой ученый. – 2019. – №. 44. – С. 298-300.
8. Nazarov A. S. Psychological analysis of levels of administration of management decisions //Вопросы экономики и управления. – 2020. – №. 3. – С. 1-5.
9. Назаров А. С. Psychological aspects of managerial decision making //Молодой ученый. – 2020. – №. 44. – С. 45-48.
10. Назаров А. С. Принятие управленческих решений как основная функция современного менеджера //Вопросы экономики и управления. – 2020. – №. 2. – С. 1-5.
11. Назаров А. С. THE PSYCHOLOGY OF DECISION-MAKING STRATEGIES //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – №. 1-7. – С. 79-82.

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МУАММОЛАРИ

Хамроева Умида Сайфиллоевна
Бухоро туман 19-мактаб психологи

Жамиятни ислоҳ қилиш ва бозор муносабатларига ўтиш билвосита оммавий ахборот воситалари орқали ҳамда бевосита шахслар, шахс ва гуруҳлар ўртасида биргаликда амалга ошириладиган ахборот-коммуникатив жараёнларни кескин фаоллаштирди. Бу эса, одамларга таъсир кўрсатишнинг манипулятив усуллари ва технологияларининг кенг тарқалишини ҳамда жадал равишда қўлланилишини рағбатлантирди. Ахборот-коммуникатив жараёнларда турли тоифадаги фуқароларга манипулятив таъсир кўрсатиш усулларида фойдаланиш шахснинг ва умуман жамиятнинг ахборот-психологик хавфсизлигига таҳдид қиладиган кўламларга етиб борди.

Ривожланишнинг ҳозирги босқичи сиёсий курашда одамлар психикасига манипулятив таъсир кўрсатишнинг энг янги технологияларидан фойдаланишга бўлган тамойилни пасайтирмади, балки аксинча кучайтирди.

Коммуникацион жараёнларда манипулятив таъсир кўрсатишни кенг кўламда қўллаш аҳолининг ижтимоий жиҳатдан фаол қисмини чалғитади, психологик-эмоционал ва ижтимоий кескинлик келтириб чиқаради, бу эса, фуқаролар социал-иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий вазиятни, давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг мазмун-моҳиятини тўғри тушунишига имкон бермайди. Бу ўз навбатида ички сиёсий вазият нобарқарорлашувини кучайтиради ва жамиятни ислоҳ қилиш жараёнларини қийинлаштиради.

Жамият тараққиёти мантиғининг ўзиёқ шахс, жамият ва давлатнинг ахборот-психологик жиҳатдан хавфсизлигини таъминлаш борасида фаол иш олиб бориш заруриятини энг муҳим вазифалардан бирига айлантириб қўймоқда. Бунинг сабаби шундаки, юқоридаги вазифани ҳал қилмай туриб, жамиятни бундан буён ҳам

барқарор ривожлантириб ҳамда сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий, ҳарбий ва бошқа соҳаларда инсон, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлаб бўлмайди.

Шахс, жамият ва давлатнинг ўзаро мақбул муносабатларини ҳисобга олиш нуқтаи назаридан хавфсизликнинг ҳозирги замон тушунчаси ушбу муаммонинг янги жиҳати – ахборот-психологик хавфсизлик масаласини кўриб чиқишни илгари суради. Ахборот-психологик хавфсизликни назариянинг ва ижтимоий амалиётнинг мустақил предмети сифатида ажратиб кўрсатиш ахборот муҳити маънавий соҳага таъсир кўрсатиши жараёнлари ва технологияси сифат жиҳатидан ўзига хосликка эгаллиги билан ҳам боғлиқдир. Бундай ўзига хослик юқорида тилга олинган масалаларни концептуал, методологик ва услубий жиҳатдан кўриб чиқиш заруратини белгилаб беради.

Ахборот омиллари одамларнинг психикаси кўрсатадиган таъсирнинг кўлами ва қудрати ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашни ҳозирги шароитларда умуммиллий муаммо даражасига кўтаришни тақозо қилади.

Кўлами, тизим-тузилмаси турли даражада бўлган ижтимоий субъектлар тимсолида ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг кўплаб турли-туман объектлари мавжудлигига қарамай, юқорида таъкидланганидек, инсон, индивид ахборот таъсирининг асосий ва бўлинмас тузилмавий элементи ҳамда марказий объекти бўлиб қолади.

Айни инсон шахс ва фаол ижтимоий субъект бўлганлиги учун ҳам унинг психикаси ахборот омилларининг бевосита ҳаракатларига дучор бўлади. Бундай омиллар унинг хулқ-атвори, ҳаракатлари (ёки ҳаракатсизлиги) орқали ўзгариб, ижтимоий субъектларга, турли тизимтузилма дисфункционал таъсир кўрсатади.

Шундай қилиб, жамиятдаги туб ўзгаришлар шароитида инсоннинг ахборот-психологик хавфсизлиги, психологик ҳимояланганлиги ва психологик ҳимоя шаклланишининг услублари муаммоси назарий жиҳатдан ҳам, амалий жиҳатдан ҳам ниҳоятда долзарб бўлиб бормоқда.

Шахснинг ахборот-психологик хавфсизлигини (ушбу ҳолда шахс тушунчасидан мустақил ижтимоий фаол субъект сифатида инсон тушунчасининг

синоними сифатида умумий тарзда фойдаланилади) мустақил йўналиш сифатида ахборот ва психологик хавфсизликнинг умумий масаласи тарзида ажратиб кўрсатиш қуйида келтириладиган асосий сабаблар билан белгиланади.

Биринчидан, ахборот жамиятига ўтиш, ахборот оқимлари ва ялпи ахборот муҳитининг кўламлари кенгайиши ҳамда унинг мазмун-моҳияти ва тузилмаси мураккаблашиши муносабати билан унинг инсон психикасига таъсири бир неча марта кучаяди, бундай таъсирнинг суръатлари жадал ошиб боради. Бу ҳол ҳозирги замон жамиятида ижтимоий фаол субъект сифатида инсон омон қолишининг янги механизмлари ва воситаларини шакллантириш зарурлигини тақозо этади.

Иккинчидан, инсон психикасининг ахборот муҳити билан биргаликда ҳаракат қилиши сифат жиҳатидан ихтисослашуви билан фарқланади ва бошқа биологик тузилмалар, техник, ижтимоий ва ижтимоий-техник тизимлар билан ахборот биргаликда ҳаракат қилишининг ўхшаш шакли эга эмас.

Учинчидан, инсон ва унинг психикаси ахборот таъсирининг асосий ва марказий “нишони” ҳисобланади. Турли мураккабликдаги ижтимоий субъектларнинг, ҳар қандай одамлар бирлиги ва ижтимоий ташкилотларнинг – кичик гуруҳдан тортиб, то мамлакатнинг барча аҳолисигача нормал фаолият юритиши айти айрим шахсларга, уларнинг ўзаро алоқалари ва муносабатларига боғлиқ.

Умуман олганда халқаро майдонда мафкуравий, ғоявий ва информацион курашлар кучайиб бораётган ҳозирги мураккаб ва таҳликали даврда маънавий-маърифий ишларни замон талаблари асосида ташкил этиш, шахсни турли ахборот хуружлардан ҳимоя қилиш, ён-атрофдаги воқеаларга дахлдорлик масъулиятини ошириш, мамлакатимиз мустақиллиги, тинч-осойишта ҳаётимизга хавф туғдириши мумкин бўлган тажовузларга қарши изчил кураш олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Олимов Л.Я., Махмудова З.М., Эшонов Э.С. Психодиагностика. “Турон замин зиё” нашриёти. Тошкент. 2014.

2. Баротов Ш.З.Р., Олимов Л.Я., Авезов О.Р. Психология назарияси ва тарихи. “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти. Тошкент. 2019.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARINING O'ZIGA XOSLIGI

*Mamajanova Xurshida Qosimjon qizi
Toshkent shahar Yunusobod tumani 260A-maktab psixologi*

Annotatsiya. Hozirgi kunda ijtimoiy amaliyotda muloqot va shaxslararo munosabatlar muammosi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Muloqot va uning asosiy xususiyatlari, samarali muloqotning psixologik aspektlari, muloqotga o'rgatishga oid psixologik mashqlar, samarali muloqotning psixologik vositalarini o'rganish ishbilarmolik faoliyatida asosiy o'rinni egallamoqda. Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatni o'zlashtirish va o'z ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatlariga ega bo'ladilar.

Kalit so'zlar: ijtimoiy noverbal signal, kommunikativlik, interksionizm, kichik maktab yoshi, maktab ta'limi, psixodiagnostika, intellekt.

Shaxsning barkamolligi ko'p jihatdan uning aqliy rivojlanishi va ma'naviy jihatdan shakllanganlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Bugungi kunda inson muammosi aniq va gumanitar fanlarning umumiy tadqiqot obektiga aylanib bormoqdaki, bevosita psixologiya fani bu borada nazariy va amaliy ta'limotlarning inson ruxiy kechinmalarini o'rganishda zamonaviy tadqiqot usullaridan foydalanilmoqda. Amerikalik olim Megrabyanning ma'lumotlariga ko'ra, birinchi uchrashuvda biz boshqalardan kelayotgan noverbal signallarga 55%ga ishonamiz, ulardan ta'sirlanamiz; 38% – paralingvitsik va 7%gina nutqning bevosita mazmuniga ishonamiz. Shuning uchun xam obrazli tarzda —Kiyimga qarab kutib olinadi, aqlga qarab kuzatiladi deyiladi. Keyingi uchrashuvlarda bu mutonosiblik, tabiiy, o'zgaradi.

Ijtimoiy munosabatlar insonlarning siyosiy munosabatlaridan tortib, uning shaxslararo munosabatlari xususiyatlarini o'z ichiga olgan murakkab jarayondir. Bu jarayonni turli nazariy oqim vakillari o'zlaricha o'rganishlari ma'lum. Masalan, interksionizm vakillari uni shaxslararo o'zaro ta'sirning turlicha namoyon bo'lishi shaklida tushunsalar, ijtimoiy almashinuv nazariyasi tarafdorlari – odamlarning bir-birlariga nisbatan talablari, kutishlari va manfaatdorliklarining o'zaro almashinuvi jarayoni sifatida tasavvur qiladilar. Kichik maktab yoshi davriga 6-10 yoshli boshlang'ich (I-IV) sinflarning o'quvchilari kiradi. Bola maktab ta'limiga bog'chada tarbiyalanayotganida tayyorlanadi. Bunda u maktabda o'quvchilarga quyiladigan har xil talablar bilan tanishadi, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi. Ta'limga psixologik tayyorlik deganda, bolaning obhektiv va subhektiv jihatdan maktab talabiga munosibligi nazarda tutiladi. U maktab ta'limiga avval psixologik jihatdan tayyorlanadi, binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada rivojlanadi, shu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta'limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Bola diqqatining xususiyatlari rolli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish va qurish-yasash mashg'ulotlarida, loy hamda plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda, o'zgarar nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi. Muloqot jarayonida muloqotdoshlarning tasavvurlari, qiziqishlari, his-tuyg'ulari, ko'nikmalari, voqelik natijasini oldindan sezish, payqash, ta'sir o'tkazish uslubi tarkib topishi mumkin. Muloqot tashqi ta'sirlar, namunalar asosida o'zini-o'zi tuzatish, qayta tarbiyalash, shaxsiy imkoniyatini ruyobga chiqarish uchun puxta zamin hozirlaydi, komillik sari yetaklaydi. A. V. Zaporjets, M. I. Lisina tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri - bu muloqotga nisbatan ehtiyojdir. A.V.Zaporjets va M. I. Lisinalar tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlar tarzida rivojlanib boradi:

- 1) e'tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo'ladi;

- 2) kattalar bilan hamqorlik qilish ehtiyoji tug'iladi;
- 3) avvalgi barcha ehtiyojlarga kattalar tomonidan hurmat qilish ehtiyoji tug'iladi;
- 4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o'zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.

Fransuz psixologi P.Jane(1857-1947) psixik rivojlanishning biologik va ijtimoiy munosabatlar muammosi bilan shug'ullandi. Uning nazariyasiga binoan inson psixikasi ijtimoiy munosabatlarga bog'liq, zotan jamiyat va tabiat o'rtasidagi turli aloqalar sistemasining shakllanishi insonning o'sishini belgilaydi, u aloqa deb, xatti-harakatni tushunadi. Bu esa kishining atrof muhitga shaxsiy munosabatidan boshqa narsa emas, albatta. P.Janening fikricha, eng qimmatli, ahamiyatli, ijtimoiy harakat hamkorlikdagi faoliyatda o'z ifodasini topadi, shaxslararo tashqi munosabatlar rivojlanishning prinsipi hisoblanadi. P.Jane o'z tadqiqotlarida psixikaning to'rt darajasi:

- a) motor reaksiyasiyning o'sishi;
- b) perseptiv harakatning o'sishi;
- v) shaxsiy-ijtimoiy harakatning o'sishi(o'zining harakatini boshqa kishilarga moslashtirish);
- g) intellektual sodda xatti-harakatning o'sishi(nutq va tafakkurning rivojlanishi) mavjud ekanliginn asoslagan.

AQShlik psixolog Dj.Bruner(1915) shaxsning tarkib topishi bilan ta'lim o'rtasida ikki yoqlama aloqa mavjudligini aytib, insonning kamolot sari intilishi bilim olish samaradorligini oshirsa, o'qitishning takomillashuvi uning ijtimoiylashuvi jarayonini tezlashtiradi, deb uqtirgan.Bugungi kunda kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning o'z atrof-muhitidagilar bilan muloqotga kirishishlari yordamida o'zlarini jamiyatga moslab boradilar.O'quvchilarning bilim doirasi kengaygani sayin ular qat'iy hukmlardan taxminiy hukmlarga ko'cha boshlaydilar, yahni narsa va hodisalarniyag turli xususiyatlarga egaligini, voqelik atigi bir harakatdan, bir sababdan emas, balki ko'p sabablardan paydo bo'lishligini anglash bosqichiga ko'taradilar. Taxminiy hukmlar ikkinchi sinfdan boshlab namoyon bo'ladi. O'quvchilar «Nega bugun falonchi darsda ko'rinmaydi, balki kasal bo'lib qolgandir, uxlab qolgandir, dars tayyorlay olmay, uyalganidan kelmagandir?» - deb gumonsirab, taxminiy mulohazalar yurita boshlaydilar,

natijada taxminiy hukm chiqara boshlaydilar. Uchinchi sinfdan boshlab turli vaziyatlarni, holatlarni aniq dalillar bilan isbotlab berishga o'tadilar. Buning sababi bolalarning bilimi kundan-kunga osha borishi, ma'lum tizim hosil qilishidir. Ular bu paytda o'z hukmining chin yoki chin emasligini anglab yetadilar, bevosita muhokama qilish, dadil keltirish, isbotlashning shartlariga asoslanib fikr yuritish jarayoniga o'ta boshlaydilar. Bolalar narsa va hodisalarning paydo bo'lish sabablarini aniqlashda muammo, masala va savollar qo'yishdan tashqari, ularni hal qilishga, yechishga ham odatlanadilar. Biroq, ularning hukmi moddiy dunyodagi narsa va hodisalarning ichki qonuniyatlarini, obektiv bog'lanishlari va munosabatlarini to'liq ifodalay olmaydi. Uchinchi sinfdan boshlab o'quvchilarda tushuncha va hukmlar rivojlanishi bilan birga turli narsa va hodisalar haqida yuritilgan muhokamalar asosida xulosa chiqarish ham o'zgarib boradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida induktiv va deduktiv xulosa chiqarish alohida ahamiyat kasb etadi. Xulosa chiqarish avval bevosita idrok qilinayotgan narsalar asosida vujudga keladi. U bevosita kuzatish idrok qilish jarayonida narsa va hodisalarning munosabatini, bog'lanishini aks ettiradigan xulosa chiqarish bo'lib, bolaning tafakkurida asosiy o'rin egallaydi. Chunki bunda yaqqol-obrazli tafakkurga tayanib-xulosa chiqariladi. Keiynchalik mavhum shart-sharoitlardan vujudga keladigan xulosa chiqarish turi paydo bo'ladi va u ko'rsatmalilik, sxemalar, chizmalar, tanish misol va masalalar, hodisalarga asoslanishda ko'rinadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun sabab-natija munosabatlarini ifodalovchi narsa va hodisalarni tahriflash juda murakkabdir. M.N.Shardakovning tajribasida uchinchi sinf o'quvchilari jismlarning kengayishi isitishga bog'likligini anglab yetmaganlar va barcha jismlar issikdan kengayadi, deb xulosa chiqara olmaganlar. Lekin alohida olingan jismlarning issikdan kengayishi hodisasini tushuntirib aytganlar, demaq jismlardagi umumiylikni, o'xshashlik belgilarini topa olmaganlar. Umumiy xulosani ko'ra eksperimentator yordamida chiqarganlar. Ta'lim jarayonida tafakkurning analitik-sintetik faoliyati muhim rol o'ynaydi. O'quvchi tahlil qilish jarayonida yaxlit munosabatni yoki narsani bo'laklarga ajratib, ularning uzviy bog'lanishini, aniqlaydi, sintezda esa buning aksini bajaradi, yahni bo'laklarning yaxlit buyumga bog'lanishini aniqlaydi. O'quvchilar tahlil va sintezni, taqqoslashni tahlil qilish orqali narsa va

hodisalarning muhim belgilarini tasodifiy belgilaridan ajratishni o'rganadilar va shu tarifa o'zlarining mavhumlashtirish faoliyatlarini takomillashtiradilar. Bolalarning bilimlar tizimini o'zlashtirishda tushunchalarni, qonuniyatlarni nomuhim belgisiga binoan o'rganishlari tez-tez uchrab turadi va bu hol o'quv materiallarini o'zlashtirishni qiyinlashtiradi. Shuning uchun o'quvchilarga tushunchani to'g'ri umumlashtirish usullarini o'rgatish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining umumlashtirish faoliyatini rivojlantirish maqsadida amalga oshirilgan tadqiqotlardan mahlumki, yil oxiriga borib, bolalarning o'zlari mustaqil ravishda narsalarni muhim belgilariga asosan umumlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ularda mahalliy tushunchalar, atamalar, tushunchalar miqdori keskin kamayadi. O'quvchilarning muloqotchanlik qobiliyatlarini o'rganishga qaratilgan bir qancha psixodiagnostik, proyektiv metodikalar mavjud. Bevosita kommunikativ bilimdonlikni aniqlash uchun —Muloqotga kirishuvchanlik darajasi, — Muloqot, — Tinglashni bilasizmi?, —Fikrni bayon eta olish kabi qator metodikalar qo'llaniladi. Muloqot jarayonida odam o'zini qanchalik nazorat qila olishi M. Snaydning maxsus testi ishlatiladi. Ijtimoiy-psixologik bilimdonlik bevosita odam tomonidan o'zini o'zi bilish – autopsixologik bilimdonlik bilan xam bog'liq. Bu odamdagi shunday malakalarki, ular uni o'z sifatlarini diognostika qila olish – o'z-o'zini diagonotsika, o'z-o'zini tuzata olish (o'zini korreksiya), o'z-o'zini takomillashtira olish, o'ziga o'zi motivasiya bera olish, xar qanday ma'lumotdan samarali foydalana olish, psixolingvitsik bilimdonlikni nazarda tutadi. Proyektiv metodikalardan "Oila" rasmi bola shaxsining psixologik portretidir. Bu testni 3 yoshdan 10 yoshgacha bo'lgan bolalarda qo'llash mumkin. Psixologlar bu testdan bolaning oiladagi «Men»ini o'rganish maqsadida foydalanadilar. Bu testni o'tkazish pedagogik va psixologik amaliyotda qulay va ommabop. Bu testni o'qituvchilar, maktab psixologlari va ota – onalar o'tkazishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning tafakkuri mantiqiy fikrlash, mulohaza yuritish, hukm va xulosa chiqarish, taqqoslash, tahlil qilishning turli usullarini qo'llashdek o'ziga xos xususiyatlari bilan maktabgacha yoshdagi bolalardan va o'smirlar tafakkuridan keskin farq qiladi. Bolalar tafakkurida yaqqol obrazlarga suyanib mulohaza yuritish, yahni yaqqol tafakkur mavhum

tafakkurdan mahlum darajada ustun turadi va ularning tafakkuri yosh xususiyatiga mutlaqo mosligini ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida tafakkur operatsiyalarini, mustaqil fikrlashni o'rgatish kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni kamol toptirishning garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oziev E. Psixologiya. T., —O'qituvchi, 1994
2. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiya. T., 1998
3. Karimova V. Mustaqil fikrlash. T., —Sharqll, 2000
4. Z Nishonova. Bolalar psixologiyasi va uni ukitish metodikasi T. 2006
5. Ziyonet.uz

TARBIYADA QATTIQQO'LLIKNING ME'YORI

Usmonova Gulguna Husen qizi
Navoiy viloyati Karmana tumani 6-maktab psixologi

Hayot qiziq narsa, biz ota-onani tanlay olmaganday ota-onamiz ham bizlarni tanlay olmaydi. Biz ota-onamiz va ularning ajdodlaridan ming birinchi avlod varianti sifatida tug'ilamiz. Tug'ilamizu, faqat mana shu ota-ona bizniki ekanligiga mahkum bo'lamiz. Bu tabiatning qonuni. Demak, uni inkor etib ham bo'lmaydi. Ammo ota-onalar farzandining ustidan o'z hukmini o'tkaza boshlaydi. Chunki farzandi hali yosh, ularning qo'lga qaramdir. Qarabsizki, ular bir vaqtlari o'zlari erishmagan, o'zlari orzu qilgan o'zliklarini farzandining jussasida, shaxsida, hayotida namoyon bo'lishini negadir orzu qiladi. Farzandining qiziqishlari, qobiliyatlari haqida hisoblashmaydi. Shuning oqibatida ham qattiqqo'llik me'yoridan ortib ketadi, Bu esa shakllanib kelayotgan o'smirda qaramlik, mutelik, o'z fikrini bayon eta olmaslik, mustaqil qaror qabul qila olmaslik kabi sifatlarni shakllantirib boradi.

Qarabsizki, bolalarning tarbiyasida ularga o'ta zug'um qilish ham qanchalik o'rinsiz bo'lsa, ularning tarbiyasi bilan shug'ullanmaslik ham shunchalik noo'rin.

Yoshlar va o'smirlarning hayot yo'lida va ayniqsa o'smirlik davrida ularning hayotiga befarq qarash ularda bir tomondan mustaqillikni, erkinlikni, shaxsning o'z o'zligiga tajovuz qilinganlik ruhini bersa, ikkinchi turdagi yondashish ularning ruhida qarovsizlik, ota-ona mehriga zor bo'lib o'sganlik ruhini tug'diradi. O'ta zug'umda o'sgan bola keyinchalik, ota-ona nazaridan chekkaga chiqqan zahotiyoq nopok yo'lga kirishni mo'ljallasa, qarovsiz, ota-ona nazoratisiz o'sgan bola o'zini hayotning bunday iste'molchilik ruhidan chiqara olmaydi. To'g'ri yo'lga tushish esa o'ta katta kuch, shaxsiy iroda talab qiladi. Ammo ko'pchilik hollarda keying urinishlar umuman natija bermaydi va qarovsiz o'sgan yoshlar hayotlarini noxush yo'llarda tugatadi.

O'ta qattiqqo'llik, zug'um ostida o'sganlarning ham noxush yo'llarga kirib qolish xavfi, odatda, juda katta bo'ladi. Bunday o'ta zug'um ostida o'sganlar esa butun umri davomida tashabbussiz, birovdan hadiksirab yashaydi.

Bolaga tanbeh berish ham bir san'atdir. Oilada bolani hech vaqt uyaltirmaslik va izza qilmaslik lozim. Har qanday inson boshqalar oldida uyalishni, uyalganlikni sedan chiqarishi og'ir. Ko'pchilik orasida izza bo'lganligini bir umr yoddan chiqarmasligi mumkin.

Shunday ekan, oilangizda ruhiy muhit sog'lom bo'lsin desangiz, bolangizning hozirgina qilgan noo'rin, hato adashilgan, anglashilmovchilik yuzasidan, uning tajribasizligidan kelib chiqqan xatti-harakatini qaralab uni jazolab o'tirmang, ayniqsa voqeani yuziga solib izza qilmang. Agar bu voqeadan uning biror tanishi voqif bo'lishi xavfi bo'lsa, kechinma yanada kuchliroq tus olishi mumkin.

Bolaning xato bo'lishi mumkin bo'lgan ishlardan ogohlantirib tarbiyalab borsangiz, uning oiladagi o'rnini kamsitmagan bo'lasiz.

Tarbiyani piyola bolangizning qo'lidan tushib ketib singanda emas, bu piyola sinib bo'ldi, bundan ancha ilgari ish buyurganingizda "ehtiyot bo'l, sinib qolmasin", degan tarbiyaviy so'zlardan boshlang.

Bola o'z irodasi bilan kunduzi maktabda buyurilgan ishlarni bajarishga o'rgansa, kechqurun ishdan qaytganingizdan keyin siz uni dars tayyorlashga o'tirishga majbur qilishingizga o'rin qolmaydi.

O'z burchini bajarishga majbur qilingan oila a'zosining oilada ruhiy o'rni boshqalar bilan barobar bo'lishi mumkin emas.

O'z ishini majburan qilib o'rgangan bola mustaqillikka o'rganmaydi. Vaholanki, shunday ekan, biz hammamiz o'z bolamizning mustaqil bo'lishini juda-juda kutamiz va mustaqillikka o'rgatib boramiz. Mustaqil, o'zini-o'zi terlashga o'rganib borgan bolagina o'z hayotini to'liq ta'min qilib boradi. Agarda bolaga doim uning ruhiy va amaliy ishlarini ko'rsatib, ularni bajarishga majbur qilib borsangiz, bu holda oilada notenglik yuzaga keladi va oila a'zolari o'rtasida notenglik bo'lgan holda ruhiy muhit sog'lom bo'lmaydi.

Shunday ekan, bolangizning biror holda o'z vazifalarini bajarmaganligini ko'rsangiz, albatta, majbur qilishga shoshilmag. U o'z vazifasini bajarmaganligidan oila a'zolari, o'rtoqlari, sinfdoshlari oldida biror marta hijolat cheksa, uyalsa, ayniqsa, o'ziga kerak bo'lgan narsani bilmasdan, o'sha narsaga zarurat sezib uni topolmay qolsa, boshqa bunday qilmaslikka o'rganadi. Chunki uyat, insonning o'z oldida o'zining uyalishi yaxshi ma'noda insonni o'zlikka olib boradi.

Bolaga har doim tarbiyalanuvchi obyekt, deb qaramasdan, u bilan do'st bo'ling, tarbiya berishdan do'stlashish osondir. Bolaga kattalarga bo'lgan muomaladay muomala qilinganda uning qalbida o'ziga bo'lgan ishonch kuchigina uni hayotiy murakkab holatlarda saqlab qoladi. Siz u bilan bir umr birga bo'lmaysiz. Shunday ekan, ruhshunoslik tili bilan aytganda, bolangizning qo'lini hayot sahniga yetaklab chiqqaningizdan keyin qo'yib yuboring. U o'ziga ishonch ruhida boshqalar bilan mustaqil muloqotda bo'lsin, hayot ummonida o'z uslub va usulida suzsiz. Chunki u issiq choynakni ushlab ko'rmas ekan, issiq so'zi va tushunchasining nimaligini bilmaydi.

Tarbiya jarayonida, ayniqsa, do'stona muomala shaklida olib borilganida bola birinchidan, o'zining boshqalar tomonidan teng qabul qilinayotganini sezishi kerak. Ikkinchidan, bola mustaqil ravishda biror ish qila olishiga va bu ishni yaxshigina uddalashiga o'zida ko'nikma orttirib, o'z kuchiga ishonib borishi lozim, uchinchidan, shunday mustaqil harakatlar bilan u o'zini o'zi yaratib borayotganini sezishi kerak.

Aslida bolalar va kattalar orasidagi azaliy kelishmovchiliklar juda ko'p holatlarda bolalarga do'stona ruhda muomala qilinganda bu kelishmovchiliklarning oldini olish mumkin bo'lar edi, deb ishonch bilan aytishimiz mumkin.

Yana shuni ham ta'kidlab o'tishimiz lozimki, farzandlarimizning yutuq va kamchiliklariga bildirgan munosabatimiz, o'z o'rnida qo'llagan rag'bat va jazo usullarimiz ham tarbiya samaradorligini oshiradi. Tarbiyada jazo va rag'bat odatda birga tilga olingani bilan jazoning qo'llanilish shart-sharoiti rag'batnikiga butunlay to'g'ri kelmaydi. Rag'bat o'z o'rnida doimo ochiq, jamoa ichida qo'llanilishini taqozo qilsa, jazo aksincha, doimo individual, yashirin, faqat o'ta kam holatda ochiq va jamoa ichida qo'llanilishini taqozo etadi.

ЎСМИРЛАР ВА БОЛАЛАРДАГИ ТАНГЛИКНИНГ ЎТИШИ

*Artiqova Sevvara Mirzamaxmudovna
Norin tumani 43-maktab psixologi*

Болалар катталар сингари бир маромда ривожланмайди, шунингдек, уларнинг ҳаётида ҳам танглик шунингдек, нисбатан барқарор ва тинч осойишта кечадиган даврлар мавжуд. Танглик даври давомида бола бутунлай ўзгаради. Болалар билан ўзаро муносабатдаги муаммоларни танглик даврида ўрганиш, уларни бартараф этиш учун ўз вақтида олинган маълумотлар уларнинг келгусидаги ижтимоийлашувини таъминлашда асосий таянч нуқта бўлиб хизмат қилади. Болалар бундай танглик даврида ўжар бўлиб қолади, ҳеч кимни эшитмайди, ҳамма нарсани ўз билганича қилишни хоҳлайди. Бунинг оқибати қандай бўлади? Улар билан атрофдаги инсонларнинг орасида низоларни сони ортиб боради. Боланинг ички дунёсида машаққатли изтироблар кузатиб борилади: танглик даврида жуда кўп психологик муаммолар содир бўлади, мавжуд муаммолар эса зурайиб боради. Ёш даврига хос бўлган тангликнинг кечиш хусусияти боланинг темперамент ва характер хусусиятларига ҳам боғлиқ бўлади, шунингдек, танглик даврида бола шахси турғун бўлмаган очиқ тизимга ўхшайди. Унинг шахси ўзгарувчан шаклланади ҳамда энг заиф таъсир қилувчи болаларда ҳам тўғри деб бўлмайдиган

қизгин жавоб қайтариш ҳолатлари учрайди, баъзан эса қандай кечиши ва оқибатини олдиндан айтиб бўлмайдиган таассурот қолдирадилар.

Боланинг оиласи ёки уни ўраб турган ноқобул ижтимоий муҳитда содир бўлган вазият унда соғлиғини йўқотиш хавфини туғдиради, боланинг тўлақонли ривожланиши учун меъёрдаги шароитда содир бўлаётган айрилик, жудолик, жароҳати болани танглик ҳолатига дуч келишига сабаб бўлади. Боланинг танглик ёш даврида содир бўлган аксарият ҳоллардаги жумладан, ташлаб кетилганлик, юз ўгирганлик, тажовуз каби вазиятлар унда оғир жароҳатларни пайдо бўлишига сабаб бўлади, шунингдек, бола изтиробни бошидан кечиради. Ўсмирлар ва болалар психикасининг ёш даврларида ўзига хос хусусияти мавжуд бўлиб улар қуйидагилардан иборат:

- эмоционал етук эмаслик;
- катталар авторитетига бўйсунмиш;
- ишонувчанлик;
- жинсга оид муносабатлар ҳақида хабардорлиги ва ҳаётий тажрибасининг етарли даражада эмаслиги;
- бошқа инсонларни мавжуд ҳаракатларини олдиндан айта олиш ва мураккаб вазиятларда танқидий ҳамда тўлиқ баҳолай олмаслик.

Болани танглик вазиятидаги бу хусусиятлари унинг таъсирланишида ўзига хосликни белгилайди. Модомики, боланинг бу вазиятдан чиқишида ўзи учун муҳим бўлган мақсадга эришишга ёрдам берадиган қобилият ёки малакага эга бўлмас экан, у ҳолда ўзини ҳимоясиздек ҳис этиб руҳий осойишталигини йўқотади. Танглик вазиятида уларда кечадиган изтироб туйғулари жамиятдаги инсонлар учун мақбул ҳисобланмайди. Натижада бола ўзини эътибордан четда қолган инсондек ҳис этади, айниқса қийин вазиятларда ҳаётдан қутулиш ҳиссини бошидан кечирадилар.

Боланинг танглик ҳолатини бошидан кечириш жараёни бир хил эмас, боланинг ҳолати доимо ўзгариб боради.

- Аввал дастлабки психоэмоционал кескинлик содир бўлади, бола меъёрдаги мослашиш ҳолатида бўлиб, вазиятдан чиқиш усулларини излайди. Болада

тангликнинг бошланиши у атрофдагиларга “соча бошлаган” салбий эмоциялар авж олиши билан боради. Кўпинча бу атрофдагиларда салбий таъсирланишни келтириб чиқаради, бу келишмовчилик, жанжал, тажовузкор хулқ ва бошқаларга олиб келади.

- Агар вазиятдан чиқиш йўлини излаш натижа бермаса, унда кескинликнинг авж олиши содир бўлади, бу салбий таъсирланишларни: қахр-ғазаб, тажовуз ва бошқаларни кучайтиради.

- Агар кескинлик боладан у барча ташқи ва ички кучларини ишга солиши даражасида авж олган бўлса, унда мослашувдаги бузилишининг биринчи белгиларини кузатиш мумкин бўлади.

- Агар барчаси фойдасиз бўлиб чиқса, хулқнинг кескин ўзгариши билан ожизлик, ночорлик, умидсизлик ҳиссини тавсифловчи босқич бошланади, охир оқибатда бола шахсининг интеллектуал ва эмоционал (руҳий) издан чиқиши, унинг ривожланишдан ортда қолиши, психосоматик касалликларга олиб келиши мумкин. Айнан охирги босқичда тангликдан чиқишнинг девиант шакллари (масалан, жисмоний тажовузкорлик ва ўз жонига қасд қилишгача аутоагрессия), лоқайдсизлик ҳамда қаршилик кўрсатишдан тўхташ, психозлар, оғир психосоматик касалликлар ва бошқаларнинг эҳтимоли юқори бўлади.

- Тангликни юзага келишидан то танглик вазиятдан чиқишгача бўлган босқич давомийлиги жароҳатловчи ҳодисанинг оғирлик даражаси, боланинг ўзига хос таъсирланиши, у ҳаётининг мазкур босқичида ҳал этиши керак бўлган ёш даври муаммоларининг мураккаблиги, болада ва атрофдагиларда мавжуд бўлган захираларга боғлиқ бўлади. Мослашишнинг фаол мувозанатсизлиги ўртача тўрт — олти ҳафтагача давом этади.

Тангликни бошдан кечириш босқичлари.

Институционал муассаса, интернат, вақтинчалик бошпана марказларида тиклаш (реабилитация) ишларини олиб бориш шароитида болалар билан мулоқот қилишда тангликнинг ўтиш динамикасини аниқ тасаввур қилиш зарур. Огоҳлантирувчи босқич. Боланинг ижтимоий муассасада бўлиш вақтининг хусусияти бу тангликка олиб келувчи жароҳатловчи ҳодисалар кўпинча

катталардан ҳоли шароитларда содир бўлади. Шунинг учун ҳам, педагоглар бола танглик вазиятини бошдан кечираётганлигини ташқи, аввал бунинг кўшимча, билвосита белгиларини кузатиб тушуниб олишлари мумкин. Масалан, жароҳатловчи воқеа мактабда содир бўлади (у эмоционал, психологик, жисмоний зўрлашга учрайди). Муассасага қайтишда бола тинчлана олмайди, атрофдагиларга нисбатан адекват бўлмаган жавоб қайтаради, жанжал кўтариши мумкин; бунга ҳавотирланиш, тажовузкорликнинг алоҳида намоён бўлишига сабаб бўлиши мумкин. Бола атрофдагиларга у билан ҳаммаси жойида эмаслигини, унга нимадир осойишта, тартибли бўлишига халал бераётганлигини кўрсатади. Тангликнинг салбий кўринишларининг зўрайиши ва кўпайиш босқичи. Хулқидаги оғишлар кўпроқ намоён бўлади, адекват бўлмаган таъсирланишлар кучаяди, бола ўзини бошқариш назоратини йўқотади, одамларни ғашига тегадиган хулқни намоёиш этади, атрофдаги болалар ва катталарни ўз хулқи ва муаммоларига жалб қилиши, низоларни келтириб чиқаради. Бунда бола ўзига ва бошқа болаларга зарар етказиши мумкин. Одатда, бошқалар болалар ва шу боланинг ҳаётидан ҳавотирланувчи катталар (масалан, педагог) болани ва унинг хулқини кучли назорат қила бошлайди. Аммо буларнинг барчаси боланинг тангликдан чиқишида ёрдам бермайди. Танглик вазиятдан чиқиш босқичи. Тангликдан чиқиш деб фақатгина боланинг мустақил равишда тангликни бошидан кечириши ва ижобий ўзгаришларга олиб келувчи ўзининг тангликдан чиқишини ҳисоблаш мумкин. Бунда катталарнинг ёрдами психологик кўмак бериш, муассасанинг барча ходимлари етарли маълумотга эга бўлишлари зарур бўлган имкониятлардан иборат. Агар бола аввало унга ҳамдардлик билдириб танглик вазиятдан чиқишнинг шахсий вариантини таклиф этувчи катта инсонга ишонса, унда бола танглик вазиятларни енгиш усулларини эгаллай олмайди. Бола шунингдек, ижобий ўзгаришларга олиб келмайдиган шахсий самарасиз уринишларини қўллаши мумкин. Бундай ҳолларда тангликдан чиқиш мумкинлиги тўғрисида айтиб бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. С.Х.Таджиева, Д.Ғ.Сабилова “Танглик вазиятида қолган болага психологик ёрдам кўрсатиш”. Т.: РБИММ, 2011 й.
2. У.Ж.Усманов «Ўзбек хотин-қизлари суцидал хулқининг (ўзини ёндириш) ёш психологик хусусиятлари». Кон.дис.авт.реф. Т.,1993.
3. Т.Ғ.Сулейманова “Ўсмирлик даврига хос суцидал хулқнинг психологик коррекцияси хусусиятлари”. Ном. дис.Тошкент - 2011.

ПСИХОГИМНАСТИКА МАШҒУЛОТЛАРИ ЁРДАМИДА МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ РУҲИЙ ЗЎРИҚИШЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛУВЧИ МАШҚЛАР

*Жуманова Шахло Амировна
Сергели тумани 68-умумтаълим мактаб психологи*

Аннотация: ушбу мақолада мактабгача ёшдаги болаларнинг руҳий зўриқишини бартараф этишда психогимнастика машқларининг ўрни ҳақида баён этилган.

Калит сўзлар: психогимнастика, релаксация, руҳий зўриқиш, нафас машқи, бола, психолог, ўйин, ривожланиш, коррекция.

Психогимнастика 1979 йилда чех олими Ган Юнов томонидан аниқланган, яъни ишлаб чиқилган. Асосан унинг методикасида психогимнастик машқларга пантомимика, гуруҳ ўйинлари ва рақс киритилган. Психогимнастик машқлар гуруҳ ёки яқка тартибда ўтказилади.

Психогимнастика 3 йўналишда амалга оширилади:

1. Релаксация – инсондаги руҳий зўриқишни енгиллатиш, қайта тиклаш.
2. Ишчанликни ошириш – фаолиятга киришишда руҳан қўллаб-қувватлаш, жисмоний фаолликни ошириш, энергиядаги мувозанатни сақлаш учун қўлланади.

3. Ҳиссиётни бошқариш – инсонни эмоционал ҳолатларини яхшилаш, ўзгаларнитўғри қабул қилиш, эмоционал ҳолатни тўғри намоён этиш кўзда тўтилади.

Психогимнастика - бу ҳаракат активлигини ривожлантирувчи, идрок этиш процессини ўстирувчи (идрок, хотира, диққат, фикрлаш ва нутқ) дидактик ва ҳаракат уйинлари ва нафас гимнастикасидир.

Психогимнастика - бу сўзлашувсиз мулоқотда боланинг онгини амалий тузатиш, унинг мулоқот қобилиятини ва жамиятда ўз ўрнини топиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган.

Психогимнастика этюдлар, машқлар ва ўйинларни ўз ичига олади. Психогимнастиканинг мақсади бола психикасини ўстириш ҳамда бола психикасини коррекция қилишдан иборатдир. Боланинг ақлини ва ҳиссиётларини ривожлантириш билан бирга психогимнастика машғулотларида тана нуқсонларини (масалан, ҳаракат камчиликлари, нутқ камчиликлари) ҳам коррекция қилинади.

Болалар учун психогимнастика мактабгача таълим ташкилоти дастурининг муҳим таркибий қисмларидан биридир. Оддий қилиб айтганда, оғзаки бўлмаган алоқани (ҳаракатлар, юз ифодалари) ишлатишда махсус машқлар кўринишидаги ушбу усул боланинг умумий ривожланиши ва унинг баъзи психологик муаммоларини ҳал қилиш учун мўлжалланган.

Бола психолог томонидан кузатилади. Ишланиши лозим бўлган ҳолат аниқлангач, психолог ҳар бир бола билан индивидуал шуғулланади. Боланинг эмоционал ҳолати диагностика қилинади индивидуал ёки гуруҳий психогимнастика машқи ҳамда мусиқа ва рақс танланади.

Психогимнастик машғулотлар кўп вақт талаб қилмайди: ярим соатдан 60 дақиқагача. Аммо, агар хоҳласангиз, муддатини бироз узайтириш мумкин. Идеал ҳолда, гуруҳда 6 нафардан ортиқ бола бўлмаслиги керак ва психо-гимнастика курси 20 та машғулот билан чекланиши керак.

Болага тавсия этилган машқлар ва ўйинларга қизиқишини йўқотмаслик учун уларни ҳафтасига икки марта ташкил қилиш тавсия этилади.

Шуни эсда тутиш керакки, бундай фаолият тегишли мусиқа билан бирга бўлиши керак. Репертуар ижро этилаётган машқларга қараб танланиши керак, шу билан бирга классик мусиқаларни афзал кўради.

Танадаги қон айланиш тизимини фаоллаштирувчи ва иммунитетни кўтарувчи машқлар.

1 машқ. “Харакатни бажар” Ушбу машқ болаларда қон айланишини яхшилади. Психолог кўрсатмасига биноан болалар оёқ учида туриб сўнгра аввалги ҳолатга қайтадилар бунда оёқлар елка кенглигида очилади ва 10 марта барарилади. Тана силкиниши керак.

2 машқ. Дастлабки ҳолатда туриб тиззаларни букмасдан икки қўлни тепага кўтариб оёқлар юзасига кафтлар тўғри йўналтирилади, гавда эгилади, қўллар оёққа тегиши шарт эмас.

3 машқ. Қўллар икки ёнга очилиб , кўрсаткич ва бош бармоқ очилади ва мувозанат сақлаб айланилади. Бу машқ иммунитетни кўтариб беради.

4 машқ. Қўлларикки ёнга эркин қўйилади ва тўлқинсимон ҳаракат илинади. Қўллар орқа томонга бирлаштирилиб муртқа енгил уқаланади.

5 машқ . Бармоқларни енгил уқалаш. Ҳар бир бармоқни олдин тепа қисмини кейин ён томонини, сўнгра маҳкам қисиб қўйиб юборилади.

Ёнаётган шам . (6-7 ёш)

Мақсад: тинчланиш, бўшашиш ва юқори хавотирликни йуқотиш.

Керакли материаллар: ёқилган шам ва енгил бўшаштирувчи мусиқа.

Кўрсатма: Ёнаётган шамни стол устига қуйинг. У боланинг лабига 15 — 20 см узоқликда бўлгани маъқул. Секин шамга пуфлашни ва бунда шам учиб қолмаслиги кераклигини тушунтиринг. Аввал секин ҳавойуналтиринг, сунгра, ҳавони куч билан пуфланг. Бунда шам учиб қолмаслигига ҳаракат дилинг. Бу машқни беш минут давомида бажаринг. Бу машқ давомида сиз давомли, равон, бушаштирувчи нафас чиқаришни ўрганасиз. Ичингизда йиғилиб қолган негатив ҳиссиётларни чиқиб кетганини ҳис этасиз.

Болалар нимани ҳис қилишганини тасвирлаб беришади. Психогимнастика машқи психолог томонидан таҳлил қилинади.

Хулоса қилиб айтганда, мактабгача ёш даври болаларнинг камолотида ва ривожланишида муҳим давр ҳисобланади. Ҳар бир ёш даврларида ўзига хос турли муаммоли вазиятлар бўлади. Шунингдек, мактабгача ёш даврида ҳам турли муаммоли вазиятлар учрайди. Масалан, мактабга боришни истамаслик, ёшига мос бўлмаган иш юкламаларининг кўплиги, мияни зўриқиши, гуруҳда ўрнини топа олмаслик ва ҳоказолар. Болалар бундай вазиятда ўзларининг “Қобик”ларига ўралиб олиб тенгдошлари билан алоқа ва муносабатларни кескин тарзда узишни истайдилар. Уларда учрайдиган турли хил рухий сиқилишлар, асаб бузилишлари уларни кундалик турмуш тарзини издан чиқишига олиб келади. Ушбу ҳолатда психологик маслаҳат ва тренинглардан ташқари психогимнастика усулларида фойдаланиш ҳам ижобий самара беради. Ҳозирги кунда мактабгача таълим ташкилотларида турли хил психотренинг турлари кенг қўлланилади, аммо амалий психотузатиш усули сифатида психогимнастика камдан-кам учрайди. Гарчи у тарбиячилар, психологлар ва ота-оналар учун энг қулайдир, чунки бу болаларнинг асосий фаолияти бўлган ўйинга асосланган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Воҳидов М.В. Мактабгача тарбия психологияси. Т., “Ўқитувчи”, 1970
2. Нишонова З.Т., Алимова Г.К. Болалар психологияси ва психодиагностикаси. –Т., ТДПУ 2017 й.
3. Ғозиев Э. Онтогенез психологияси. Назарий –экспериментал таҳлил.- Т., 2010 й.
4. М.Г.Давлетшин, Ш.Дўстмухамедова, М.Мавлонов, С.Тўйчиева, М.Джумабаева. Ёш ва педагогик психология. Т., 2007 й.

O'QUVCHI YOSHLARNI IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK QO'LLAB- QUVVATLASH, BUYUK MAQSADLARI SARI OLG'A QADAM BOSISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Hatamova Munisa Farxod qizi
Navoiy viloyati Xatirchi tumani 68-maktab psixologi

Bugungi davrda insoniyat shu qadar ulkan o'zgarishlarni sodir etayabdi, bunda iqtisodiyot, siyosat, sanoat umuman olganda jamiyatning barcha jabhalari turli darajada renessansga yuz tutmoqda. Shu bilan bir qatorda esa insonlarning yuksak aqli ila ishlab chiqilayotga ixtirolarning ayrim ma'naviy ta'sirlari yoshlarning sezgisi orqali bevosita ongiga ta'sir etmay qolmayabdi. Nafaqat ta'sir etish balki harakatga keltirish darajasiga ham yetdi. Sodda bir misol bilan tushuntirib o'tsam, odamzot tomonidan ixtiro qilingan uyali aloqa vositasi va internet axborot texnologiyaning yangi bosqichga ko'tarilishi deydiga bo'lsak, yoshlarning internetga "sho'ng'ib ketishi"(tik tok, telegramm, instogram, facebook) ma'naviyatiga ta'sir o'tkazmasdan qolmayabdi. Demakki, har qanday jismnini qarama – qarshi tomoni bo'lganidek, har qaysi ijobiylikning ham salbiy tomoni mavjud bo'ladi degan fikrga kelish mumkin. Shu o'rinda O'zbekiston Resublikasi birinchi prezidenti Islom Karimovning quyidagi fikrlarini keltirish o'rinli deb o'ylayman. "G'oyaga qarshi g'oya, fikrga qarshi fikr, jaholatga qarshi ma'rifat bilan bahsga kirishish, olishish mumkin."

Shunday ekan biz ta'lim berayotgan farzandlarimiz oqni qoradan ajrata olishlari, har qanday o'zgarishga labbay deb javob qaytarishlari, o'z aqliy salohiyati bilan butun O'zbekiston balki dunyoni lol qoldirishlari uchun biz ularni ma'naviyatini tarbiyalashimiz lozim.

Yoshlarni ijtimoiy –psixologik qo'llab –quvvatlash va kelajakda kim bo'lish bizning zimmamizdagi mas'uliyatimizdir. Agarda ota-ona, fan o'qituvchisi, sinf rahbari bilan birgalikda o'quvchimizning qiziqishi, bilim salohiyatini hisobga olib unga to'g'ri yo'l ko'rsata olar ekanmiz u albatta kelajakga olg'a shaxdam qadamlar bilan qadam bosadi. Shuningdek kasbga yo'naltirish bolaning yoshligidan olib borish lozim. Shaxsda

kasbiy o'zlikni anglash shakllanishini kasbiy mahoratning vujudga kelishidagi asosiy mezonlardan biri sifatida ham bir necha bosqichlarni ajratish mumkin.

1. Kasblar olami haqida aniq-ko'rgazmali tasavvurlarni paydo bo'lishi davr. Bu davr 2,5-3 yoshdan boshlanib 10-12 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Taraqqiyot davomida bolaning ongida kasblar olami haqidagi turli tuman tasavvurlar shakllanib boradi. Boshlang'ich ta'limda esa yetakchi o'quv –biluv faoliyatida o'quvchilarning kasblar haqidagi tasavvurlari yanada kengayib boradi.

2.O'zini kasbiy bilish davri. Ko'plab kasblar haqidagi tasavvurlarni o'zlashtirib olgach, o'quvchi ularni u yoki bu shaklda qo'llay olishi kerak. Kasblar haqida yetarli bilim, ko'nikma va tayyorgarlikga ega bo'lmaganlari sababli ba'zi o'quvchilar o'zlarini biror kasbiy sohada namoyon eta olmaydilar.

3.O'zini kasbiy aniqlash davri. Ushbu bosqichda kasbiy o'zlikni anglash yakunlanadi. Bu davr maktabni tugatgandan keyin ham davom etishi mumkin. O'quvchida kasbni o'rganishning aniq yo'nalishi, barqaror qiziqishlar, kasbning talablarga mos bo'lgan shaxs xususiyatlarining shakllanishi kuzatiladi. Xuddi shu xususiyatlarni inobatga olgan holda Respublika tashxis markazi tomonidan o'quvchi yoshlarni kasb -hunarga yo'naltirish borasida qator tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, “Kasbim-Kelajagim” platformasi orqali maktablarimizning yuqori sinf o'quvchilari o'zlarining qiziqishlariga ko'ra kasb yo'nalishlarini aniqlash hamda shu kasb yuzasidan ma'lumotlar olish imkoniyatiga ega bo'lib kelmoqdalar. Shu bilan bir qatorda yana bir e'tibordan chetta qoldirib bo'lmaydigan masala bor, ya'ni bitiruvchi o'quvchilarning mustaqil kasb tanlashi-jamiyat yoshlarning hayotini o'zi belgilash imkoniyatlarini kengaytiradi.Uning oldida o'zlarining kuchi va qobiliyatlarini faoliyatning turli sohalarida jamiyat manfaati yo'lida foydalanish imkoniyatlari mavjud. Demak, jamiyatda faoliyat turlari juda ko'p shulardan o'zining iqtidoriga munosib kasb tanlay olish har bir o'quvchining o'ziga bo'g'liq.

Shu o'rinda dunyo bo'yicha ta'lim sifati yetakchi o'rinlarni egallab kelgan Finlandiya ta'lim tizimining negizi “Har qanday o'quvchi yuqori natijaga erishishi mumkin, har qanday maktab u qayerda joylashganidan qat'iy nazar sifatli ta'lim berishi kerak”. Finlandiyaning ta'lim sifatida yuqori darajani egallab kelshining asosiy omili,

avvalo, o'quvchi va talabalarni hayot davomida kerak bo'ladigan amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan ta'lim standartlari va o'quv dasturining joriy etilganligi, talablar hamma uchun barobar ekanligi hamma pedagoglar tayyorlashning a'lo darajasidagi tizimi mavjudligida. Bundan tashqari Finlandiya ta'lim tizimida asosiy e'tibor faqat iqtidorli o'quvchilarga emas balki o'zlashtirishi sust o'quvchilarga qaratilishi ham ta'limni berishni yuqori darajaga ko'tarishini isbotlagan. Xorij tajribalariga tayangan holda O'zbekistonda O'quvchi yoshlarni ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash, buyuk maqsadlari sari olg'a qadam bosish ko'nikmalarini shakllantirish uchun quyidagilarni keltirib o'tmoqchiman.

Avvalo o'quvchilarimizda ijtimoiy va psixologik holatni barqarorligini va barcha o'quvchilarda teng bo'lishini maktab amaliyotchi psixologi o'z zimmasiga olishi zarur.

Dastlab, ijtimoiy tenglik haqida fikr yuritamiz. Bular: maktablarda joriy etilgan maktab formasi amalda mavjud tenglik. Istisno tarzlar ham mavjud, pedagog xodimlar hamda maktab ma'muriyati xodimlarining maktab formasi ma'lum qolibga solinmaganligi, o'quvchilarning aqliy va jismoniy salomatligini ta'minlash maqsadida maktab oshxonalarining yo'qligi (ayrim chet xududlarda) va mavjud oshxonalarda barcha o'quvchilarga bir xil yeguliklar tarqatilmasligi ham o'quvchilarda ijtimoiy omilining buzulishiga olib keladi va o'z-o'zidan uning psixologiyasiga ma'lum ma'noda ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarni psixologik qo'llab-quvvatlashga keladigan bo'lsak, maktab amaliyotchi psixologlarni yillik ish rejasiga olinayotgan metodika hamda so'rovnomalarni yanada otimallashtirish, ko'proq amaliy ishlarni o'tkazish uchun dars soati ajratilishi kerak deb o'ylayman. Biz yashab turgan bugungi axborot texnologiya rivojlangan davrda ko'proq yangilikni targ'ib qilish va xorij tajribalarini mentalitimizga mos ravishda o'quvchilarimizga yetkazib berish maqsadida psixolog xodimlarni AT(Axborot texnologiyalari) ga hamda ingliz va rus tillariga o'qitilishi lozim deb o'ylayman. Bundan maqsad o'quvchilarda o'rtasida sodir bo'layotgan har qanday psixologik o'zgarishni aniqlay bilish va o'z o'rnida reabilitatsiya qila olish imkoniyatini yanada oshirishdir..

Mening fikrimcha yuqoridagilarni amalga oshirgan holda, psixolog xodimlarini eng asosiy vazifalaridan biri bo'lmish o'quvchilarni kelajakdagi yo'lini tanlay olishi va o'ziga buyuk kelajakni yaratishga yordam berishdek mas'uliyatli vazifani amalga oshirish ham turadi. Amaliyotchi psixolog o'quvchilarni buyuk maqsadlari sari olg'a qadam bosishi uchun nimalar qilishi zarur? Avvalo, o'quvchilarni o'zligini anglash va maqsadlarini to'g'ri tanlashni o'rgatish lozim. Buning uchun eng avvalo o'quvchilarimizda vatanarvarlik tuyg'usini, vatanni sevishni va unga xizmat qilishni uqtirmog'imiz shart. Jmumladan, har kuni davlatimiz madhiyasi jarangi ostida kunn iboshlash va har doim tarbiyaviy darsda muqaddas dinimizdan hadislar yod olishni maktablarimizda reja asosida yo'lga qo'yishimiz lozim. Kelajak kasbini tanlash uchun esa Har bir o'quvchining ota-onasi bilan individual tarzda psixolog huzuriga chaqiriqlar tashkil qilish va tegishli tashkilotlar bilan hamkorlik asosida ushbu ota-onani ish vaqtdan ruxsat berishini ta'minlash lozim. Shundagina biz ota-ona hamda o'quvchi va maktab orasidagi o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'ya olamiz. Davlatimiz rahbarining Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Sharq donishmandlaridan biri aytganidek, "Eng katta boylik-bu aql-zakovot va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlik. "Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak "deya takidlaganlari har bir kishining ayniqsa ta'lim-tarbiya berib kelayotgan o'qituvchilarning mas'uliyatini yana bir karra oshirdi. Biz yangi taraqqiyot bosqichiga ko'tarilar ekanmiz eng avvalo bugungi yosh avlodni imkoniyat, iqtidor va is'tedodini ochib berishi uchun imkon yaratmog'imiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" asari. Toshkent-2008.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020-yil 28-yanvar.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDAGI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

*Axmatqulova Nigora Alijonovna
Namangan viloyati Mingbuloq tumani 35-maktab psixologi*

Hozirgi davrning shiddat bilan rivojlanishi va jamiyatimizda bo'layotgan o'zgarishlar nafaqat kattalar, balki bolalar oldiga ham yuqori talablarni qo'yimoqda. Bunday murakkab ijtimoiy sharoitda umumta'lim maktablarining vazifasi har bir bolaga to'g'ri yo'lni tanlashga yordam berishdan iborat. Maktab oiladan keyingi eng muhim ijtimoiy muhit hisoblanib, odob-axloq qoidalarini o'quvchilar ongiga singdirishi, bolaning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga imkoniyat tug'dirishi kerak. Bu vazifalar tarbiyasida muammosi bor bolalarning ta'lim va tarbiya olishi jarayonida muhim ahamiyatga ega, chunki bu bolalar o'z ijtimoiy vazifalarini bajarmaydigan oilalarda yashaydilar.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlikning oldini olishda quyidagilarga e'tibor qaratishimiz lozim:

- voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi, qarovsizligiga, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa g'ayriijtimoiy hatti-harakatlar sodir etilishga imkon beradigan sabablarni aniqlash, yakka tartibdagi profilaktika ishlari;

- ijtimoiy jihatdan havfli ahvolda bo'lgan voyaga yetmaganlar va oilalarni o'z vaqtida aniqlash;

Amaliyotdan kelib chiqib, shuni alohida ta'kidlash joizki, uzoq vaqt davomida surunkali dars qoldiruvchi va keyinchalik o'qishdan orqada qolib ketishga moyilligi bor oila farzandlari quyidagi shartli guruhlariga taalluqlidir.

1. Nochor va kam ta'minlangan oila farzandlari.

Bunday oilalarda ota-onalar aniq ish-joyiga ega emas, qunlik ish haqi hisobiga ishlaydilar. O'tmishda sudlanib chiqqan, ichkilikka berilganlar. Bunday oilalar farzandlarining o'qishi va tarbiyasi borasidagi qiyinchiliklar ota-onalarning maktab bilan muloqotga layoqatsizligi va hohishi yo'qligi sababli kuchayib boradi.

2. To'liq bo'lmagan oila farzandlari.

Bunday oilalarda oilaning hayot tarzini bir maromda saqlash, shuningdek, farzand tarbiyasi vazifalari birgina inson (ko`proq ona) zimmasiga tushadi. Farzandining vaqtini qanday o`tkazilishini nazorat qilish, o`qish jarayonida ko`maklashishi kerak. Ota-onaning layoqati ko`p hollarda cheklangan bo`ladi, sababi vaqtning yetishmasligi, shaxsiy hayotdagi omadsizlik, oiladagi og`ir ruhiy holatni barqaror emasligi farzandlarga o`z ta`sirini o`tkazadi.

3. Qarindoshlar qaramog`ida bo`lgan bolalar.

Ota-onalar u yoki bu sabalarga ko`ra (ko`p bolali oila, ota-onalari safarda bo`lganda) farzandi tarbiyasini yaqin qarindoshlar zimmasiga yuklaydilar.

4. Ota-onalari ishlash maqsadida chet elga ketgan oila farzandlari.

Bunday holatlarda bolalar ota-ona talabiga ko`ra kattalar o`rnida qolib, uyni qo`riqlaydilar, uy ro`zg`or ishlarini yuritadilar va uka-singillariga qarab turadilar.

5. Notinch oila farzandlari

Bunday oilalarda doimiy ravishda janjallar bo`lishi natijasida bola uydan bezib ko`chaga chiqib ketishi, dadasining ichkilik ichib janjal qilishidan, onasini taxqirlashidan bezib turli noxush holatlarni sodir etishi kuzatilgan.

Ushbu tavsiyalarga rioya qilinganda, qanday natijalarga erishish mumkin?

1. Sababsiz dars qoldiruvchi o`quvchilar sonining kamayishi.

2. Ta`lim muassasalarining huquqbuzarlikni oldini olish bo`yicha olib boradigan ishlari samaradorligini oshishi.

3. Bilimida bo`shliqlar bor o`quvchilar sonining kamayishi.

4. Voyaga yetmaganlarning bo`sh vaqtini mazmunli tashkil etish.

5. Huquqbuzarlik, nazoratsizlik, giyohvandlik, va boshqa salbiy xulqqa moyilligi bor voyaga yetmagan yoshlar sonining kamayishi.

Albatta, huquqbuzarliklarni oldini olish, dars qoldirish va o`zlashtirmaslik kabi muhim vazifalarni hal etishda maktab psixologi, sinf rahbari va ota-onalarning birgalikdagi harakati katta rol o`ynaydi. Bunday o`zaro harakat natijasi o`smirni hayotda o`z o`rniga ega bo`lishiga, jamiyatga kerakli inson bo`lishida, egri yo`ldan qaytib o`z hayot yo`lini tanlashiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Oilani o'rganish psixodiagnostika metodikalari. Tuzuvchilar: Soginov N.A, Xabibullayev.F.A - Toshkent. -1996.
2. Grishin V.V., Lushin P.V. Metodiki psixodiagnostiki v uchebno-vospitatel'nom prosesse. M., "Znaniy", 1990.
3. N.A. Soginov Ta'lim tizimida psixologik xizmatni amalga oshirishda psixodiagnostika vositalaridan foydalanish. Toshkent 2007.

PSIXOLOGIYA VA ZAMONAVIY FANLARNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

*Sultonova Gulchexra Abdumajidovna
Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani 32-maktab psixologi*

Falsafa.

Psixologiya masalalari uzoq vaqt davomida falsafa doirasida ko'rib chiqilgan. Faqat XIX asrning o'rtalarida psixologiya mustaqil fanga aylandi. Ammo falsafadan ajralib chiqqan bo'lsada, u bilan yaqin bog'liqligi saqlanib qolgan. Hozirgi vaqtda falsafa bilan birgalikda o'rganilayotgan ilmiy muammolar mavjud. Ushbu muammolarga shaxs tushunchalari, hayot maqsadlari, mafkura, siyosiy qarashlar, axloqiy qadriyatlar va boshqalar kiradi.

Psixologiya gipotezalarni tekshirish uchun eksperimental usullardan foydalanadi. Biroq, eksperiment usullar bilan hal etilmaydigan masalalar ham mavjud. Bunday hollarda psixologlar falsafaga murojaat qilishlari mumkin. Falsafiy-psixologik muammolar orasida inson ongining mohiyati va kelib chiqishi, inson fikrlashining yuksak shakllari tabiati, jamiyatning insonga va insonning jamiyatdagi ta'siri kabilar mavjud.

Sotsiologiya.

Psixologiya ijtimoiy fanlar bilan chambarchas bog'liq. U sotsiologiya bilan ko'plab o'xshashliklarga ega. Sotsiologiya ijtimoiy psixologiyadan shaxsni va inson

munosabatlarini o'rganish usullarini oladi. Psixologiya ilmiy ma'lumot to'plashning an'anaviy ravishda sotsiologik deb hisoblanadigan tadqiqot va so'rovlar kabi usullaridan keng foydalanadi. Psixologiya va sotsiologiya bir-biridan oladigan turli konsepsiyalar mavjud. Psixologlar va sotsiologlar milliy psixologiya, siyosat psixologiyasi, sotsializatsiya va ijtimoiy o'rnatmalar muammolarini birgalikda hal qiladilar.

Tarix.

Tarixiy fanlar ham psixologiya uchun muhimdir. Psixologiyada tarixiy usuldan foydalanish psixik fenomenlarning elementar shakldan murakkab shakllarga filo- va ontogenetik rivojlanishini o'rganishdan iborat. Tarix va psixologiya yaqinligining asosi — zamonaviy inson insoniyat taraqqiyotining mahsuli ekanligi tushunchasidir. Psixologik hodisalarning tarixiy rivojlanishi masalalari ham evolyutsion psixologiya tomonidan o'rganiladi.

Biologik fanlari.

Psixologiya biologik ilmlar, jumladan, tibbiyot bilan chambarchas bog'liq. Psixologiyada ushbu fanlarning yutuqlaridan foydalanish psixologik hodisalar va ruhiy jarayonlar fiziologik jihatdan belgilanishiga asoslanadi.

Ruhiy va somatik salomatlikning o'zaro bir-biriga ta'siri haqida aniq ma'lumotlar mavjud. Ruhii holat fiziologik holatga ta'sir ko'rsatadi. Psixikaning o'ziga xos xususiyatlari muayyan kasalliklarning rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin (masalan, psixosomatik). Qayta bog'liqligi esa ko'pgina kasalliklar aqliy holatga ta'sir ko'rsatishi bilan tushuntiriladi.

Psixologiya ayniqsa nevrologiya va psixiatriya bilan yaqindan bog'liq. Psixologiyaga katta hissa qo'shgan olimlar aksariyati asl mutaxassisligi bo'yicha nevrolog va psixiatrlar edi. Aynan asab tizimi va ruhiy kasalliklarni o'rganish psixikaning tuzilishi va faoliyatining asosiy xususiyatlarini va normal holatida yashirin qoladigan yoki aniqlash qiyin bo'lgan asab tizimining tuzilishi va faoliyati bilan aloqalarini aniqlashga yordam berdi.

Psixiatriya bilan kesishadigan muammolarni o'rganish uchun psixologiyaning quyidagi tarmoqlari ajratiladi:

- Patopsixologiya;

- Klinik psixologiya;
- Psixosomatika;
- Anomal rivojlanish psixologiyasi.

Neyrobiologiya, marakaziy asab tizimi fiziologiya va anatomiyasi bilan kesishadigan muammolar uchun:

- Neyropsixologiya;
- Psixofiziologiya.

Neyropsixologiya.

Psixologiyada haqiqiy revolyutsiyani ham passiv (fMRT), ham faol (transkraniyal magnit stiumlyatsiya) noinvaziv tadqiq usullari paydo bo'lishi boshlab berdi. Ushbu usullar yordamida psixologlar birinchi marta oldin ob'yektiv ravishda o'rganish juda mushkul bo'lgan tafakkur, tush ko'rish, iroda erkinligi va hokazo kabi hodisalarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Boshqa fanlar.

Psixologiya ko'plab boshqa fan va ilmiy bilim tarmoqlari bilan faol o'zaro bog'liqlikka ega. Bu o'zaro bog'liqlik, birinchi navbatda, psixologiya fanlari nuqtai nazaridan ob'yektiv borliq qonunlarini psixologiya predmeti pozitsiyasidan o'rganuvchi ilmiy bilimlarning kesishuvchi, amaliy sohalari bo'lgan psixologiya tarmoqlarini yaratishda namoyon bo'ladi. Masalan:

- psixologiyani antropologiya bilan bog'liqligi — psixologiyaning shaxs psixologiyasi kabi fundamental tarmoqg'i mavjuli bilan bilan belgilanadi;
- pedagogika bilan — ta'lim psixologiyasi;
- defektologiya — maxsus psixologiya mavjudligi bilan;
- tilshunoslik psixologiya bilan o'zaro ta'sirlashib, psixolingvistikani yaratadi;
- huquqshunoslik bilan bog'liqligi psixologiyaning sud, jabrlanuvchi, jinoyatlarni tergov qilish psixologiyasi, kriminal psixologiya, patopsixologiya, tarmoqlarida yaqqol seziladi.

ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРНИ ПСИХОЛОГИК ТАШХИС ҚИЛИШ УСУЛАРИ

*Маҳмудова Севара Исмоиловна
Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз тумани 15-сонли санатория туридаги мактаб
интернати психологи*

Тарбия узлуксиз жараён бўлиб, инсон дунёга келишидан бошлаб, то умрининг охиригача давом этиб боради. Бу жараён давомида атроф-муҳитдаги воқеа-ҳодисаларнинг шахсга салбий ёки ижобий ақс таъсир этиши унинг инсоний фазилатлари қай даражада шаклланганлигини белгилайди. Бугунги кунда таълим соҳаси олдида турган энг долзарб муаммолардан бири ҳам айнан, шу мақсадга қаратилган бўлиб, келажак авлодни комил шахс сифатида шаклланишини таъминлашдан иборатдир.

Инсоннинг хулқ-атвори ўзгарувчан ва ранг-баранг бўлиб, унинг индивидуал хусусиятлари, ўзига хос «услуглари»нинг мавжудлиги ҳеч қачон ва ҳеч кимда, ҳеч қандай шубҳа туғдирмайди. Бироқ бу хулқ-атворнинг хилма-хиллиги унинг чексиз дегани эмас, зеро инсонларнинг ўзаро мулоқоти, ўзаро муносабати, уларни турли ижтимоий гуруҳларга бирикуви, яшаши учун илиқ психологик муҳитнинг сақланиши заруратдир. Маълумки, ҳар бир жамият ўзининг қатъий белгиланган ижтимоий хулқ-атвор дастурлари тизими ва жамоатчилик фикри, одатлар, ахлоқий тамойиллар, анъаналар кучига таянувчи хулқ-атвор қоидаларига эга. Қабул қилинган меъёрлар хулқ-атворнинг тарихан шаклланган қоидалари сифатида талқин қилинади, шу билан бирга у баҳоловчи вазифага ҳам эга. Республикамизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жараёнида жамиятда турли ижтимоий ўзгаришлар, янгиланишлар юз бермоқда. Мазкур янгиланишлар жараёни жамиятнинг кадриятлар тизими ва ҳамда у орқали шахсларнинг хатти-ҳаракатлари ва хулқ-атворига турлича, айрим ҳолларда салбий таъсир кўрсатмоқда. Бу ҳолатга айниқса, рухий-физиологик жиҳатдан ҳам мураккаб ўзгаришлар даврини бошидан кечираётган 14-17 ёшлардаги ўсмирларда яққолроқ намоён бўлмоқда. Ушбу муаммоланинг назарий асосларини тадқиқ этиш

ҳамда ижтимоӣ-иқтисодий ўзгаришларнинг ўсмир-ёшлар хулқ атворига салбий таъсир қилиш мумкин бўлган жиҳатларини, айниқса уларда кузатиладиган ижтимоӣ девиантлик ҳолатларининг психологик хусусиятларини ўрганиш диссертациянинг мақсадини ташкил этади. Ривожланиб бораётган жамиятимизда соғлом авлодни, комил инсонларни вояга етказиш масаласига катта эътибор берилмоқда. Инсоннинг хулқ-атвори ўзгарувчан ва ранг-баранг бўлиб, унинг индивидуал хусусиятлари, ўзига хос «услуглари»нинг мавжудлиги ҳеч қачон ва ҳеч кимда , ҳеч қандай шубҳа туғдирмайди. Бироқ бу хулқ-атворнинг хилма-хиллиги унинг чексиз дегани эмас, зеро инсонларнинг ўзаро мулоқоти, ўзаро муносабати, уларни турли ижтимоӣ гуруҳларга бирикуви, яшаши учун илиқ психологик муҳитнинг сақланиши заруратдир. Маълумки, ҳар бир жамият ўзининг қатъий белгиланган ижтимоӣ хулқ-атвор дастурлари тизимига ва жамоатчилик фикри, одатлар, ахлоқий тамойиллар, анъаналар кучига таянувчи хулқ-атвор қоидаларига эга. Қабул қилинган меъёрлар хулқ-атворнинг тарихан шаклланган қоидалари сифатида талқин қилинади, шу билан бирга у баҳоловчи вазифага ҳам эга. Унга мувофиқ равишда ҳар қандай ҳаракат «тўғри» ёки «нотўғри» «яхши» ёки «ёмон» деб тавсифланади. Бундай тушунишда меъёрнинг табиий бўғланиши, яъни унга алоқадор тушунча «бузилиш» атамаси бўлиб ҳисобланади.

Одатда «бузилиш» атамаси ҳар қандай «касал» ва «касаллик» хусусида мулоҳаза юритилганда ҳам ишлатилади. Чунки бузилиш аниқ термин бўлмасдан, балки бу тушунча орқали хулқ-атвор ёки унинг симптомлари билан боғлиқ белгилар тушунилади. Лекин психик бузилишлар гуруҳига алоҳида ижтимоӣ оғишлар ёки шахсиятсиз вазифалар кирмайди. Ҳар бир шахс ўз ёш даврига хос муайян ижтимоӣ муносабатлар эгаси ҳамда унга жамият томонидан кўрсатиладиган кўплаб иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий таъсирларнинг объекти ҳисобланади. Шахснинг характери, темпераменти, қобилияти руҳий жараёнларни бошдан кечирганда, меҳнат фаолиятида, турмушда ўзини намоён этади. Демак, психик жараёнлар, психик ҳолатлар ва психик хусусиятларнинг ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ҳамда алоқадорлик шахснинг психологик тузилишини ташкил этади. Афсуски, биз баъзан инсон ҳақида фикр юритганимизда соғлиқ,

касаллик ва учинчиси соғлиққа ҳам, касаллика ҳам қўшилмайдиган бир ҳолат ҳақида фикр юритишимизга тўғри келади.

Жаҳон фани, хусусан таълим илми тараққиётига улкан ҳисса қўшган Абу Али ибн Сино ўзининг «Тиб қонунлари» китобида сабаблар тўрт хил бўлади: моддий, фаол (таъсир қилувчи), шаклий ва тугалловчи сабабларни кўрсатиб ўтади. Моддий сабаблар соғлиқ ва касаллик негизларида пайдо бўлади. Энг яқин негиз аъзо руҳдир. Таъсир қилувчи сабаблар одам гавдасининг ҳолатларини ўзгартирувчи ёки ўзгармаган ҳолда сақловчи сабаблардир. Жумладан уйқу ва уйғоқлик ҳам сабаблардан биридир. Бир ёшдан бошқа бир ёшга ўтиш, ёш, жинс эътибор билан фарқлаш ҳам таъсир қилувчи сабаблардандир. Шаклий сабаблар — миждозлар улардан кейин пайдо бўладиган қувватлар ва тарбиялардир. Тугалловчи сабаблар фаолият (ишлар)дир. Ўсмирлик даврига хос девиант хулқ-атвор ва уларни ижтимоий мослаша олмаслик (дезадаптатсия) муаммоси кучайиб бориш хусусиятига эга эканлиги боис ҳам жуда долзарбдир. Бундай ўсмирларнинг умум қабул қилинган ижтимоий ва маънавий-ахлоқий меъёрларни тан олмаслиги, таълим-тарбия билан шуғулланувчи оила, мактаб, маҳалла ва бошқа ижтимоий институтлар олдига муҳим вазифаларни юклайди. Мазкур муаммонинг тадқиқи билан шуғулланган бир қатор олимларнинг фикрича, содир этилган ҳар ўнта жиноятдан олти-саккизтасини ижтимоий дезадаптатсияни бартараф қилиш орқали самарали амалга ошириш мумкин. Ҳозирги замонда турли ёш даврларига хос девиант хулқининг психологик коррексияси ва уни бартараф қилишга оид янги технологиялар яратиш хусусидагимасалага ойдинлик киритишга эътибор ҳаддан зиёд ортган. Замонавий психология фанларида ушбу муаммога бағишланган психоаналитик, фрустратсион, ҳамда бихевиористик тадқиқотларнинг ўрни ҳамсалмоқдир. Аммо, бизнингча, тарбияси «қийин» ўсмирларнинг патологик хулқмеханизмлари, мазкур «қийин»лик таснифига асосланган типологиянинг моделини яратиш долзарб муаммолигича қолмоқда.

Девиант хулқнинг феноменологияси, яъни девиант хулқнинг турлари, девиант хулқ типларининг ўзароалоқадорлиги, девиант хулқнинг таснифи, бу ўзгаришлар нафақат ўсмир учун, балки ижтимоий гуруҳ ва жамият учун ҳам салбий

оқибатларга олиб келиши мумкин. Инсоннинг девиант ахлоқини жамиятда қабул қилинган меъёрларга зидлиги ва рухий жараёнларининг мувозанатсизлиги, мослашувчан эмаслиги кўринишида ёки унинг шахсий ахлоқи устидан ахлоқий ва эстетик назоратдан бўйин товлаш кўринишидаги ўзини фаоллаштириш жараёнининг бузилишида намоён бўлувчи алоҳида қилмишлар ёки қилмишлар тизими сифатида белгилаш мумкин. Оғувчи хулқ (девиант, лот. девиатио – оғиш) деб, кишининг қилмишлари, фаолияти тури одатий, умум эътироф этилган меъёрлардан фарқ қиладиган ёки у ўзи аъзоси бўлган жамият томонидан қабул қилинган меъёрларга мос келмай, барқарор равишда уларнинг ижтимоий меъёрларидан оғишида намоён бўладиган ахлоққа айтилади. Демак, девиант хулқли шахс деб, биринчи навбатда, ахлоқий жиҳатдан қариндош-уруғлари ва дўстларининг кўнглини оғрита-диган ва атрофдагиларнинг ҳаёти учун хавф туғдирадиган шахсларга (индивидларга) айтилади. Катта ёшдаги индивид аввал бошданок ички мақсадга интилиш кучига эга бўлиб, шунга кўра, фаоллигининг барча кўринишлари юзага чиқади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Давлетшин М.Г. Ёш психологияси ва педагогик психология Т. 2002й 105-б.
2. Камилова Н.Г. Хулқи оғишган болалар психологияси Т. 2012. 244-б.
3. Э. Ғозиев Хулқ-атвор мотивацияси ва фаолият 1994й. 178-б.

**МАКТАБЛАРДА ПСИХОЛОГИК ХИЗМАТ
ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИ ОМИЛИ СИФАТИДА**

*Асембаева Гулжахан Асембаевна
Қорақалпоғистон Республикаси Қўнғирот тумани 36-мактаб психологи*

Ривожланган жаҳон давлатлари Америка, Франция, Англия, Япониянинг шу қадар ривожланиб кетишининг асосий сабабларидан бири сифатида бу мамлакатларда ишлаб чиқаришда, таълим тизимида, тиббиётда психологик хизматнинг яхши йўлга қўйилганлигидир. Бу мамлакатларда психологик хизматнинг пайдо бўлиши тарихига назар ташласак, Америкада психологик хизмат 1800 йилларда “Гайденс” хизмати сифатида пайдо бўлган. Францияда эса

психологик хизмат 1905 йилда пайдо бўлган. Россияда эса 1982 йилда мактабларга психолог штати жорий этилган.

Ўзбекистонда ҳам шу йиллари мактабларда психолог штати жорий этилди. Мактабларда ишлайдиган психологларнинг етишмаслиги туфайли 1989 йилда Низомий номидаги ТДПИда амалиётчи психологлар тайёрлаш факультети очилган. Ҳозирда республиканинг қарийб барча мактабларида психологлар фаолият юритишмоқда. Республикамиз президенти Ш.М.Мирзиёев мактаб психологлари меҳнатини қадрлаб, уларнинг иш ҳақини бошланғич синф ўқувчилари иш ҳақининг 90 % га тенглаштирди. Мактабларда фаолият юритадиган психологлар штат бирлиги ҳам қайта кўрилиб, 200 нафар ўқувчига 1 штат бирлиги психолог ажратилгани таҳсинга лойиқ.

Бугунги анжуман секцияларидан бири таълим сифатини оширишда психологик хизматнинг ўрнига бағишланган экан, бу борада психологларга бир неча тавсияларни келтиришни жоиз деб билдик:

1. Психологлар дарс жадвалини тузишда ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарига тавсиялар бериши мақсадга мувофиқ. Айрим мактабларда мутахассис ўқитувчиларнинг етишмаслиги туфайли 6 ёки 8 соатлаб бир ўқитувчига дарс қўйиб берилишини назорат қилиш зарур. 2 соатдан кейин албатта 1 соат дам олиб (психологик хизмат хонасида), куч тўплаб жадвал бўйича 4 чи 5 чи соатларга дарсга кириши мақсадга мувофиқ.

2. Психологик хизмат хонасининг маъмурият билан биргаликда релаксация имкониятларини кенгайтириш.

3. Ҳозирги вақтда таълим тизими олдида турган асосий вазифа ҳар томонлама етук баркамол, мустақил фикрловчи ижодкор авлодни тарбиялашдан иборат экан, умумтаълим мактаблари ўқув режасини қайта кўриб чиқиб, барча синфларда “Психология” дарсларини киритиш мақсадга мувофиқ.

Бу дарсларнинг заруратини қуйидаги ҳолатлар билан асослаш мумкин:

а) Мактаб психолог-ларига жуда кўп талаблар қўйилади: диагностик, ривожлантирувчи, коррекцион машғулотларни ўтказиш бўйича, лекин “Бу машғулотларни психолог қачон ўтказди?” деган савол ҳамон очик қолмоқда.

б) Интеллектуал ғоялар асрида иқтидорли ёшларни тарбиялаш учун уларда бошланғич синфлигидаёқ билиш жараёнларини ривожлантириш зарур (буни қуйидагича образли ифодалаш мумкин: қураётган уйимиз мустаҳкам бўлиши учун унинг фундаменти мустаҳкам бўлиши керак. Фарзандларимиз билимларига бошланғич асос, фундамент бошланғич синфларда “қуйилгани учун” ана шу дарсларда психолог томонидан интеллектуал жараёнлари ривожлантирилиши мақсадга мувофиқ.

Бу дарсларда:

1 - синфда диққат ва идрокни ривожлантириш,

2 - синфда хотирани ривожлантириш,

3 - синфда тафаккурни ривожлантириш,

4 - синфда нутқ ва хаёлни ривожлантириш машқларини қамраб олиши мумкин.

в) 5 - синфларда коммуникатив тренинглари,

6 - синфда креатив тренинглари,

7-синфда эмоцияларни бошқариш тренинглари,

8-синфда ўз-ўзига бўлган ишончни ошириш тренинглари,

9-синфда-ўз-ўзини англаш ва ҳаётий мақсадларни ривожлантириш тренинглари,

10-синфда касбий ўзликни англаш тренинглари,

11-синфда эса оилавий ҳаётга тайёрлаш бўйича тренинглари ўтказиши зарур.

3. Жамоада қулай психологик муҳитни яратишга ҳаракат қилиш. Қулай психологик иқлим мезонлари қуйидагилар:

1) юқори талабчанлик ва ишончининг мавжудлиги;

2) объектив танқиднинг мавжудлиги

3) жамоага тегишли бўлган ҳар қандай масалани муҳокама қилишда ҳар бир аъзонинг фаол иштирок этиши;

4) жамоа олдида турган мақсад ва вазифалар ҳақидагуруҳнинг ҳар бир аъзосининг юксак даражада хабардорлиги;

5) раҳбарлигидан фойдаланиб гуруҳ аъзоларига таъсир ўтказишнинг мавжуд эмаслиги;

б) шу жамоа аъзоси эканлигидан қониқишнинг мавжудлиги;

7) зарур вазиятларда муҳтож жамоа аъзоларига психологик ёки бошқача ёрдам беришга интилишнинг мавжудлиги.

Психологикхизматметодлари турлитуман бўлишимумкин:

а) халқ таълими ва Ўрта махсус касб-ҳунар таълими ходимлари, ўқувчилар, талабалар билан маърузалар туркуми, аҳолининг психологик маданиятини ўстириш мақсадида тренинг машғулотлари ўтказиш;

б) илмий оммабопада биётларни яратиш ва уларни тарқатиш;

в) оммавий ахборот воситаларида чиқишлар;

г) психодиагностик тадқиқотлар ўтказиш, методикалар ишлаб чиқиш (тест савол варақаси, тажриба, кузатиш, суҳбат ва бошқалар);

д) психологик маслаҳат бериш;

е) психологик консилиумлар ўтказиш;

ж) таълим ва тарбия берувчи дастурлардан фойдаланиб психодрама, психокоррекцион тренингларни амалга ошириш. Шундай қилиб, психологик хизмат умумтаълим мактабларида таълим самарадорлигини ошириш омилидир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Анисимов О.С. Методологическая культура педагогической деятельности и мышления, М.: Экономика, 1991. - 415 с.

2. Ануфриева Н.М. Повышение уровня коммуникативной компетентности менеджеров как задача их профессиональной подготовки // Теоретико-методологические проблемы совершенствования психологической подготовки менеджеров. Приложение № 3 (8) к научному журналу «Персонал», №1 (55). - Киев: «МАУП», 2000. - С. 54 - 57.

3. Закиров А.А. Особенности сотрудничества преподавателя и обучающихся в учебной деятельности: Дис. ... канд. психол. наук. – Ташкент: «НУУз», 2002. - 129 с.

4. Кузнецова Е.В. Трудности педагогического общения, обусловленные невербальным поведением учителя, методы их коррекции // Психологические трудности общения: диагностика и коррекция. Тез. докл. всесоюзн. конф. - Ростов-на-Дону, 1990. - С.75 - 81

O'QUVCHILARNING AQL-ZAKOVATI VA IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUV

*Sodikova Nasiba Naimovna
Chirchik shaxar 25-maktab psixologi*

Psixologiya fanida aqliy taraqqiyot, aql, intellekt muammosiga turlicha yondashuvlar mavjud bo`lib, ularning mohiyati jihatidan bir kategoriyaning har xil mezonlar bilan o`lchashda o`z ifodasini topadi. Davlat taraqqiyoti va jamiyat ravnaqi ko`p jihatdan uning intellektual potentsiali va shaxs taraqqiyoti bilan belgilanadi. Chunki, ilmiy potentsiali yuqori darajada rivojlangan mamlakat barcha sohalarda doimo ilg`or bo`ladi. Vatanimiz kelajagi, islohotlarning taqdiri va ularning natijalari, xalqimizning bilim darajasi davr talabiga va taraqqiyotiga qanchalik mosligiga, qanday mutaxassislar etkazib berib, o`rnimizni egallashlariga bog`liqdir. Shuning uchun mamlakatimiz rahbariyati ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga katta e'tibor qaratayapti. Shunga ko`ra, yuqori malakali xodimlar tayyorlash davlat siyosati darajasiga ko`tarilmoqda. Uzluksiz ta'limning faoliyat ko`rsatish tamoyillaridan biri, ta'limning ustuvorligi – uning rivojlanishining birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi, bilim, ta'lim va yuksak intellektning nufuzidir.

Intellektual – so`zining lug`aviy ma'nosi aqliy jihatdan yetuklik, fahm-farosat, aql-idrok, zakovat, zukko, ya'ni zakovatli inson bo`lish demakdir. Aqliy taraqqiyotning nazariy va metodologik mohiyatini ochish uchun quyidagi tomonlarga alohida e'tibor qilamiz.

1) jahon psixologiyasi fanida aqliy taraqqiyotning o`rganilishi;

2) sobiq sovet psixologlari tadqiqotlarida aqliy taraqqiyot muammosi;

3) mamlakatimiz psixologlari tadqiqotlarida aqliy taraqqiyot masalasi;

Aqliy taraqqiyot juda ko`p psixologlarni qiziqtiradigan muhim masala bo`lib hisoblanadi. Shuning uchun ham bu muammo ustida juda qiziqarli tadqiqotlar olib borilgan bo`lsada, biroq unga har xil yo`nalishdan turib yondashilgan. Shularni nazarda tutib, bu to`g`rida umumiy nuqtai nazar, umumiy mezon yuzasidan mulohaza yuritish mumkin emas. Shuningdek, aqliy taraqqiyotning tarkibiy qismlari bo`yicha ham xuddi shu fikrlarni bildirish o`rinlidir. Insonning aqliy taraqqiyotini o`rganish muammosi qadimgi davrlardan oq juda ko`p soha bilimdonlarining e'tiborini tortgan. Hatto, antik davr faylasuflari ham bu muammoga jiddiy yondashganlar.

Antik davrning Platon va Aristotel kabi faylasuflari “aql” odam ruhining oliy, o`ziga xos bo`lagi bo`lib, olamni bilishning eng ma`qul yo`li deb hisoblashadi. Intellektning mohiyatini tushuntirishda fan olamida ikki xil yondashuv vujudga kelgan:

1. Birinchi guruh vakillarining qarashlaricha, intellektual xususiyatlar odamga tabiiy ravishda – nasliy yo`l bilan ota-onalari tomonidan beriladi. Odam onasidan aqli yoki aqli zaif bo`lib tug`ilgan bo`ladi;

2. Ikkinchi guruh namoyandalari esa intellektni bola idrokining tezligi va tashqi qo`zg`atuvchilarga nisbatan bo`lgan munosabatidir – deb tushuntirganlar.

“Aqliy zakovat va ruhiy-ma'naviy salohiyat – ma'rifatli insonning ikki qanotidir” Shunday ekan, insonning aqliy taraqqiyotini o`rganish uchun kechiktirib bo`lmaydigan amaliy ishlar olib borish maqsadga muvofiq.

Ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning XIX asr oxirlariga kelib, psixologiya fanida intellektni o`rganishga alohida e'tibor berila boshlandi. Fransuz psixologi A.Bine intellektni tadqiq qilish bo`yicha dastlabki qadamni qo`ydi. T.Simon bilan birgalikda bolalar intellektining rivojlanish darajasini tadqiq qiluvchi testlarni ishlab chiqdi. XX asr boshlariga kelib, intellektni tadqiq qilish haqidagi A.Bine, T.Simonlardan keyin bir qator boshqa ko`rinishdagi testlar tizimi hamda mazkur mualliflar testlarining modifikatsiyalari vujudga keldi. Ular ichida amerikalik psixolog L.Termen tomonidan ishlab chiqilgan modifikatsiya alohida ahamiyatga ega. U o`z ishlarida F.Galtonning aqliy qobiliyatni genetik jihatdan shartlanganlik haqidagi nazariyasiga ko`proq murojaat qildi.

Ularning metodi aqliy taraqqiyotning mezoni rolini o'ynashga imkoniyat yaratib beruvchi turkumlash ustida fikr yuritishni taqozo qiladi. Rus psixologi P.P.Blonskiy ta'limning bola aqliy taraqqiyotidagi roliga alohida e'tibor beradi. Shuning uchun o'quvchilarning aqliy rivojlanishi to'g'ridan-to'g'ri maktab dasturi mazmuniga bog'liqligini ta'kidlaydi. "Bilimlar tafakkurni yanada umumiy va mavhum qilish bilan bir qatorda uni yanada yaqqollashtiradi. Bu esa tafakkurni yanada intizomli, yanada xatolardan saqlanadigan qiladi" deb tushuntiradi. Ta'limda tafakkurning bir vaqtning o'zida ikki yo'nalishga qarab, ya'ni mavhumdan yanada mavhumroqqa, yaqqoldan yanada yaqqolroq holatga o'sib o'tishini ko'rsatib o'tadi.

Intellekt muammosini yoritishga Amerika psixologlari ham jiddiy ravishda yondashishgan.

Biroq bu muammoni hal etishda ular boshqacharoq yo'l tutishadi, ya'ni asosan intellektning quyidagilarga bog'liqligi ta'kidlanadi:

- a) yoshga;
- b) jinsga, dunyoga kelish tartibiga;
- v) etnos, millat, elatlarga;
- g) oilaning ijtimoiy-iqtisodiy statusiga;
- d) ota-onalarning ma'lumotliligiga.

Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan o'zgartirish va barkamol insonni shakllantirish, ertangi taqdirimizni belgilab beruvchi dolzarb masalalardan biriga aylandi.

Hayotga ziyarak ko'z bilan qaraydigan, teran fikrlovchi, mustaqil dunyoqarashga ega iqtidorli shaxslarni kamol toptirish va tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shuning uchun biz boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlovchi, aqliy jihatdan kamol toptirish lozimligini o'rganishga ahamiyat qaratamiz.

Ta'limga psixologik tayyorgarlik deganda bolaning ob'yektiv va sub'yektiv jihatdan maktab talabiga, ta'limiga munosibligi nazarda tutiladi. U maktab ta'limiga avval psixologik jihatdan tayyorlanadi. Binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sog'ligi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurning yorqinligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Lekin bolalarning hammasi bir

xil emasligi sababli ular orasida muhim farqlar vujudga keladi. Ba'zi bola maktabga butun vujudi bilan talpinadi.

O'qishga qancha qolganini uzluksiz sanaydi. O'quv ashyolarini oldinroq tayyorlab qo'yishga harakat qiladi. Boshqa bir bola esa maktabdan qat'iy voz kechishgacha borib yetadi. O'qishga salbiy munosabat ko'pincha kattalarning qo'rqitishlari oqibatida vujudga keladi. Shuningdek, aka va opalarning maktabdagi qiyin kechinma va vaziyatlar to'g'risidagi gaplari, uyda bolalarni ko'proq dars tayyorlashga majbur qilish ham o'qishga salbiy munosabat uyg'otadi. O'qishga nisbatan salbiy munosabatdagi bolalar ta'lim muhitiga kirishga qiynaladilar.

Amaliy faoliyatni shakllantitishga qaratilgan ishlar butun jahon miqyosida har bir sohada keng qamrovli olib borilmoqda. Aynan, shu jarayonga tayyorgarlikni bolalik davridan boshlab psixologik bilimlar asosida olib borilsa barkamol avlod tarbiyasiga samarali ta'sir etish imkoniyati vujudga keladi. Bu esa ta'lim jarayonida aqliy taraqqiyotni aniqlashga qaratilgan maxsus usullar yordamida amalga oshiriladi.

Bola maktab ostonasiga qadam qo'yishi bilan yangi hayot faoliyatiga, yangi muhit sharoitiga kirib keladi. Bu davrdan boshlab bola faoliyatining mazmuni ham tevarak atrofdagi narsalarga ham munosabat o'zgaradi. Endi u "o'quvchi" degan sharaflilik nomga ega, uning muayyan vazifalari va o'quvchilik burchi bor. Bola o'z hayotida yangi davr boshlanganini anglaydi. O'qish ma'suliyati uning xatti-harakatlariga, yurish-turishiga, xulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Asqarova M, Qodirova G'. "Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish" T. 2001 y
2. Jo'raev S, Qodirov F. "Kichikintoylar nutqini o'stirish" T.: 2005 y
3. Ivanov P, Zufarova M. "Umumiy psixologiya" T.: 2008 y

БОЛА ИЖТИМОЙЛАШУВИДА ОИЛА МАСКАНИНИНГ РОЛИ

Рисдаулетова Гулнара Аргиновна
Навоий вилояти Учқудуқ тумани 4-мактаб психологи

Аннотация. Бола ижтимоийлашувида оила энг муҳим маскан ҳисобланади. Боланинг ижтимоийлашув жараёнига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатувчи бошқа ижтимоий омиллар айнан оилада. Соғлом фикрловчи ёшларни тарбиялаб, вояга етказишнинг муҳим омили бу оила.

Калит сўзлар. Ижтимоийлашув, оила, социализация, глобаллашув, жамият, никоҳ, психологик муҳит.

Abstract. Family is most critical habitation child`s socialization. Other social social sources which influence directly and indirectly to the child`s socialization is precisely in the family. The basic source of bringing up and educating the youth with healthy mind is considered to be a family.

Keywords. Family, socialization, globalization, society, medics, psychology environment.

Ижтимоийлашув ёки социализация тушунчаси соф ижтимоий-психологик ва социологик категория бўлиб, бу шахснинг уни ўраб турган ташқи ижтимоий муҳит таъсирларига берилиши, унинг норма ва қоидаларини ўзлаштиришга мойиллиги, ўзлаштирганлик даражасини ифодаловчи жараёндир. Бу тушунчанинг умумий маъносида инсоннинг туғилиб, ўзини бевосита ўраб турган ташқи муҳит таъсирида улғайиши, шу жамият, шу атроф-муҳит қуршовида тарбияланиши ётади. Оила муҳити ҳар бир шахс учун ана шундай бирламчи, дастлабки ижтимоийлашув ўчоғи, маскани ҳисобланади.

Ижтимоийлашувнинг иккиламчи масканлари ҳам мавжудки, унга Меҳрибонлик уйлари, махсус интернатлар ҳамда ҳарбий билим юртлари киради. Чунки у ерда нисбатан узоқ вақт мобайнида бола тарбияланди, ўша ернинг

нормалари, қадриятлари ва талаблари таъсирида дунёқараши шаклланади, шахс бўлиб етилади.

Агар дастлабки ёки иккиламчи социализациядан чекиниш, ундан маҳрум бўлиш ёки хулқнинг ташқи салбий таъсиротлар натижасида девиант шаклга келиши қайд этилса, унда илмий тилда айтганда, ресоциализация деб номланган жараён назарда тутилади.

Оилавий ижтимоийлашувнинг қадри ва аҳамияти шундаки, унинг таъсирида биринчидан, шахс катта, мустақил ҳаётга, жумладан, оилавий ҳаётга тайёрланади, ўзига яраша сифат ва фазилатларни шакллантириб боради, иккинчидан, ҳар томонлама етук, баркамол, ақлли, соғ ва саломат шахс бўлиб етишиш имкониятига эга бўлади. Яъни, оила ва унинг соғлом маънавий муҳити болани жамиятда яшашга, ўзига ўхшаш шахслар билан муроса қилиш, ҳамкорликда фаолият юритиш, касб-ҳунарли бўлиш, муомалада ахлоқ-одоб нормаларига бўйсунушга ўргатади, психологик жиҳатдан тайёрлайди.

Рус социолог олими А.Антоновнинг таъкидлашича, оила ижтимоий-психологик яхлитлик сифатида шахсга шундай норматив ва ахборот таъсирларини кўрсатадики, оқибатда бола энг аввало, жамиятдаги қонуний нормалар, хулқ андозаларини эгаллайди».

Оила қанчалик иноқ, уюшган ва мустаҳкам бўлса, унинг норматив таъсири ҳам шунчалик самарали бўлади. Бундай оилада ўзининг қадриятларидан ташқари, жамиятнинг қадриятлари, қонун-қоидалар ва нормалар ҳурмат қилинади, бола бошидан жамиятда яшашга ўргатилган бўлади. Унинг аҳамияти шундаки, фарзанд мактабгача тарбия муассасасида ҳам, кейинчалик мактаб, коллеж ёки лицейда ўқиганда ҳам тартибли, интизомли, айтилган вазифа, берилган топшириқларни масъулият билан виждонан бажарадиган бўлиб, болалар жамиятида ҳамиша ўзининг ўрнига эга бўла олади. Бундай фарзандга турли бидъатлар, бемаза чақириқлар, даъватлар таъсир этмайди, мустақил фикрли, пок виждонли инсон бўлиб етишади. Чунки, оила бу кичик жамият, жамиятнинг кичиклашган андозаси, оила мустаҳкам бўлса, жамият ҳам мустаҳкам бўлишини ўзбек халқи жуда яхши билади, шунинг учун ҳам айниқса, мустақиллик йилларида оила бизнинг

Ватанимизда кадрланади, никоҳ муқаддас ришта сифатида эъзозланади.

Албатта, боланинг ижтимоийлашув жараёнига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатувчи бошқа ижтимоий омиллар ҳам мавжуд. Масалан, жамият миқёсида амалга оширилаётган ислохотлар, давлатнинг ёшлар сиёсати, таълим муассасалари ва у ерлардаги таълим ва тарбия стандартлари, диний муассасалар, бозор муносабатлари каби қатор жараёнлар ушбу масаланинг мазмун ва моҳиятини белгилайди.

Юқорида айтилган ресоциализация жараёнидан ташқари, оила муҳитининг ўзи ҳам айрим ҳолатларда салбий маънодаги ижтимоийлашувга алоқадор бўлиб қолиши мумкин. Олимлар ўтказилган қатор тадқиқотлар асосида ана шундай омилларнинг тўрт гуруҳини ажратганлар:

-ота-оналар ўртасида муросанинг йўқлиги, оилавий ўзаро муносабатларни мустаҳкамлаш борасида аниқ белгиланган ахлоқий тамойилларнинг мавжуд эмаслиги;

- ота-оналарнинг руҳий носоғломлиги ва қонунбузарлиги;

- яшаш шароитларининг яхши эмаслиги, боланинг тўлақонли ўсиши, дарс тайёрлаши, жисмонан чиниқиши учун шароитларнинг етарли эмаслиги;

- мактаб шароитининг талаб даражасида эмаслиги;

- маҳалла ҳудудида оила обрўсининг яхши эмаслиги, нотинч, ноқобил оила мақомига эгалик;

- глобал ахборотлашув шароитида турли ахборот манбалари, жумладан,

Интернет тармоғи орқали бола онгига етиб келаётган турли маълумот, иғво, уйдирма, миш-миш, оила қадриятларига зид ахлоқ намуналари ва бошқалар охириги йилларда бола ижтимоийлашувига салбий таъсир кўрсатаётган ижтимоий омиллар жумласидандир.

Юқоридаги ҳолатлар айниқса, глобаллашув даврида оила институтининг бола социализацияси ва ижтимоий тарбиясидаги ўрни нечоғли сезиларли эканлигини исботламоқда.

Ижтимоий тарбиянинг асл маъноси ҳам, вазифаси ҳам боладаги ижтимоий фаолликни ошириш орқали, ундаги ижобий фазилатларни камол топтиришдир.

Одатда оилада ижтимоий фаолликни ошириш бола иродасини чиниктириш орқали амалга оширилади. Чунки кўпинча ота-оналар болаларининг ақлли, фаросатли бўлиб етишларига эътибор бериб, унинг руҳиятини ҳамда жисмоний қуваатини оширишга, иродасини мустаҳкамлашга безътибор қоладилар. Бунинг оқибатида бола турмуш сўқмоқларида тез қоқиладиган, турли ижтимоий вазиятларда қийинчиликларни енга олмайдиган, руҳияти мўрт бўлиб катта бўлади.

Шунинг учун ҳам оилавий ижтимоийлашувда боланинг ижтимоий билимдонлиги, ижтимоий кўникмалар ва уларни оширишга қаратилган чоратадбирларга алоҳида урғу берилади.

Мутахассислар оилавий социализациянинг босқичлари, функцияларини тафовутлаш билан биргаликда унинг ҳар бирида ўзига хос ижтимоийлашув усуллари устивор бўлишини ҳам таъкидлайдилар. Масалан, рус социологи Н.Андрееенкова.

Ижтимоийлашув жараёнини икки катта босқичда тасаввур қилади. Унинг биринчи босқичи – индивиднинг ижтимоий мавжудот сифатида шаклланишини таъминловчи ҳаёт бўлагини ўз ичига олиб, у инсон ҳаётининг қарийб учдан бир қисмини ташкил этади.

Бу даврда асосан боланинг:

- дастлабки илк социализацияси (болалик даври);
- норматив хулқнинг маргинал жиҳатларини ўзлаштириш даври (ўсмирлик даврига тўғри келади);
- ўспириинликдан балоғат ёшига ўтиш даврини ўз ичига олган ижтимоийлашув оқибатлари яхлит намоён бўладиган босқич.

Иккинчи босқич – шаклланиб бўлган шахснинг жамиятда фаолият юритиши даврларини ўз ичига олган ҳаёт босқичи. Бунда шахс дастлаб меҳнатга яроқли жамият аъзоси сифатида, сўнгра нақақа ёшига етган инсон сифтаида ўз ўрнига эга бўлади.

Ижтимоийлашувнинг дастлабки йилларида унинг самарадорлиги кўпроқ юқорида таъкидлаганимиздек, оила, ундаги ижтимоий-психологик муҳит ва ота-

онанинг тарбиячилик бурчини қандай адо этганлигига боғлиқ бўлса, унинг кейинги босқичларида таълим муассасалари ва меҳнат жамоаларининг роли ортиб боради.

Шунга мос равишда ижтимоийлашув усуллари ҳам турлича бўлади.

Кўплаб олимлар ва оила масалалари бўйича мутахассисларни хавотирга солган жиҳат шуки, замонавий оила ўзининг бола шахсини ижтимоийлаштирувчи вазифасини яхши ва тўлиқ адо этмаяпти.

А.Антоновнинг таъкидлашича, замонавий оила оилавий турмуш тарзини шакллантира олмаётганлиги сабабли ҳам ўзининг бола тарбияси борасидаги ижтимоий билимдонлигини намоён эта олмаяпти.

Бундан ташқари, Ғарб мамлакатларида ўтказилган тадқиқотларда аксарият аёлларда оналик установкаларининг йўқлиги, бола тарбиялаш хоҳишининг йўқлиги, қўйди-чиқдининг бемалол амалга оширилиши, расман ФХДЁ бўлимларини никоҳни қайд этмай яшаш (фуқаролик никоҳи), ажримлардан кейинги эркак ва аёлнинг ўзаро ёмон муносабатлари оилаларнинг ижтимоийлашувига ниҳоятда салбий таъсир кўрсатмоқда. Бундай эр-хотинларнинг фарзандлари бир томондан умуман оила институтига ва никоҳга нисбатан салбий қарашларга эга бўлиб, вояга етсалар, иккинчи томондан, уларнинг характерида асосан худбинлик, эгоизм, агрессивлик каби салбий сифатлар эгаси сифатида шаклланмоқда.

Демак, жамиятда ўз даврига муносиб, соғлом фикрловчи ёшларни тарбиялаб, вояга етказишнинг муҳим омили бу расмий никоҳда бўлган эр-хотинлар оиласининг баҳамжиҳатликда яшашларидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Андреевкова Н. Роль семьи на разных этапах социализации индивида // Динамика изменения положения женщины и семья. – М.: 1972. – С.4.
2. Социология семьи: Учебник / Под ред. проф. А.И. Антонова.- М.: ИНФРА-М, 2005 – С. 220
3. Социология семьи / Под ред. А.И. Антонова. – М.: 2005. – С. 235

ЎҚУВЧИЛАРДАГИ ҚОБИЛИЯТЛАРНИ АНИҚЛАШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Садинова Зилола Умировна
Чирчик шаҳри 16 мактаб психолог

Аннотация. Мақолада ўқувчилар қобилиятларини аниқлаш ва ривожлантириш бўйича психологик қонуниятларга асосланиб, ўқувчиларда лаёқат, маҳорат, педагогик, коммуникатив, дидактик, авторитар, перцептив, танқидий фикрлаш ва умумий қобилиятлар атрофлича таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Қобилиятлар, ақлий истедод, тестлар билан ишлаш, кўникма ва малака.

Ключевые слова:

Способности, умственное дарование, работать с тестами, навыки и квалификация.

Key words: Capabilities, mental ability, work with test, forming habit and practice.

Давлат тараққиёти ва жамият равнақи кўп жиҳатдан халқнинг интеллектуал потенциали билан белгиланади. Чунки, илмий потенциали юқори даражада ривожланган мамлакат барча соҳаларда доимо илғор бўлади.

Республикаимиз биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлагинидек, Ватанимиз келажаги ислохотларнинг тақдири ва уларнинг натижалари, халқимизнинг билим даражаси давр талабига ва тараққиётига қанчалик мослигига, қандай мутахассислар етказиб бериб, ўрнимизни эгаллашларига боғлиқдир.[1.2]. Шунинг учун мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев барча соҳаларни жумладан таълим тизимини тубдан ислох қилишга катта эътибор қаратаётгани таълим тизими соҳасида туб бурилаш ясамоқда десак муболаға бўлмайди. Шунга кўра, юқори малакали кадрлар тайёрлаш давлат сиёсати даражасидага кўтарилмоқда.

Психология фанида қобилият тушунчасини таҳлил қилишда шахс шаклланишига таъсир этувчи уч омил ҳисобга олинади. Яъни шахсга ота-она томонидан ўтган ирсий белгилар, шахс шаклланган ижтимоий муҳит ва шахсга бериладиган таълим-тарбия натижаси. Демак қобилият тушунчасини таҳлил қилишда юқоридаги уч омил таҳлили асосий ўринда туради.

Психологик луғатларда қобилият шахснинг муайян фаолият турини муваффақиятли бажаришга бўлган лаёқат даражасини ифодалайдиган, турмуш жараёнида ҳосил қилинган индивидуал хусусиятлари йиғиндисидир[2.95] деб таъриф берилади.

Билим, кўникма, малакалар орттириш шу хусусиятларга боғлиқ бўлади, лекин шу хусусиятларнинг ўзлари мазкур билим, кўникма, малакаларга тааллуқли бўлмайди. Қобилиятлар билим, кўникма, малакаларни эгаллашда намоён бўлса ҳам, билимлар ва кўникмаларни эгаллаш билан боғланиб қолмайди. Қобилиятлар ва билимлар, қобилиятлар ва малакалар, қобилиятлар ва кўникмалар айнан бир-бирига ўхшаш нарса эмас.

Қобилиятлар билим, малака ва кўникмаларнинг ўзида кўринмайди, балки уларни эгаллаш динамикасида намоён бўлади, яъни, бошқача қилиб айтганда, мазкур фаолият учун муҳим бўлган билимлар ва кўникмаларни эгаллаш жараёни турли тенг шароитларда канчалик тез, чуқур, осон ва мустаҳкам амалга оширилишида намоён бўлади. Ҳудди ана шу ўринда юзага чиқадиган фарқлар бизга қобилиятлар ҳақида гапириш ҳуқуқини беради.

Ақлий истеъдод даражаси баланд болалар изланувчан, ҳар нарсага қизиқувчи ва уйғоқ қалбли бўладилар. Қобилиятлилик шахснинг ақл-фаросат, характер, хотира ва руҳий кечинмалари билан бевосита боғлиқдир.

Психологияда қобилиятларни миқдор жиҳатдан ўлчаш муаммоси узок тарихга эгадир. XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида қатор психологлар (Кеттел, Термен, Спирмен ва бошқалар) оммовий ихтисослар учун касб танлашни амалга ошириш зарурияти билан боғлиқ бўлган талаблар таъсири остида таълим олаётганларнинг қобилиятини аниқлашни тақлиф қилиб чиқдилар. Уша пайтларда қобилиятларни ўлчаш усули сифатида ақлий

истеъдод тестларидан фойдаланилди.

Ақлий истеъдод тестлари мазмун жиҳатдан қатор саволлар ва масалалардан ташкил топгандир. Уларни ечиш муваффақияти (сарфланган вақтни ҳисобга олиб) балл ёки очколар йиғиндиси билан ҳисобланади.

Масалан, ўн бир ёшлик болаларнинг ақлий қобилиятларини аниқлаш учун инглиз мактабларида қуйидагича тест қўлланган: “Петр Жеймсга қараганда баландроқ, Эдвард Петрдан пастроқ. Ҳаммадан кўра ким баланд? Савол тагига қуйидаги жавоблар ёзиб қўйилади: 1. Эдвард, 2. Жеймс, 3. Петр,” Айта олмайман ёки бошқача тест: қизил, яшил, кўк, хўл, сариқ. Бу ерда бола туркумга кирмайдиган сўзни аниқлаши керак ва хоқозо.[3.102].

Болалар тестлар тўпламини бажариб бўлгандан кейин уларнинг натижаларини стандартлаштирилган йўл билан, яъни ҳар бир синалувчи олган очколар миқдорини ҳисоблаш билан шуғулланишади. Қобилият бу кишининг бирор бир фаолиятга лаёқатлилиги, яроқлилиги ва бу фаолиятни муваффақиятли сурада амалга ошириш маҳоратидир.

Киши ўзида муайян фаолиятга қобилият бор ёки йўқлигини сезиш ёки сезмаслигини билдирадиган омил таълим методикаси ҳисобланади. Таълим методикаси қаерда ожиз бўлса, ўша ерда қобилиятларнинг туғма эканлиги ҳақидаги гаплар пайдо бўлади. Ўз-ўзидан маълумки, методика доим такомиллашиб боради, бу эса «туғма қобилиятлар» доирасини торайиб боришига олиб келади. Қобилиятлар ва истеъдодларни шакллантириш муаммоси катта ижтимоий ва давлат аҳамиятига эга бўлган масаладир.

Дастлабки қобилиятлар ижтимоий муҳит таъсирида оилада, мактабгача таълим муассасаси ва мактаб таълимида босқичма-босқич ривожланиб боради. Психологлар ўқувчи қобилиятларини диагностика қилишда ўқувчининг асосий етакчи фаолият хусусиятларини инобатга олиши керак чунки, қобилият фаолиятда намоён бўлади. Психологиянинг методологик асосининг кўрсатишича, қобилиятлар – имкониятлар тизимидан ташкил топган бўлиб, у ёки бу фаолиятдаги зарурий маҳорат даражасидир. Шундан келиб чиққан ҳолда ўқувчида мактаб

таълим – тарбия жараёнида ўқувчиларда қобилиятнинг қуйидаги турларга бўлиб ўрганилади:

1. Музиқага оид;
2. Математикага доир;
3. Бадиий ёки адабиётшуносликка доир
4. Тасвирий санъатга доир;
5. Спортга оид;
6. Актёрлик санъатига оид;
7. Ташкилотчилик;
8. Педагогик;
9. Илмий ва интеллектуал қобилиятлар намоён бўлади.

Музиқавий қобилиятлар - Б.М.Теплов томонидан ўрганилиб, «Психология музыкальных способностей» китобида болада намоён бўлган музиқий қобилият унинг музиқачи бўлиши учун бирон бир даражада гаров бўла олмайди. Боланинг музиқачи бўлиши учун унга махсус таълим берилиши, педагог ва бола намоёиш қилган қатъийлик, саломатликнинг яхши бўлиши, музиқа асбоби, ноталар ва бошқа кўплаб шарт-шароитлар бўлиши зарур.

Буларсиз қобилиятлар ривожланмай турибоқ сўниб кетиши мумкин. [3.103].
Математик қобилиятлар - Крутецкий томонидан ўрганилган. У “Математик қобилиятлар психологияси” монографиясида математик қобилиятлар ва уларнинг тизимини кенг ёритиб берган. Идрок, тафаккур, хотира, хаёлнинг индивидуал хусусиятларини аниқлаб, уларни математик фаолиятда намоён бўлишини тадқиқ қилган. Математик қобилиятга математик материалларни умумлаштириш, мулоҳаза юритиш жараёнини қисқартириш, математик ишламалларни камайтириш, масалани идрок қилиш билан натижаси ўртасида алоқа ўрнатиш, тўғри ва тескари фикр юритишдан энгилга ўтишлик, масала ечишда фикр юритишнинг эпчиллиги каби чуқур мулоҳазалар билдирган.[3.106].

Умумий қобилиятлар - инсонни турли фаолият йўналишларида муваффақиятини таъминлайди. Махсус қобилиятлар - инсонни бирор бир махсус

фаолият йўналишидаги муваффақиятини таъминлайди ва унинг намоён бўлиши учун махсус лаёқат бўлиши лозим. Бундай қобилиятларга мусиқавий, математик, техник, педагогик ва бошқалар киради.[3.107].

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки Ўзбекистонда бугунги кунда ўсмир ёшларнинг қарийб 70 % интернетдан кенг фойдаланиб келади, лекин уларнинг қанчаси бу тармоқдан тўғри мақсадда фойдаланиши бизнинг энг оғрик нуқтамиз бўлиб қоляпти. Чунки дунёдаги барча бузғунчилик ҳаракатларининг келиб чиқиш сабаблари вертуал олам орқали ёшларимизга бузғунчи ёд ғояларни уларнинг онгига таъсир этиш орқали амалга оширилмоқда. Бизнинг мақсадимиз уларда юқоридаги келтириб ўтилган қобилиятлар билан бир қаторда танқидий фикрлаш қобилиятларини ҳам шакллантириб боришимиз керак.

Ойнани ҳар икки тарафи бўлгани каби ижтимоий тармоқларда маълумотларнинг барчаси ҳам инсон учун манфаатли бўлавермайди. Ёшларимиз бу тизимдан фойдаланар экан ҳар бир материалларни салбий ва ижобий томонларини чуқур тафаккур қила олиши, нима учун керақлиги, қандай мақсадни кўзлаб веб сайтларга жойлаштирилганини онгли тарзда фаҳмлашлари керак.

Адабиётлар:

1. Каримов И. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истикболининг асосий тамойиллари. Т.: 1995.
2. М.ТДавлетшин. Ўқувчиларда қобилиятнинг таркиб топиши. Т., 1965.
3. Психология: Дарслик. - Тошкент, 2009.
4. Умумий психология. А.В. Петровский таҳририда. Т. 1992й.

SHAXS TAKOMILLASHUVIDA BOLALIKNING O'RNI

*Dovidova Gulnoz Mirzakarimovna
Farg'ona imkoniyati cheklangan kasb-hunar maktabi o'qituvchi*

Go'daklik davri bolaning tug'ilganidan bir yoshlarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga olib, bu davrda bola tashqi muhitga moslashishi uchun ma'lum darajada yetilgan nerv tizimi bilan tug'iladi. Go'daklik davri inson hayotidagi organik

ejtiyojlarni (kislorodga, ovqatga, issiq yoki sovuqqa) qondirishga nisbatan yo'naltirilgan hatti-harakatlarning tug'ma, instinktiv shakllari sof xolda kuzatiladigan yagona davr hisoblanadi. Insonga xos bo'lgan hatti-harakatlar, yangi tajribalarni egallash uchun beqiyos imkoniyatlarning borligi go'daklik yoshidagi bolalarning asosiy xususiyatlaridir. Agar organik ehtiyojlar yetarli darajada qondirib borilsa, ular o'zlarining asosiy bo'lish ahamiyatini yo'qotadi: to'g'ri tashkil etilgan kun tartibi, rejim va tarbiya natijasida bola 33 psixik rivojlanishi uchun asos bo'ladigan taassurotlarga, harakatga, muloqotga nisbatan yangi turdagi ehtiyojlar turkumi yuzaga keladi. Bola tug'ilishining birinchi haftasidanoq uning ko'rish va eshitish sezgilari jadal suratda rivojlanadi. Bola harakatlanayotgan narsani kuzata boshlaydi. U turli ovozlarga, jumladan, kattalarning tovushlariga e'tibor bera boshlaydi. Yangi tug'ilgan chaqaloqning miya og'irligi kattalar miyasining 1/4 qismiga to'g'ri keladi, nerv xujayralarning soni esa xuddi kattalarniki kabi bo'lib, lekin ular yetarli darajada rivojlanmagan bo'ladi. Ilk go'daklik davri - bu bolaning himoyasiz, kam harakat, harakat holatidan juda jadal ravishda rivojlanadigan, quvnoq bolaga aylanish davridir. U qisqa vaqt ichida kattalar bilan munosabat o'rnatadi, predmetlarni ushlab va ulardan foydalanishga o'rganadi. U atrof olamdagi narsalarni kuzatadi, predmetlarni qo'li bilan ushlab, ularni qandayligini bilishga intiladi, tovushlarga e'tibor beradi va predmetlar yordamida shu tovushlarni o'zi yaratishga harakat qiladi. U o'z onasi va boshqa yaqinlari bilan emotsional munosabatga kirishadi. Go'dak yoshidagi bola ham jismonan, ham psixik, ham ijtimoiy jihatdan juda tez rivojlanadi. Juda qisqa vaqt ichida atrofidagi hodisalarga juda kam reaksiyasi bo'lgan boladan, faol, tez ilg'aydigan, harakatchan yordamga chaqira oladigan, kattalarning yaqin kelishidan quvonadigan bolaga aylanadi. Go'daklik davridagi bolaning hayoti to'liq kattalar bilan hamkorlikdagi emotsional munosabat bilan bog'liq bo'lib, bola kayfiyatining yaxshi bo'lishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. 4-5 oyligidan boshlab, bola o'z yaqinlarini begonalardan ajrata boshlaydi. Kattalar bilan emotsional munosabat shu

yoshdagi bolalarning asosiy yetakchi faoliyati bo'lib, bola psixik taraqqiyotining asosi bo'lib hisoblanadi. Kattalarning doimiy ravishda bola bilan birga bo'lishi, unga nisbatan diqqatning qaratilishiga odatlanishi, uning o'yinchoqlarga nisbatan qiziqishining susayishiga olib kelishi mumkin. Tarbiyaning to'g'ri olib borilishi bolaning kattalar bilan bo'ladigan muomala-munosabatini predmetlar, o'yinchoqlar bilan munosabatining almashinishiga olib keladi. Kattalar yordami bilan bajariladigan barcha hatti-harakatlari bolaning kelgusi psixik rivoji uchun asos bo'ladi. Kattalarning bolaga nisbatan emotsional munosabati, ularning gaplariga bolaning o'z diqqatini qaratish, javob qaytarishga harakat qilishi, ba'zi so'zlarni yodida saqlab qolib, emotsiya bildirishi, diqqat, xotira, nutq va boshqa bilish jarayonlarining rivojlanishiga zamin bo'ladi. Ikki oylik davridan boshlab bolada oddiy ranglarni ajratish, 3-4 oylikidan boshlab, esa predmetlarning shaklini ajratish layoqati yuzaga kela boshlaydi. Go'dak bola 2 oylik vaqtdan boshlab, o'z onasining yuzini va ovozi o'z galarnikidan ajrata boshlaydi. 2-3 oylikdan boshlab esa, onasining tabassumi va kulgusiga tabassum va turli harakatlar bilan javob qaytaradi. 3-4 oylikidan boshlab, bolalar yaqinlariga o'z harakatlari bilan ko'rish, eshitish yoki gapirishni xohlayotganligini ko'rsatadilar. 8 oylikidan boshlab esa, bola o'zgacha muhit va begonalar qo'liga tushsa, o'z xavotirini yig'isi orqali 34 namoyon etadi. Bu xavotir 14-18 oylikida asta-sekinlik bilan kamaya boshlaydi. 2-3 oylik bolalarda yuzaga keladigan narsalarni ushlay olish harakatlarining shakllanishi ularda predmetlarning shakli va hajmini idrok qilishlarini rivojlanishiga olib keladi. Bir yoshga yetgan bolada atrof muhitni bilishga qiziqishi va rivojlanayotgan bilish faolligi ko'zga tashlanadi. Ilk bolalik davri: Go'daklik davridan so'ng rivojlanishning yangi bosqichi ilk bolalik (1-3 yosh) davri boshlanadi. Ilk bolalik davri bola hayotidagi eng ahamiyatga molik, uning kelajakdagi psixologik rivojlanishini belgilab beruvchi - muhim davr hisoblanadi. Bu davrdagi rivojlanishning asosini bolaning to'g'ri yurishi, muloqotga kirishishi va predmetli faoliyatni egallash xususiyatlari tashkil etadi. Tikka va to'g'ri yura

olish imkoni bolani, doimiy ravishda yangi ma'lumotlarni egallashga zamin bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar o'z hatti-harakatlari bilan juda faol va kattalar bilan muloqotga kirishishga intiluvchan bo'ladilar. 1-3 yoshdagi bola shakllanishda psixik rivojlanishning o'ta ahamiyatligini inobatga olgan xolda, ayrim psixologlar (R.Zazzo) inson tug'ilganidan to yetuklik davrigacha bo'lgan psixik rivojlanishiining taxminan o'rtalari, 3 yoshga to'g'ri keladi, degan mulohazani bildiradilar. Bu yoshdan boshlab, bolalar predmetlarni o'rganish olamiga qadam qo'yadilar. U endi kattalar bilan nutq orqali muomala-munosabatda bo'la oladi va sodda ahloq qoidalariga amal qila boshladilar. Kattalar bilan bo'ladigan muloqoti tufayli bola atrof hayot haqida ko'proq ma'lumot oladi. Nutq - bu yoshlarda nafaqat muloqot, balki bola tafakkurining rivojlanishi va o'zini-o'zi, shuningdek, bilish jarayonlarini boshqarish vositasi bo'lib ham xizmat qiladi. Ilk davridagi bolalarning yetakchi faoliyat turi - predmetlarni o'rganish hisoblanadi. Go'daklik davridagi bolalarga nisbatan, ilk bolalik davridagi bolalar atrof muhitdagi narsa va hodisalarga nisbatan ko'proq qiziqish bilan qaraydilar. Agar, go'dak bola qo'lga ushlagan narsani oddiy harakatlar bilan kuzatsa, 2-3 yoshdagi bola shu predmet qismlarini diqqat bilan o'rganganidan so'ng gina, o'z amaliy faoliyatida ishlata boshlaydi. Bolani dastlab, ayni shu predmetlarning qo'llanish vazifasi, mohiyati qiziqtirib, u o'z savoliga javob olish maqsadida ko'pincha kattalarga «Bu nima?» degan savol bilan murojaat qiladilar. 3 yoshlar arafasida predmetlarning vazifalarini to'la o'zlashtirgan bolalar, o'z o'yinlarida, shu predmetlardan maqsadsiz foydalanib qolmay, balki ularni o'z vazifalariga kura ishlatadilar ham. Bolaning nutqi u 1,5 yoshga qadar yetgungacha birmuncha sekinlik bilan rivojlanadi. Bu davr ichida u 30-40 ta so'zdan, to 100 tagacha so'zni o'zlashtiradi, lekin ularni amaliyotda juda kam qo'llaydi. 1,5 yoshdan boshlab esa, uning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. Endi bola predmetlarning nomlarini aytishlarini surabgina qolmay, balki bu so'zlarni o'zi talaffuz etishga ham harakat qiladi. Nutqining rivojlanish darajasi jadallashadi. 2 yoshlarning oxirlariga borib, bola 300 tagacha, 3 yoshlarning

oxirlariga borib esa, 500 dan to 1500 35 tagacha soʻzni oʻz nutqida ishlata oladi. SHuningdek, soʻzlarni ham aniq talaffuz etib, jummalarni toʻgʻri tuza oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Z. Nishanova, G. Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni oʻqitish metodikasi.
2. Gʻoziev E. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). –T.: “Oʻqituvchi”, 1994.
3. Gʻoziev E.Gʻ. Psixologiya metodologiyasi: Oʻquv qoʻllanma. – T.: Noshir, 2013.
4. Internet maʼlumotlari.

SHAÑARAQTA TÁLIM-TÁRBIYA PROCESINDE ATA-ANALARDIÑ ORNI

Pirimbetov Baxit Allabaevich
Qaraqalpaqstan Respublikası XBXQTQAAO
«Pedagogika, psixologiya hám tálim texnologiyaları» kafedrası aǵa oqıtıwshısı

Mámleketimizde házirgi kúnde shañaraqlardıń social áhmiyeti artıp barmaqta. Shañaraqlardıń materiallıq mútájliklerin tolıq qandiriw tiykarında balalar tárbiyası ushın juwapkershilikti kúsheytiw processı artıp barmaqta. Biz ushın shañaraq bekkemligin támiyinlewshi ádep-ikramlılıq psixologiyalıq baylanıslar hám júdá zárúr. Usı baylanıs shañaraqılıq múnásibetler, tolıq sezimlik □ emocionallıq, atalıq hám analıq, shañaraqılıq baxıttı támiyinlew iqtıyajların qandıradı.

Ata-analarǵa pedagogikalıq bilim beriw, shañaraqılıq tárbiya boyınsha tájiriye almasıwı, ata hám analardı tárbiya jumıslarına qızǵın tartıw olardı mektepke, máhálle komitetlerine mirát etiw maqsetke muwapıq. Ata-analardıń bul baradaǵı eń zárúr wazıypaları balaları jetilisiwin aldınan oylawları, tárbiya maqsetin anıqlaw.

Biraq, bul jolda bir qansha qıyınshılıqlar bar. Birinshi qıyınshılıq sonnan ibaratqa, aldınǵı shañaraqlar hám tárbiyanıń maqsetin hám óz juwapkershiliklerin jaqsı bilesizler hám tárbiya metodikaları, usıl hám qurallarınan qollay almaydı. SHAñaraqta bir □ bir metodika ayrıqsha qollanılmaydı, bálki bárshe metodikalar birgelikte qollanıladı. Bizin

házirgi sharayatımızda kóbirek isendiriw hám oğan birgetikte metodikalar kóbirek engiziledi (mısalı, maqullaw, xoshametlew). Májbúr etiw basqalarğa qarağanda járdemshi usıl sıpatında qollanıladı.

Demek, tárbiya usılları hám metodikaların tanlaw, olardı rawajlandırıw hám engiziw shańaraq turmısınıń zárúr forması. Jas áwlad tárbiyasınıń tabısı birden-bir ayırıqshalıq usıllarına emes, bálki oylap hám jaqsı shólkemlestirilgen metodikalar dizimine baylanıslı. SHAńaraqta qollanılgan ol yaki bul usılar haqqında gáp ketkende, sonı este saqlaw lazım, eger shańaraqtıń turmıs tárizi, turmısı hám moralına usıllar tańlansa, tárbiyalıq nátiyjelik asıwı yaki mas kelmese, kerisinshe bolıwı turmısta kóplep baqlanğan.

SHAńaraqta balalardı tárbiyalaw óziniń bir qansha milliy ózgesheliklerine iye. Olar xalıqtıń qalıplesken shańaraqlıq dástúrleri, úrip-ádetleri, xalıqtıń psixologiyası, turmısı hám turmıs tárizi.

Respublikamız balalarğa kórsetetuğın ámeliy tásirin shańaraq arqalı ámelge asıradı. SHAńaraqtıń balalarğa kórsetetuğın tásir ortalıǵı sonshellı úlken, ol jámiyet táhiri menen birgelesip ketedi. Usı menen birge, biz onıń ózine tán múmkinshilikleri barlıǵın inkar ete almaymız.

Házirgi zaman rawajlanıwı hár birimizde nómirdi jańa kóz-qaras, zaman turmıs sharayatlardı menen baylanıslı tuwrı túsiniwdi, juwmaq shıǵarıwdı, ádep-ikramlılıq páklikti hám sezgirlik, shıdamlılıqti, jámiyetimiz turmısınıń bárshe salalarında bekkem hám belsendi bolıwın talap etpekte. Jeke adamnıń social, emocional sezimleri, ádep ikram, minez-qulıq is harektleri basqa insaniy sıpatları qalıplesiwine shańaraq tiykar saladı, hám onı insan etip kamal taptıradı.

Shańaraq hám shańaraq tárbiyası mashqalaları menen shuǵıllanıwshı alımlardıń izertlewlerinde tiykarǵı itibar shańaraq boyınsha ámeldegi bóliniwine hám balalar tárbiyasında ata-analarınıń belsendi dárejesine qaratiladı. Sonıń menen birge, ata-analardıń, balalardıń hám hayallardıń bántligi hám olardıń balalar tárbiyasına bolğan táhiri shańaraqtıń materiallıq múmkinshilikleri hám turar jaylarına baylanıslı úyreniledi.

Jámiyettiń materiallıq hám ruwxıylıq rawajlanıwı jaslardı túrli social wazıypalardı orınlawǵa, toplanğan múnásibetlerge tán tájiriylarğa, materiallıq hám ruwxıylıq

qádiriyatlarǵa hár tárepleme hám uzaq tayarlaw lazımlıǵın talap etpekte. Shańaraq tárbiyasında zárúr áhmiyetke iye bolıwshı ob`ektiv hám sub`ektiv faktorlardı bilıw tiyis. Ob`ektiv faktorlarǵa shańaraqtıń materiallıq turmısı, dáramatlarınıń túrleri, ózine tánligi hám dárejesi, úy-jay menen támiyinleniw dárejesi, mektepke shekemgi mekemelerden paydalanıw, sonıń menen birge shańaraq aǵzalarınıń sanı, quramı hám basqalardı kiritiw múmkin. Sub`ektiv faktorlarǵa shańaraқтаǵı óz-ara múnásibetleriniń ózine tán ózgeshelikleri, maǵlıwmat, shańaraq aǵzalarınıń mádeniy-ruwxıyılıq dárejeleri, ata-analarınıń qarım-qatnas mádeniyatları hám basqalar kiredi.

Shańaraq tárbiyasınıń quramalılıǵı sonda, hár bir shańaraq ózine tán bir álem, jámiyettiń ózine tán kishi Watanı bolıp, tárbiya isinde ózine tán ózgesheliklerin kórsetedi. Áne sonıń ushın hám shańaraq tárbiyası forma hám metodikaların ulıwmalastırıw hám oǵan qandayda bir usınıslar beriw qolaysız hám qıyın. Ata-analar qanshelli ruwxıy bay, isenimli hám joqarı maǵlıwmatqa iye bolsa, usı dárejede rawajlangan metodika arqalı óz perzentlerin tárbiyalaydı. Olar tek másláhát beriw, maqullaw, sıyıqlaw, jazalaw, sáwbet hám gúrriń, pikir almasıw menen ǵana emes, bálki jeke úlgeri, balaları menen birgelikte islew, olardı miynetke úyretiw arqalı da tárbiyalaydı. Balalardıń miynetke qatnası olarǵa tárbiyalıq tásir kórsetiwdiń eń nátiyjeli usılı. Eger balalar ata-analarınıń jumıslarına qızıǵıw menen múnásibette bolsa, olar ortasında doslıq múnásibetler payda boladı. Balalar ata-analarınan áke hám apalarınan óz-ara múnásibet túrlerin úyrenip, ne jaqsı ne jaman, ne paydalı hám ne zıyanlı ekenligin bilip aladı, olar haqqında anıq túsiniqlerge iye boladı. Bunnan tısqari, shańaraq tájiriyeбели hám kásibi tárepinen túrlishe jastaǵı adamlardı birlestirip turadı. Shańaraq aǵzalarınıń turmıs tájiriyebeleri, mádeniy sawatlılıǵı qanshelli bay bolsa, olar balalar menen usı dárejede jaqsı sóylesiwde bola aladı, balalardıń qızıǵıwların ósire aladı.

Ata-analarınıń ulıwma, mádeniy, maǵlıwmat dárejeleriniń kóteriliwi hám sociallıq qarar tabıwı mektep hám shańaraq baylanısları ózgesheliginiń ózgeriwine sebep boladı. Eger mektep shańaraq tárbiyalanıwshılıǵına húrmet penen múnásibette bolsa, onıń baylıqlarınan, yaǵnıy ata-analar abıroyı, jeke úlgerisi, jaqsı sezimler tiykarında tárbiyalawlarınan paydalana alsa, ol waqıtta ata-analar atalıǵı úlken kúshke, tárbiya nátiyjeliliginiń támiyinlewshi orınǵa aylanadı.

Házirgi zaman shańaraqları jámiyet menen tıgız baylanısqan. Qalalardıń ósiwi, jasaw sharayatlarınıń jaqsılanıwı, xalqınıń materiallıq hám mádeniy turmıs dárejesiniń ósiwi, jaslardı jetiliskeń insan etip tárbiyalawdı talap etedi.

Shańaraq tárbiyasınıń maqseti hám mazmunı bárshe regionlar boyınsha alganda bir-birinen belgili dárejede ayırmashılıqqa iye. Bul ayırmashılıqlar milletlerdiń turmıs tárizi, úrip-ádetleri, social-tárbiya hám jergilikli sharayatlar menen belgilenedi.

Tárbiya máselesine keletuğın bolsaq, az balalı shańaraqlarǵa qaraǵanda kóp balalı shańaraqlarda balalar tárbiyası bir qansha jeńil boladı. Kóp balalı shańaraqlarda balalar ata-analarınıń is-háreketlerin, aǵa hám apalarınıń olar ortasındaǵı ǵamxorlıqların, ayırıqsha, bir-birlerine bolǵan doslıq múnásibetlerin, úydegi hár qıylı wazıypaların shın kewilden orınlawların, adamlardıń úlkenlerge ádep penen múnásibette bolıwın tábiyǵıy túrde kóredi, baqlaydı. Ózlerinde áne sonday ádep-ikramlılıq sıpatların qalıplestiriw múmkinshiligin qalıplestiredi. Usı sebepli kóp balalı shańaraqta ata-analardıń ǵamxorlıqları ózine tán ózgeshelikke iye boladı. Bunday ǵamxorlıq teń bólistirilgen boladı.

Úlken shańaraqta bala jaslıǵınan jámaátke úyrenedi, óz-ara baylanıslar tiykarında tájiriye toplaydı. Eger shańaraqta úlken hám kishi balalar bolsa, olar ortasında hár qıylı kórinislerdegi (aǵa-ini, apa-sińli, aǵa-qarındas, apa-ini) mehir-muhabbat hám doslıq payda boladı. Shańaraq balalardı insaniyılıq múnásibetlerinde óz shaxsın kamal taptırıw múmkinshiligin beredi.

Paydalangan ádebiyatlar

1. Umumiy psixologiya. Tashkent, 2002.
2. Немов Р.С. Практическая психология. Москва, 2001.
3. Немов Р.С. Общая психология. Москва, 2001.
4. Azizova T.M., To'laganova G.K. Maktab psixologining o'zlashtira olmovci boshlang'ish sinf o'quvcilari bilan amalga oshiradigan psixologik-korrekcion ishlari. T.: 1994.

ÓSMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY - PEDAGOGIK HUSUSIYATLARI

*Seylxanova Elmira Utemuratovna
Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti*

Oila va oilaviy munosabatlar ayniqsa ota-ona va farzandlar o‘zaro aloqalari jamiyatda yuzaga kelgan davrlardan buyon eng muhim muammolardan biri bo‘lib kelgan. Jamiyat rivojlanib borgan sari bu muammoning ahamiyati yanada ortib boraveradi. Chunki, insoniyat tomonidan erishilgan yutuqlar aynan oila muhitida, ota-ona va farzandlar munosabatlari tizimida boshqa har qanday ijtimoiy institutlar orasidagi uzviylik sifatida olib qaralganda ko‘proq darajada o‘zlashtiriladi va aynan, ma’naviy meros tarzida avloddan-avlodga o‘tadi. SHunday ekan, u yoki bu jamiyat, xalq, millatning istiqboli ko‘p jihatdan shu munosabatlarning istiqboliga, yosh yigit va qizlarni mustaqil tarzda oilaviy hayotga qay tarzda tayyorgarlik ko‘rayotganligiga bog‘liq. Buning uchun esa umumiy olganda ijtimoiy muhitning har tomonlama sog‘lom ma’naviy mustaxkam bo‘lishiga erishish lozim.

Mustaqillik-bu millat orzusi, o‘z rivojlanish yo‘lini o‘zi tanlash huquqi. Mustaqillik-bu o‘ziga beklik; Mustakillik-bu o‘rzular ro‘yobi. Mustaqillik davrida esa millatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirish sharoyitida inson omilini vujudga keltirish davr talabiga aylandi. Barkamol inson haqida uning mehnati va turmushi, ma’naviy taraqqiyoti haqida g‘amho‘rlik mamlakatimizning assosiy maqsadidir. Kishi xislatlari uning mehnatiga ma’naviy, g‘oyaviy psixologik va madaniy boyliklarga munosabatining asoslari oilada shakillanadi. Jamiyat mustahkam, ma’naviy va psixologik axloqiy jihatdan sog‘lom oila bo‘lishidan manfaatdordir. SHu sababli mustaqil respublikamizda birinchi prezidentimiz I.A.Karimov oilani mustahkamlashni, bolalar tarbiyasi va psixologiyasi, shuningdek ijtimoiy turmush sharoitlarini yaxshilashda yordam berishni davlat ahamiyatiga molik ish deb biladi.

Mustaqillik yillarida respublikamiz tomonidan qabul qilingan bir qator qaror va yo‘l-yo‘riq ko‘rsatmalarda xalqimizning madaniy yuksalishini ta’minlovchi fikrlar, tavsiyalar beriladiki, bular jamiyatimizning asosi o‘zbek oilalarining ijtimoiy-iqtisodiy va

ma'naviy kamolotida muhim rol o'ynamoqda. Chunki oilalarning har tomonlama yuksalishi ta'bir joiz bo'lsa, jamiyatning yuksalishi demakdir. Xuddi shu ma'noda kelajagimiz bo'lmish yosh avlod tarbiyasi va uning taraqqiyoti davlat ahamiyatiga molik masala hamdir. Ikkinchi tomondan, jamiyatning oila va oilaviy tarbiyaga bo'lgan talabi ham kun sayin ortib bormoqda. Zamon, ota-onalarning bolalar tarbiyasi yuzasidan ma'suliyatini kuchaytirish, tarbiyalashga oid layoqatini oshirish, oilaviy va ijtimoiy tarbiya birligini ta'minlash hozirgi kunning dolzarb masalasidir. Xalq ta'limi sohasidagi islohatlar mustaqil O'zbekistonimizning bugungi va ertangi kunining ta'minlaydigan pedagogik kadrlarni jahon standartlari talabiga javob beradigan tarzda tarbiyalash ko'p jihatdan uni qanday o'qitishga, kim o'qitishga bog'liqdir. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dastur»ining qabul qilinishi bularning har tomonlama etuk, barkamol bo'lishi xukumatimizning bu sohaga katta e'tibor va ma'suliyat bilan qarayotganligining ko'rsatmoqda.

O'smirlarning oilaviy xayotga tayyor bo'lishida jamiyat zanjirlari chambarchas bog'liq bo'lmog'i lozim. Men shu joyda birinchi prezidentimiz Islom Karimovni quyidagi so'zlarini keltirmoqchiman: «Men Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot yo momot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir» degan fikrini ko'p mushohada qilaman».

Buyuk ma'rifatparvarning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa biz uchun ham shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarbdir.

Chunki, ta'lim-tarbiya ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan omildir. Binobarin ta'lim-tarbiya tizimini o'zgarmasdan turib, ongni o'zgartirib bo'lmaydi. Ongni, tafakkurni o'zgartirmasdan turib esa biz ko'zlagan oliy maqsad ozod va obod jamiyatni barpo etib bo'lmaydi. CHindan ham ongni, tafakkurni tarbiyalamasdan turib, tarbiya va inson omili haqida gapirish mushkul. «Oila» jamiyatning kichik bo'g'ini bo'lishiga qaramay unda yashayotgan insonlar, kamol topayotgan farzandlar uchun u mo'jaz vatan, tarbiya kalitidir. YOshlarga oilaviy tarbiyani birinchi navbatda ota-ona singdiradi. Ho'sh oilaviy tarbiya nima? Oilaviy tarbiya deganda ota-onalarning o'z hayotlari, turmush tarzlari asosida bola shahsida dunyo

qarash asoslari, siyosiy, ahloqiy, estetik, psixologik va boshqa ijtimoiy omillarni shakllantirish maqsadida muntazam, izchil, g'oyaviy va ma'naviyt a'sir ko'rsatish jarayoni tushuniladi tarbiyani birinchi navbatda ota-onasingdiradi. Biroq, bunda jamiyatimiz taraqqiyoti munosabati bilan oila, uning barcha hayotiy bosqichlari jiddiy o'zgarishlarga uchrayotganligini ham esdan chiqarmaslik kerak. Millatlarning tarixiy, milliy regionlar hususiyatlarini hisobga olgan holda o'zbek oilalari taraqqiyotini umumiy va hususiy taraqqiyotlar asosida oilaviy tarbiyani maqsadga muvofiq yaxshilash lozim. Bu davlatimizning oilada yosh avlodni har tamonlama kamol toptirish jarayoniga qaratilgan milliy va amaliy tavsiyalardan biridir.

Ijtimoiy munosabatlar jarayonining egasi-sub'ekti hamda ob'ekti aslida alohida shaxs, konkret odamdir. SHuning uchun ham ijtimoiy psixologiya alohida shaxs muammosini ham o'rgandiki, uni o'sha turli ijtimoiy jarayonlarning ishtirokchisi va faol amalga oshiruvchisi degan nuqtai nazardan tekshiradi. Ma'lumki, shaxs muammosi umumiy psixologiyada ham, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyada va diffekrensial, huquqiy psixologiya va psixologiyaning qator maxsus bo'limlarida ham o'rganiladi. Har bir bo'lim yoki tarmoq uni o'z mavzu va vazifalari nuqtai nazaridan shaxsga taaluqli bo'lgan muammolarni yoritadi. Masalan, umumiy psixologiya shaxsni psixologik faoliyatning mahsuli, alohida psixik jarayonlarning egasi deb hisoblasa, sociologiya uni ijtimoiy munosabatlarning ob'ekti deb qaraydi.

SHaxs muammosiga ijtimoiy-psixologik yondashishning o'ziga xosligi shundaki, turli guruhlar bilan bo'ladigan turli shakldagi o'zaro munosabatlarning oqibati sifatida qaraladi. YA'ni, ijtimoiy psixologiya avvalo biror guruhning a'zosi hisoblangan shaxs xulq-atvori qanday qonuniyatlarga bo'ysunishini, shaxsning munosabatlar tizimidan olgan ta'sirlari uning ongida qanday aks topishini o'rganadi. Oilaning shaxs psixologiyasiga ta'siri qay yo'sinda sodir bo'lishi ijtimoiy psixologiyada socializaciya muammosi bilan uzviy bog'liq bo'lsa, bu ta'sirlarning shaxs xatti-harakatlari, hulqida bevosita qanday namoyon bo'lishi ijtimoiy yo'l-yo'riqlar muammosi bilan bog'liqdir. Ana shular asosida shaxsda shakllanadigan fazilatlar va ularning turli tipdagi shaxslarda namoyon bo'lishini aniqlagan holda, shaxs hulq-atvorini boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish ijtimoiy psixologiyaning asosiy va zifalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, shaxsga social-psixologik yondashsh uni ma'lum guruhlarning a'zosi aniq sharoitda o'ziga o'xshash shaxslar bilan munosabatga kirishuvchi konkret odam deb tushunishdir.

SHaxs to'g'risida gap ketarkan, uning fanda ko'pincha «shaxs taraqqiyoti» yoki «tarbiyasi» tushunchalari bilan ishlatilishiga aloxida e'tibor berish kerak. Lekin socializaciya sof ijtimoiy "tds xols gik tushuncha bo'lib, aytib o'tilgan tushunchalardan farq qiladi. Aa-lizt i-bu individning ijtimoiy muhitga qo'shilishi, ijtimoiy ta'sirlarni o'ziga singdirishi va aktiv ravishda muloqot sistemasiga kirib borishi jarayonidir.

Adabiyotlar:

1. Oila manfaatlarini ta'minlash borasida 1998 yilda amalga oshiriladigan tadbirlar. Davlat dasturi to'grisida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 yanvar 45– son qarori.
2. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. T. "Ma'naviyat". 1998
3. O'tmish mutafakkirlarimiz ota – ona va farzandalar munosabatlar xususida. "Ma'rifat yog'dusi" jur. № 3, 2000 y.
4. Ota ona va farzandlar o'zaro munosabatlarini o'rganish metodikalari. Uslubiy qo'llanma. T – 2001 y.

YUQORI SINF O'QUVCHULARIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING MOHIYATI

*Xoliqova Tursunoy Orolovna
TerDU Pedagogika nazaryasi va tarixi yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Kalit so'zla. Muloqot, jamoa, yuqori sinf, shaxslararo munosabat, omillar, yosh xususiyati, fikr, shakllantirish, qo'llab quvvatlash, hamkorlik, o'smir, hamkorlik, mustaqilik.

Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori avvalambor farzandlarimizning unib-o'sib, ulg'ayib, qanday insonbo'lib hayotga kirib borishiga bog'liqdir. Biz bunday o'tkirhaqiqatni hech

qachon unutmashimiz kerak. Islom Karimov Davlat mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash, mamlakatning xalqaro munosabatlarning teng huquqli sub'ekti sifatidagi o'rnini va rolini oshirish, rivojlangan demokratik davlatlar qatoriga kirish, O'zbekistonning yon-atrofida xavfsizlik, barqarorlik va ahil qo'shniçilik muhitini shakllantirish naslimiz davomchilarini nafaqat jismonan baquvvat, balki ma'naviy boy, yangi davr talabiga javob beradigan, munosabatlar jarayonida erkin fikr yuritadigan qilib tarbiyalashga bevosita bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyin qabul qilingan ilk Qonun "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish choratadbirlari to'g'risida"gi Qonun bo'lib, o'tgan davr mobaynida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashning huquqiy asoslarini kafolatladi. Mamlakatimiz rahbari tomonidan 2008 yilning "Yoshlar yili", 2010 yilni "Barkamol avlod yili", 2012 yilni "Mustahkam oila yili", 2014 yilni "Sog'lom bola yili" deb e'lon qilinishi va qabul qilinayotgan davlat dasturlari mamlakatimizda sog'lom avlodni shakllantirish, yoshlarni har tomonlama qo'llabquvvatlash borasida olib borilayotgan izchil siyosatning in'kosi bo'lib hisoblanadi. Shunday ekan, o'smir yoshlarni muloqot jarayonida mustaqil fikrini erkin ifodalash malakalarini va ularning tanqidiy fikrlashini shakllantirish psixolog-pedagoglar oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. Zero, XXI asrda yashaydigan har bir insonning tanqidiy fikrlashi uchun avvalo muloqotga o'rgatish zarur. Ijtimoiy munosabatlar ko'lamining kengayishi o'sib kelayotgan avlodni o'ta murakkab xususiyatga ega munosabatlar jarayoniga har tomonlama yetuk etib tayyorlash vazifasini qo'yimoqda. Qolaversa, mustaqil fikr egasi bo'lgan shaxs o'z imkoniyatlari, qobiliyatini erkin namoyon eta oladi. Bu xususida O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov quyidagilarni e'tirof etadigan: «Amalga oshirgan islohotlarning asosiy maqsadi har bir fuqaroning shaxs sifatida shakllanishi uchun, o'z qobiliyatini, o'z talantini ishga solib hayotini yanada yaxshilashi, ma'nan boyitishi uchun barcha imkoniyatni yaratib berishdan iboratdir» deb takidlagandilar. Muqaddas kitob va hadislarimida ham shaxslararo munosabatlarni to'g'ri yo'lga quyish borasida ko'pgina kursatmalar mavjud; 183-bob. Munosabatlarni tuzatish haqida 396. Abu Dardo (r.a.) dan rivoyat qilindi, u kishi aytdilar: Rasululloh (s.a.v.): "Men sizga namozdan, ro'zadan va sadaqadan ham darajasi ortiqroq narsani aytib beraymi?" - dedilar. Sahobiyalar: "Aytib

bering, yo Rasulalloh", deyishdi. Rasululloh (s.a.v.): "U esa kishilarning orasi tuzuk bo'lishidir. Uning buzuq bo'lishi hamma yaxshi narsalarni taroshlaguvchidir", dedilar. 397. Ibn Abbos (r.a.) aytdilar: "Qur'ondagi "Allohdan qo'rqingiz va oralaringizni tuzatingiz", (8:1) degan oyatida mo'minlarning Allohdan qo'rqishi zarurligi va munosabatlarini tuzatishlari kerakligi ta'kidlangan". Sharq mutafakkirlari jamoaning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni va roliga alohida e'tibor berganlar. Xususan, Abu Ali ibn Sino ijtimoiy muhitning shaxsni shakllantirishdagi rolini yuqori baholaydi. Tashqi muhit va odamlar insonning borliq, unda kechayotgan o'zgarishlar, jarayonlar mohiyatini anglashgagina emas, balki uning xulqida yaxshi va yomon sifatlarning shakllanishiga ham sezilarli ta'sir etishi, shu bois bolalarni tarbiyalashda u mansub bo'lgan **mikromuhit** xususiyatini inobatga olishni takidlaydi. Bolani yomon ta'sirlardan saqlash zarurligini uqtiradi. Shuningdek, alloma o'qitish samaradorligini ta'minlashda bolalarga jamoa asosida bilimlarni berish maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi. Abu Nasr Forobiyning uqtirishicha, inson boshqalar bilan munosabatda bo'lish, ularning **yordami va qo'llab-quwatlashlarini his etish ehtiyojiga ega**. Ana shu ehtiyojni qondirish yo'lidagi amaliy harakatlar insonni kamolotga yetaklaydi, deb hisoblaydi. Abu Rayhon Beruniy esa shaxsning rivojlanishida o'zaro yordam, hamkorlik, odamlarga nisbatan xayrixohlik uning ijtimoiy muhitdagi roli va o'rnini belgilab beradi. Yosh avlodni psixologik, intellektual va fiziologik jihatdan yetuk inson, hayotiy qarama-qarshilik, xususan, turli buzg'unchi g'oyalar ta'siriga tushib qolish, nosog'lom turmush kechirish va noqonuniy xatti-harakatlarni sodir etishdan o'zini saqlab qola oladigan, tanqidiy fikrlaydigan o'z mustaqil fikrga ega, **shahslararo munosabatlarni to'g'ri tashkil eta oladigan etib** tarbiyalash pedagog va psixologlar oldida turgan asosiy vazifadir. Bu jaryonda to'g'ri tashkil etilgan ta'lim tarbiya muhim ahamiyatga ega. Demak, shaxsni shakllantirish va rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Bu jarayonda bolaga ta'lim tarbiya samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish va hisobga olish maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud. Insoning **shaxs sifatidan rivojlanshiga ta'sir etuvchi omillarni 3 guruhga ajratiladi; quydagilar**

- nasli (biologik omil)
- ijtimoiy muhit (bola yashaydigan sharoit)
- maqsadga muvofiq amalga oshadigan tarbiya

Bolalarning tarbiyasiga to'g'ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o'qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish ham muhimdir. Ana shu yosh xususiyatlari hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta'siri kuchli bo'ladi. Chunki bola organizmining o'sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida turlicha bo'ladi. Bolaning o'ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bolishi mumkin. Shuningdek, turli yosh davrlarning o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlari ham mavjud. O'smirlikning murakkabligi anatomic-fiziologik va psixologik xususiyatdagi kuchli o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Bolaning o'sishi tezlashadi. Bu davr o'tish davri ham deyiladi. Bu davrda jinsiy yetilish davri boshlanadi. Bu bolaning feil-atvoriga ta'sir etadi. O'smir hayotida mehnat, o'yin, sport va jamoat ishlari katta rol o'ynaydi. Ba'zilarining o'zlashtirishi pasayadi, intizomi bo'shashadi. Ilk o'spirinlik balog'atga yetgan davridir. Ularda mustaqillik sezila boshlaydi. O'spirin yoshlar hayotga kelajak nuqtai nazaridan qaray boshlaydilar. Madaniy darajasini orttirishga intilish kuchaya boradi, his-tuyg'ularida ham o'zgarish yuz beradi. O'smirlik va o'spirinlik davrlari maktab va boshqa ta'lim maskanlarida o'qish davrlariga to'g'ri keladi. Bu davrdagi yetakchi faoliyat **o'quv faoliyati** bo'lib, unda bola bilim olish bilan bog'liq, malaka va ko'nikmalarni orttirishdan tashqari, shaxs sifatida ham muhim o'zgarishlarga yuz tutadi. Bu davrda ular o'rtasida bahs munozaralar o'tkazish yaxshi natija beradi. O'spirinlar o'z guruhiga intiladi. Shuning uchun ham o'spirinning barcha intilishlari ma'niy maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Ularda o'quv fanlarini tanlashga nisbatan ehtiyoj kuchaya boradi. O'spirinlik - bu aqliy faoliyatning ham rivojlanish davri sanaladi. **Ular o'z fikrlarini mustaqil ifodalashga harakat qilib, shaxslik xislatlarini namoyish etish boshlaydilar.** Shunda o'qituvchilar va katta yoshlilar ularning hali g'oyat fikrlari va dunyoqarashlarini to'g'ri yo'naltirishlari muhim. Zero, bu davrda o'z-o'zini anglash, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy xislatlari tez shakllanadi. Bunga uning faoliyati, jamoada va jamoat joylarida

o'zini tutishi, odamlar bilan tez muloqotga kirishishi ham turtki bo'ladi. O'zini kattalardek his etish, o'ziga xosligini namoyon etish, boshqalarning diqqatini o'ziga qaratishga harakat qiladi. Axloqiy muammolarni o'z qarashlari nuqtai nazaridan hal eta boshlaydi. Shu bois ularga katta yoshlilarning beg'araz to'g'ri yo'nalish berishlari o'ta muhim. Mazkur davrda yoshlar xulqi ham tarkib topa boshlaydi. Bunda shaxsning jamoadagi mavqei, jamoadagi shaxslar bilan muomala- muloqoti muhimdir. Albatta, bu borada ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatayotgan yoshlar ijtimoiy harakati ta'siri katta ahamiyatga ega. Maktabda berilgan mustaqillik va to'g'ri tashkil etilgan o'qish sharoitlari, samimiylik muhiti unda mustaqil fikrlashiga katta imkoniyatlar ochishi va undagi ijodiy tafakkurni rivojlantirishi yaqinlari o'qtuvchilari, sinfdosh o'rtoqlari bilan shaxslararo munosabatlarni to'g'ri yo'lga quyishga imkon beradi. O'smir va o'spirin atrofida u yoqtirgan va uni yoqtiradigan odamlarning bo'lishi juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, uning aksi bola ruhiy azoblanishining sabablaridan hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki yosh avlodni o'yin, o'qish, mehnat faoliyati davomida shaxslararo munosabatlarga kirisha olishi, mustahil hayotga to'g'ri qadam qo'yishi jamiyatning faol fuqarosi bolishi oila va uni o'rab turgan sog'lom muhitga, psixologik va yosh xususiyatlarini hisobga olib to'g'ri tashkil etilgan ta'lim tarbiya bog'liq.bolaga talim tarbiya berish jaryonida. Chunki o'spirin-yoshlar mustahil hayot ostonasida bo'lib, ulaning bu hayotga to'g'ri qadam qo'yishi jamiyatning faol fuqarosi bolishining muhim shartidir. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim – tarbiya insonni ham aqliy, ham ahloqiy jihatdan kamolga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun – qoidalarni tug'ri bilib oladi va hayotga to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan tug'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib qoidalariga rioya etadi.O'smirlar bilan turli mavzularda fikr almashish bu davrda ular o'rtasida bahs munozaralar o'tkazish yaxshi natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.Karimov “Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch” Toshkent «Ma'naviyat» 2008 73-bet.
2. Umumiy pedagogika nazaryasi va amaliyoti “Sano-standart” nashriyoti Toshkent-2017
3. G'oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
4. M.Айерс Социальная психология.- Спб, 1997

5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. T.: 1999
6. Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. "Sentr"2003
7. Al-adab al-mufrad. Imom Ismoil al-Buxoriy
8. Gamilton. Ya.S. "Chto takoe psixologiya". "Piter", 2002.
9. www.expert.psychology.ru

QO'RQUV NIMA? QO'RQUV BELGILARI BA TURLARI

*Mirxonova Dilfuza Fayziyevna
Buxoro viloyati Romitan tuman 13- maktab psixologi*

Qo'rquv - bu dahshatli tuyg'u haqiqiy yoki xayoliy xavf mavjudligidan kelib chiqadi. Bu shaxsning ijtimoiy va biologik mavjudligi uchun tahdid, va ikki real va xayoliy xavf-xatarlardan manbai yo'nalishi bor vaziyatlarda paydo bo'lgan hissiyot.

QO'RQUV NIMA?

Qo'rquv - bu tabiiy, kuchli va ibtidoiy insoniy tuyg'u. U universal biokimyoviy javob bilan bir qatorda yuqori individual hissiy reaksiyani ham o'z ichiga oladi. Qo'rquv bizni xavf yoki jismoniy yoki psixologik bo'lishidan qat'i nazar, xavf borligi yoki zarar etkazish xavfi to'g'risida ogohlantiradi. qo'rquv sabablari

Ular, va qo'rquv sindromi sabab - biz qo'rqqan bo'lsa, bizning gipotalamus ajratilgan adrenokortikotrop gormon ta'minlash uchun gipofiz bezi rag'batlantiradi maxsus neurosecretion yashirmoq boshlaydi.

Belgilari qo'rqish: qo'rquv nima

Bu tuyg'u bizning psixika va shaklida o'zini namoyon mumkin jismoniy tanani ikkala ta'sir havo yo'qligi, oshdi, yurak nisbati, oyoqlarda qaltirab, qon shakar keskin ko'tarilib, quruq og'iz va boshqalar. Bu tuyg'u barcha organlari ustidan kuchli ta'sir ko'rsatadi va tana bir gipertoniya inqiroz, yaralar, yurak xuruji, falaj olib kelishi mumkin. tez-tez siyish,: Ba'zi shaxslar xavf oqibatlarini his siydik o'g'irlab ketish, diareya, yoki aksincha ich.

asosiy turlari: qo'rquv nima

Qabul real va asabiy (fobiya va komplekslar) kabi turlari bilan ta'minlash. Bu holda, birinchi aniq va oqilona narsa bilan jismoniy shaxslar uchun - bu tashqi xavf standart javob bo'ladi. real xavf ifodasi bo'lgan o'z-o'zini saqlash instinkt, tabiatan bizga xos. Biz bir odam qo'rqadi boshqalar qo'lida qurol, olov qo'rqib, bilan Qo'rquv bizga signal beradi - xavf, yaqin qochib yoki mudofaa qilishga tayyor.

Asabiy qo'rquvlar bir ma'nosiz bo'ladi, va aksincha, muayyan ob'ektlar, vaziyatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Biz narsa yoki muayyan kishi (samolyotda, suzish kuni uchib Heights, itlar, kalamush, yopiq joylarda) qo'rqadigan qavmdirlar, ko'p bor qaysi bugun ba'zi fobiya, aziyat, deb aytish. qo'rquv, bu haqiqiy turdagi juda ko'p emas qancha intensivligi bir namoyoni xarakterlanadi boshlab. Qo'rquvni keltirib chiqaradigan stimull mavjudligiga yoki yo'qligiga qarab, bu quyidagilar bo'lishi mumkin.

1. Haqiqiy qo'rquv

Haqiqiy qo'rquv bu qo'rquv turini anglatadi haqiqiy tarkibiy qismlardan qurilgan. Masalan, bo'shliqqa tushib qolish ehtimoli mavjud bo'lganda xavfli baland joydan qulab tushishdan qo'rqish.

Bu moslashuvchan qiymatga ega bo'lgan fiziologik va emotsional faollashuv sxemasidir, chunki bu bizning ongli niyatlarimizdan qat'i nazar, bizni xavf-xatarni darhol oldini olishga olib keladi.

2. Haqiqiy bo'lmagan yoki mantiqsiz qo'rquv

Haqiqiy bo'lmagan qo'rquvning kelib chiqishi a xayoliy, buzuq va katastrofik fikrlash. Masalan, omma oldida so'zlashdan qo'rqish yoki uchib ketishdan qo'rqish. Ular moslashuvchan bo'lmagan qo'rquvlardir, unda haqiqatan ham haqiqiy xavf yo'q.

Ko'pgina hollarda, bunday qo'rquv fobiyaga aylanishi mumkin; Bu noqulaylik va ushbu lahzalardan qochish strategiyamiz hayotimiz sifatiga xalaqit berganda sodir bo'ladi.

Uning normal holatiga ko'ra. O'zlarining moslashuvchan xususiyatlariga qarab, qo'rquvlar quyidagilar bo'lishi mumkin.

3. Oddiy qo'rquv

Oddiy qo'rquv shu moslashuvchan xususiyatga ega, va bu odam uchun zararli bo'lishi mumkin bo'lgan stimuldan oldin sodir bo'ladi. U qisqa muddatli, kundalik hayotda normal holatga to'sqinlik qilmaydi va odamni hushyor holatga keltiradi. Masalan, ilonni ko'rish.

4. Patologik qo'rquv

Bunday qo'rquv xavf yo'q bo'lganda ham faollashadi va abadiy davom etishi mumkin. Uning kundalik ishlashga aralashish darajasi yuqori. U azob chekayotgan odamga katta psixologik noqulaylik tug'diradi va ba'zida u davolanishni talab qiladigan uchinchi shaxslarga ham ta'sir qiladi (uning ijtimoiy xulq-atvoriga ta'siri tufayli).

Ta'sir darajasiga ko'ra .Qo'rquvning ta'sirlanish darajasiga qarab, bu quyidagilar bo'lishi mumkin.

5. Jismoniy qo'rquv

Jismoniy qo'rquv bu haqiqiy yoki tasavvur qilingan tashqi stimuldan kelib chiqadigan og'riqli his-tuyg'ularga duchor bo'lishdan qo'rqish. Masalan, shifokordan qo'rqish.

Ko'p holatlarda jismoniy qo'rquvni boshqarish qiyin, chunki bu bizni bir necha soniya davomida "tanani boshqarish" orqali qo'rqadigan narsadan qochish uchun avtomatik va beixtiyor harakatlanishimizga olib kelishi mumkin.

6. Ijtimoiy qo'rquv

Ushbu turdagi qo'rquv ijtimoiy darajada birlashtirilgan tashqi stimulga javoban yuzaga keladi. Bu odamning o'zi bilan bog'liq bo'lgan holatlar bilan tavsiflanadi ularni masxara qilishlari mumkinligini his qiling va boshqalar ularni hukm qiladi va masxara qilamiz deb o'ylayman. Shunday qilib, qo'rquvni keltirib chiqaradigan narsa, bu tahqirlanishni kutish va kelajakda uning oqibatlari.

7. Metafizik qo'rquv

Metafizik qo'rquv - bu ichki kelib chiqishi va empirik manbalardan foydalanmaydi. Bu endogen depressiya kabi patologiyalar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu buzqlik haqida ko'proq ma'lumotni bizning maqolamizda bilib olishingiz mumkin: "Endogen depressiya: baxtsizlik ichkaridan paydo bo'lganda"

8. Noaniqlikdan qo'rqish

Noaniqlik qo'rquvi - bu qo'rquv Bu biz xohlagan kelajakni tasavvur qilish qiyin bo'lganda yuz beradi. Bu noma'lum narsadan qo'rqish deb ham ataladi va bu shaxsiy rivojlanish

bilan chambarchas bog'liqdir. Biror kishi noaniqlikdan qo'rqanda, ular o'zlarining qulayliklaridan chiqib ketmaydilar.

Sizni qiziqtirishi mumkin: "Qanday qilib farovonlik zonasidan chiqish kerak? Bunga erishish uchun 7 ta kalit"

9. Majburiyatdan qo'rqish

Ushbu turdagi qo'rquv asosan munosabatlarda paydo bo'ladi. Bu qo'rquv hissi yoki tuyg'usini anglatadi bu o'z hayoti boshqa odamga berilganligini ko'rish orqali boshdan kechiriladi. Ba'zan bu sodir bo'ladi, chunki odam shunchaki o'z erkinligidan voz kechishni istamaydi, boshqalari esa avvalgi muhabbat munosabatlarida azob chekkanligi va boshqa ishni qilishni istamasligi sababli.

10. Yunus majmuasi

Yunus majmuasi muvaffaqiyatdan qo'rqish sifatida ham tanilgan. Bu atama gumanistik psixologiyadan kelib chiqadi, unda odam o'zini o'zi anglashi yoki iste'dodining rivojlanishi to'g'risida tashvish va vahima his qiladi.

11. Kashf qilinishdan qo'rqish

Odam yomon yoki noqonuniy deb hisoblangan ishni qilganligi bilan tavsiflanadigan qo'rquv. Ular yolg'onchi odamlar va shaxslar tomonidan tajribaga ega ularda yashiradigan narsa bor.

12. Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish

Muvaffaqiyatsizlik qo'rquvi - bu juda ko'p azob-uqubatlarni keltirib chiqaradigan qo'rquvning bir turi va bu bir kishining kutgan umidlari bilan bog'liq. Bu boshqalarning fikri bilan ham bog'liqdir. Buni, avvalambor, mukammallik ustalari boshdan kechirmoqda.

13. Yolg'izlikdan qo'rqish

Yolg'izlik qo'rquvi har bir inson boshidan kechiradigan qo'rquvdir, chunki odamlar ijtimoiy mavjudotdir va biz boshqalarga kunlik hayotimizda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarga duch kelishimiz uchun zarur bo'lgan hissiy muvozanatni bahramand bo'lishimiz kerak. Yolg'izlik qo'rquvi ham azoblanadi aloqada bo'lgan va yolg'iz qolishni istamaydigan odamlar.

14. Ajralishdan qo'rqish

Агар yolg'izlik qo'rquvi aloqada bo'lgan va yolg'iz qolishni istamaydigan odamlarga taalluqli bo'lsa, lekin ajrashish borasida katta qayg'uga duchor bo'lgan shaxslar ham bor. Агар yolg'izlikdan qo'rqish ko'proq insonga xos bo'lgan tuyg'u bilan bog'liq bo'lsa, ajralishdan qo'rqish ko'proq madaniyat bilan bog'liq, nikohning muvaffaqiyatsizligi haqida boshqalar nima deb o'ylashidan qo'rqib.

15. O'limdan qo'rqish

O'lim qo'rquvi - bu har bir kishi his qiladigan qo'rquvning bir turi. Bu sizning hayotingizni yo'qotish qo'rquvi. Chunki kimdir vafot etganida, ular abadiy yo'q bo'lib ketishi tushuniladi. Odamlar ko'pincha bu qo'rquvni vaqti-vaqti bilan yoki hayot uchun xavfli bo'lgan vaziyatda boshdan kechirishadi. Ushbu fikr odamning ongida doimo bo'lgan hollarda, odatda psixologik yordam talab etiladi.

16. Fobiyalar

Ko'pgina odamlar boshdan kechiradigan va psixologik davolanishni talab qiladigan patologik qo'rquv fobiya. Fobiyalarning ko'p turlari mavjud va ularni ko'pincha shartli qo'rquv deb ham atashadi.

Агар siz turli xil fobiyalarni o'rganishni istasangiz, ushbu maqolani o'qishingiz mumkin: "Fobiya turlari: qo'rquv kasalliklarini o'rganish".

ОТА-ОНАЛАР УЧУН ВА ЎСМИРЛИК ДАВРИ ПСИХОЛОГИЯСИГА ДОИР МАСЛАҲАТЛАР

*Утеулиева Гулиехра Аблаевна
Қорақалпоғистон Республикаси Қонликул тумани 23-мактаб психологи*

Доно халқимиз «Бола-бошидан, Ниҳол ёшидан» деган нақлни бежиз айтмаган. Модомики шундай экан, ёш авлодни таркиб топтириш, тарбиялаш ишини ёшлиқдан, оилада бошлаш керак.

Бинобарин, оиладаги тарбия жараёнида ҳар бир дақиқа ва фурсатни кўлдан бой бериш орқали ота-оналар кейинчалик кўпгина қийинчиликларга дуч келадилар. Ахир, нотўғри тарбия тўғайли нафс балосига гирифтор бўлган, ўн

гулидан бир гули ҳам очилмай туриб умри хазон бўлган ва бўлаётган ёшлар камми?!

Ўзбек халқининг кўп асрлик бой маданияти ва тарихи бор. Мазкур маданий мерос жамиятдаги жамики маънавий бойликларни ўз ичига қамраб олади.

Айниқса Ўрта Осиё халқлари педагогикаси, маънавий-маданий тарихи бой мероси эга бўлиб, уларнинг моҳияти, мазмуни халқ ижодиётида, илғор мутафаккирларнинг асарларида акс этган. Хусусан мамлакатимиз халқларининг педагогика ва психология фанлари бўйича меросини ўрганиш ишлари хали ўзининг кўпгина тадқиқотчиларини кутиб ётибди. Хатто бир неча асрлар илгари ат-Термизий, Исмоил Бухорий каби аллаомаларнинг инсон маънавий оламини бойитадиган дудона ёдгорликлар, хусусан «Қуръони Карим» мазмунини ёритадиган хадислар мажмуаси мусулмон оламининг хаётбахш офтобидир. Унинг нурларидан ёшларимиз, фарзандларимизни бахраманд этиш фурсати келди.

Ёш авлодни шахсини шакллантиришда оилавий муносабатларни, яъни оиланинг маънавий дунёсини такомиллаштириш учун унга зарур рухий хотиржамлик, ибратли рухий муносабат, ўзаро тотувлик яратилган бўлиши зарур. Оилавий муносабат – яъни ота-оналар ўртасида ўзаро муносабатда ҳамжихатлик, меҳр-оқибат, ўзаро хурмат, ширинсуханлик, бир-бирига ғамхўрлик мавжуд бўлса бундай муомала-муносабат бола тарбиясига ижобий таъсир қилади. Улар ўз фарзандларига чинаккам бахт ва қувонч ҳада этадилар.

Оила аъзоларининг дид-фаросати, қизиқиши, майллари, эҳтиёжлари, интилишлари ўзаро бир-бирига муносиб бўлса, оиланинг иноқ, ахил турмуш кечиришларига, оилавий муносабатларнинг мустаҳкам бўлишига пухта замин тайёрлайди.

Муайян даражада шарт шароитларнинг мавжудлиги, ота-онанинг ўзаро бир-бирларини тушуниб турмуш кечиришлари, мақсад ва вазифалардаги бирлик, юзага келадиган зиддиятларни биргаликда бартараф эта олишлари мустаҳкам оила муҳитини шакллантиради.

Натижада эса, ёш авлодни мукамал шахс бўлиб шаклланишида ижобий роль ўйнайди.

Дархақиқат инсон шахсини шакллантириш оиладан бошланади. Хусусан болада ирода, одатлар, феъл-атвор, атрофга муносабат, эътиқод ва қарашлар вужудга келади.

Ана шулардан келиб чиққан ҳолда инсонни камол топтириш шароитлари, таъсир кўрсатиш имкониятларини изчил ўрганмай туриб, шахснинг ёш психологик хусусиятлари, ижтимоий ва табиий омиллар тўғрисида фикр юритиш мумкин эмас. Ота-оналар болаларнинг ёш психологик хусусиятларини яхши билишлари керак. Масалан: 4-6 ёшли болаларнинг организмида қандай ўзгариш ва ташқи муҳит таъсирида қандай ўзгариш рўй беради..?! ёки 11-12 ёшли болаларнинг ҳатти-ҳаракатида кескин ўзгаришни кузатамиз, баъзи ота-оналар «Фалончи билан уришиб келди», «Қайсар бўлиб қолди», «Бир гап гапирсангиз, ўнта қайтаради», «Ақлли, эсли-хушли бола эди, уй ишларида ёрдам берарди, тўртинчи синф бўлди-ю худди уни алмаштириб қўйгандай...» ва ҳоказо гаплар қулоғимизга чалинади. Нима учун?!.. Бу ёшдаги барча болаларда шундай ўзгаришлар кузатиладими? Бу ёшдаги аксарият болалар улғайишганини, мустақил бўлишганини, қўлларидан кўп нарса келишини кўрсатишга ҳаракат қилишади. Бундай ҳолатни болалардаги ёш психологик хусусиятларни инобатга олган ҳолда тарбияланаётган болаларда кўриш мумкин.

Бу ёшда болалар организмининг эндокрин системалари яхши ишлаши натижасида модда алмашинуви, ички органлар ва тананинг ривожланиши жадаллашади. Бўй тез ўсади, шу билан бирга барча организмлар ҳам ўсади, лекин юрак ва юрак қон томирлари системалари ўсишда ортда қолади, бу эса қон босимини пасайишига, кам қувватликка баъзан эса камқонликка олиб келади. Бундай ҳолат кўпроқ куннинг иккинчи ярмида сезилади.

Бу 11-12 ёшли болаларда кузатишимиз мумкин бўлган ёш психологик хусусиятларнинг бир қисми холос. Шундай экан, ҳар-бир боланинг ёш психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда эътибор билан тарбияламоғимиз лозимдир. Бунинг учун оила қандай бўлмоғи лозим?

Маълумки оила – ижтимоий-тарихий белгига эга бўлган муайян тузилишли ижтимоий гуруҳнинг кўриниши. Чунончи, унинг аъзоларини қариндош уруғчилик,

никоҳ, турмуш шароити бирлиги, одоб ахлоқ умумийлиги, маънавий эҳтиёж мослиги каби алоқалар ўзаро боғлаб туради.

Психолог олим В.И.Селиванов оилада шахсни шакллантириш жараёнини ўрганиб, бахтли болалик – бу оиладаги қувончни, хамжихатликни ҳамда оналарнинг болаларига ғамхўрлигининг самарасидир деган хулосага келади. Муаллиф оиланинг йўналишига қараб уч тоифага мансуб эканлигини кўрсатиб беради:

1. Ижтимоий – илғор йўналишдаги оила.
2. Зиддиятли йўналишга эга бўлган оила.
3. Паст даражадаги ижтимоий йўналишга эга бўлган оила.

Биринчи тоифага хос бўлган оилалар биздаги оилаларнинг кўпчилик қисмини ташкил қилади. Бундан оилаларда шахслараро муносабатлар ахлоқ принциплари ва қоидаларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади, шунингдек ҳар томонлама камол топган шахснинг ижтимоий идеали (юксак орзу тимсоли) назарда тутилади.

Ижтимоий илғор йўналишдаги оилаларнинг вояга етган аъзолари ишлаб чиқаришда, корханада, жамоат ишларида фаол қатнашадилар, илғор маданиятга нисбатан қизиқишларни намойиш қиладилар, шунинг билан бу нарсага ўз фарзандларида ҳам хавас уйғотадилар.

Оилада гоҳо бўладиган зиддиятларни жуда қисқа муддатда хамжихатлик билан бартараф қиладилар. Ушбу тоифага мансуб оилаларда хўжалик ашёлари, қимматбаҳо материаллар ҳар-қил эҳтиёларни қондириш воситаси сифатида қаралади, бу нарсалар шахснинг келажак истиқболи билан мутлақо боғланмайди. Иккинчи тоифага мансуб оилада барқарор йўналиш бўлмайди.

Оиладаги турмуш муносабатлари узлуксиз равишда бирон-бир ғояни бошқа ғоя билан ўзаро ниқобланган кураши босқичида бўлади. У ёки бу қарашларнинг устуңлиги, истиқболи ҳеч қандай аҳамият касб этмайди.

Эр-хотиннинг ёки бошқа вояга етган оила аъзоларининг мурасасиз позициялари (нуқтаи назарлари) кўпинча уларнинг феъл атвор хусусиятларига тафовут негизи билан боғлиқ бўлиб, оилада сўз билан иш бирлиги масаласи бир-

бирига қарама-қарши йўналишда бўлади. Бурч хиссигина муайян мажбариятни бажаришгина оила аъзоларининг ўзаро бирлаштириб туради.

Мана бундай оилаларда эр-хотиннинг болаларга таъсир ўтказиш кучи кураши, рақобати яққол намоён бўлади.

Учинчи тоифадаги оилаларда кўпинча мешчанлик удуми ва идеаллари хокимлик қилади.

Мазкур оилаларда барча нарса ягона нарсага бўйсундирилган, яъни мол-дунё тўплашга, моддий-маиший жихатадан устунликка эришишга қаратилган. Вояга етган оила-аъзоларининг, ота-онанинг корхонада, муассасада, ташкилотда меҳнат қилиши анна шу кўзлаган мақсадга етиши воситаси сифатида, хар қандай меҳнат эса иш хақи миқдори билан ўлчанади.

Оила бошлиғининг зўравонлиги, золимлиги, унга кўр-кўрона ва сўзсиз бўйсунушлик сажда қилишлик, заиф ва нимжон оила аъзолари фаоллигини поймол қилишга интилиши ва ҳоказолар устун бўлади. Мешчанлик идеал ива диний эътиқод доирасидан ташқарии чиқиш ҳоллари (китоб ўқиш, ижтимоий турмуш фаолиятида иштирок этиш) камситилиб, бекорга вақт сарфлаш деб баҳоланади. Шу боис паст даражадаги ижтимоий йўналишга мансуб оилаларда худбин, кўқоқ, жамият учун нафи кам тегадиган ўғил-қизлар етишиб чиқиши мумкин. Оиладаги муносабатлар таъсирида илк болалиқдан умумий ишга содиқлик, ватанпарварлик, инсонпарварлик, қатъийлик, кадр-қиммат хисси каби инсоний хислар шакллана бошлайди.

Аста-секин туғишганларга ғахўрлик, ак-ука ва опа-сингиллик меҳри, ота-оналарга мухаббат ва шавқат туйғулар намоён бўлиб боради. Агарда оилаларда турмуш муносабатлари кўполлик, андишасизлик негизига қурилган бўлса, у ҳолда оила аъзолари рухий дунёсида кеккайиш, писмиқлик кўпчилик томонидан қабул қилинган хатти-ҳаракатлар қоидаларни сезмаслик, уларни менсимаслик, ялқовлик, маъсулиятсизлик, димоғдорлик иллатлари униб чиқади.

Оила бошлиғи ҳисобланган ота-оналарнинг асосий диққат эътибори ахлоқ нормалари ва қоидалари талабидан келиб чиққан ҳолда ўз фарзандларида ижобий характер хисларини замон рухига мос шахс фазилатларини шакллантиришга

қаратилган. Мазкур тоифадаги оила аъзолари даврасидаги суҳбатлар, мунозалар, мулоҳазалар ўзаро тинчлик, ўзаро ҳурмат рухига бўйсиндирилади.

Оилавий муносабатларнинг ушбу кўринишда турли ёшдаги ўғил-қизларга, мақсадга йўналтирилган тарбиявий-педагог таъсир ўтказиш системаси ўз хусусияти билан ажралиб туради.

Ундай оилада шахслараро муносабатда таъсир ўтказиш сеҳри яширинган холда бўлади.

Шу боисдан тасодифан воқеа ҳодисаларнинг содир бўлиши турлича баҳоланади ва уларга бевосита алоқадор оила аъзолари турмуш тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, ё рағбатлантирилади ёки жазоланади. Мана бундай одилонга амалга оширилган мулоқот таъсирида ўғил-қизларда даслабки дилкашлик, ҳушмуомалалик, шахсий хатти-ҳаракатда ва мулоҳаза юритишда мустақиллик, шахсий қарашлари сақланган холда янги норма ва талабларга мослашиш, ўз фаолияти учун жавобгарлик эмоционал зўриқиш даврида ўз-ўзини қўлга олишлик каби муҳим фазилатлар пайдо бўлади.

Оила муносабатларининг яна бир тури «Авторитар» деб аталиб, бунда ота-онанинг обрўси хал қилувчи рол ўйнайди.

Шахслараро тенг ҳуқуқлилиқ, эркин хатти-ҳаракат қилиш, ташаббускорлик, ўз аҳамиятини йўқота бошлайди.

Оила аъзоларини юриш-туриш, хатти-ҳаракати кўпинча чеклаб қўйилади. Ота-она томонидан тарбиявий таъсир ўтказишнинг асосий усули – жазолаш ҳисобланади.

Бирок, онда-сонда рағбатлантириш усулидан фойдаланилганда ҳам, у болага маънавий озуқа бермайди. Фарзандларда ота-онага яқинлик, меҳр хисси камаяди, кейинчалик бу туйғу узоқлашиш, «бегоналашиш» кечинмасига айланади.

Оиладаги шахслараро муносабатлар уларни қониқтирмайди, натижада одамови, тунд, ичимдагини топ, ташвишлик, хавотирлик каби ижтимоий норма ва қоидаларга қийинчиқ билан мослашишдан иборат характер хислатлари вужудга келади. Шу сабабдан оила аъзолари рухий дунёсида симпатия (ёқиш), эмпатия (хамдардлик), самимийлик, хайрихоҳлик каби юксак инсоний хис-туйғулар жуда

нурсиз ифодаланилади.

Кўр-кўрона ва сўссиз бўйсуннишга асосланган муносабатлар негизда ётган тарбиявий кўрқоқ ва иродаси кучсиз шахсни таркиб топтиради. Шунингдек, оила ижтимоий тарбия ўчоғи тариқасида ўз аъзолари рухияти ва маънавиятига катта таъсир ўтказади: маълумки, одамийликнинг дурдона уруғлари худди шу тор муҳитда мурғак қалбли бола табиатига турли негиз асосига қурилади: иқтисодий, мафкуравий хис-туйғу, хиссиёт, ахлоқий-ақлий, қариндош-уруғчилик, яқинлик, дўстлик ва биродарлик кабилар. Ўз-ўзидан маълумки, оила қайси тоифага мансублигидан қатъий назар ўз аъзолари онгига иқтисодий, мафкуравий, ахлоқий, ақлий, ифодавий, хиссий жихатдан таъсир ўтказади, яъни инсон шахсини шакллантириш вазифасини ўтайди. Оилавий муносабатларни тўғри йўлга қўйиш хикмати – бу оила аъзоларининг бўш вақтини ташкил қилиш, хар-бир шахснинг хусусиятидан келиб чиққан холда режалаш, гоҳо сайр уюштириш, биргаликда оила даврасиджа маданий хордиқ чиқариш, хўжалик юмушини бажариш ва бошқалардир. Шу нарсани алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, оилавий муносабатларда эр-хотиннинг касб-кори, маълумоти, билим савияси ҳам муҳим рол ўйнайди.

Хозирги кунда жамоатчиликнинг қуйидаги долзарб муаммолар ташвишга солмоқда.

- Оиладан ўғил-қизлар кимлар томонидан тарбияланаётирлар ва улар қандай руҳда, маромда тарбия олмоқдалар?
 - Оиланинг тарбия иши режали ва тартибли олиб бориладими?
 - Ўқувчилар кўз ўнгида ота-она, катта ёшдаги қариндош уруғлар, туғишганлар қандай даражадаги обрўга эгалар?
 - Оила тарбиясида ота-она ўртасида бирлик, умумийлик мавжудми?
 - Мактабда қўлланилаётган ахлоқий тарбия воситалари ва шакллари қандай тадбиқ этилади?
 - Оилада рағбатлантириш ва жазолаш усуллардан қай йўсинда фойдаланилмоқда?
- Шахснинг ривожланиб таркиб топишда асосан учта омил аҳамиятга моликдир:

1. Биологик омил

2. Ижтимоий шарт-шароит.

3. Муҳит ва тарбия

Зотан инсоннинг хақиқий комил инсон даражасида ўсиб етишишда мазкур учта омилнинг роли бирдек аҳамият касб этади.

Муайян сабабга кўра бу омиллардан биронтаси маром даражасида бўлмай шахс фаолиятида турли миқёсда амал қилинмаслиги салбий кўринишларни келтириб чиқаради. Шахс маънавий қиёфасида чекиниши юз беради – унинг тарбияси бузила бошлайди.

Қадимий хиндлар ота ўз фарзандига қандай муносабатда бўлиши кераклиги хақида қуйидагиларни бежиз айтишмаган.

Олимдан ақли заиф ва аксинча, ақли заифдан олим туғилиш мумкинми? деган саволга жавоб беришдан олдин «Ақли заиф» тушунчаси хақида озгина тасаввур хосил қилиб олишимиз керак. Ақли заиф деб наслий, хомилалик, туғилиши ёки эрта ёшлик даврида бош мия патологик таъсирига учраши натижасида билиш фаолиятининг турғун пасайиши тушунилади.

Ота-оналари олим бўлиб туриб, фарзандлари ақли заиф бўлган ҳолатлар ҳам кузатилган. Бунинг сабаби турлича бўлиши мумкин.

- Ота-оналарнинг олдинги авлодларида мавжуд бўлган генлардаги оғишлар билан белгиланиши.

- Хомила юзага келиши даврида хромосомалардаги оғишишлар натижасида ақли заиф болалар туғилади.

- Насл соғлом бўлиб туриб, хомила шаклланаётган даврда рентген нурлари, алкоголь, гиёҳванд моддалар, кимёвий таъсирлар, жароҳатлар, онанинг турли юқумли, вирусли касалликларга чалиниши ва бошқалар натижасида ақли бола туғилиб ўсиши мумкин.

Саволнинг иккинчи қисмига жавоб берадиган бўлсак, ақли заифдан олим туғилиши мумкин, ҳам мумкин эмас. Бу ота-оналарнинг иккаласи ёки биттаси ақли заифлигига ва ақли заифликнинг табиатига боғлиқ.

Агар ота-оналардан бири ақлий жихатдан нормал бўлиб, иккинчиси ақли заиф бўлса, бундай оилада ақли заиф бола туғилиши хавфи камаяди.

Иккинчисидан энг мухими шундаки агар ота-онадаги ақли заифлик уларнинг хар иккаласида наслий омиллар асосида юзага келган бўлса, бундай оилада ақлий соғлом бола туғилиб ўсиши қийин.

Боланинг соғлом бўлиши унинг шаклланиб вояга етиши учун оилавий муносабатлар яъни туғилишидан бошлаб унинг келажакдаги ҳаётигача дахли бор. Боланинг соғлом бўлишини белгиловчи омилларга оиладаги тарбия ва муҳит ота-она, айниқса онанинг ёши киради. Физиологик нуқтаи назардан эркак киши 60, 80, 90 ёшда ҳам фарзанд кўриши мумкин.

Эркакнинг ёши аёлнинг соғлом бола кўришига кучли таъсир қилмайди. Оилада фарзанд кўриш учун аёлларнинг оптимал ёш даври 20-35 ёшни ташкил қилади. Эрта-18 ёшгача ва 40 ёшдан кейин аёлларнинг фарзанд кўриши мақсадга мувофиқ эмас. Эр-хотин муносабатларидаги сурункали низолар, уруш-жанжаллар, онанинг тез-тез стресс, ҳатто депрессия ҳолатида бўлиши, шунингдек, ўзини тинчлантириш мақсадида қабул қилган дорилар, ёки алкоғол ичимликлар боланинг соғлом ривожланишига акс таъсир этади

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Давлетшин М.Г. ва бошқалар «Ёш даврлари ва педагогик психология» Тошкент. 2004. 127 б.
2. Давлетшин М.Г, Туйчиева С.М. Умумий психология. – Тошкент, 2002. 349 б.
3. Кличева З, Шеримбетова З, Сапаров Ш. «Экстрементал психология» Услубий қолланма. Нукус – 2005. 31 б.

БОЛАЛАРДА ЖАҲЛИ ТЕЗЛИК ВА УНИ ЙЎҚОТИШ ЙЎЛЛАРИ

*Муҳаммадиева Зухра Мамаражабовна
Навий вилояти Зарафшон шаҳар 2-мактаб психологи*

Жаҳл бошқа эмоциялар сингари инсоннинг атроф муҳитга мослашиш вазифасини бажаради. Жаҳл одамларда ҳам, ҳайвонларда ҳам маълум мақсадга

етишиш йўлида пайдо бўладиган тўсиқларни енгиш учун керак бўлади. Шунинг учун жаҳлни ҳамиша ҳам касаллик деб қараш нотўғри. Жаҳл – маълум вазият тақозоси билан пайдо бўладиган ҳаракат ва шунинг учун ўша вазиятдан инсон чикмас экан, унда жаҳл сақланиб қолаверади. Агар жаҳл маълум вазиятда эмас, доимий сақланиб қолса, буни энди соғломлик деб бўлмайди. Бу маълум маънода ўз-ўзини бошқариш механизмининг бузилганлигидан далолат беради.

Б.Спокнинг фикрича, қуйидагилар нормал ҳолат ҳисобланади: бир ёшга кирган бола онаси қилган нохуш ҳаракатга қаршилик кўрсатса; - икки яшар боланинг ўзга болани уриши; агар унинг бирор нарсасини тортиб олишсалар ва ҳ.к. Мазкур жаҳлдор ҳаракатлар маълум вазиятлардан келиб чиқаяпти. Бироқ улар касаллик чегарасига ҳам ўтиб қолиши мумкин. Ҳар қандай бузилиш ўз ибтидосини маълум вазиятдан олиши мумкин.

Нормал жаҳл ҳолатининг касаллик ҳолатига ўтиб қолиш шартлари қуйидагилар:

Ота-оналарнинг доимий жаҳлли ҳатти-ҳаракатлари. Бундай хулққа болалар тақлид қиладилар, беихтиёр ўша жаҳлни ўзларига юқтирадилар. Бу ҳодисанинг психологик механизми қуйидагича: боланинг эмоционал ўз-ўзини бошқариш типига мослашади;

- болага ота-она муҳаббатининг берилмаслиги. Бу нарса болада ҳимоясизлик туйғусини шакллантиради, атрофдагиларга нисбатан шафқатсизликни пайдо қилади;

- ота-она томонидан боланинг ҳақорат қилинишини ва камситилиши. Бу тарбиядаги хусусий ҳол бўлиши мумкин, бироқ бола шахси ривожда бу нарса ўта муҳим аҳамият касб этади;

- икки йўлдан бирини танлаш ҳолатини болада тез-тез пайдо қилиш. Бола қай томонни танлашга қийналади. Агар нотўғри қуйилган қадам учун жазо оладиган бўлса, жаҳл касалликка айланиб кетиши мумкин.

Бундай ота-оналар билан ишлаш жуда мураккаб, чунки жаҳлдор боласи бор ота-она одатда унга нисбатан ўзларида адоват туйғусини ҳис қилади ва улар психолог-консультантга ёрдам учун эмас, балки уни тинчлантириб қўйиш учун

муружаат қилишади. Уларга қолса болани тинчлантирувчи битта дори беришсаларда, бола бирданига жаҳлидан тушиб қолса. Улар билишмайдиларки, боладаги жаҳлнинг илдизлари уларнинг турмуш тарзларига бориб тақалади. Аксарият ҳолларда ўша ота-оналарнинг ўзлари ёшлигида сержаҳл бўлган бўлишадилар. Улар ўзларидаги психологик ҳолатларини ўз фарзандларига узатишади. Шунинг учун психолог одатда илк ишини жаҳли тез боланинг ота-оналаридан бошламоғи керак.

Биринчидан, улар билан ишлаганда уларнинг ўз-ўзини баҳолашига салбий таъсир кўрсатиб қўйишдан эҳтиёт бўлиш керак. (Сиз ўз болангизни яхши билмайсиз, мен сизга ўргатиб қўяман қабилидаги гаплар уларнинг шахсиятига тегиши мумкин). Аксинча, уларни ўз фарзандларини янада билишликка чорлаш лозим.

Иккинчидан, ота-онанинг болага бўлган муносабатини ўзгартириш зарур. Улар сержаҳл боласини ношукурликда айблашадилар. Улар болани тергаганларида, уришганларида болалари кечирим сўрашларини, айбдор эканлигини айтишини кутишади. Бола бу ишни қилмаганлигини кўргач, уларнинг жаҳли чиқади ва болани беодобликда бузилиб кетганликда айблашади. Иложи борича, ота-оналарда ўз болаларига нисбатан раҳм-шафқат туйғусини уйғотиш керак. Сержаҳл бола-бу аввалом бор бахтсиз бола эканлигини уларга уқдириш керак. Ота-оналарга жаҳлнинг пайдо бўлиш механизмини, жаҳлитезлик боланинг эмоционал жиҳатдан касалланиши эканлигини тушунтириш лозим.

Учинчидан, ота-оналарнинг ўз болаликлари ҳақидаги хотираларини тиклаш керак. Ўзларининг ҳам қилган жаҳлли хулқ-атворининг сабабларини биргаликда муҳокама қилиш зарур. Эҳтимол, бу нарса бола билан ота-оналар ўртасидаги муомаланинг шахсий сабабларини очишга ёрдам берар ва шу йўл билан психологик ёрдам олар.

Тўртинчидан, ота-онанинг болага туғилгунча ва туғилгандан кейинги биринчи ойлардаги муносабатини аниқлаб олиш зарур. Агар бола бошиданок исталмаган бўлса (балки бола тасодифан ёки мажбурликдан туғилгандир), ота-она билан ҳамкорликда аниқ бир қарорга келиш зарур. Масалан, бола исталмаган

Бўлса-да, ҳар қалай унга ғамхўрлик кўрсатиш зарурлиги уқтирилиши даркор. Эҳтимол, болага нисбатан салбий муносабатнинг пайдо бўлиши сабабини аниқлангач ота-она ўзгариб қолар. Агар бола исталган бўлса, унда улардаги бу муносабат бола сержаҳл бўлганидан сўнг пайдо бўлган бўлади. Бундай ҳолда ота-оналарнинг шахсиятига тегмасдан бола уларнинг хатти-ҳаракатларига мос жавоб қайтараётганлигини тушунтириш зарур.

Сержаҳл хатти-ҳаракатни ёмон деб бўлмайди. Кутилмаган вазиятларда у ҳимоя вазифасини бажаради, баъзида маълум вазиятдан чиқишга хизмат қилади. Жаҳлitezлик болаларда аксарият ҳолларда кузатилади. Ўтиш босқичлари – бу ижтимоий муаммолар билан пайдо бўладиган кризислар бўлиб, инсон ҳаётининг турли босқичларида кузатилади. Америкалик психолог Э.Эриксон инсон ҳаётида 8 та кризисни фарқлайди. Булар қуйидагилар:

1) Биринчи кризисни бола умрининг биринчи йилида бошидан кечиради. Бу бола физиологик эҳтиёжларнинг қондирилиши билан боғлиқ. Агар яхши қондирилмаса, болада атрофдагиларга ишончсизлик пайдо бўлади.

2) Иккинчи кризис боланинг тозаликка ўргатиш пайтига тўғри келади. Агар болага қатъий ташқи назорат ўрнатилса, унда уят ва шубҳа пайдо бўлади.

3) Учинчи кризис иккинчи болалик даврига тўғри келади. Бунда бола мустақил фаолият кўрсата бошлайди. Агар унинг омадсизлигини ҳадеб рўқач қилинса, унда айбдорлик туйғуси шаклланади.

4) Тўртинчи кризис мактаб ёшида содир бўлади. Мактабдаги муҳитга мослаша олмаган ўқувчида ўзига ишончсизлик туйғуси пайдо бўлади.

5) Бешинчи кризис ўсмирларда кузатилади. Ундаги биологик етилиш билан социал жиҳатдан етилмаганлик ўртасидаги зиддият бу кризисни келтириб чиқаради.

6) Олтинчи кризис ёш йигит-қизларда кузатилади. Бунда айрим ёшларда изоляция яъни ўз-ўзи билан бўлиш кузатилади.

7) Еттинчи кризис 40 ёшда кузатилади. Унда ҳам оилавий муносабатларда турғунлик кузатилади.

8) Саккизинчи кризис қариликда содир бўлади. У ўлимдан кўрқиш ва янгидан

ҳаёт бошлай олмаслигидан надомат туйғуси билан характерланади.

Шу 8 та кризиснинг ҳар биридаги салбий ҳолатлар одамда жаҳлни чиқаради ва у хулқ-атвориға таъсир қилади. Жаҳлитезликни таҳлил қилганда албатта бу психосоциал кризисларни ҳисобга олмоқ лозим.

Бола хулқ-атворидаги сержаҳллик улар билан муносабатни қийинлаштирса ҳам жаҳлни мутлақо салбий сифат деб баҳолаш нотўғри. Унутмаслик керакки, боладаги фаолликнинг ошиши унинг бўлиши мумкин. Агар махсус тузатиш ишларини олиб борилса, унда атрофдагилар билан нормал муомала пайдо бўлади. Боладаги жаҳлни тузатиш ишлари уни келтириб чиқарган сабабларни аниқлашдан бошланади. Агар жаҳл боланинг эмоционал – мотивацион оламидаги бузилиш бўлмаса, унда ишлар жаҳлни олиб ташлаш йўлидан эмас, балки бола хулқ-атворидаги жаҳлни юмшатиш, болага яхши томондан таъсир қилиш ишларини олиб бориш талаб қилинади. Бундан ташқари, ота-оналарни боладаги ўзгаришларга тайёрлаш керак.

Ўзга ҳолатда, агар жаҳлитезлик бола шахсининг эмоционал – мотивацион соҳасидаги бузилиш бўлса уни бола хулқ-атворидан йўқотиш йўлидан бормоқ лозим.

Жаҳли тезликни йўқотиш йўлида қўлланиладиган психокоррекцион усуллар уни келтириб чиқарган сабабларнинг характериға боғлиқ. Коррекцион методларни танлашда конкрет ҳодисадан ва конкрет боладан келиб чиққан ҳолда танлаш керак бўлади.

Биз жаҳлитезликка таъсир қилишнинг қуйидаги бир қанча йўлларига тўхталиб ўтамиз:

1. Жаҳлитезликни инкор қилиш ва атрофдагиларға унга эътибор қилмасликларини таъкидлаш.
2. Жаҳлдор ҳаракатни ўйин кўринишиға кўчириш ва унга янги ижтимоий эмоционал маъно сингдириш. Унда биз боланинг атрофдагилар билан бўладиган муомаласиға зарар етказмасдан мақсадимизға эришишимиз мумкин. (масалан, қароқчилар ўйинида сержаҳл болага қароқчи роли берилади ва ҳ.к.)
3. Жаҳл билан қилинаётган ҳаракатларни таъқиқлаш керак. (жаҳл қилмасликка

болани ўргатиш).

4. Тарбиячи ёки психолог ўйин кўринишида кўрқув замирида ётадиган жаҳлни боланинг ўзига англантиш зарур.

5. Психодрамма. Ихтиёрий кўринишда жаҳлни чиқариш ва ўйин сўнгида жаҳлни сўндириш. Бунда бола ўзидаги пайдо бўладиган жаҳлга эътиборни қаратади ва уни йўқотиш малакасини шакллантиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Е.И.Рогов. Настольная книга практического в образовании. М. “Владос” 1996.
2. Ж.Годфруа. Что такое психология. Том 2. М. “Мир” 1992

TA'LIM TIZIMIDAGI NIZOLARNI SAMARALI HAL ETISHNING PSIXOLOGIK YO'LLARI

*Xushvaqova Risolat Boboqulovna
Navoiy viloyati Zarafshon shahar 2-maktab psixologi*

О'қитувчи-тарбиячи yoshlarning yetakchisi sifatida ta'lim tizimida tom ma'noda o'zining ijodiy vazifalarini to'liq bajarishni ta'minlashi va pedagogik yo'naltirilganligini shakllantirishi kerak.

Pedagogik jarayondagi muhim hodisalardan biri - nizo sanaladi.

Nizo - qarama-qarshi, bir-biriga to'g'ri kelmaydigan kuchlar to'qnashuvi, ikki yoki undan ko'p taraflar orasida o'zaro kelishuvning yo'qligini, manfaatlar to'qnashuvini ifodalovchi ziddiyat.

Pedagogik nizo bu - pedagog va talaba, ota-ona, hamkasblar yoki rahbariyat o'rtasida pedagogik jarayonda yuzaga kelgan manfaatlar to'qnashuvi, o'zaro qarama-qarshilik o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi kelishmovchilik, tortishuv va mojarodir.

О'қитувчи har tomonlama tarbiyalangan, aqliy, ahloqiy, ma'naviy bo'lib, bilim doirasi keng, nutqi ravon, pedagogik bilim mahorat egasi bo'lishi lozim. О'қитувchining pedagogik bilim mahorati asosan sinf, auditoriya mashg'ulotlarida yaqqol ko'rinadi. О'қитувchi bilan o'quvchi, talabalar o'rtasida o'zaro jonli til, fikr olishuv, samimiy

munosabat, hurmat izzat, asosiy maqsadga erishishga hamkorlik lozim. Pedagog o'z guruhida nechta bola bo'lsa, ularning har birining xarakterini, oilaviy muhitini, psixikasini, xulqi-atvorini, bilim saviyasini yutug'i va kamchiliklarini o'rganib, keyin shunga qarab har bir bolaga qanday yondashishi lozimligini bilishi kerak. Guruxlarda har xil toifali bolalar uchraydi. Ularning har – biri o'z xarakteriga ega bo'ladi. Pedagog har bir bolani o'rganib chiqishi, ular bilan yakka (induvial) holda yondashib tanishib chiqishi kerak. Ayrim bolalar qobiliyatli, har tomonlama etuk faol bo'lishiga, ayrimlarining qobiliyati sust, layoqatsiz, ayrimlari serjahil bo'ladilar. Guruh rahbarining asosiy vazifasi o'ziga birlashtirilgan guruhdagi bolalarga tarbiyaviy ta'sirini tashkil etishi lozim. Sinf rahbari o'quvchilarga kompleks yondashishi lozim. Sinf rahbari ota-onalar bilan hamkorlikda bo'lib, bolalarning bilim darajasi qay darajada ekanini, ularning axloq-odobi, yutuqlari va kamchiliklari ularning tarbiyasi bilan shug'ullanadi. O'qituvchi tomonidan shularga e'tibor berilsa, pedagog bilan o'quvchi o'rtasida nizo paydo bo'lishni bartaraf etadi. O'quvchi-bilan o'qituvchi o'rtasida kontakt ya'ni masofa bo'lishi lozim. O'quvchi o'qituvchisiga nisbatan hurmat, ehtiromli bo'lishi, kerak. O'qituvchi avvalo o'ziga nisbatan talabchan bo'lmog'i kerak, shundagina uning bolaga nisbatan qo'yayotgan talablari o'rinli, samarali bo'ladi. Pedagogning talabchanligi adolatlilik bilan uzviy bog'liq bo'lmog'i lozim. Shu bilan birgalikda o'qituvchi adolatli bo'lishi, o'qituvchining axloqiy fazilati hisoblanisa, ikkinchi tomondan o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sirini baholashning mezoni hisoblanadi. O'quvchining bilim saviyasini hamda xulqini baholashda ham o'qituvchidan adolatli bo'lish talab etiladi. O'qituvchi ma'suliyatli bo'lishi va uning zimmasiga bola shaxsini barkamol inson sifatida tarbiyalash ma'suliyati yuklanadi. Pedagog mana shu yuqoridagilarga rioya qilib ish olib borgandagina o'qituvchi bilan o'quvchilar orasida nizo paydo bo'lmaydi.

Pedagogik nizo tushunchasi:

Pedagogik nizo bu o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida muammolar tortishuvlar, kelishmovchiliklar bo'lib o'qituvchi shu muammolarni oldini olishi, unga yo'l qo'ymasligi, va shu muammolarni echimini topishi kerak.

Pedagogik nizo bir qator belgilarga ega. Unga xos bo'lgan asosiy belgilar quyidagilardir: inqiroz; anglashilmovchilik; kutilmagan hodisa; zo'riqish; noqulaylik; ichki yoki tashqi

xavotir; bartaraf etish qiyin bo'lgan qo'rquv. Pedagogik nizolarni keltirib chiqaruvchi omillar quyidagilar: axborot omili; munosabat omili; hulq omili.

Pedagogika nizoning echimi va uni boshqarish texnologiyasi:

Muloqot pedagogik nizolarning echish va boshqarish usullari. Muloqotdagi ziddiyat shakllari turlichadir. Masalan yuzma-yuz yoki texnik vositalar (telefon telegraf va shunga o'xshash vositalar) bilan amalga oshiriladi. Oilada nizo muloqot ayrim a'zolari o'rtasida bo'lishi mumkin.

O'zaro munosabatlarga kirishilganda nizoni yuzaga kelmasligini asosiy sabablari, o'zaro til topishish, bir-birini tushunishdir. Bu jarayonning murakkabligi, kerak bo'lsa, o'zaro til topishishi bir-birini tushuna olish lozim. Har qanday faoliyatdan zerikish, garchan mumkin, faqat odam muloqotdan ayniqsa, uning norasmiy, samimiy, bevosita shaklidan charchamaydi, yaxshi suhbatdoshlar doimo ma'naviy jihatdan rag'batlantiriladilar. Aslida har bir insonning ijtimoiy tajribasi, uning insoniy, qiyofasi, fazilatlarini, hattoki nuqsonlari ham muloqot jarayonlarining mahsulidir. Har qanday muloqotlarning elemantar funksiyasi suhbatdoshlarning o'zaro bir-birini tushunishlarini ta'minlashdir. Pedagogik nizolarni oldini olishda gaplashayotgan odamlar biri gapiradi, ikkinchisi tenglaydi, eshitadi.

Muloqotning samaradorligi ana shu ikki qirraning qanchalik o'zaro mosligi, bir-birini to'ldirishga bog'liq ekan noto'g'ri tasavvurlardan bir shuki, odamni muomola yoki muloqatga o'rgatganda, uni faqat gapirishga, mantiqan asoslangan so'zlardan foydalanib ta'sirchan gapirishcha o'rgatishadi. Uning ikkinchi tomoni-tinglash qobiliyatiga deyarli e'tibor berilmaydi. Mashhur amerikalik notiq, psixolog Deyl Karnechi "yaxshi suhbatdan - yaxshi gapirishni biladigan emas, balki yaxshi gapirishni biladigan esas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir" deganda aynan shu qobiliyatlarning insonlarda rivojlangan bo'lishini nazarda tutgan edi. Pedagogik muloqot-O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatiga aytiladi. Pedagogik jarayondagi aloqalar tizimida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muomola -munosabatlar katta o'rin egallaydi.O'qituvchi hayotga endigina kirib kelayotgan, barkamol shaxs sifatida shakllanayotgan insonlar-yosh bolalar bilan muloqotda bo'ladi. O'qituvchining biror tasodifiy xatti-harakati natijasida o'quvchilarda u haqda sodir bo'lgan fikr ham ta'lim-

tarbiya jarayoniga salbiy ta'sir etishi, o'qituvchining ishini murakkablashtirishi mumkin. Odatda, bunday ziddiyatlar uzoq davom etadi va o'qituvchi foydasiga hal etiladi. O'qituvchi obro'sini saqlayman deb, kattalar ba'zan o'qituvchining qadr-qimmatini erga uradilar, o'qituvchidan kechirim surashni talab etadilar, vaholanki bu nizoga o'qituvchining noto'g'ri hatti-harakati sabab bo'lgan. O'qituvchining ishi axloqiy tarbiya talablariga to'g'ri kelmaydi. Bolalar bilan muomola va munosabatlarda ularning har biriga alohida yondashish lozim. Agar o'qituvchi va o'qituvchi bir-birini tinglasa, o'z-o'zini ham tarbiyalaydi. Demak, tinglash jarayoni ko'pchilik tasavvur qilgani kabi unchalik passiv jarayon emas. Tinglash qobiliyati gapiruvchini ilhomlantiradi, uni ruhlantiradi, yangi fikrlar g'oyalarning shakllanishiga imkoniyat yaratadi. SHuning uchun ma'ruzachi professorning har bir chiqishi va ma'ruzasi agar talabalar tomonidan diqqat bilan tinglasa, bu pedagogik muloqotdan ikkala tomon ham teng yutadi.

Pedagogik nizolarda adolatsizliklarga, ijtimoiy munosabatlardagi yakkahokimlikka yo'l qo'yib bo'lmaydi.

Pedagogik nizolarni hal etishda bir qator yo'l tutiladi.

Ular orasida eng samarali yo'llar quyidagilar sanaladi:

1. Nizoning ta'sir doirasini kengaytirmaslik.
2. Qulay echimlarni taklif qilish.
3. Man etilgan usullarni qo'llamaslik, shakllardan foydalanmaslik.
4. SHikoyatlar sonini qisqartirish.
5. Ikkinchi darajali masalalarni ham uzviy ravishda hal qilib borish.
6. Nizoga kirishgan sub'ektlar shaxsini kamsitadigan so'zlardan foydalanmaslik.

Pedagogik nizo sub'ektlariga ko'rsatiladigan pedagogik-psixologik yordam turlari:

- Maslahat berish;
- Axborotli yordam ko'rsatish;
- Tashxislash;
- Amaliy treninglar uyushtirish.

Axloqiy nizo-axloq ijtimoiy ong shakllaridan biridir, u muayyan jamiyatda yashovchi kishilar amal qilishi-shaxslarning bir-biriga, jamiyatga, xalq mulkiga, oilaga

ishlab chiqarish vositalariga, muayyan tartibga solinadigan hatti harakatlarda tizimida ko‘rishimiz mumkin.

Guruhlararo ziddiyatlar - odamning o‘rtasidagi yoki shaxslararo munosabatlar asosan guruh sharoitida shaxs ma’lum insonlar davrasida, guruhda jamoada bo‘lgan taqdirdagina ro‘y beradi. Guruhlararo ziddiyatlar guruh a’zolarida liderlarni ko‘rishimiz mumkin. Liderlar: rasmiy va norasmiy bo‘ladilar, rasmiy lider o‘qituvchi tomonidan tanlangan guruh staristasidir, norasmiy lider boshqa guruhdagi shaxslarni o‘ziga jalb qila oladigan boshqalarni o‘ziga tortadigan shaxsdir. Bunday holatlarda rasmiy va norasmiy rasmiy lider o‘rtasida nizo yuzaga keladi.

Xulosa qilib aytganda har bir shaxs muommila madaniyatiga ega bo‘lmog‘i lozim. Shaxs muloqotda bo‘lgani sari ular o‘rtasidagi munosabatlar tajribasi ortgan sari umumiylik va o‘xshashlik va uyg‘unlik kabi sifatlar paydo bo‘ladiki, ular bir-birini bir qarashda tushunadilar yoki yarmiga jumladan fikr ayon bo‘lib qoladigan bo‘lib qoladi. Ammo shunday muloqot tizimidagi teskari reaksiyalarni bir-biridan charchab gapiradigan gapining qolmasligi kabi vaziyatni ya’ni, shaxslar va shaxslararo ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Андрееenkova Н. Роль семьи на разных этапах социализации индивида // Динамика изменения положения женщины и семья. – М.: 1972. – С.4.
2. Социология семьи: Учебник / Под ред. проф. А.И. Антонова.- М.: ИНФРА-М, 2005 – С. 220
3. Социология семьи / Под ред. А.И. Антонова. – М.: 2005. – С. 235

TA'LIM PSIXOLOGIYASI VA UNI FAN SIFATIDA TUZILISHI

*Mamajonova Ra`no Abdusamatovna
Olmazor tuman 298-maktab psixologi*

"Ta'lim psixologiyasi" atamasi ikki xil fanni anglatadi. Ulardan biri psixologiyaning birinchi bo'limi bo'lgan fundamental fan. U ta'lim va tarbiya jarayonining mohiyati va qonuniyatlarini o'rganishga mo'ljallangan.

Amaliy fan bir xil atama ostida rivojlanmoqda - "ta'lim psixologiyasi", uning maqsadi psixologiyaning barcha sohalari yutuqlaridan pedagogik amaliyotni takomillashtirishda foydalanishdir. Chet elda psixologiyaning ushbu amaliy qismi ko'pincha maktab psixologiyasi deb ataladi.

"Ta'lim psixologiyasi" atamasini P.F. Kapterev 1874 yilda (Kapterev P.F., 1999; referat). Dastlab, u pedagogika va psixologiya o'rtasidagi chegara pozitsiyasini egallaydigan fanlarni belgilash uchun qabul qilingan boshqa atamalar bilan bir qatorda mavjud edi: "pedologiya" (O. Xrisman, 1892), "eksperimental pedagogika" (E.Meyman, 1907). Eksperimental pedagogika va ta'lim psixologiyasi dastlab bir xil bilim sohasining turli nomlari sifatida talqin qilingan (L.S.Vyotskiy, P.P. Blonskiy) (qarang Media kutubxonasi). XX asrning birinchi uchdan bir qismida. ularning ma'nolari farqlandi. Eksperimental pedagogika eksperimental psixologiya ma'lumotlarini pedagogik haqiqatga tatbiq etishga qaratilgan tadqiqot sohasi sifatida tushunila boshlandi; ta'lim psixologiyasi - nazariy va amaliy pedagogikaning bilim sohasi va psixologik asoslari sifatida.

Pedagogik psixologiya ta'lim va tarbiya sharoitida insoniyat rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan psixologiyaning bir bo'limi. Bu pedagogika, bolalar va differentsial psixologiya, psixofiziologiya bilan chambarchas bog'liq.

Ta'lim psixologiyasini ko'rib chiqishda, boshqa har qanday fan sohasi singari, avvalambor, uning ob'ekti va predmeti tushunchalarini ajratib ko'rsatish kerak.

Umumiy ilmiy talqinda fan ob'ekti bu fan yo'naltirilgan voqelik sohasi sifatida tushuniladi. Ko'pincha o'rganish ob'ekti fan nomiga o'rnatiladi.

Ilm-fan predmeti - bu fan predmetining u tomonidan namoyish etiladigan tomoni yoki tomonlari. Agar ob'ekt fandan mustaqil ravishda mavjud bo'lsa, unda ob'ekt u bilan birga shakllanadi va uning kontseptual tizimida o'rnatiladi. Ob'ekt ob'ektning barcha tomonlarini qamrab olmaydi, garchi u ob'ektda yetishmayotgan narsalarni o'z ichiga olishi mumkin. Ma'lum ma'noda fanning rivojlanishi bu uning predmetini rivojlantirishdir.

Har bir ob'ektni ko'plab fanlar o'rganishi mumkin. Demak, inson fiziologiya, sotsiologiya, biologiya, antropologiya va boshqalar tomonidan o'rganiladi. Ammo har bir fan o'z mavzusiga asoslangan, ya'ni. u ob'ektda aniq nimani o'rganmoqda.

Turli mualliflarning nuqtai nazarlarini tahlil qilishdan ko'rinib turibdiki, ko'plab olimlar ta'lim psixologiyasining maqomini har xil yo'llar bilan belgilaydilar, bu esa ta'lim psixologiyasi mavzusi masalasini hal qilishning noaniqligini ko'rsatishi mumkin .

Masalan, V.A. Krutetskiy ta'lim psixologiyasi "bilim, ko'nikma va malakalarni egallash qonuniyatlarini o'rganadi, bu jarayonlardagi individual farqlarni o'rganadi. Maktab o'quvchilarida ijodiy faol fikrlashni shakllantirish qonuniyatlari. psixikadagi o'zgarishlar, ya'ni aqliy neoplazmalar "(Krutetskiy V.A, 1972.S. 7).

Butunlay boshqa nuqtai nazar V.V. Davydov. U ta'lim psixologiyasini rivojlanish psixologiyasining bir qismi sifatida ko'rib chiqishni taklif qiladi. Olim buni har bir yoshning o'ziga xosligi talabalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish qonunlarining namoyon bo'lish xususiyatini belgilashi bilan tasdiqlaydi, shuning uchun u yoki bu fanni o'qitish boshqacha tuzilishi kerak. Bundan tashqari, ma'lum bir yoshdagi ba'zi fanlarga talabalar umuman kirishlari mumkin emas. V.V.ning bu pozitsiyasi Davydov rivojlanishning roli, uning ta'lim jarayoniga ta'sirini ta'kidlaganligi bilan bog'liq. U o'rganishni shakl, rivojlanishni esa unda amalga oshiriladigan tarkib deb biladi.

Boshqa bir qator qarashlar mavjud. Kelajakda biz umume'tirof etilgan talqinga rioya qilamiz, unga ko'ra ta'lim psixologiyasining predmeti inson tomonidan ijtimoiy-madaniy tajribani rivojlantirishning faktlari, mexanizmlari va qonuniyatlari, bolaning intellektual va shaxsiy rivojlanish naqshlari hisoblanadi. mavzu sifatida. o'quv faoliyati, o'quv jarayonining turli xil sharoitlarida o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan va boshqarilgan .

Ta'lim psixologiyasining tuzilishi uch qismdan iborat. 1. o'rganish psixologiyasi; 2. ta'lim psixologiyasi; 3. o'qituvchi psixologiyasi.

1. Ta'lim psixologiyasining predmeti bu tizimli ta'lim sharoitida kognitiv faoliyatni rivojlantirishdir. Shunday qilib, ta'lim jarayonining psixologik mohiyati ochib beriladi. Ushbu sohadagi tadqiqotlar quyidagilarni aniqlashga qaratilgan:

1. turli didaktik tizimlar sharoitida bilish faoliyatidagi farqlarni belgilaydigan tashqi va ichki omillarning o'zaro bog'liqligi;

2. ta'limning motivatsion va intellectual rejalarining nisbati;

3. bolaning o'qishi va rivojlanishini boshqarish qobiliyati;

4. mashg'ulotlar samaradorligining psixologik-pedagogik mezonlari va boshqalar

Psixologiyani o'rganish birinchi navbatda bilimlarni o'zlashtirish jarayoni va ularga mos bo'lgan ko'nikma va malakalarni o'rganadi. Uning vazifasi ushbu jarayonning mohiyatini, uning xususiyatlarini va sifat jihatidan noyob bosqichlarini, muvaffaqiyatli kursning shartlari va mezonlarini aniqlashdan iborat. Ta'lim psixologiyasining alohida vazifasi - bu o'rganish darajasi va sifatini aniqlash usullarini ishlab chiqish.

Rus psixologiyasi tamoyillari nuqtai nazaridan olib borilgan o'quv jarayonining o'zini o'rganish assimilyatsiya jarayoni insonning muayyan harakatlar yoki faoliyatni amalga oshirishi ekanligini ko'rsatdi. Bilim har doim ushbu harakatlarning elementlari sifatida o'zlashtiriladi va ko'nikmalar va ko'nikmalar assimilyatsiya qilingan harakatlar ba'zi xususiyatlariga ko'ra ma'lum ko'rsatkichlarga keltirilganda sodir bo'ladi.

O'qitish talabalar assimilyatsiya jarayonining asosiy bosqichlaridan o'tishlari kerak bo'lgan maxsus harakatlar tizimidir. O'quv faoliyatini tashkil etuvchi harakatlar har qanday qonunlar asosida o'zlashtiriladi .

Ta'lim psixologiyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarning aksariyati mavjud ta'lim tizimi sharoitida bilish faoliyatining shakllanishi va ishlash qonuniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Xususan, talabalar tomonidan turli xil ilmiy tushunchalarni o'zlashtirishdagi tipik kamchiliklarni ochib beradigan ko'plab eksperimental materiallar to'plangan.

70-yillarda. XX asr ta'lim psixologiyasida ular tobora boshqa yo'ldan foydalanishni boshladilar: maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlar sharoitida umuman bilim va bilish faoliyatini shakllantirish qonuniyatlarini o'rganish. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quv

jarayonini boshqarish bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish kursini sezilarli darajada o'zgartiradi. Amalga oshirilgan tadqiqotlar o'qitishning eng maqbul usullarini topish va o'quvchilarning samarali aqliy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni aniqlash uchun muhimdir.

Pedagogik psixologiya shuningdek, bilim, ko'nikma, ko'nikmalarni o'zlashtirish, shaxsning turli xususiyatlarini shakllantirishning talabalarning individual xususiyatlariga bog'liqligini o'rganadi .

Mahalliy ta'lim psixologiyasida assotsiativ-refleks nazariyasi, aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasi va boshqalar kabi ta'lim nazariyalari yaratilgan.

2. Tarbiya psixologiyasining predmeti - bu bolaning, bolalar jamoasining faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil etish sharoitida shaxsni rivojlantirish. Tarbiya psixologiyasi axloq me'yorlari va tamoyillarini singdirish, dunyoqarashni, e'tiqodlarni shakllantirish jarayonlarini va boshqalarni o'rganadi. maktabdagi ta'lim va tarbiya faoliyati kontekstida.

Ushbu sohadagi tadqiqotlar quyidagilarni o'rganishga qaratilgan:

- a. turli sharoitlarda tarbiyalangan talabalarning o'z-o'zini anglashidagi farqlar;
- b. bolalar va o'smirlar jamoalarining tarkibi va ularning shaxsni shakllantirishdagi o'rni;
- d. ruhiy mahrum etish shartlari va oqibatlarini va boshqalar .

3. O'qituvchi psixologiyasining predmeti - bu kasbiy pedagogik faoliyatni shakllantirishning psixologik jihatlari, shuningdek, ushbu faoliyatning muvaffaqiyatiga hissa qo'shadigan yoki to'sqinlik qiladigan shaxsiyat xususiyatlari. Ta'lim psixologiyasining ushbu bo'limining eng muhim vazifalari:

- a. o'qituvchining ijodiy salohiyatini va pedagogik stereotiplarni bartaraf etish imkoniyatlarini aniqlash;
- b. o'qituvchining hissiy barqarorligini o'rganish;
- v. o'qituvchi va talaba va boshqalar qatori individual muloqot uslubining ijobiy xususiyatlarini aniqlash .

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar natijalari o'qitishning mazmuni va uslublarini loyihalashda, o'quv qo'llanmalarini yaratishda, diagnostika vositalarini ishlab chiqishda va aqliy rivojlanishni tuzatishda qo'llaniladi.

2. Ta'lim psixologiyasining maqsad va vazifalari

Ta'lim psixologiyasida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularning nazariy va amaliy ahamiyati ushbu bilimlar sohasining ajratilishini va mavjudligini asoslaydi . Keling, ularning ayrimlarini ko'rib chiqamiz va muhokama qilamiz.

1. Ta'lim va taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlik muammosi. Ta'lim psixologiyasining muhim muammolaridan biri bu ta'lim va aqliy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik muammosi.

Ko'rib chiqilayotgan muammo - bu umumiy ilmiy muammo - odamdagi biologik va ijtimoiy munosabatlar o'rtasidagi munosabatlar muammosi yoki psixikaning genotipik va atrof-muhit holati va inson xulq-atvori muammosi sifatida . Inson psixologiyasi va xulq-atvorining genetik manbalari muammosi psixologik va ma'rifiy fanlarda eng muhimlardan biri hisoblanadi. Darhaqiqat, bolalarni, umuman, odamlarni o'qitish va tarbiyalash imkoniyatlari haqidagi savolga asosiy echim uning to'g'ri echimiga bog'liq.

Ta'lim va tarbiya orqali genetik apparatga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilish deyarli mumkin emas va shuning uchun genetik jihatdan berilgan narsani qayta tarbiyalash mumkin emas. Boshqa tomondan, ta'lim va tarbiya o'z-o'zidan shaxsning aqliy rivojlanishi nuqtai nazaridan ulkan imkoniyatlarga ega, garchi ular genotipning o'ziga ta'sir qilmasa va organik jarayonlarga ta'sir qilmasa ham

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.G.Davletshin-“Zamonaviy maktab o`qituvchisi psixologiyasi”.Toshkaent-1998.
2. M.G.Davletshin, Sh.A.Do`atmuxammedova, S.M.To`ychiyeva, M.Mavlonov-“yosh davrlari va pedagogic psixologiya”.Toshkent-2004.
3. Library.terasu.uz.
4. <https://arxiv.uz>.

ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОР ФЕНОМЕН ТУШУНЧА СИФАТИДА

Солиев Абдулхамид Абдулазиз ўгли
ЎзМУ психология кафедраси магистранти

АННОТАЦИЯ:

Илмий мақоламизнинг мақсади, хулқи оған шахсларларда деликвент ва аддектив хулқни ўрганиш ҳамда уни олидини олишда шарқона ахлоқий тарбиянинг ролини очиб бериш, девиант хулқ-атвор коррекциясига оид фаразларнинг психологик хусусиятларини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганишдан иборат

Калит сўзлар: ҳуқуқ, жамият, давлат, атвор, хулқ, девиант, гуруҳ, делинквент, аддектив, иллат, интернет, нутқ, газаб, ҳисси, ҳаёт, мутасуввуф, астеник, шизоид, реакция, индивидуал, принцип, эътиқод, газаб, тубанликк

АННОТАЦИЯ:

Целью нашей научной статьи является изучение деликвентного и аддиктивного поведения у людей с девиантным поведением, раскрытие роли нравственного воспитания шаркана в получении в изучение психологических особенностей гипотез о коррекции девиантного поведения теоретически и практически.

Ключевые слова: право, общество, государство, темперамент, поведение, девиант, группа, делинквент, аддектив, интернет, речь, гнев, чувство, жизнь, фанатизм, астеник, шизоид, реакция, индивид, принцип, вера, гнев,

ABSTRACT:

The purpose of our scientific article is to study delinquent and addictive behavior in people with deviant behavior, to reveal the role of sharkan's moral education in obtaining to study the psychological features of hypotheses about the correction of deviant behavior theoretically and practically.

Keywords: law, society, state, temperament, behavior, deviant, group, delinquent, addictive, Internet, speech, anger, feeling, life, fanaticism, asthenic, schizoid, reaction, individual, principle, etiquette, anger.

Ўзбекистон Мустақилликка эришганидан сўнг давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида бўлганидек, инсон ҳуқуқи соғлиги ва манфаатларига, унинг ижтимоий ҳимоясига, баркамол авлодни тарбиялашга йўналтирилган давлат сиёсати изчил амалга оширилиб келинмоқда.

Қатор хорижий давлатлар ҳамда маҳаллий олимларимиз вояга етмаган ўсмирлар хулқ атворидаги девиант хулқ кўринишларининг келиб чиқиш сабаб, шароитларини ўрганишмоқда.

Тадқиқотлардан маълумки, ўсмирларга турли жамият учун хавфли бўлган ҳаракатлар бевосита таъсир қилмоқда, жумладан, оиладаги моддий етишмовчиликлар, ўсмирларнинг турли носоғлом гуруҳлари, мактабдаги келишмовчиликлар ва бошқалар. Кўпгина ўсмирларга девиант- хулқининг делинквент, аддектив ва ноинтизомий кўринишлари хосдир. Деликтивент хулқ маънавий ва ҳуқуқий меъёрларнинг бузилиши (ҳуқуқбузарлик) бўлса, аддектив хулқ боланинг ҳаёти ва соғлигига хавф туғдирувчи иллатларга боғланиб қолиши кўшимчадир, яъни кашандалик, алькоголизм, гиёҳвандлик, интернетни суистеъмол қилиш. Ноинтизомий хулқ ўқувчиларнинг кунлаб, ойлаб дарсга қатнашмасликлари оқибатида салбий ҳолатларни намоён бўлиши атрофдаги тенгдошларига салбий таъсир қилиши мумкин..

«Девиант – латин тилида «deviatio» – «рад этиш, инкор қилиш» маъносида қўлланилади. Девиант тушунчасини хулқи оған, жамият ҳаётидаги меъёрларни тан олмайдиган, унга бўйсунмаслик маъносида қўлланилади.»³ “Девиант хатти-ҳаракатлар” тушунчаси вояга етмаган ёшларнинг хатти-ҳаракати жамиятда қабул қилинган ижтимоий тартиб-қоидалардан четга чиқиш деган маънони билдиради ва ушбу тартиб-қоидаларга риоя қилмаслик ва уларни бузиш билан характерланади. Девиант хатти-ҳаракат айниқса, вояга етмаганлар учун хосдир. Ушбу даврда вояга етмаган ёшларнинг шахсий хислатлари шаклланади, унинг ўз-ўзини англаши, дунёни билиши қарор топади. Бироқ шахснинг шаклланиши ва ривожланиши мураккаб жараён бўлиб, ўзига хос қийинчиликлар ва оғишлар, ички қарама-қаршилиқлар ҳамда ижтимоий ҳаётдаги турли вазиятларга кўника олмасликлар билан кечиши мумкин. Девиант характерга эга бўлган ёшлар кўпинча мактабдаги дарсга бормайдилар, уйдан қочиб кетадилар, дайдилик қиладилар, тиланчилик билан шуғулланадилар, ичкилик ичадилар, гиёҳвандликка рўжу қўядилар. Натижада қонунбузарликка мойил бўлиб, жиноятга қўл урадилар.

Инсоният тарихининг дастлабки даврларида ижтимоий девиантлик ва хулқ-атвор оғишининг юз бериш жараёнлари ахлоқсизлик сифатида қаралган ва асосан диний меъёрлар орқали тартибга келтириб турилган. Турон халқлари ҳам қадим-қадимдан ижтимоий девиантлик ҳолатларига салбий муносабатда бўлишган ва ушбу муносабат зардуштийлик, будда ва бошқа қадимги Туронда мавжуд бошқа диний таълимотларда акс этган. Ўрта асрлар мусулмон Шарқи аристотелчилик оқимининг Мовораунаҳрдаги асосчиси, қомусий аллома Абу Наср Ал-Форобий ҳисобланади. Арасту изидан бориб, Форобий фалсафани иккига, назарий ва

³ Е.В.Змановская “Девиантология” -М. Асадема. 2003., 12-ст.

амалийга бўлади ҳамда ахлоқшуносликни амалий фалсафа таркибига киритади. Ахлоқий меъёрлардан оғиш муаммолари, унинг «Бахтга эришув йўлини кўрсатувчи китоб», «Бахтга эришув ҳақида», «Давлат арбобининг ҳикматлари», «Фозил одамлар шаҳри» сингари асарларида кўтарилган. Аллома ўз қарашларида фазилатга жуда катта ўрин беради. Арастуға ўхшаб, у ҳам фазилатларни икки қисмга - фозоил нутқия (ақл-идроққа асос-ланган фазилатлар) ва фазоил хулқия (хулқий фазилатлар)га ажратади ҳамда уларнинг ўрталик хусусиятларини таъкидлаб ўтади. Буюк ватандошимизнинг фикрича, инсонга уни гўзал амаллар қилиш учун йўналтирадиган одат маҳсули бўлмиш етук хулқ лозим. Хулқнинг яхшилиги хатти-ҳаракатларда меъёр қай даражада сақлангани билан боғланади. Форобий баъзилар ўта лаззатга берилиши, ейиш-ичиш ва аёлга рўжу қўйиши туфайли жуда бўшашиб кетади, иродаси заифлашади, унда рисоладаги нафрат ҳамда ғазаб ҳисси йўқолади дейди. Бутун кучини ўз нафсига сарфлайдиган кишида улуғворлик тубанликка хизмат қила бошлайди, яъни фикрлаш қобилияти ғазаб ва эҳтирос кучлари хизматида бўлади, бу кучларнинг ҳаракати эса, ейиш-ичиш ҳамда шахвоний нафсни қондиришга бағишланади. Ахлоқ илмида ва умуман ижтимоий ҳамда, табиий фанларда чуқур из қолдирган буюк аждодларимиздан бири Абу Райҳон Берунийдир. Абу Райҳон Беруний ўз асарларида инсонлар ва халқларнинг ижобий ёки салбий урф-одатлари, хулқ-атворининг шаклланишида табиий муҳитнинг ҳамда жуғрофий омилларнинг аҳамиятини кўрсатиб берди. Бу эса, кейинчалик социология ва криминологияда географик йўналиш номини олган ҳамда ижтимоий девиант-лик ҳолатларининг пайдо бўлиши ва шаклланишида географик омилларни муҳим деб ҳисобловчи йўналишга асос бўлиб хизмат қилди. «... (одамлар) тузилишларининг ранги, сурат, табиат ва ахлоқда турлича бўлиши фақатгина насабларнинг турличалигидан эмас, балки тупроқ, сув, ҳаво ва ернинг (одам) яшайдиган жойларининг турличалигидан ҳамдир»

Ўрта асрларнинг мўғуллар босқинига қадар бўлган даврларида биз юқорида кўриб ўтган қомусий алломалардан ташқари Маҳмуд Замахшарий, Ар-Розий, Аҳмад Яссавий, Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Имом Исмоил ал-Бухорий, Нажмиддин Кубро сингари ўнлаб мутафаккирлар ахлоқ илмининг назарий ёки амалий соҳаларида фаолият кўрсатдилар. Юқорида номлари келтирилган алломалар ичида мутасуввуф олимлар ахлоқни тарбиялаш, тўғирлаш ва сайқаллашга алоҳида эътибор қаратишди. Лекин мўғуллар босқини мусулмон Шарқда маданий ҳаётни издан чиқариб юборди. Фақат соҳибқирон Амир Темур давридагина илм-фан ва санъат тараққиёти яна ўз оқимиға тушди. Темур ва темурийлар даври илм-фан ва маданият тараққиётининг олтин даври сифатида ханузгача жаҳонни ҳайратга солиб келмоқда. Бу даврда юзлаб қомусий олимлар, буюк шоирлар ва санъаткорлар етишиб чикди. Улар орасида улуғ ўзбек шоири Алишер Навоий алоҳида аҳамиятга

молик. Нафақат унинг асарларидаги юксак бадиият, балки фалсафий-ахлоқий қарашлар ҳам ханузгача ўзининг маънавий-ахлоқий қадриятларини йўқотган эмас.

«Девиант хулқ икки типга бўлинади: биринчи тип – психик нормаларни рад этиб шу билан астеник, шизоид ва психопатологик камчиликни ёрқин ёки беркитган ҳолда намоён бўлади. Иккинчи тип ижтимоий ва маданий меёрларни бузиш ҳамда қонунларга бўйсунмаслик, жиноий ишлар билан ифодаланади. Шу билан бирга делинквентлик ҳам ушбу типга мансуб дейилади.» Ўсмирлик – шахс шаклланишидаги энг муҳим палла, тенгдошлари ва атрофдагилар билан ўзини қиёслаб, ўз ҳолатидан, кўринишидан қониқмаслик, иккиланишлар даври ҳисобланади. Сабаби ўсмир бу даврда секин-аста заруриятни англаб, маълум бир эркинликка эриша бошлайди, шунга кўра у қарор қабул қилиш қобилятига эга бўлиб боради, яъни жамоатчилик ривожланишининг қонуниятлари асосида масъулият билан ҳаракат қила бошлайди. Шу туфайли ўсмирлик даври турли қарама-қарши кечинмалар, қийинчиликлар ва кризислар билан тўлиб-тошган. Шунинг билан биргаликда, бу давр болалик ҳиссиётларининг йўқолиши, хавотир туйғуси ва психологик ноқулайликнинг пайдо бўлиш давридир.

Ўсмирлик даврини кўпинча ривожланишдаги пропорциянинг бузилиши даври деб ҳам атайдилар. Бу ёшда ўзининг жисмоний хусусиятларига эътибор ортиб, атрофдагиларнинг фикрига реакция кучаяди, шахсий иззат-нафси ва хафагарчилик туйғуси кўта-рилади. Жисмоний камчиликлар кўпинча бўрттирилади. Даставвал, болалик ёшига солиштирганда ўз танасига ортиб борувчи эътиборга нафақат жисмоний ўзгаришлар, балки ўсмирнинг янги ижтимоий роли ҳам сабабдир.

Атрофдагилар ўсмирдан жисмоний етуклик эвазига ривожланишнинг маълум бир муаммоларини ўзлари уддалашларини кутадилар. Катталар ғамхўрлигидан чиқишга интилиб, ўсмир ўзининг улғаяётган “Мен”ини эркин ҳис қилиши учун вақтинчалик намоён қила олиш имконини излайди. Буни у бўш вақт муҳитидан топади. Ўсмир ҳаётида бўш вақт устувор характерга эга. Бу вақтни вояга етмаганлар уйдан ташқарида, тенгдошлари компаниясида ўтказадилар. Ота-оналар ўсмирнинг мактабдан ташқари вақтдаги мулоқотларига таъсир ўтказмоқчи бўладилар, гўёки уларнинг назарида фарзандларини исталмаган алоқадан ҳимоя қилдилар. Бунинг натижасида одамови, ёлғизликни хуш кўрадиган ўсмирлар пайдо бўлади. Ўсмирлар ахлоқига, биринчи навбатда, ташқи ижтимоий муҳит (микромуҳит ҳислар: оила, синфдаги, мактабдаги шароит, бу муҳитнинг қолган аъзолари билан муносабатда), шунингдек, ўсмир шахсининг турли “ҳаётий омадсизликлар”га реакция қилишига боғлиқ индивидуал хусусиятлари таъсир кўрсатади.

Ўсмир мослашмаганлигининг турли кўринишларида ифодаланувчи хулқи оғишганлик нофаровон психологик ижтимоий ривожланиш ва ижтимоийлашув

жараёнининг бузилиши натижасидир. Ахир ўсмир бу даврда ўз-ўзини ҳар томонлама англашга, бошқа одамлар орасидаги ўз ўрнини топишга интиларкан, атрофидаги катта одамларнинг қилиқлари, ҳаракатларидаги бир қанча сифатларга ҳавас билан қарайди, бу сифатларни ўзида топа олмай қийналади. Баъзида ҳатто ўзини тўлақонли эмасдай ҳис қилади. Шундай пайтда болага биринчи ёрдам қўлини атрофидаги яқин одамлари, аввало, ота-онаси, устоз-мураббийи чўзмоклиги даркор. Маълумки, бола дастлаб ота-онасидаги ҳислат ва фазилатларни кўради, кейин эса бошқа атрофдагилар билан солиштиришни бошлайди. Шундай экан, ота-оналар фарзандлари қалбига йўл топа билишлари лозим. Хулқи оғишган (мактабдан қочиб кетадиган, тенгдошларига доимий халақит қиладиган, синфдошларининг жиғига тегадиган) болалар катталарнинг ҳар қандай қўллаб-қувватлашларига муҳтож бўладилар. Ота-оналар синф раҳбари, ўқитувчи ва мактаб психологлари ёрдамида болага маънавий ёрдам беришлари лозим бўлади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, тарбияси қийин; инжиқ, хулқи салбий болаларнинг келиб чиқишининг ижтимоий сабабларидан ташқари, педагогик ва психологик сабаблари ҳам мавжуд. Ўқувчиларда ножўя хатти-ҳаракатлар пайдо бўлишининг сабаблари ва турткилари ҳар хилдир. Қонунни бузиши ёки қоидага хилоф иш қилишни даражасига қараб тарбияси қийин ўсмирлар жиноий қонунбузар ва оддий қоидабузар (тартиббузар) гуруҳларга ажратилади.

Шахснинг биологик ўсишидаги нуқсонлар, сезги органларининг камчиликлари, ўқишга салбий таъсир этувчи олий нерв фаолияти ва темпераментдаги қусурлар тарбияси қийинларни келтириб чиқаради. Шахснинг психик ўсишидаги камчиликлар, чунончи, ақл-идрокнинг заиф ривожлангани, ироданинг бўшлиғи, ҳиссиётнинг кучсизлиғи, зарур эҳтиёж ва қизиқишлар мавжуд эмаслиғи, ўсмирнинг интилиши билан мавжуд имконияти ўртасидаги номутаносиблик ва ҳоказолар хатти-ҳаракатни издан чиқаради. Шахснинг фазилатлари таркиб топишидаги нуқсонлар: ахлоқий ҳисларнинг етишмаслиғи, ўқитувчи, синф лари, оила аъзолари билан нотўғри мулоқот, ишёқмаслик, бўш вақтни тўғри тақсимламаслик ва бошқалар ҳам салбий қилиқларни вужудга келтиради. Шахснинг билим, ўқув фаолиятидаги камчиликлари: ақлий фаолият усулларида кенг фойдалана билмаслик, энг муҳим билим, кўникма ва малакаларни эгаллашдаги узилишлар; мактаб фаолиятидаги: ўқитишдаги нуқсонлар, тарбиявий чора ва тадбирлардаги хатолар ҳам шулар жумласига киради. Мактабдан ташқари муҳитнинг таъсиридаги нуқсонлар, чунончи, оилада педагогик-психологик билимларнинг етишмаслиғи, оилавий низолар, ажралиш, ота-онанинг ичкиликка ва шахвоний ҳаётга берилиши, балоғатга етмаган тенгқурларининг таъсири, маданий-маърифий ишлаб чиқариш лари ҳамда тчилик

қуршовидаги камчиликлар ҳам тарбияси қийин ўсмирлар кўпайишига сабаб бўлади.

Тарбияси қийинларни ўрганишда кинолавҳалар, юридик варақа, ишонтириш, рағбатлантириш, бўйсундиришдан, кўрқитиш, “сунъий қийин ҳолатни яратиш” сингари усуллардан фойдаланилади. Шулардан айримларининг моҳиятига қисқача тўхталамиз.

Одатда новелла, воқеа, ҳикоя, саргузашт, очерк каби адабий асарлардан фойдаланиш ўсмирлар хатти-ҳаракатининг сабабларини ўрганишда яхши самара беради. Ўқитувчи, синф раҳбари ёки ички ишлар ходимлари томонидан тарбияси қийин ўсмирларга тегишли асардан парча ўқиб берилади, сўнг уларда қандай кўзғалиш ёки таъсирланиш пайдо бўлаётганлиги кузатилади. Тажриба қоидасига биноан, ўқилган парчада ўсмирларнинг саргузашти, ажойибот ва ғаройиботлар ўз аксини топиши шарт.

Ҳуқуқбузарликка мойил ҳамда девиант хатти-ҳаракатли вояга етмаган ёшлар тартиббузарлигининг ижтимоий-психологик омилларини ўрганиш жараёнида уларга қуйидагилар кўпроқ таъсир этишини аниқланди:

* Вояга етмаганларнинг катталар билан ва ўзаро келишмовчиликлари (оилада, мактабда, истиқомат жойида);

* Вояга етмаганларнинг кўчадаги ўзаро ва бошқа норасмий гуруҳларга қўшилиши ва улар фаолиятида иштирок этиши, ушбу гуруҳларнинг раҳбарлари томонидан уларга тазйиқ ўтказилиши;

* Вояга етмаганларнинг уларни у ёки бу қонунбузарликка ёки жиноятга бошловчи катталар (кўпинча илгари судланган), шунингдек, уларни мунтазам спиртли ичимлик ва наркотик моддалар истеъмол қилишга жалб этувчилар билан ўзаро муносабатда бўлишлари;

* Вояга етмаганларни алоҳида (оилада) ва кўпчилик тарбияси (мактабда) жараёнида йўл қўйилган хатолар тарбиячилар (ота-оналар, ўқитувчилар)нинг ўсмирлар ёши ва ижтимоий-психологик хусусиятларини билмаслик ёки етарли англай олмасликларидир.

Ана шу қоидаларга риоя қилинсагина матннинг таъсири ортади, ўсмирдаги муайян кечинмаларнинг ташқи ифодаси тез кўрилади. Ўсмирлар хусусиятига мос матнларни танлаш, уларнинг ҳажмига ва мазмунига эътибор бериш алоҳида аҳамият касб этади. Танланган матнлар тарбияси қийин ўсмирларнинг ўзига хос ва ёш хусусиятларига, ички имкониятларига мутлақо мос бўлиши шарт.

Қонунбузарликнинг сабабини аниқлаш усулларида яна бири – сюжетли фотосуратлар ёки расмлар билан тажриба ўтказишдир. Бунинг маъноси ва мақсади ўсмирларнинг салбий хатти-ҳаракатларини келтириб чиқарадиган қандай мотивлар мавжудлигини, шунингдек, улар қайси таъсирларга осонроқ берилишини аниқлашдир.

Тарбияси қийин ўсмирлардаги хусусиятларни ўрганишнинг яна бир йўли алоҳида-алоҳида суҳбат ўтказиш орқали уларнинг руҳий кечинмалари билан танишишдир.

Хулоса ўрнида хулқи оғишлиликнинг олдини олишда нафақат психологик, юқорида таъкидлаганимиздек диний маросим урф-одатлардан тўғри ва йўлда фойдаланиб, шунингдек тўғри руҳий тарбия қилинса, ўзининг дунёқараши, интилиши, борлиқни ўзида идрок этиши нуктаи назардан келиб чиққан ҳолда етук ва баркамол шахс тарбия топтириш табиий. Шу билан бирга девиант хулқ-атворга эга болаларда жамиятга, оилага, ва бошқа социал гуруҳларга ўз таъсирини ўтказди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Александров А.А. Типология делинквентного поведения при психопатиях и акцентуациях характера // Нарушения поведения у детей и подростков.– М., 1981.– С. 51–59.
2. Аликина Н.В. Особенности агрессивного поведения несовершеннолетних и основы его профилактики/ Метод. рекомендации.– Киев, 1991.– 20 с.
3. Бабосов Е.М. конфликтология. – минск, 2000
4. Ғозиев Э. «Онтогенез психология» –Т; «Ўқитувчи», 2011.
5. Ғозиев Э. «Умумий психология» –Т; «Ўқитувчи», 2010.
6. www.ziyonet.uz
7. www.perm.ru

ЎҚУВЧИЛАРГА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ БЕРИШДА ДИҚҚАТНИНГ АҲАМИЯТИ

Артиков Жуманиёз Отабоевчи

Хоразм вилояти ўқитувчиларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази «Педагогика ва психология, таълим технологиялари» кафедраси ўқитувчиси, психолог

Бугунги ёшларга замонавий таълим ва тарбия беришнинг мураккаб вазифаларини самарали ҳал этиш кўп жиҳатдан ўқитувчининг педагогик маҳорати, қобилияти, истеъдоди ва тажрибасига боғлиқ. Таълимда юқори натижаларга эришиш учун педагог таълим бериш жараёнида ўқувчиларнинг ёш даврларидан келиб чиққан ҳолда уларнинг психик жараёнларини, индивидуал-психологик хусусиятларини, иродавий сифатларини ва бошқа руҳий ҳолатларини тушуниши, инobatга олиши ва шундан келиб чиқиб дарс машғулотларини олиб бориши лозим.

Маълумки, таълим жараёнида ўқувчиларнинг мустақил ақлий меҳнат қилиши, мисол-масалалар ечиши, машқлар бажариши, такрорлаши иродавий зўр

беришни талаб қилади ва бу уларда ихтиёрий, барқарор, мустаҳкам, кучли ва фаол диққатни ривожлантиришга қулай шарт-шароит яратади.

Ўтин ёриш, ер чопиш каби энг оддий ишларни ҳам, техника билан ишлаш, илмий текширишлар олиб бориш каби мураккаб ишларни ҳам диққатнинг иштирокисиз бажариб бўлмайди. Ўқувчиларнинг дарс материалларини муваффақиятли ўзлаштиришлари, даставвал диққатнинг мавжуд бўлишига боғлиқдир. К.Д.Ушинскийнинг айтишича: “Диққат руҳий ҳаётимизнинг шундай ягона бир эшигидирки, онгимизга кирадиган нарсаларнинг барчаси шу эшик орқали ўтиб киради”. Демак, бутун бир таълимнинг муваффақияти ана шу иш муваффақиятига таянади.

Инсон бирор бир предметни ёки воқеа-ҳодисани идрок қилиши, ўрганиши, эслаб қолиши учун ўша нарсага диққатини қаратиши лозим. Акс ҳолда бу нарсани онгда акс эттириш, тасаввур қилиш ва ўзлаштиришнинг имкони бўлмайди. Диққатнинг иштирокисиз оддий игнага ипни ўтказишдан тортиб мураккаб ишларни бажаришни иложи йўқ. Айрим ўқувчиларда учрайдиган ўзлаштира олмаслик ҳолатининг сабабини аввало улар диққатининг етарли эмаслигидан қидириш керак. Хотиранинг бўшлиги, ўқув материалларини ўзлаштиришнинг бўшлиги, асосан, диққатнинг бўшлигидан келиб чиқади. Мана шунинг учун ҳам педагог ўқитиш ишида юксак муваффақиятга эришишни истар экан, ўқувчилар диққатини, хусусан, энг барқарор ва энг кучли диққатини уюштириш ҳамда тарбиялаш ҳақида жон куйдириш лозим.

Ўқувчиларни диққатини бир маромда узоқ ушлаб туриш жуда мураккаб жараён. Чунки, ўқувчини диққатини 3-5 дақиқадан узоқ ушлаб туриб бўлмайди. Бунга сабаб, диққатнинг бўлиниши, кўчиши, тебраниши ва беқарорлиги каби хусусиятларга эга эканлигидир. Лекин, иккинчи томондан қаралса, шу ўқувчи мактабдан чарчаб уйига келгач телевидение ёки интернет орқали намоёйиш этилаётган кинофильм ёки видеороликни 1 ёки 2 соат давомида тўхтамасдан, диққатини бўлмасдан, чалғимасдан тамоша қилиши мумкин. Бунинг асосий сабаби, ушбу фильм ва роликдаги воқеалар ривожининг жуда кичик вақт оралиғида, дақиқалар ичида тез-тез алмашиши ва ўзгаришидадир. Натижада тамошабин фильмдаги сюжет нима билан тугагини интиқлик билан кутади ва шу тарих вақт ўтганини сезмай қолади. Ўқитувчи ҳам бу ҳолатни эътибордан қочирмаслиги лозим. У дарс ўтиш жараёнида ўқувчиларни диққатини бўлинишига, кўчишига йўл қўймаслиги ва қизиқишларини сўндирмаслиги лозим. Бунинг учун эса бир хилликдан воз кечиш талаб этилади. Афсуски, аксарият ўқитувчилар ҳалигача дарс беришнинг анъанавий усулидан, яъни йўқлама қилиш, уйга вазифани сўраш, баҳолаш, янги мавзунини тушунтириш, уйга вазифа бериш каби бир хиллик (шаблон) дан воз кеча олмаяпти. Мана шу бир хиллик эса кўпчилик ўқувчиларни дарсдан беишига, диққатини беқарорлашишига ва қизиқишларини сўнишига олиб келади.

Айрим ўқувчиларда бирон бир маълумотни ўзлаштириш жараёнида, кўпинча китоб ўқиш ёки маъруза тинглаш пайтида диққати бўлиниб унинг ўрнини турли бошқа нарсалар, акарият ҳолларда ҳаёллар эгаллайди. Борди-ю, ўқувчи ўқитувчининг тушунтиришларига аввал бошда қулоқ солиб, лекин 10-15 дақиқадан

кейин бошқа нарса билан шуғулланса, ёки бошқа нарсалар тўғрисида хаёлга берилиб кетса, ёки бўлмаса китоб ўқиса-ю, унинг мазмунининг айрим жиҳатларига “эътибор бермапман” деса, билингки бу ўқувчининг диққати беқарордир.

Умуман диққатнинг бу хусусияти барча инсонларга хос бўлиб, хатто катталарда ҳам тез-тез учраб туради. Мисол учун, мактаб директори ўқитувчига, “эртага сизни дарсингизни таҳлил қилиш учун вилоят халқ таълими бошқармасидан мутахассислар келади, яхшилаб тайёргарлик кўринг!”, деб огоҳлантиради. Шунга мувофиқ ўқитувчи эртага бўладиган ушбу очик дарсга тайёргарлик кўради ва китоб ўқиши жараёнида бевосита унинг хаёлига беҳосдан эртага кутилаётган дарс натижалари билан боғлиқ турли хил салбий ёки ижобий фикрлар келади: “Иш қилиб эртага бўладиган очик дарсим яхши ўтсин!”, “Ўқувчиларим уялтириб қўймасин” ва шунга ўхшаш хаёллар. Шу пайтда унинг диққати ўрнини хаёл эгаллайди. Ваҳоланки, у хали китоб ўқишни тўхтатгани йўқ. Мазкур жараёнда ўқилган матн мазмуни эса умуман эсда қолмайди.

Шуни ҳам эсдан чиқармаслик керакки, кўп вазифалилик ёки бирданига икки ёки ундан ортиқ ишни бажаришга уриниш самарали эмас, айниқса, гап ақлий фаолият ҳақида кетганда. Шу билан бирга, у мияга зиён ҳам. Ҳар сафар бир неча ишни баравар бажарганингизда мия ортиқча стрессга йўлиқади ва табиийки, янги вазифага диққатни қаратиш хусусияти пасаяди. Узоқ вақт давомида бир ишни бажарганингизда бундай асоратлар бўлмайди. Бир вазифалилик янада самарали ишлашга ёрдам беради ва диққатни бир предметда жамлашга ўргатади.

Хусусан, автомобилни бошқариб бораётган ҳайдовчига бирон бир математик масала ёки мисолни ечиш вазифаси берилса, уни автохалокат содир қилиш эҳтимоли ортади. Шу боисдан ҳам барча давлатларда автомобилни бошқараётган ҳайдовчига телефонда сўзлашиш тақиқланган ва бу катта миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ёки буни қуйидаги тажриба мисолида ҳам кузатишимиз мумкин. Агар инсонга 10 сония оралиғида 1 дан 20 гача ёзиш ва 20 дан 1 гача овоз чиқариб тескарисига санаш вазифасини бирданига бажариш топшириғи берилса, аксар инсонлар буни уддалай олишмайди. Бунга сабаб иккита ишни бирданига бажариш жараёнида инсон диққатини у топшириқдан бу топшириққа ва аксинча, тез-тез кўчиришига тўғри келади ва шошилганидан рақамларда чалкашиб кетади. Лекин, инсон худди шу ишни юқоридаги вақт оралиғида, кетма-кет бажарса буни уддасидан чиқиши мумкин.

Худди шунингдек, агар инсонга маълум бир вақт оралиғида (3 дақиқа) белгиланган матнни ўқиб, мазмунини гапириб бериш ҳамда шу пайтда ўзида қоғозга «+» ва «-» белгиларини кетма-кетликни бузмаган ҳолда ёзиш каби иккита вазифани бирданига бажариш топшириғи берилганда ҳам буни уддасидан чиқа олмайди. Агар у диққатини матн мазмунига қаратса, қоғоздаги «+» ва «-» кетма-кетлиги бузилади. Мабодо эътиборини ушбу кетма-кетлик бузилмаслигига қаратса, матн моҳиятини, ундаги воқеа-ҳодисаларни эслаб қола олмайди.

Инсон бир нарсага диққатини қаратганида бошқалари эътибордан четда қолади. Энг кучсиз диққат – тарқоқ диққат, паришон диққат ёки тўғридан-тўғри паришонхонлик дейилади. Паришонхотирлик – бу диққатнинг беқарорлиги, яъни

бошқа нарсаларга чалғишидан иборат психик ҳолат. Бунда одам ўз диққатини бир нарсада тутиб тура олмайди. Диққат бир нарсдан бошқа бир нарсага беихтиёр равишда ўтиб туради. Мактабда паришонхотир ўқувчилар учраб туради. Бундай ўқувчилар доим уёқ-буёққа “аланг-аланг” қилаверади, бирон нарса устида диққатини тутиб тура олмайди. Уларни паришонхотир бўлиб қолишларига, қўпинча, ёшлигида диққатини етарли даражада тарбияламаслик сабаб бўлган.

Паришонхотирлик катта ёшдаги инсонларда ҳам кузатилади. Мисол учун айримлар ишга кетаётиб, ярим йўлда ўйлаб қолади ва ўзига-ўзи турли саволларни беради: “Эшикни қулфладимми?”, “Газни ўчирдимми?”, “Дазмолни электрдан уздимми?” ва ҳаказо. Бунга сабаб, эшикни қулфлаётган пайтда диққати бошқа жойда бўлган, масалан телефонга жавоб бераётган бўлган: “Мана-мана чиқдим, йўлдаман, кетаяпман”, деган. Натижада эшикни қулфлаган ёки қулфлагани аниқ эсида қолмаган.

Бундан кўринадики, диққат билан хотира бевосита бир-бири билан чамбарчас узвий боғлиқ жараён. Ўқувчи қайси предметга диққатини ихтиёрий ва фаол қаратса, ўша предметни ўзлаштиради ва хотирасида сақлаб қолади ва аксинча.

Педагог ўз ўқувчиларига маълумотларни ўзлаштиришда юқоридаги каби ҳолатларга йўл қўймаслик, диққатини ихтиёрий равишда ўрганилаётган маълумотларга қаратиш ва бунда ирода кучини ишга солиш йўллари тушунтириши ва ўргатиши керак.

Шу билан бирга ўқувчиларни диққатини бир жойга тўплаш ва уларни зериктирмаслик учун педагогнинг ўзи ҳам янада қўпроқ ўз устида ишлаши, дарс ўтишининг интерфаол методларидан фойдаланиши, бир хилликдан воз кечиши ва креатив фикрлашни одат қилиши лозим.

Шунингдек, педагог ўқувчилар диққатининг кучли ва барқарор бўлиши бир қатор шартларга: диққат объектининг мазмундорлигига, фаолиятга, иш бажарилаётган вазиятга, ўқувчининг руҳий ҳолатига, иродасига ва қизиқишларига бевосита боғлиқ эканлигини билиши ва унга амал қилиши шарт. Ўқитувчининг дарси қанчалик мазмундор, қизиқарли ва турли-туманликларга бой бўлса, ўқувчиларнинг диққати ҳам шунчалик кучли ва барқарор бўлади. Мисол учун, бир варақ тоза қоғозга чизилган доирага узоқ вақт диққат билан қараб туриш ёки қимирламай турган нуқтага тикилиб туриш анча қийин.

Ўқувчилар диққатини жалб этишда кўرғазмалилик (картиналар, мум нусхалар, жадваллар, чизмалар ва бошқалар) дан мақсадга мувофиқ фойдаланиш, тажрибаларнинг намоёиш қилиниши ва мустақил равишда ўтказилиши, таълимда техника воситаларидан фойдаланиш катта аҳамият касб этади. Муҳими, бир хилдаги, узоққа чўзилиб кетадиган, ижодий бўлмаган иш диққатнинг тўпланишини сусайтириб юборишини, унинг барқарорлигини пасайтиришини эсдан чиқрмаслик лозим.

Диққатни сақлашда дарснинг ташкил этилиши: машғулотларнинг пухталики билан боғланиши, ишлаш учун зарур шарт-шароитларнинг мавжудлиги ва ҳоказолар катта аҳамиятга эга. Бу ўринда дарс ўтишининг суръатини алоҳида ажратиб кўрсатиш керак. Жонли, жадал суръат диққатни яхшироқ сафарбар этади. Ҳаддан зиёд тез суръат чоғида шошиш оқибатида «диққатнинг нотўғри жалб

этилиши» содир бўлади, секин суръат эса ўқувчида иштиёқ уйғотмайди ва чалғиши учун шароит туғилади. Таълим суръати материалнинг мазмунига, уни ўзлаштиришнинг қийин ва енгиллигига, ўқувчиларнинг ёшига албатта боғлиқ бўлади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, бугунги замонавий таълимда ўқитувчидан дидактик қобилият - мураккаб билимларни ўқувчиларга осон йўл билан тушунтира олиш қобилияти талаб этилади. Бунда таълим берувчи зарурат туғилган ҳолларда ўқув материални ўзгартиради, соддалаштиради, қийин нарсани осон, мураккаб нарсани оддий, тушунарсиз нарсани тушунарли қила олади. Ана шундагина биз ўқувчиларга таълим-тарбия бериш жараёнида ижобий натижаларга эриша олишимиз мумкин.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ўқитувчининг ўзи ҳам 45 дақиқалик дарс машғулотини ўтиши давомида диққатини синфдаги барча ўқувчиларга (уларнинг сони 29-42 атрофида бўлиши мумкин) тенг тақсимлаши, уларнинг хатти-ҳаракатларига тегишли реакция қилиши, саволларига жавоб бериши, ўз фанига доир маълумотларни тушунтириш, ўргатиши керак. Мазкур жараёнда ўқитувчи ҳаддан ташқари, керагидан ортиқ куч сарфлаб юборади. Бу эса ўз навбатида ўқитувчини чарчашига, рухий зўриқишига, охир оқибат асабийлашишига сабаб бўлади. Бу энди алоҳида мавзу.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Петровский А.В. ва бошқалар, “Умумий психология”.
2. Иванов П.И., Зуфарова М.Е., “Умумий психология”.
3. Азизхўжаева Н.Н. «Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат».
4. Йўлдошев Ж., Ҳасанов С. «Педагогик технологиялар».

O`QUVCHI YOSHLARDA HISSIY EMOTSIONAL HOLATLARNI NAMOYON BO`LISHI

Abdullayeva Naimaxon Valijon qizi
Guliston tumani Xalq ta`limi bo`limi o`quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo`naltirish
tashxis bo`limi metodisti

Hozirgi davrda o`smirlarni tarbiyalashning o`ziga hos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xatti-harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari mavjud. Shuni alohida ta`kidlash kerakki, o`smirlarni tarbiyalashda ularning xususiyatlarini to`la hisobga olgan holda ta`limiy- tarbiyaviy tadbirlarni

qo'llash, shaxslararo munosabatda anglashilmovchilikni vujudga keltirmaydi, sinf jamoasi o`rtasida iliq psixologik iqlimni yaratadi.

Aytilayotgan so`z bilan amaldagi ishning nomuvofiqligi, axloq tarbiyasidagi qo`pol hatolar o`smirlarning ruhiy dunyosiga salbiy ta`sir ko`rsatadi. Insonning ruhiy dunyosini tubdan qayta qurish, tarbiyani insonparvarlashtirish harakati hozirgi kunda o`smirlar taqdiri masalasi ham g`oyat jiddiy tus olib bormoqda. O`smirlik davri taqlidchanligi, muhim nuqtai- nazarning shakllanganligi, hissiyotlilik, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Shuning uchun tashqi ta`sirlarga beriluvchan o`smir o`g`il- qizlarga alohida e`tabor berish lozim.

Kuzatuv va tahlillarim natijasiga ko`ra o`smirlar muammosiga e`tiborni kuchaytirish zarurligining asosiy sabablari quyidagicha:

Fan va texnika rivojlanishi natijasida madaniyat, san`at va adabiyot, ijtimoiy- iqtisodiy shart- sharoitlarning o`zgarayotganligi;

Ommaviy axborot ko`lamining kengayishi tufayli o`smirlar ongliligi darajasining ko`tarilganligi;

O`g`il va qizlarning dunyo voqealaridan, tabiat va jamiyat qonunlaridan, tarixdan yetarli darajada xabardorligi;

Ularning jismoniy va aqliy kamoloti jadallashganligi;

O`smirlar bilan ishlashda g`oyaviy- siyosiy, vatanparvarlik, boynalminal tarbiyaga alohida yondashish zarurligi;

Oshkoralik, ijtimoiy adolat, demokratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotganligi;

O`quvchilar uchun mustaqil bilim olish, ijobiy fikr yuritish, o`zini- o`zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani.

O`smirlik yoshida bolalikdan kattalik holatiga ko`chish jarayoni sodir bo`ladi. O`smirda psixik jarayonlar keskin o`zgarishi bilan aqliy faoliyatda ham buzilishlar seziladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatda o`quvchi bilan o`qituvchining muloqotida, munosabatlarida va albatta emotsiyalarida kattalar o`smirlarning muomalasida qat`iy o`zgarishlar vujudga kelishiga sabab bo`ladi. Bu o`zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug`ilishi tabiiy hol albatta. Bu avvalo ta`lim

jarayonida ro`y beradi. Yangi axborot , ma`lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va usullari o`smirni qoniqtirmay qo`yadi. O`qituvchining yangi mavzuni batafsil tushuntirishi, darslarning ma`ruza shaklida olib borilishi o`quvchilarni zeriktiradi, ularda o`qishga loqaydlik tug`ila boshlaydi. Ilgari o`quv materialini ma`nosiga tushunmay yodlab olishga odatlangan o`smir endi zarur o`rinlarni mantiqiy xotira va tafakkurga suyangan holda o`zlashtirishga harakat qiladi, o`zlashtirilgan bilimlarni talab qilganda o`qituvchi bilan o`quvchi o`rtasida anglashilmovchilik paydo bo`ladi, o`quvchi ustozga qarshilik ko`rsatadi . Odobli ,dilkash o`smir kutilmaganda qaysar, intizomsiz, qo`pol, serzarda bo`lib qoladi. Kattalarning yo`l- yo`riqlariga, talablariga muloyimlik bilan javob qaytarib yurgan o`smir ularga tanqidiy ko`z bilan nazar tashlaydigan bo`lib qoladi. Bola xulqidagi bunday o`zgarishlar tajribasiz o`qituvchi yoki ota- onani qattiq tashvishga soladi, asabiylashtiradi va ularning o`quvchiga munosabatini o`zgartiradi. Natijada kelishmovchiliklar, anglashilmovchiliklar kelib chiqadi.

Ayrim pedagoglar o`smirlik davrining inqirozi to`grisida kuyinib gapiradilar, ba`zi illatlarini tanqid ostiga oladilar va ularning ijtimoiy psixologik ildizini topishga intiladilar. Aslida esa o`smirlarga yondashishda metadologik kamchilikka yo`l qo`yadilar. Mazkur illatlarning oldini olish chora va tadbirlari tizimini ishlab chiqa olmaydilar. Bu masalaga to`g`ri yondashish ayrim ilmiy tadqiqotlarda asoslab berilgan va o`smirlik davri inqirozi haqida mulohaza yuritishdan ko`ra ,kattalar bilan o`smirlar muomalasining inqirozi haqida gapirish to`g`riroq bo`ladi, deya xulosa chiqarilgan.

O`smir psixik o`shini harakatga keltiruvchi kuch nima? O`smirning psixik o`shini harakatga keltiruvchi kuch unung faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o`rtasidagi qarama- qarshiliklar tizimining namoyon bo`lishidir. Mana shu dialektik qarama- qarshiliklar tizmining ortib borayotgan jismoniy, aqliy hamda ahloqiy imkoniyatlar bilan barqarorlashgan, steriotipga aylangan tashqi olamni aks ettirishning shakllari o`rtasida sodir bo`ladi. Vujudga kelgan ziddiyatlar va qarshiliklarni psixologik kamolotini ta`minlash faoliyat turlarini murakkablashtirish orqali o`smir shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib toptirish bilan asta- sekin yo`qotish mumkin. Bu davr insonning kamoloti yuqoriroq bosqichga ko`tarilishi bilan yakunlanadi. Kamol topish umumlashtirish, hukm va xulosa chiqarish, obyektlar

o`rtasidagi ichki munosabatlarni o`rnatish, muhim qonun, diqqat, va tushunchalarni anglash, ongli motiv va mantiqiy eslab qolishni talab etadi. Bularning barchasi fanlarga doir bilimlar tizimini vujudga keltiradi, amaliy ko`nikmalarni shakllantiradi, o`zini- o`zi nazorat qilish, baholash, anglash singari xususiyatlarni tarkib toptiradi.

Maktab va bilim yurtida, oilada mustaqil faoliyatga keng imkoniyatlar bo`lsa, o`quvchi muayyan vazifa va topshiriqlarni bajara boshlaydi. Natijada o`smirning ijtimoiy mavqei ortib, faoliyati takomillashib, psixikasi har tomonlama rivojlanib boradi. Hozirgi o`smirlar o`tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni psixik o`sish oldinroq namoyon bo`lmoqda. Shu sababi, o`g`il va qizlarni 10- 11 yoshdan, 14- 15 yoshgacha o`smirlik yoshi deb hisoblanadi.

Venalik psixolog Z.Freyd va uning shogirdlari o`smirlik davrini baholashda insonga azaldan berilgan qandaydir ilk moyl nishonasi sifatida vujudga keladigan o`z mavqeyini eng muhim belgilashda olim intilishni eng muhim asos deb hisoblaydi. Bu intilish go`yoki xudbinlik, boshqa kishilarni mensimaslik paydo bo`lishiga atrof- muhit bilan kelisha olmaslikka, hatto nizolarni keltirib chiqarar, ongsizlik ehtiyojlari va mayllari shaxsning faolligini belgilar ekan.

O`smir o`g`il- qizlarning shaxsini kamol topishida o`zini anglash muhim ahamiyatga ega. Chunki, o`zini anglash jarayonida o`ziga baho berish mayli va istagi o`zini boshqa shaxslar bilan taqqoslash, o`ziga bino qo`yish ehtiyoji paydo bo`ladi. Bular o`smirning psixik dunyosiga, aqliy faoliyatiga, tevarak- atrofga munosabatining shakllanishiga ham ta`sir qiladi. O`smirda o`zini anglashning rivojlanishi shaxsiy xulq- atvorini tushunishdan boshlanib, ahloqiy fazilatini, harakterini, aqliy imkoniyatlari va qobiliyatlarini bilish bilan yakunlanadi.

O`smirlarda o`zini anglash yangi bosqichga ko`tarilgach, ular o`ziga xos axloqiy na`munani tanlaydi. O`quvchi o`ziga namuna bo`lgan shaxsning xulq- atvori bilan o`zining hatti- harakatlarini solishtiradi va o`zining ijobiy yoki salbiy jihatlarini anglab yetadi. Natijada, unda o`zini- o`zi tarbiyalashga bog`liq yana bir muhim hislat vujudga keladi. O`smir o`zini- o`zi tarbiyalashda kitob qahramonlaridan, kinofilm ishtirokchilaridan o`rnak olib, goho ularni taqlid qilib, butun iroda va harakter hislatlarini

ishga solib, har xil xususiyatlarni egallashga intiladilar va bu yo`lda uchraydigan to`siq hamda qiyinchiliklarni yengib o`tishadilar.

O`smirlik yoshida psixologik jihatdan eng muhim hislat voyaga yetish yoki kattalik hissining paydo bo`lishi alohida ahamiyatga ega. Kattalik hissi ijtimoiy axloqiy sohada, aqliy faoliyatda, qiziqishida, munosabatda, ko`ngil ochish jarayonida, xulq- atvorning tashqi shakllarida o`z ifodasini topadi. O`smir o`z kuch quvvati va chidamliligi ortayotganligini, bilim saviyasi kengayotganligini anglay boshlaydi. Bularning barchasi unda kattalik hissini rivojlantiradi. Bunday davrda ular bilan munosabatda ularning mustaqilligi, faolligi, tashabbuskorligi, o`zini boshqarishini hisobga olib, ortiqcha homiylik, g`amxo`rlik qilmaslik ijobiy samaralar beradi. O`smirlik davri xususiyatlarini tadqiq qilgan, D.B. E`lkonin va T.V. Dragunovlarning ta`kidlashicha, o`g`il- qizlarning bu yoshidagi o`rtoqlari bilan munosabatga intilishi, tengdoshlari jamoasining hayotiga qiziqishi yorqin namoyon bo`lar ekan. Agar shaxs kamol topayotgan oilada samimiy munosabatlarga muhit mavjud bo`lsa, uning yaqinlari, tengqurlari, do`stlariga mehr-muhabbati doimo qo`llab- quvvatlab turilsa, bu oddiy insoniy iliq hislar kelajakda yuksak hislarga ya`ni, ona Vatanga muhabbat, do`stga sadoqat, ota- onaga mehr-saxovat, yaqinlarini e`zozlash, mulkka nisbatan tejamokorlik kabi hislatlarga aylanadi.

Oiladagi sog`lom muhit asosidagi odamiylik, insonparvarlik munosabatlari, farzandning ruhiy dunyosiga ijobiy ta`sir etadi. O`spirinlar kattalarning yurish-turishiga taqlid qilish orqali muhim umuminsoniy hislatlarni o`zlariga singdirib boradilar. Oilada farzandlarga adolatli tarzda birday qarash, ulardan ayrimlariga imtiyoz bermaslik zarur. Shuningdek, yolg`iz farzand deb, talab va ehtiyojlarini qondiraverish ham o`rinli emas. Yaxshisi bunday farzandlarga oila byudjeti to`g`risidagi maxsus ma`lumotlarni yetkazish maqsadga muvofiqdir. Oilada olib borilgan tarbiyaviy ishlar maktabda mustahkamlanishi va rivojlantirilishi, o`spirinlar ongiga ilmiy nuqtai-nazardan qarashga singdirish lozim.

Men ushbu maqolamda o`quvchi yoshlardagi emotsional munosabatlarning psixologik asoslarini tahlil qilib chiqishga harakat qildim va quyidagi xulosaga keldim:

Yoshlardagi emotsional munosabatlarni o`rganish va o`smirlik va o`spirinlik davrida ham his- tuyg`ular o`zgaruvchanligini hisobga olib ular bilan muomala qilish kerak.

Bu davrda ulardagi emotsional munosabatlarni hisobga olgan holda axloqiy, jismoniy, estetik, ma'naviy tarbiya berish lozim.

Do'stga xos bo'lgan sifatlarini ya'ni bir- birini ayash, g'amxo'rlik qilish, ishonch, shaxsiy muammolarga befarq bo'lmaslik, qo'llab- quvvatlash, mehr- muhabbat tuyg'ularini o'smirlik davridanoq ular ongiga singdirish lozim.

O'quvchi yoshlarda ota-onaning qadr qimmatini va ularga nisbatan sevgi-muhabbat, yaqinlari, aka-ukalari, opa-singillari, hayotda ibrat bo'ladigan kishilarini yaxshi ko'rish, vatanni sevisish kabi oliy hislatlarni ham tarbiyalash lozimdir

Ta'limning barcha bosqichida ma'naviy tarbiyaning ajralmas bo'lagi sifatida samimiy munosabatlarni tarbiyalash, targ'ib qilish kerak bo'lsa, sevgi va sadoqat haqidagi qadriyatlarimizni yoshlar ongiga singdirishimiz kerak.

МУАММОЛИ ЎСМИРЛАР БИЛАН КАНДАЙ ИШЛАШ МУМКИН...? ИНДИВИДУАЛ - ПСИХОЛОГИК КОНСУЛТАЦИЯ ОЛИБ БОРИШ АМАЛИЁТИ

*Ризаева Насиба Мухаммадиевна
Навоий вилояти Хатирчи тумани 19-мактаб психологи*

Ўсмир билан ишлашда албатта ота-оналари билан ишлаш ҳам бирга бўлиши керак. Бу ишларнинг натижаси ва самарадорлиги объектив ва субъектив омилларга боғлиқ. Кўпинча ота-оналар ўзларининг ушалмаган орзулари, муаммоларини бутун умрга болага “мерос” қилиб ўтказиб қўйишади. Ота-оналари шундай ўйлашадики, болалари улар эришолмаган нарсаларга, олдига қўйилган мақсадларига эриша оладилар. Шунинг учун кўпинча ўсмир муаммоларини тушунтириш учун ота-оналарнинг истаги аслида – кўпинча ўзлари билмаган ҳолда ўзларининг муаммолари ҳақида маслаҳат олишга келадилар. Суҳбат бошида ота-оналарни, ўсмирнинг муаммолари, уларни қизиқтирган саволлар ҳақида очиқ суҳбатга рағбатлантириш керак. Шу билан бирга ўсмирнинг қийинчилик сабаблари ва уни ечимлари, ўсмир олдига қандай мақсадлар қўйиш мумкинлиги ҳақидаги

фикрларини билиш керак. Сухбат бошида ота-оналарни, ўсмирнинг муаммолари, уларни қизиқтирган саволлар ҳақида очик сухбатга рағбатлантириш керак. Шу билан бирга ўсмирнинг қийинчилик сабаблари ва уни ечимлари, ўсмир олдида қандай мақсадлар қўйиш мумкинлиги ҳақидаги фикрларини билиш керак. Сухбат чоғида илиқлик, тушуниш, ҳурматни намойиш қилиш муҳимдир. Сухбатнинг самарадорлигини баҳоланиши ота-онанинг маслаҳатчидан олган маълумотларига ва тавсияларига таяниб кўпроқ ёки камроқ ҳаракат қилишига боғлиқ. Албатта ота-оналарга бола билан ишлашда, маслаҳат беришда, қандай усул ва техникадан фойдаланиш дастури ҳақида гапириб бериш зарур. Уларга тушунтириш керак, боланинг ҳаракатларини тўғирлаш (коррекция) фақат маслаҳатчи (консультант)нинг иши билан чекланган эмас. Бу фаол ҳамкорлик жараёни, бунда қайси йўл билан мақсадга етиш муҳимлигини олдиндан айтиш қийин. Маслаҳатчи ўсмир билан ишлаш чоғида, алоҳида ота-оналар билан мунтазам равишда учрашиб туради ва улар билан насихатгўй сухбатлар олиб боради. Сухбат чоғида қуйидаги мавзуларга тўхталиш зарур:

- ўсмирнинг юриш-туришидаги ўзгаришлари;
- маслаҳатлар натижасида оиладаги ўзгаришлар;
- ота-оналар ўсмирни қандай тарбиялашяпти, нима қилишяпти?
- ота-оналарга маслаҳат чоғидаги маълумотлар бериш;

Ота-оналар ўсмирни назорат қилиш ва фойдаланишнинг қуйидаги асабий (невротик) механизмларини санаб ўтади:

Севги туйғуси орқали босим ўтказиш ва ушлаб туриш кучидан фойдаланиб ота-она шахсий муҳтожлигини қониқтириши, бошқа инсоний муносабатлардан хулосаси ҳафсаласи пир бўлиб, ўсмирга ҳамма хис-туйғуларини (эмоцияларин) тўкиб сочади, шунингдек ўзини ”ўсмир севгисидан озиқлантиради” Ўсмирга юриш-туришида мажбурият ва унинг учун миннатдорчилик хиссини юклаш, Ўсмир билан эмоционал ўйинчоқдек мулоқот қилиши, уни бутунлай ривожланишига йўл қўймайди. Ўз ёшлигининг нотўғри (неадекватно) давргача чўзилиши, ота-онанинг жуда қаттиққўллиги ва авторитарлиги, болани ”кул” ролдан чиқиб кетишига йўл қўймайди. Отанинг ортиқча зайфлиги ва ҳамма

нарсга розилиги, шунингдек оталик мажбуриятларини бажара олмаслиги онанинг қаттиққўллиги меҳр эмас, балки авторитетини кўрсатади. Ўғил учун бундай вазият онадан узоқлашиб, шахсий мустақиллик жараёнини қийинлаштиради. Бундай ҳолатда у аёл кишининг кучидан кўркишни бошлайди ва бунинг оқибатида ё енгилади ва ўзини эркаклик хусусиятини йўқотади ёки онаси билан умуман муносабатини узади, ҳар доим аёлларни менсимайди, бу билан уларга бўйсинишга йўл қўймасликка ҳаракат қилади. Маслаҳатчининг вазифаси – ота-онанинг ҳаракатлар динамикасини охиригача ўрганиш, ота-онага ва ўсмирга улар қандай ҳаракатлар қилаётганликлари ҳақида тушунишларига ёрдам беради. Ота-оналар ўсмирга урта нарсани беришлари зарур:

1 - амалий маълумот (шу жумладан сексуал) ва мустақил шахс бўлиб етишида кўмак бериш.

2 - ўсмирнинг муаммоларини тушунишда, унинг ўзгаришини қабул қилиш керак,

3 - ўсмир кўркмасдан ўзининг хусусиятларини кўсатиш ҳуқуқига эга бўлиши керак, ота-оналар унинг эътироз ҳуқуқини қабул қилишлари керак. Қачон катта одам ўз хис-туйғуларини кўрсата олмаса, бу қийин. Мана шунинг учун ота-оналарни ўсмир билан бирга терапия жараёнига жалб қилиш зарур.

Катта ўсмирлик ва ўспиринлик даври, ота-оналар учун ҳам, ўқитувчилар учун ҳам, психолог учун ҳам энг қийин давр ҳисобланади. Бу даврда боланинг оиладан ички психологик ажралиши бошланади, ўзига баҳо беришнинг ота-онасининг баҳоларидан мустақиллашуви кузатилади, оила аъзолари ўртасидаги барча яширин ва яққол зиддиятлар юзага чиқади. Ўсмирликнинг марказий масаласи — бу ўзини англашдир. Бунинг асосий кўрсаткичи бўлиб катта инсон позициясини эгаллаш, ўзини жамият аъзоси сифатида англаш, ўзини оламда англаш (ўзини ва ўз имкониятларини англаш, ҳаётдаги ўз ўрни ва вазифасини англаш) кабиларни айтиб ўтиш жоиз. Ўсмирнинг муаммоси энг аввало жинсий, ақлий, шахсий, эмоционал ва ижтимоий соҳаларда ўз мавқеини англашдан иборат. Одатда, биринчи консультацияга ота-она таклиф қилинади. Муваффақиятли консультациянинг муҳим омилларидан бири – ҳар икки ота-онанинг иштирок

этиши (оила тўлиқ бўлса, албатта) ва жараёнга ўсмирнинг муносабатидир. Ота-оналар мактабгача ёки мактаб ёшидаги болаларни консультацияга олиб келганларида болалар, одатда, психологнинг саволларига хоҳиш билан жавоб берадилар ва у билан алоқага киришига тайёр бўладилар. Ота-оналарнинг ташаббуси билан консультацияга жалб қилинган ўсмирлар эса ўзларини четлашган ҳис қиладилар. Ўсмирлар билан индивидуал ишлаш асосида диалогик мулоқот қилиш, конкрет вазиятни ўрганиш ва унинг ечимини биргаликда топиш мақсададида тенг ҳуқуқли муносабатлар ўрнатиш принциплари ётади. Кўпинча психологнинг ривожланишни муҳим омили бўлган ички диалогни рағбатлантира олиш қобилияти ўсмир консультацияси самарадорлигини белгилаб, кейин уни ташқи диалогга ўтказиш керак бўлади. Ўсмирларни индивидуал консультацияси асосан, суҳбат терапияси шаклида ўтказилади, яъни айнан нутқ (кичик ёшдаги каби ўйин эмас) психологик саломатликни тиклаш воситаси бўлиб ҳисобланади. Бунда ўсмир ва консультант ўртасидаги муносабатларда ўсмирни қандай бўлса – шундайлигича қабул қилиши, консультантнинг эмпатия билдира олиши ва шу билан бирга ўзида қола олиш малакасини намоён қила олиши муҳим аҳамият касб этади. Ўсмир катталар ҳатти-ҳаракатидаги ҳар қандай сунъийликни жуда аниқ ҳис қилади, шу сабабли фақатгина консультантнинг мутлақ ҳаққонийлиги алоқа ўрнатишга ёрдам беради. Ўсмирлар консультацияси умумий қабул қилинган схема асосида амалга оширилади: Ўсмир билан алоқа ўрнатиш жуда муҳимдир. Проектив методикалардан фойдаланган ҳолда диагностик суҳбат ўтказиш ўсмирни тезроқ гапиртиришга олиб келади. Бунда “Мавжуд бўлмаган ҳайвон”, «Автопортрет», «Уй—дарахт—одам» каби методиклардан фойдаланиш мумкин.

Шуни ёдда тутиш керакки, ўсмирларни бир қолипдаги схемага бўйсундириш мумкин эмас: консультациянинг ҳар бири ўзига хосликларга эга. Асосийси – консультант ўсмир билан ҳам, ўзи билан ҳам самимий бўлиши керак. Ўсмирлар билан ишлашнинг асосий йўналишлари :

- ▶ Қобилият ва қизиқишларнинг кенг доирасини шакллантириш, турғун қизиқишлар шажарасини аниқлаш;
- ▶ Бошқа инсонларга қизиқишни шакллантириш;

- ▶ Ўзига қизиқишни ривожлантириш, ўз қобилиятлари, хул-атворини тушуниш ва аниқлик киритишга интилишни шакллантириш, ўзини таҳлил қилишнинг бирламчи кўникмаларига ўргатиш;
- ▶ Катталиқ ҳиссини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш
- ▶ Ўз кадр-қиммати ҳиссини, ўзига баҳо беришнинг ички мезонларини ривожлантириш;
- ▶ Тенгдошлар гуруҳида мулоқот қилиш кўникмаларига ўргатиш;
- ▶ Ахлоқий сифатларни, бошқа одамларга хайрихоҳлик ва ҳамдардлик ҳиссини ривожлантириш;
- ▶ Ўсиш ва жинсий етилиш билан боғлиқ бўлган ўзгаришлар ҳақида тасаввурларни шакллантириш;
- ▶ Ўсмирлар консультациясининг асосий вазифаларидан бири уларга ўзлари уддалай оладиган даражада эркинлик беришдан иборат. Ўспиринлар индивидуал консультациясида эса яна бир вазифа “катталиқ билан учрашув” кризиси билан боғлиқ муаммо қўшиладики, ёшларда танлов қилиш мавзуси хавотирларга сабаб бўлади.
- ▶ Албатта, уларни ҳаммадан кўпроқ яқин келажак, ўз кучларига ишонган холда аниқ йўл танлаш масалалари безовта қилади. Баъзан ўсмир психологик консультацияга ўз ташаббуси билан мурожаат қилади ва ота-онасига буни била олмайди. Мактаб шароитида психолог ўқувчининг ёрдам сўраб мурожаат қилишини кутмасдан ҳам ҳаракат қилиши мумкин.

O'QUVCHI DARSDA ZERIKMASLIK UCHUN, MAKTABDAN BEZIB QOLMASLIK UCHUN NIMA QILISH KERAK?

*Nasiba Rizayeva
Xatirchi tumani 19-maktab psixologi*

Deyarli barcha boshlang'ich sinf o'qituvchilari va psixologlar bola o'qishni boshlashi uchun avvalojismoniy va fizalogik jihatdan tayyor bo'lishi kerak, deb

hisoblaydilar. O'qituvchilar va ota-onalar yangi o'quv yili boshlanishi bilan hamkorlikda ishlashlari lozim.

Darsda zerikish maktab o'quvchilariga xos. Xususan, darsdagi bir xillik yoki mavzuni yaxshi tushunmagani sabab ayrim bolalar, daftar, kitobga chizish, atrofdagilar bilan suhbatlashib, boshqalarga xalal berish bilan "shug'ullanadi" esnab o'tiradi. Ularning diqqatini jamlab mashg'ulot samaradorligini oshirish esa pedagogdan katta mahorat talab etiladi. O'tilgan mavzuni takrorlab yangi mavzuni tushuntirish va uyga vazifa berishdangina iborat darslar bugungi shiddatkor davr bolasi uchun ancha zerikarli.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslangan o'yin va musobaqa tarzidagi sahnalashtirilgan rang-barang mashg'ulotlar o'quvchilar e'tiboini ko'proq tortadi. Masalan darsda nisbatan past o'zlashtiruvchi, odatiy darslarda ko'pincha zerikib o'tiruvchi "beparvo" o'quvchilar ham bunga qiziqadi.

O'quvchi qachon zerikadi?

Agar mavzu tushunarsiz bo'lsa, fan yoqmasa, undan ko'ra futbol o'ynashni afzal biladi. Shubhasiz, bu borada o'qituvchi aybdor sanaladi. Negaki, darsda faqat yaxshi o'zlashtiradigan o'quvchilar bilan muloqot qilinib, boshqalar chetda qoldirsa, darsga yaxshi tayyorlanmay kelsa, bolalarni albatta zeriktiradi. Maktabdan bezdiradi.

Tajribasizlik va bilimsizlik ham pand beradi. Mavzuni chuqur bilmagan o'qituvchi ba'zi jihatlarni o'quvchilarga tushuntira olmaydi, tashlab ketadi. Chunki shunga majbur. Oiladagi muhit ham o'quvchini darsdagi ishtirokiga ta'sir etadi. Ota-onalar farzandlarini nazorat qilishlari, savol-javoblar o'tkazib turishlari zarur. Darsda e'tiborsiz, qiziqishi sust o'quvchilarni ko'pincha baho rag'batidan foydalansa qiziqarli topshiriq bersa uy vazifalarini berishda har bir o'quvchi ruhiyatiga alohida e'tibor berish talab etiladi. Darsni doimo qiziqarli e'tiborni jalb qiladigan usullarda tashkil etsa juda samarali bo'ladi. Zamonaviy yondashuvga ko'ra, bolalarga ha deb qoidalarni yodlatmasdan amaliy bilimlarini boyitishga alohida e'tibor berishlari lozim. O'qituvchi darsga mohirona yondashib, mashg'ulot davomida shunday talablar qo'ysinki o'quvchi o'ylashga fikirlashga majbur bo'lsin. Bilimlarni o'zlashtirishda muammolarni tanlashda o'quvchilarning o'zlariga imkon berishlari kerak. Erkin munozara yuritib dadil mantiqli va asosli fikrlarini aytishga o'rgatish asosiy maqsadimiz bo'lishi kerak. Amaliy darslar

ta'sirida o'quvchilar mustaqil kuzatishga, fikrlashga, ma'sulyatni his etishga odatlantirish juda muhim. Darsga mehr, qiziqish uyg'ota olsak, ertangi darsni kutadi, tayyorgarlik ko'rib keladi. Shuning o'zi katta yutiq. Kutayotganimiz shu emasmi?

Quyida bir necha usullarimni tavsiya etaman.

“Birga o'qib, birga o'rganamiz” usulidan foydalanish mumkin. Bunda o'quvchilar kichik guruhlariga ajratib olinadi. Dars davomida fanlararo bog'lig'likka amal qilinib, ham vaqtdan unumli foydalanib, juda ko'p ma'lumot olish imkoniga ega bo'ladilar. Har xil topshiriq va muammolar beriladiki yechimini birgalikda guruh bilan topishi lozim bo'ladi. Yechimni xulosalashga, izohlashga o'rgatilib boriladi.

“Ko'rdim angladim” usuli. O'quvchilar sayohatga (turli ekskursiyalarga) olib chqiladi.

Mavzudan kelib chiqib, suhbatlar uyushtirilib, fikr mulohazalar jamlanadi. Olgan taasurotlari asosida mushohada yuritishga, fikrlar rang-barangligiga, o'z tuyg'ularini erkin bayon etishiga erishiladi. (Ijodiy bayon, insho, turli referatlar tayyorlashda)

“Intelgentlar jamoasi”. Ijodiy o'yinda esa guruhlariga ajratiladi. Jamoa a'zolari o'z guruhlari sha'ni va salohiyatini himoya qiladilar. Masalan, tabiatshunoslik darsi deylik, unda guruhlariga nom beriladi.

“Yosh tabiatshunos”, “Yosh o'simlikshunos” “Tabiat qo'riqchilari” ijodiy yondoshadilar. Guyoki fanda yangiliklar kashf etadilar. O'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni ko'rgazma qurollarga tayanib o'quvchilar javoblarini isbotlab, asoslab, tahlil qilib beradilar.

“Muammoga doim yechim bor” usuli. O'qituvchi dars mavzusidan kelib chiqib, muammoli savol berib, yechimini topishni so'raydi.

Har bir o'quvchining g'oyalari tinglanadiki o'z g'oyalarini avval kamchilik va zaif tarafi so'ngra afzallik jihat va taraflari so'raladi. Fikrlar jamlanib, eng maqbul g'oya muallifi muammo yechimini (aniq va to'g'ri) topadi hamda qarorni qabul qilish vakolati beriladi.

“Qanchalar bilaman-a?” ijodiy o'yin dars usuli. Bir bo'limni o'tib bo'lganda, bo'lim yuzasidan takrorlash darslarida qo'llasa bo'ladi. Ertaklar olamiga tushib qolgan

o'quvchi sehrli qasrning bir nechta eshigi bor, ushbu eshiklarda har bir mavzu yashiringan. Agar to'g'ri javob berolsa eshiklar ochilib boraveradi.

“Diqqat muammo!” usuli. Ushbu usul orqali –ilmiy bilishni rivojlantirish zarurligini sub'ektiv shaklidir.

Unda o'quvchilarga muammoli fikr yuritadigan, ijodiy yondoshadigan topshiriq beriladi.

O'quvchilar izlanadi, fikrlaydi. Oqsayotgan, sust o'zlashtiruvchi guruhdoshlarini e'tiborli bo'lishga, faol qatnashishga undaydi. Ham guruh uchun, ham o'zi uchun ishlaydi va ikki karra baholanadi (rag'batlantiriladi).

“Tekislan, rostlan” o'yin mashqi. Ko'pincha darsni boshlashdan oldin darsga ruhiy tayyorlash uchun, o'quvchilar diqqatini jamlab, (keyingi bosqichga o'tish oson kechadi) olish talab etiladi.

Sherlardan parcha aytish, topishmoq aytish, hazil mutoyiba qilish, turli qiziqarli harakatli o'yinlardan foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ziyonet materiallari
2. Boshlang'ich ta'lim metodikasi 2006. Toshkent
3. Maktab va hayot.

PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDA GRAFIKLI ORGANAYZERLARDAN SAMARALI FOYDALANISH

*Maxsudova Mo'tabar Abdusalomovna
Namangan davlat universiteti dotsenti*

Oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarni o'qitish va tarbiyalash kabi murakkab va ko'p qirrali vazifani muvaffaqiyatli hal etishni faqat malakali, yuqori pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi bilan amalga oshirish mumkin. Ammo

pedagogik mahorat - tug'ma talant yoki nasldan-naslga o'tuvchi xususiyat emas, balki u izlanish, ijodiy mehnat orqali qo'lga kiritiladigan yutuq hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: "Oldimizda yoshlarga tarbiya berish, psixologiya va boshqa turli sohalarda kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha murakkab vazifalar turibdi. Yana bir muammoni hal etish muhim hisoblanadi: bu – pedagoglar va professor-o'qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta'lim olish, ma'naviy-ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonlariga faol ko'mak beradigan muhitni yaratish zarur.." [1, 45-6.] deb ta'kidlab o'tganlar.

Malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash tizimida umumkasbiy va ixtisoslik o'quv predmetlarini o'rganish katta ahamiyatga ega. Chunki ixtisoslikka oid kasbiy va shaxsiy kompetentlik (bilim, ko'nikma va malakalar) asosan umumkasbiy va ixtisoslik o'quv predmetlarini o'rganish jarayonida shakllantiriladi. Talabalar tomonidan ixtisoslik o'quv predmetlari mazmunini o'zlashtirilishi bilan ularning kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajasi o'rtasida bog'liqlik kelib chiqadi.

Oliy ta'lim muassasalarida o'qitish metodikasini noan'anaviy tarzda takomillashtirish natijasida ta'lim maqsadlari belgilanadi yoki loyihalanaadi, kutilayotgan yakuniy natija - ijobiy sifat o'zgarishi kafolatlanadi, o'quv jarayonining kerakli tuzatishlar kiritilib borilaveradi. Bu jarayon barcha fanlar uchun tatbiq etilishi mumkin.

Psixologiya insonning ruhiyatini organuvchi nazariy fan bo'lib qolmay, balki hozirgi kunda turli xil sohalarda keng qo'llanilishi mumkin bo'lgan amaliy fan hamdir. Insonni har tomonlama o'rganish, y'ani odamlar o'rtasidagi individual farqlarni aniqlash ta'lim-tarbiya va mehnat faoliyati camaradorligini belgilaydi.

Grafikli tashkil etuvchi(organayzer)lar– fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi bo'lib, ulardan ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish, o'rganilayotgan tushunchalar (voqea va hodisalar, mavzular) o'rtasidagi aloqa va o'zaro bog'liqlikni o'rnatish usul va vositalari (Klaster, Toifalash jadvali, Insert, B/Bx/B jadvali), ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslashning usul va vositalari (T-jadvali, Venn diagrammasi), muammoni aniqlash, uni hal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usul va vositalari («Nima uchun?», «Baliq skeleti», «Piramida», «Nilufar

guli» sxemalari, «Qanday?» iyerarxik diagrammasi, «Kaskad» tarkibiy-mantiqiy sxemasi) sifatida foydalanish mumkin.

Biz quyida Psixodiagnostika fani misolida bir necha grafikli organayzerlardan samarali foydalanish haqida to'xtalamiz. Jumladan, **“Venn diagrammasi”**ni kichik guruhlar va o'quvchilarning individual ishlashini tashkil etish uchun qo'llash mumkin. Mazkur grafik organayzeri ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilimlar, ma'lumotlarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Bu metoddan muayyan bob, bo'lim bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda, takrorlash darslarini o'tkazishda foydalanish maqsadga muvofiq.

1-jadval

Amaliy va nazariy psixodiagnostikani Venn diagrammasi yordamida taqqoslash

Ma'lumotning ikkita jihatini o'zaro solishtirish maqsadida qo'llaniladi va talabalarning tanqidiy mushohada yuritish imkoniyatlarini rivojlantiradi. Quyida sotsiometriyaning yutuq va kamchiliklari haqidagi T-jadvalni havola etamiz.

2-jadval

Psixodiagnostikani qo'llashning yutuq va kamchiliklari	
Yutuqlari	Kamchiliklari
Ma'lumotlarni olishning operativligi.	Olingan ma'lumotlarda sub'yektivlik kuzatilishi mumkin
Bu metodni qo'llash doirasining kengligi.	Ba'zi tadqiqotlarda ma'lumotlarga ega bo'lish uchun takroriy so'rov o'tkazish talab qilinadi.
Ma'lumotlar ob'yektiv va ishonchli chiqadi.	30 nafardan ortiq a'zosi bo'lgan guruhlarda natijalarni tahlil qilish qiyin

Javoblar va natijalarning anonimligi		Natijalarning oshkor bo'lishi guruhdagi muhitga salbiy ta'sir etishi mumkin
O'tkazish va natijalarni tahlil qilishning qulayligi		Tanlashlar tor doirada amalga oshirilishi
Guruhning har bir a'zosi uchun xos bo'lgan sotsiometrik statusning aniqlanishi		Olingan ma'lumotlarning ishonchlik darajasining yuqori emasligi

3-jadval

“Muammo” organayzeri

Turli muammoli masalalarni yechimini topishga yordam beradi va muammo hal qilinadi.		
Muammoning turi	Muammoning kelib chiqish sabablari	Muammoni yechish yo'llari va sizning harakatingiz
Psixodiagnostikani turli sohalarga tadbiq etishda namoyon bo'ladigan muammolarni qanday bartaraf etish mumkin?		

4-jadval

FSMU texnologiyasi

Savol	Psixodiagnostikani qo'llash faoliyat samaradorligiga qanday ta'sir etadi?
F-fikringizni bayon eting	
S-Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
M-ko'rsatilgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
U- fikringizni umumlashtiring	

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyidagi tavsiyalarni berish maqsadga muvofiqdir:

-doimiy va tez o'zgaruvchan zamonaviy dunyoda psixologiya kabi fanlarga ulkan talablar qo'yilmoqda. Psixologlar hozirgi kunda shaxsdagi o'zgarishlarni rejalashtirish, shaxsdagi regressiyani profilaktika qilishi zarur;

- o'z navbatida psixologlar ham amaliy yordam ko'rsatish bilan birga xalq xo'jaligining turli sohalarida samarali ishbilarmonlik aloqalarini o'rnata olishi kerak;

- inson hayot faoliyatining turli sohalari – sog`liqni saqlash, sport, maktab va oiliy o`quv yurtlaridagi ta`lim, ishlab chiqarish va oilaviy maslahat amaliyotida qo`llashning o`ziga xos shartlari, grafikli organayzerlarni yanada takomillashtirib borish;

- grafikli organayzerlarni qo`llashning samarali vosita, usullarni yaratish va xulosalar chiqarishning metodologik, nazariy, konkret-metodik tamoyillarini ishlab chiqish;

- shaxs sifatlari, qobiliyatlar, motivlar, ong va o`z-o`zini anglash, shaxslararo munosabatlarni psixologik tadqiq qilish metod va konkret metodikalarini muntazam yangilab borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent: O'zbekiston. – 2017. 45 - b.

2. Nishonova Z.T. Qurbonova Z. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. Darslik T.: 2014

TARBIYADA INDIVIDUAL YONDOSHISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

*Rajabova Muhayyo Saparboevna
Urganch shahar 24-son ixtisoslashtirilgan umumiy
o'rta ta'lim maktab psixologi*

*Jumaniyozova Nargiza Sharifbaevna
Urganch shahar 9-maktab psixologi*

Tarbiyachi qator individual-psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, taraqqiy etib borayotgan aniq shaxs bilan shug'ullanadi. Bir o'quvchiga nisbatan muvaffaqiyat bilan qo'llanilgan tarbiyaviy tadbirlarni boshqa o'quvchiga nisbatan qo'llagan vaqtda kutilgan samarani bermasligi ham xuddi ana shu bilan izohlanadi. Shuning uchun umumiy tarbiyaviy tadbirlar individual yondoshish bilan to'ldirilishi lozim. Individual yondoshish va jamoada jamoa orqali tarbiyalash bir-biriga zid bo'lmaydi. Individual yondoshish – bu

“quyosh pedagogika” yakka, individual tarbiya emas, shu bilan birga “har bir tarbiyalanuvchi bilan alohida-alohida shug’ullanish”emas. Individual yondoshish jamoa ichida va jamoa yordamida amalga oshiriladi hamda shu ma’noda umumi tarbiya tizimini uyg’unlik bilan to’ldiradi. Individual yondoshishda tarbiyachining o’quvchilarga nisbatan g’amxo’rligi va nazokati, o’z xatti-harakatlarining psixologik oqibatlarini oldindan ko’ra olishi nazarda tutiladi. Individual yondoshish o’quvchi shaxsining xususiyatlariga va uning muayyan vaqtdagi psixik holatiga ko’proq mos keladigan tarbiyaviy tadbirlarni va amalga oshirishni talab etadi. Ana shunda bu tadbirlar maksimal darajada samara beradi.

Buning uchun, avvalo, bolalarni yaxshi bilish, ularning har biridagi individual, o’ziga xos hislatlarni ko’rish zarur. Tarbiyachi o’quvchilarning individual xususiyatlarini qanchalik yaxshi bilsa, tarbiyaviy tadbirlarni ham tarbiyalanuvchilarning o’zlariga xos xususiyatlariga mos ravishda qo’lab, ta’lim-tarbiya tizimini shuncha to’g’ri yo’lga qo’ya oladi. Afsuski qator hollarda bunday bilim nihoyatda bir tomonlama va yuzaki xarakter kasb etgan bo’ladi. Umumiy va Pedagogik ilmiy tadqiqot institutining hodimlari bir vaqtlar bir qancha maktab internatlar VII-VIII sinflarining 25 ta sinf rahbari bilan savol-javob o’tkazdilar. Savollarga javob berganlar o’quvchilarning intizomi, o’zlashtirishi, nimaga moyilligi, jamoat topshiriqlarini bajarish haqida, hatto o’z tarbiyalanuvchilarning nimalarga qiziqishlari to’g’risida mufassal gapirib berdilar, biroq o’quvchilarning didlari, o’y-fikrlari, orzulari, sinfdoshlar o’rtasidagi o’zaro munosabatlar to’g’risida deyarli hech narsa ayta olmadilar. Bu yerda biz o’quvchilarni o’rganishni qanday to’g’ri tashkil etish kerakligi masalasi haqida to’xtalib o’tirmaysiz, - bu masala “Pedagogik psixologiya va yosh psixologiyasining predmeti hamda metodlari” degan bobda ko’rib chiqilgan. Bu yerda gap tarbiyada individual yondoshishning asosiy prinsplari to’g’risida boradi.

Individual yondoshishda, birinchi navbatda, *shaxsda biror xislatning tarkib topishiga ta’sir etadigan individual, maxsus sharoitlarni* bilish va hisobga olish nazarda tutiladi. Shaxsning biror namoyon bo’lish tabiatini tushungan taqdirdagina uni to’g’ri tushunish mumkinligi uchun ham bu holni bilish lozim. Masalan, tarbiyachi o’zining o’jarligiga barham berishni maqsad qilib oldi deylik. Avvalo tushunish, tushunganda ham

to'g'ri tushunish uchun bu o'jarlikning tabiati qandayligini uning sababini , qanday xarakterda ekanligini bilib olish kerak. Turli tabiatdagi o'jarlikni tushunib olish kerak. Turli tabiatdagi o'jarlikni tushunib olish turlicha bo'lishi kerak.

O'quvchi shaxsini eng ko'p tarqalgan xatti-harakat nuqsonlari hamda salbiy tomonlari haqida to'xtalamiz va ularni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan sabablarni ko'rsatib o'tamiz. Maktab yoshida eng ko'p tarqalgan xatti- harakat kamchiliklaridan biri barcha oqilona dalillar va fikrlarga qarshilik ko'rsatishda ,boshqa kishilarning iltimoslari, maslahatlari, talablari, ko'rsatmalariga asossiz tarzda qarshilik ko'rsatishda namoyon bo'ladigan *o'jarlikdir*. Ko'pincha bunga o'quvchi nerv sistemasining kuchli taassurotlar, toliqish, og'ir kechinmalar bilan qayta qo'zg'alishi sabab bo'ladi. O'jarlikka moyillik ba'zan mustaqillik va tashabbuskorlikka intilish,o'z xohishini so'zsiz bajarishga harakat qilish bilan izohlanadi. O'jarlik, maqtash, kattalar tomonidan hech narsanin talab qilinmasligi, o'zining barcha istaklari va xohishlarining so'zsiz bajarilishiga odatlanib qolgan, erkatoq qilib yuborilgan bola xulq-atvorining odatdagi formasi bo'lishi mumkin. Nihoyat, o'jarlik ba'zan bolaning norozilik bildirish, o'zidagi rivojlanayotgan mustaqillik hamda tashabbuskorlikning kattalar tomonidan hukmronlik bilan, qo'pollik bilan va asossiz ravishda bo'g'ilishidan norozi bo'lish ifodasining o'ziga xos formasi tariqasida yuzaga keladi. O'quvchilarning (ayniqsa o'smirlarning) xatti-harakatlarida tarqalgan boshqa kamchilik *qo'pollik, qo'rslik, surbetlik, kattalarni hurmat qilmaslikdir*. Ko'pincha bunga kattalarning o'smirlarni mensimasligi, uning mustaqillikka bo'lgan tabiiy intilishini bosib turishi, bu yoshda tarkib topgan o'z qadrini bilish fazilatini kamsitishi sabab bo'ladi. Bu mensimaslikning bevosita formasi – kattalarning hukmronlik qilishi, bilvosita formasi - tinchlik bermaydigan nazorat va arzimagan vasiylik, yashirin formasi esa o'rinsiz hamda haddan tashqari mehribonlik, o'smirning o'z tengdoshlari ko'z o'ngida obro'sini to'kadigan mehribonlik ko'rsatishdir. O'quvchilarda qo'pollik va surbetlik ko'pincha o'zlariga nisbatan kattalarning adolatsiz munosabatiga - yolg'onchilik, nojo'ya xatti-harakat,yalqovlik, qo'pollik bilan asossiz ayblashga javoban yuzaga keladi. O'quvchilarning qo'polligiga ko'pincha yana shu narsa ham sabab bo'ladi, ko'pgina o'quvchilar qo'pollikni kattalikning, jasurlikning belgisi deb biladilar, yumshoqlik, mehribonlik, samimiylikqilishdan uyaladilar, chunki bunday

qilishga bo'shshish, landavurlik deb qaraydilar. O'quvchilardagi qo'pollik, jizzakilik, serjshllik ularda irodaning hali yetarli darajada taraqqiy etmaganligi, o'zini qo'lga ola olmasligi, o'zini tuta bilmasligi, keskiniligi oqibati bo'lishi mumkin. Nihoyat, qo'pollik va jizzakilik, jumladan uzoq vaqt ko'p kuch-g'ayrat sarflashni talab etadigan aqliy ish bilan shug'ullanish natijasida haddan tashqari toliqishdan kelib chiqishi mumkin.

Ko'pincha o'qituvchilar o'smirlik yoshidagi o'g'il bolalarning *intizomsizligidan, sho'xligidan* noliydilar. O'smirlarning zo'r aktivligi, jo'shib turgan kuch-g'ayrati, tashabbusi ko'pincha oqilona yo'l topa olmay, to'polonchilikda, sho'xlikda, intizomni buzishda namoyon bo'ladi. O'rtoqlarning yomon namunasi, ishlamay bekor yurish, qarovsiz qolish intizomsizlikning rivojlanishi uchun qulay sharoit tug'diradi. Sho'xlik va to'polonchilikni yuzaga keltiradigan boshqa sabab o'smirlarning mardlik-jasorat hamda dovyuraklikni noto'g'ri tushunishlaridir. O'smir bolalar qo'rqqoqlik va hadiksirashdan nafratlanib, o'z jasoratlari va qo'rqmasliklarini har qanday yo'l bilan isbotlashga tayyor bo'ladilar.

Ko'pincha bolalar xulq-atvorida *yolg'onchilik*, yomon maqsadlarda haqiqatdan ongli ravishda bo'yin tovlash singari nuqsonlar paydo bo'ladi. Bolalar tomonidan haqiqat buzib ko'rsatiladigan hamma hollarni ham yolg'onchilik deb bo'lmaydi. Jumladan, eng kichik maktab yoshidagi bolalarning qiziqib ketib, sofdillik bilan faktlarni o'zlashtirishlari, haqiqatni fantaziya bilan almashtirishlari yolg'onchilik emas. Yolg'onchilikning juda ko'p uchraydigan sababi qo'rqqoqlik, tabbeh va jazolardan cho'chishdir. Yolg'onchilikning asosini shunchaki maqtanchoqlik, kishilarning e'tiborini o'ziga tortish, kattalar yoki tengdoshlarini hayratda qoldirish istag, ularning hurmatini qozonish, shunday qilish bilan o'z obro'sini ko'tarish xohishi tashkil etishi mumkin. Nihoyat yolg'onchilik, ko'pincha o'quvchilarning do'stlik va o'rtoqlikni to'g'ri tushunishlarining, yomon ish qilib qo'ygan o'rtoqlarini qutqarish istagining oqibati bo'ladi.

Yalqovlik(normal va sog'lom o'quvchilarda mehnat qilish istagi va ehtiyojining, mehnatda zo'r berishga odatlanishning yo'qligi) singari nuqsonga kelsak ,yalqovlikni keltirib chiqaruvchi eng ko'p tarqalgan sabab –o'z bolalarini har qanday ahamiyatli mehnatdan saqlashga harakat qiladigan ota-onalarning o'rinsiz mehr-muhabbatidir.

Harakat *motivlaridagi* tafovutlar o'quvchining biror xatti-harakati munosabati bilan amalga oshirilishi lozim bo'lga tarbiyaviy tadbirlardagi tafovutlarni ham belgilab beradi. O'quvchi o'z o'rtog'iga tarsaki tushirdi deylik. Bu xatti-harakatning motivini aniqlamasdan turib uni baholash mumkinmi? Bu xatti-harakat har qanday sharoitda ham qoralanishi lozim, albatta. Ammo bu xatti-harakatni, masalan, o'ziga berilgan tanbeh uchun sinf navbatchisini urgan –urmaganligiga, o'ziga nisbatan qilingan haqoratni qabul qilgan-qilmaganligiga yoki, nihoyat, o'ziga sinfdosh bo'lgan qizning sha'nini himoya qilgan qilmaganligiga qarab turlicha baholash mumkin.

Individual yondoshishda *xatti-harakatlarning affektiv formalari* deb atalmish formalariga ega bo'lgan o'quvchilarga alohida e'tibor berish nazarda tutiladi. Xatti-harakatlarning bunday formalari har xil sabablar ta'sirida, ammo asosan – o'qishdagi mubaffaqiyatsizlik, o'qituvchi yoki jamoa bilan to'qnashish, yoxud o'quvchining da'volari darajasi va jamoada uning aslida tutgan o'rni o'rtaidagi o'ziga xos to'qnashuv ta'sirida yuzaga keladi (M.S.Neymark tadqiqotlari).

Bunga o'xshagan hollarda o'quvchilarda ko'pincha affektiv holatlar va og'ir kechinmalar yuzaga keladi. Hamda shu asosda xatti-harakatlarining salbiy formalari tarkib topa boshlaydi. O'quvchi arazchang, o'jar, qo'polserjahl bo'lib qoladi, o'qituvchilarning talablariga bo'ysunishdan bo'yin tovlaydi, o'zini jamoaga qarama-qarshi qilib qo'yadi. M.S.Neymarkning keltirgan ma'lumotlariga ko'ra, odatda har bir sinfda xatti-harakatlarning ko'proq yoki kamroq keskinlik bilan ifodalangan affektiv formalari tarkib topgan bir qancha bolalar mavjuddir.

Oxirida hammaga ma'lum bo'lgan (lekin hamma vaqt ham hisobga olinavermaydigan) quyidagi fikrni ta'kidlab o'tamiz: individual yondoshishda *tarbiyaviy ishda* har bir o'quvchi shaxsidagi mavjud *ijobiy fazilatlarga*, chunonchi uning qiziqish-havaslariga (sport, musiqa, rasm chizish, tabiat hamda boshqa narsalarni sevishiga), sog'lom axloqiy intilishlariga o'rtoqlariga nisbatan do'stona munosabatlarga tayana olish nazarda tutiladi. O'qituvchi o'quvchilardagi mavjud ijobiy xislatlarni yuzaga keltirish, ularning ijobiy xatti-harakatlarini rag'batlantirish yo'li bilan o'z oldiga qo'ygan maqsadiga oson erishishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Нишонова З.Т., Алимова Г.К. Болалар психологияси ва психодиагностикаси Т.: ТДПУ 2017 – 264 б.
2. Ғозиев Э. Онтогенез психологияси Назарий- экспериментал таҳлил Т.: Ношир 2010. – 356 б.
3. Дўстмухамедова Ш.А., Нишонова З.Т. ва бошқалар Ёш даврлари ва педагогик психология Т.: Фан ва технологиялар 2013 – 343 б.

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДАГИ КАСБ-ҲУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ ИШЛАРИДА ПСИХОЛОГИК ХИЗМАТНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

*Melikulov Shavkat Saidmurodovich
Samarqand viloyati Toyloq tumani 10-maktab psixologi*

Bugungi kunda ta'lim-tarbiyaning ajralmas qismi sifati o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalari ham ko'tarilmoqda. Mamlakatimizda ham bu masalaga jiddiy e'tibor qaratilayotganligini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida "Kasbga yo'naltirish tizimi"ni joriy etish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar xususida brifingdan ham bilish mumkin.

Ta'kidlanishicha, Prezidentimizning joriy yil 6 noyabrdagi «O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoniga asosan kasb-hunarga yo'naltirish tizimini joriy etish vazifalari belgilandi.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish maqsadida markaz tomonidan "Kasbim – kelajagim" nomli yagona onlayn platforma yaratildi. Bu platforma o'quvchilarning qobiliyati, qiziqishi va iqtidorini aniqlash, o'quvchilarni ongli ravishda kasb tanlashlariga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida o'quvchi tarbiyasi qanchalik muhim bo'lsa, uni qobiliyat va qiziqishlari asosida kasbga yo'naltirish ham bugungi kunda muxim pedagogik-

psixologik muammolardan hisoblanadi. Chunki yurtboshimiz ta’biri bilan aytganda, “Bugun yangicha fikrlaydigan, o’z kelajagini jamiyat demokratik qadryatlarni mustahkamlash bilan mamlakatimiz kelajagini jaxon xam jamiyatiga integratsiyalashuvi bilan bog’liq holda ko’radigan yangi avlod vakillari xayotga kirib kelmoqda”. Yangi avlodni kasb-hunarga yo’naltirish kelajakda jamiyatimiz uchun salohiyatli kadrlarni yetkazib chiqishda ahamiyatli rol o’ynaydi.

Umumta’lim maktablarining o’quvchilarini kasb tanlashga yo’naltirish muhim masalalardan biri bo’lib, asosiy maqsad o’sib kelayotgan yosh avlodni ongli va mustaqil ravishda, o’z hoxishi bilan kasbiy moyilligini aniqlash orqali kelgusi hayoti, faoliyati va yutug’ini ta’minlab beradigan kasb tanlashini to’g’ri tashkil etishdan iboratdir. O’quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish ishlari ta’lim-tarbiya bilan uzviy kechadigan, uning barcha qirralarini qamrab oladigan uzluksiz jaroyandir.

Mehnat faoliyatini boshlash uchun kasb tanlashda bu ishga ongli ravishda yondoshmoq va uni mustaqil ravishda hal qilmoq kerak. Muayyan iqtisodiy tumannig xodimlarga bo’lgan ehtiyoji, tanlanadigan kasbga o’quvchining qiziqishi, qobiliyati, so’g’lig’i to’g’ri kelsagina kasbni ongli ravishda tanlash mumkin.

Kasb tanlashda mustaqillik deganda kushining bu sohadagi maksimal dahlsizligi, o’zining tashabbuskorligi to’la namoyon bo’lishi tushuniladi. Lekin bu bilan o’quvchi hoxlagan kasbni o’zi tanlashi lozim degani emas, bunda eng avvalo oiladagi katta yoshli kishilarning fikrlari nazarda tutiladi. Kasb tanlash to’g’risidagi masalada o’quvchining va ota- onalarning fikri bir joydan chiqsa yaxshi, albatta. Mabodo bunday hamfikrlik bo’lmasa, o’z imkoniyatlarini chamalab, katta yoshli kishilarnning fikr mulohazalarini tahlil qilib ko’rish lozim.

Bundan tashqari o’quvchlarga mehnat faoliyatiga amaliy va axloqiy tayyorgarlikni bilish uchun quyidagi qoidalarga amal qilish lozimligi aytib o’tildi:

1. Kasbning mohiyatini anglatish orqali o’quvchilarga inson jamiyat taraqqiyotidagi o’z o’rniga ega bo’lish;
2. Inson mehnati hamda mehnat mahsuli bo’lgan moddiy va ma’naviy ne’matlarni qadrlash va avaylashga o’rgatish;
3. O’quvchilarga kasbga nisbatan muhabbatni o’rgatish;

4. O'quvchilarni kasb tanlashda ongli ravishda, vijdonan yondashishga odatlantirish;
5. Kasb tanlaganda uning hayotiy zarurat ekanligi, inson faoliyatining asosi sifatida munosabatda bo'lish;
6. O'quvchilarda mehnatsevarlik xislatini tarbiyalash; o'z mehnati samarasidan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish;
7. Muayyan kasb-hunar sirlarini o'zlashtirishga erishish va hakoza.

Kasb tanlashda onglilik va mustaqillik insonning o'z qiziqishi qobiliyatlari, irodaviy sifatlariga o'zi baho berishini taqozo etadi. Lekin har bir o'quvchi o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholay olmaydi. Shuning uchun fan o'qituvchilarining, murabbiylarning fikrlariga quloq solish va amal qilish muhim ahamiyatga egadir.

Chunki har bir pedagog o'quvchining xulq - atvorini qiziqishlarini, mayillarini, xarakterini va mehnatga qay darajada tayyor ekani to'g'risida hammadan ko'ra yaxshiroq fikr bildiradi.

Kasb-hunarga yo'naltirish ishlarining samarali usullarini amaliyotga joriy etish maqsadida o'smir yoshdagi o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faol ijtimoiy hayotga tayyorlashda ularning qiziqishi, jismoniy va aqliy imkoniyatlari, mehnat bozoridagi kasblarga bo'lgan ehtiyojga qaratish muhimdir .

O'quvchilarni uzluksiz kasb-hunarga yo'naltirish usullaridan biri esa kasbiy tashxis metodikalari yordamida ularning kasbiy yo'nalganligini aniqlashdir. Barchamizga ma'lumki hozirgi kunda 9-sinf bitiruvchilari bilan „Qiziqishlar anketasi”, „Kasbiy motivatsiyani aniqlash”, „Deferensial-diagnostik so'rovnoma”, „O'quvchilarni kasbiy yo'nalganligini aniqlash metodikasi”, „Shaxs sifatleri va kasbiy qobiliyatlarni o'rganish metodikasi”, „Kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatini aniqlash metodikasi”, „Qiziqishlar xaritasi” kabi kasbiy tashxis metodikalaridan foydalaniladi. Bundan tashqari maktab psixologlari va kasbga yo'naltiruvchilar, mehnat va boshqa fan o'qituvchilari tamonidan turli usullar yordamida o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini aniqlash mumkin.

Kasb tanlash katta hayot yo'lidagi eng muhim qadamdir. Inson o'zini baxtli his qilishi uchun albatta atrofida sevimli insonlar bo'lishi bilan birgalikda ,o'zi qiziqqan kasb egasi bo'lishi lozim. Ba'zi yoshlar ko'p yillar orzu qilgan mutaxassislik uchun oliy ta'lim

tizimiga hujjat topshirish vaqti kelganda, ikkilanish yuzaga keladi. Chunki uning o'z bilimiga nisbatan ishonchi bo'lmaydi. Shuning uchun ham bilimdan kelib chiqib kasb tanlash emas, balki bilimni maqsadga qarab oshirib borish zarur. Buning uchun esa bolaga yoshligidanoq o'zi yoqtirgan kasb haqida oilada va maktabda to'g'ri tushuncha berish va bolada qiziqish va layoqatni shakllantirib borish lozim.

Xulosa qilib aytganda kasbga ongli munosabatni tarbiyalashning yana bir talabi o'quvchilarni ilm fan, madaniyat, texnika va texnologiya borasidagi yangiliklardan boxabar etish, ularga nisbatan qiziqishni hosil qilish, bu boradagi layoqat, qobiliyat va iqtidorlarini oshirib borishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy psixologiya . E. G'oziyev. Toshkent-2002
2. Turmush tarzi, ta'lim va milliy o'ziga xoslik. A.Jabborov, Sh.Bekova. Qarshi-2002
3. Maktab va hayot ilmiy metodik jurnal.

BOLALA SHAXSIDA TAFAKKUR RIVOJLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Soliyeva Dilnoza Nuriddinovna
Samarqand viloyati Toyloq tumani 20-maktab psixologi*

Maktabdagi boshlang'ich sinfda tahsil olayotgan o'quvchilarning psixik taraqqiyoti o'ziga xos xususiyatga ega. Bu davrda bolaning hayoti va faoliyatida muhim o'zgarishlar yuz beradi. Binobarin, ularning psixikasida ham sezilarli darajada o'zgarishlar bo'ladi. Bolaning maktabga kirishi uning hayotida burilish chog'idir. Bola maktabga kirib o'qiy boshlashi bilanoq.uning hayotida asosiy faoliyat o'qish bo'lib qoladi. O'qish o'quvchining vazifasi, ijtimoiy burchidir. O'qituvchi bilan birinchi uchrashuvdayoq bolalar ko'p narsalarni eshitadi va maktabdagi o'qish haqida ko'p narsalarni bilib oladi hamda o'qishning nimaligini anglay boshlaydi. Maktabda bola sistemali ravishda yangiliklar oladi. Bu o'quvchining kundan-kunga orttirib borayotgan, xilma-xil mazmundagi bilimlarning manbaidir. Bolaning bilimlarni sistemali ravishda

o`zlashtirib borishi natijasida undagi bilimning doirasi ham kengayib boradi, aqliy jarayonlar rivojlanadi, shu bilan bir qatorda, bolaning emotsional va irodaviy xususiyatlari qayta tarkib topib, rivojlana boshlaydi, Maktabdagi talim jarayonining o`zi bolaning sezgi, idrok, tafakkur, nutq va diqqatlariga yangi talablar qo`yadi.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha davom etadi. Bu davrda bola maktab o`quvchilariga quyiladigan turli talablar bilan tanishadi, fan asoslarini o`rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyorlanadi. Uning psixikasi bilim olishga etadigan darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o`tkirliги, ravshanligi, sofligi, aniqligi, o`zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkuriniig yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta`limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatdan va shartli barqaror bo`ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o`qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va shaxsning shakllanishidaga o`rni nihoyatda katta. Bola o`quv faoliyatida o`qituvchi rahbarligida inson ongining turli asosiy shakllarining mazmunini egallaydi va insoniy an`analar asosida harakat qilishni o`rganadi. O`quv faoliyatida bola o`z irodasini o`quv maqsadlariga erishish uchun mashq hildiradi. O`quv faoliyata boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakko`rini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola shaxsi rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Birinchi bor maktabga kelgan bola o`z atrofdagilari bilan psixologik jihatdan yangi munosabat tizimiga o`tadi. U hayotining tubdan o`zgarganini, unga yangi majburiyatlar, nafaqat, har kuni maktabga borish, balki o`quv faoliyati talablariga bo`ysunish ham yuklatilganliginni his eta boshlaydi. Oila a`zolarining bola o`quv faoliyati, yutuklari bilan qiziqayotganligi, shuningdek, uni nazorat qilayotganligi, unga qilinaetgan yangi muomala, munosabat uning ijtimoiy mavqei o`zgarganini to`la his etishiga, o`ziga nisbatan munosabatining o`zgarishiga asos bo`ladi. Kattalar bolalarni amaliy jihatdan o`z vaqtlarini to`g`ri taqsimlash borasida yaxshi o`qish, o`ynash, sayr qilish va boshqa narsalar bilan shugullanishga o`rgatadilar. Demak, oilada bola u bilan hisoblashadigan, maslahatlashadigan yangi bir o`rinni egallaydi, o`quvchining maktabdagi muvaffaqiyati uning keyingi psixik rivoshi va shaxsining shakllanishida -to`liq ijobiy asos bo`ladi.

Bu davrga kelib bola atrofida gilar bilan o'zaro munosabatda ma'lum bir natijalarga erishgan, o'zi xoxlayotgan narsalarni hamda, o'z oilasida o'zi egallagan o'rnini aniq biladigan bo'ladi. Shuningdek, u o'zini-o'zi boshqarish malakasiga ega bo'ladi, vaziyat va holatga qarab ish yurita oladi. Bu yoshdagi bolalar xatga-harakatlari va motivlari ularning o'zlariga beradigan baholariga qarab "Men yaxshi bolaman" emas, balki bu xatti-harakatlar o'zgaralar ko'z o'ngida qanday namoyon bo'lishiga qarab baholanishini tushuna boshlaydilar.

O'qish faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchining aql-idroki, sezgirligi, kuzatuvchanligi, eslab qolish va esga tushirish imkoniyatlarining rivojlanishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratadi, hisoblash malakalarini shakllantiradi. Ta'lim jarayonida ularning bilimlar ko'lami kengayadi, qiziqishlari ortadi, ijodiy izlanish qobiliyati rivojlanadi, ularda tafakkurning faolligi, mustaqilligi ortadi, aqliy imkoniyatini ishga solish vujudga keladi. Mazkur yoshdagi bolalar o'z idroklarining aniqligi, ravonligi, utkirligi bilan boshqa yosh davrdagi insonlardan keskin farq qiladi. Ular har bir narsaga berilib, o'ta sinchkovlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

7-10 yoshdagi o'quvchining idroki, uning xatti-harakati, o'yini va mehnat faoliyata bilan bevosita bog'liqdir. O'quvchi o'zining ehtiyoji, mayli, qiziqishi turmush sharoitiga mos, shuningdek o'qituvchi tavsiya etgan narsalarni idrok qiladi.

Birinchi sinfga kelgan bola predmetlarning rangi, shakli va kattaligani, ularni makonda joylashishini bilish bilan, birga ularni taqqoslay oladi. Maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun bola sensor rivojlanganlik darajasini yuqori bo'lishi juda muxim. Maktab yoshiga kelib, normal rivojlanayotgan bola rasm va suratlar real hayotni aks ettirayotganligini yaxshi tushunadilar. Shuning uchun ham surat va rasmlarda nimalar aks ettanini real haetga taqqoslagan holda bilishga harakat -qiladilar. Bola rasmlarda atrof-hayotdagi narsalarni kichiklashtirib tasvirlanganligini anglay biladilar. Bu tasvirlar bolalarda estetik va badiiy didni rivojlantiradi. Chunki, bola shu rasmlar orqali olam go'zalligini, uning turfa ranglardan iborat ekanligini anglaydi, ajratadi va o'z munosabatini bildiradi.

Tafakkurning rivojlanishini kichik maktab yoshidagi bola psixikasining sog'lomligida, uning bilish faolligida ko'rish mumkin. Bolaning qiziquvchanligi, asosan, atrof-olamni bilish, o'rganishga qaratilgan bo'ladi. Bola o'ynab turib, olam sir-sinoatlari, sabab-hodisalari va bog'liqlaridan xabardor bo'lishga intiladi. Masalan, bola o'zi mustaqil ravishda qanday predmetlar suvda cho'kishi, qaysilari esa suzishni tadqiq qila oladi. Bola aqliy munosabatlarda faol bo'lsa, u bugunchalik ko'p savol beradi va bu savollar, asosan, xilma-xil bo'ladi, Bolani qor, yomgir qanday yo'lishi, quyosh kechasi qaerda bo'lishi, mashina qanday qilib yurishi, erdan osmongacha bo'lgan masafani bilishi juda qiziqtiradi. Bu ularning «Nima uchun?», «Qanday qilib?», «Nima orqali?» kabi savollariga javob olishga qaratilgan bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar asosan o'zlari ko'rib turgan narsa haqida chuqurroq fikr yurita oladilar. Bu yoshdagi bolalar tafakko'rining asosiy turi obrazli tafakkurdir.

6-10 yoshli bola mantiqiy fikrlay oladi, lekin, bu yosh asosan ko'rganlariga tayanib, ta'lim olishga senzitiv bo'lgan davr hisoblanadi. So'zsiz bugungi jamiyatimizda bolalarning aqliy rivojlanishi yangi bilimlarni tuzilish tipiga ham bog'liq bo'lib, ular ma'lum darajada shakllangan kattalar tomonidan tuziladi. Chunki, aqliy rivojlanish ijtimoiy omillar bilan belgilanadi-individ ijtimoiy munosabatlar bilan o'zgaradi. Bolaning maktabda muntazam ravishda o'qishga o'tishi uning atrof-hayotdagi narsa-hodisalarga nisbatan fikrini va munosabatlarini o'zgarishiga olib keladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning tafakkuri mantiqiy fikrlash, muloxaza yuritish, hukm va xulosa chiqarish, taqqoslash tahlil qilishning turli usullarini qo'llashdek o'ziga xos xo'susiyatlari bilan maktabgacha yoshdagi bolalar va o'smirlardan farq qiladi. Ta'lim jarayonida tafakkur operasiyalariga, mustaqil fikrlashga o'rgatish kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni kamol toptirishning garovidir.

O'quv faoliyati psixik funktsiyalarni yuqori rivojlanganlik darajasini talab etadi. Bolaning dikkati, xotira va tasavvuri mustaqil tus ola boshlaydi. Lekin, odatdagi holat va vaziyatlarda bolaga o'z psixik funktsiyalarini yuqori darajada tashkil etish hali birmuncha murakkabdir.

6-7, 10-11 yoshli bolalar bilish jarayonlaridagi ixtiyoriylik irodaviy zo'riqish asosidagina, bola o'zini atrofdagilarning talabi yoki shaxsiy harakatta intilgandagina yuzaga kelishi mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqatni irodaviy zo'r berish bilan boshqarish va vaziyatga moslash imkoniyati yaxshi bo'lmaydi. Buning asosiy sababi, ularda ixtiyoriy diqqatning kuchsizligi va beqarorligidir. Bolalarda ixtiyorsiz diqqat ko'proq rivojlangan bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quv materiallarining yaqqolliigi, yorqinligi, jozibadorligi, o'quvchida baxtiyor his-tuyg'ular uyg'otadi, irodaviy zo'riqishsiz, osongina fan asoslarini egallash imkonini beradi. 1-2 sinf o'quvchilari diqqatining o'ziga xos xo'susiyatlaridan biri uning etarlicha barqaror emasligidir. Shuning uchun ham ular o'z diqqatlarini muayyan narsalarga qarata olaydilar va diqqat obektlar ustida uzoq tura olmaydi.

Ta'lim jarayoni kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ixtiyoriy, barqaror, mustahkam, kuchli, faol ongli diqqatni rivojlantirishga qulay shart-sharoit yaratadi.

Bo' yoshdagi bolada ixtiyoriy diqqatni to'plash, tashkil qilish, uni taqsimlash, ongli ravishda boshqarish o'quvi shakllana boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi bola ma'lum darajada o'z faoliyatini o'zi mustaqil rivojlantira oladi. U o'z rejasini, u yoki bu ishni qanday ketma-ketlikda bajarishini so'z bilan ifodalab bera oladi. Rejalashtirish so'zsiz bolaning diqqatini tashkil eta oladi va rivojlantiradi. Ularda ixtiyorsiz diqqat ustunlik qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar so'zsiz o'z diqqatlarini aqliy masalalarga qarata oladilar, lekin bu juda katta irodaviy kuchni va yuqori motivasiyalarni tashkil etilishini talab qiladi.

AGRESSIV XULQLI BOLALAR BILAN ISHLASH

*Egamova Adiba Zokirovna
Shahrisabz shahar 2-maktab psixologi*

Agressiv hulq- atvor deganda shahsning buzg'unchilikka intilishi bilan karakterlanuvchi hususiyat bo'lib asosan subyektlararo munosabatlar sohasida namoyon boladi. Agressiv og'ir havfli vaziyat paydo bo'lganida agressivlik himoya bazida esa

vaziyatni bartaraf etuvchi vazifani bajaradi. Agressiv hulq ayniqsa bolada yoshga hos bo`lgan o`tish davrida kuzatiladi. Bu shundan dalolat beradiki, yosh davrlari krizisi paytida bolaning yashashi qiyinlashadi, har qanday murakkab vaziyatda bola qiyinchilikni his qiladi va shu sababli agressiv hulqning elementlarini kuzatish mumkin. Bu normadagi bolaga ham agressiv huquqli bolaga ham birdek tegishli. Affektiv buzilish bo`lganda agressiya odatiy hodisaga aylanadi, hatto hulq-atvorning birdan bir shakli bo`lip qoladi. Biroq bunga qaramasdan, bola hulqida agressivlikning bor bo`lishi ular bilan o`zaro munosabatda qiyinchilik tug`diradi. Agressiv tendensiyalarni tasodifiy salbiy holat deb baholab bo`lmaydi.

Shuni esda tutish kerakki effektiv taraqqiyot jarayonida bola aktivligi qonuniy ravishda oshishi mumkin. Odatda, kattalar yordamida o`tkazilgan psixakarreksiyaning bu zaruriy bosqichida bola o`zini qurshagan reallik bilan nisbatan adeqvat turdagi muloqotni o`zlashtirishi mumkin.

Bola agressiyasini karrektiya qilishni uning sababini aniqlashdan boshlash lozim. Agar agressiya emotsional motivatsion sferaning buzilish sababli bo`lmasa korreksion faoliyatni uni yo`qatishga emas, balki salbiy oqibatlarga olib keluvchi agressiv hulqni yumshatish va uning namoyon bo`lishiga yo`l qo`ymaslikka qaratish lozim. Shu bilan birga kattalarni uning agressiv reaksiyasiga adekvat idrok qilishga tayyorlash lozim. Boshqa holatda, ya`ni agressiya emotsional motivatsion sferaning buzilishini namoyon bo`lishi bo`lsa, psixolog yoki tarbiyachi harakati bolaning mustahkamlanmagan agressiv harakatiga yo`naltirilishi lozim.

Korreksion metodikaning qo`llanishi to`liqligicha agressiv hulqning sababiga bog`liq bo`ladi. Korreksiya metodi konkret hodisa va konkret bolani hisobga olgan holda tanlanadi. Bu quyida sharhlangan karreksiya metodlarini diqqat bilan ko`rib chiqishni taqozo etadi.

1 Agressiyaga moyillikni e`tiborga olmay qo`yish, unga atrofdagilarning diqqat qaratmasligi.

2 Agressiv harakatlarni o`yin mazmuniga kiritish va unga yangi emotsional mazmun berish. Bu orqali bolaning atrofdagilarga zarar yetkazmagan holda agressiv moyilligini

chiqarib yuborish (masalan, qaroqchi va qazaqlar o`yinida agressiv hulqli bolaga qaroqchi ro`lini berish).

Agressiv hulqli bolaning ota- onasi bilan ishlash. Bu juda murakkab ishlardan biri hisoblanadi. Agressiv hulqli bolalarning ota onalari tez- tez bolaga nisbatan yoqimsiz hissiyotni boshdan kechiradilar va bolaga yordam berish uchun emas, balki bolani "yuvvoshlantirish" uchun psixologik konsultatsiyaga murojat qiladilar. Ular bolaning tinchlantirilishini va bola ularni hafa qiluvchi ishlarini tugatishini istaydilar.

Ko`p hollarda agressiv hulqli bolaning ota-onasi tushkunlikka tushgan va hayotidan norozi odamlar bo`lishadi. Ko`pincha sobiq agressiv hulqli bolalar o`zlarining psixologik qiyinchiliklarini o`z bolalariga o`tkazadilar. Shu sabali psixolog birinchi navbatda bolaning ota -onasi bilan psixaterapevtik ish olib borishi lozim. Psixolog quyidagilarga alohida et`ibor qaratishi lozim.

Birinchiidan, ota -onaning qadr -qimmatiga negativ ta'sir etishdan qochish lozim (siz o`z bolangizning shaxsi bo`lishi haqida hech nima bilmsaysiz, hozir men sizga tushuntirib beraman). Ota-onaning shaxsiyatiga tegmagan holda vaziyatni aniqlab olish lozim. Ota-onalar bazan o`zlari hayotida erisholmagan narsalariga farzandlari erishishini hohlaydilar va undan talab qiladilar (masalan, men taniqli rassom, vrach yoki biror boshqa kasb egasi bo`la olmadim, bolam bo`lishi kerak).

Ikkinchiidan, ota- ona bolaga bo`lgan ustanovkasini o`zgartirishi lozim. Ular agressiv hulqli bolani noshukur deb hisoblashadi. O`zlarining jahli va ta'na malomatlariga javoban bolaning aybdorlik tuyg`usini his qilishini, afsuslanishini, kechirim so`rashi va ularni tinchlantirishini kutadi. Bu yuz bermaganidan ular achchiqlanadi va bolani "be'mani, buzilagan, yomon" xisoblashadi. Ota-onani bolaga achinishga chaqirish lozim va ko`rsatib o`tish kerakki, har doim agressif bola birinchi navbatda baxtsiz bola. Ot - onaga psixolog g`azabning namoyon bo`lish mehanizmlarini va yana agressivlikni emotsional buzilish sifatida ko`rsatib o`tishi lozim.

Uchinchiidan, ota-onaga o`zlarining bolalik xotiralarining, o`sha davrdagi agressiv qilmishlarining sabablarini eslatish kerak. Balki bu ko`pgina shaxsiy komplekslarni ochishi mumkin. Bu holatda ularga psixik yordam ko`rsatish va shaxsiyatini barqarorlashtirish kerak bo`ladi. Bolalar muammosi har doim oilaviy muammolarni

ko`taradi. Bolani o`rab turgan odamlar yordamisiz uning o`ziga alohida yordam ko`rsatish deyarli mumkin emas. Bolaning o`zini alohida ajratib olib yordam ko`rsatilganda ham bu yaxshi samara bermaydi, chunki oiladagi muammolar agressiyaning yana qaytarilishiga sabab bo`lishi mumkin.

To`rtinchidan, bola tug`ilguncha va chaqaloqligining birinchi oylarida ota-onaning unga bo`lgan munosabatini aniqlab olish lozim. Ba`zan bola onaning "majburiy" yoki "tasodifiy" homiladorligi asosida dunyoga kelgan bo`lishi mumkin. Bu holatda ota-ona qattiy bir qarorga kelishi lozim. Agar bola ularning hohishsiz tug`ilgan bo`lsa ham baribir ota-ona unga g`amho`rlik qilishga burchli.

O`quvchilarning ruhiy holatlarini o`rganish .

Maqsad: Qaltis guruhga mansub o`smirlarning tengdoshlari orasidan to`g`ri ajratib olish, ularning stress holatiga tushishlari oldini olish va realibitasiya etish, shuningdek ular bilan olib borishi zarur bo`lgan individual tarbiyaviy va psixokorreksion ishlarning to`g`ri yonalishini belgilab olish.

Ko`rsatma: psixolog bu mashg`ulotni o`smir bilan alohida yakka tartibda amalga oshirishi maqul. Chunki ba`zi bir savollar tug`ilishi va ular atrofdagilardan tortinib murojat eta olmasligi mumkun. (Aniq javob olish maqsadida psixolog savollarni izoxlab turishi mumkun.

1. O`smir psixologik stress va zo`riqishlariga nisbatan chidamlimi?
2. O`ziga nisbatan ishonchsizlik va o`z -o`zini baholaganda past baho berish holatlari tez-tez namoyon bo`ladimi?
3. Tengdoshlar bilan ko`chada muomala qilishda qiynalasanmi?
4. Maktabda o`zini tutish yoki muomala munosabatida havotirlanish, qo`rquv hissini namoyon qiladimi?
5. Qanday yo`l bilan bo`lsada yangi his-tuyg`ulardan rohatlanishga intilishi tez-tez namoyon bo`ladimi?
6. O`smirda do`stlari va tanishlarining fikriga tez qo`shiluvchanlik, birovlarining hayot tarziga taqlid qiluvchanlik, tanqidiy va mustaqil fikr bildirishdan yiroqlik kuzatiladimi?

7. Yuqumli va tug`ma kasalliklar, miya jarohati yoki potologiyasiga bog`liq bo`lgan og`ishlar uning hulq-atvorida aks etganmi?

8. Nizoli vaziyatlardan chekkada yurish va tinchlik olamiga intilish harakter hususiyatingda namoyon bo`ladimi?

9. Ota yoki onasining giyohvandlik yoki alkogolizm kasalligi nasliy harakterga egami?

1,2,3 savollarning “ha” javoblari uchun 5 ball beriladi. 6,8 savollarning”ha” javoblari uchun-10 ball beriladi. 5,7,9 savollarining “ha” javoblari uchun esa 15 ball beriladi. “Yo`q” javobi uchun 0 ball qo`yiladi.

15 balldan kam to`plagan bo`lsa, o`smir qaltis guruhga kirmaydi, havf-hatardan yiroq.

15 dan 30 ballgacha to`plagan bo`lsa, o`smir qaltis guruhga yaqin, uning hulq-atvori va yurib-turishi nazorat etish katta e`tiborni talab etadi.

30 dan yuqori ball to`plagan bo`lsa, darhol tajribalipedagog, psixolog, vrach va voyaga yetmagan huquqbuzarlik ishlari bilan shug`ullanuvchi militsiya hodimlariga murojat etib, maslahatlashish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tarbiyasi qiyin guruhga mansub bolalar bilan ishlash G. T. Yodgorova. Toshkent 2007 yil.
2. Kichik bolalardagi katta qo`rquvlar. Zebiniso Ahmedova. Toshkent 2018-yil.

ATA-ANA IBRATI-PERZENT ZIYNETI

*Jienbaeva Baxitg`ul Kewnimjaebna
Qaraqalpaqstan Respublikasi Qanlikol rayoni 19-sanli qanigelestirilgen mamleketlik
ulwma orta bilim beriw mektebiniń psixologi*

Ata-ana bolıw úlken baxıt. Bul baxıtqa miyasar bolğanlar da bolmağanlar da bar. Balanıń qanday bolıp kamalğa keliwi ata-ananıń qanday órnek bolğanınıń jemisi. Ata-ana ibratı jámiyet keleshegin belgilep bereri sózsiz. Ata-ana aldında sonday quramalı,

dawamlı wazıypa turar eken, onıń juwapkershiligin seziniwı kerek. Myqaddes dinimizde balalar tárbiyası ata-analardıń eń juwapkerli hám uzaq dawam etetuǵın minnetleri esaplanadı. “Tárbiya” arapsha “robba” sózinen alımǵan bolıp, ósiriw, dúzetiw, zıyada qılıw mánilerin ańlatadı. Biz joqarıda bala tuwılǵanda islenetuǵın isler haqqında aytıp óttik. Al bul temamız arqalı perzentke tuwılǵannan soń qanday tálim-tárbiya beriwimiz, onda nelerge itibar qaratıw kerekligi haqqında sóz etemiz.

Allah taala hár bir nárseni sebepleri menen jaratqan. Jas bala gúl, náwshe sıyaqlı,eger tárbiya berilmese, soladı yaqı qıysıq bolıp ósedi. Perzent te tap sonday. Óz waqtında tárbiya berilmese, jámiyette óz ornın tabalmay, qıysıq joldan júreri tábiy. Sonıń ushın da, dimimizde perzent tárbiyasına úlken itibar berilgen. Mámleketimizde bolsa tálim-tárbiya jámiyet hám mámleket qadaǵalawında bolıp oǵan tereń dıqqat qaratılǵan. Perzenti tárbiyalawında ata-ana olarǵa hadak taǵam iship-jegiziwi kerek. Balanı tárbiyalawda ayırımlar balawǵa qattı qol bolıw kerek, deydi. Bul qáte is. Hátte balanı bes jasqa shekem urmastan álpayım sózler menen tárbiya beriw kerek. El basshımızdıń “Joqarı mánawiyat-jeńilmes kúsh” miynetinde “Kóp jıllıq ilimiy baqlaw hám izertlewler sonı kórsetedi, insan óz ómiri dawamında alatuǵın barlıq maǵlıwmattıń 70 procentin 5 jasqa deyingi dáwirde aladı eken. Balanıń sanası tiykarınan 5-7 jasta qalıplesetuǵınlıǵın inabatqa alatuǵın bolsaq, áyne usı dáwirde onıń júreginde shańaraqtaǵı ortalıq tásirinde mánawiyatınıń tuǵısh búrtikleri kórine baslaydı”, degen qatarlarında bala tárbiyası ushın 5-7 jas oǵada ayırıqsha dáwir ekenligi alǵa súrilmekte. Sonıń ushın da bul dáwir aralıǵında urıp-soǵıp, qattı sóylep emes, milliy ruwta, álpayımlılıq penen tárbiya beriwimiz kerek. Aı qol jumsaw aqıbetinde bala qorqaq, tartınshaq, pikirlerin sırtqa shıǵara almay, erkin pikirlewden júda bolıwı yaqı waqt ótiwı meen gáp túwe tayaq ta tásir etpeytuǵın bádbaq bolıp jetilisedi. Sonday-aq, fizikalıq jaraqat, ishki aǵzalarına kesellik jetiwi múmkin. Eger balanıń bir jaman is qılǵanı sezıp qalınsa, onıń aybın hámminiń aldında áshkara qılmay kerek, hesh kimgе bildirmey áke tárepten jazalanıwı, adamlar bilip qalsa uyat bolıwı túsindiriliwi kerek. Biraq, jaza kóbeyttirip jiberilmeyi kerek, sebebi bul balanıń betiniń qatıp ketiwine alıp keledi. Áke balanıń aldında óziniń ákelik dárejesin saqlap turıwı tiyis. Ana bolsa, balasın ákesi menen eskertip turıwı shárt. Perzentlerimiz arasında teńlikke de itibar beriw kerek. Ata-babalarımız balaları arasında, hátte, olardı erkeletkende

de ádalat qılıwdı jaqsı kórgen. Tárbıyanıń bir bólegi-balaǵa jaqsı ádep úyretiw. Ádep-bul maqtawǵa ılayıq sóz hám ámellerdi qılıw, jaqsı minez-qılıqlardı uslaw, ózinen úlkenlerdi húrmetlep, kishilerdi izzet qılıw, perzentke bir háirsege alıp beremen dep aldamay hám t.b. Ádette analar balaların gápine kirgize almasa, aldawǵa ótedi. Bir náirse beremen dep aldaydı. Negizinde usı isi menen balanıń tárbıyasına zıyan jetkerip atırǵan, olarǵa jaman órnek bolıp atırǵan boladı. Hár bir bala ushın onıń ata-anası dúnyadaǵı eń ullı adamlar boladı. Bala ata-anasına elikleydi hám olardan órnek aladı. Áne sol balanıń oyındaǵı dúnyadaǵı eń ullı hám órnek alıw tiyisli bolǵan adam onı aldaǵannan keyin, balada men de usınday qılsam boladı eken degen túsinik payda bolıwı tábiyiy. Sonıń ushın da, ata-ana balalarına hámme waqıt jaqsı hám gózzal tárizde gewdelenip, adamgershilik pazıyletleri menen órnek bolıwı lazım. Hámme jaqsı sıpatların kórsetip, jaman sıpatlardan uzaqta bolıwı kerek. Ata-ana balalarına jaqsı sıpatlarda órnek bolıwı menen birge olarǵa ádeplerdi kunt penen, zerilpesten úyretip barıwı zárúr. Sebebi ata-ananıń perzentlerge beretuǵın nárseleriniń ishinde eń qımbatlısı hám zárúri ádep. Perzent átirapta bolıp atırǵan waqıya-hádiyselege, ózgerislerge qatnaslılıq ruwhında tárbıyalanıwı tiyis. Ullı alım Ábiw Áliy Ibn Sina perzent tárbıyası haqqında bılay deydi; “Jas bala tálim-tárbıya alatuǵın jerde ádep-ikramlı, júris turısı úlgili balalar bolıwı tiyis. Óytkeni jas bala hár bir nárseni olarǵa eleklep úyrenedi hám olar menen dos boladı”. Solay eken, átirapında doslarınıń kimligin, olardıń jaqsı tárbıya tapqanlıǵın biliwimiz kerek. Balanı gárgap, jaman sózler aytpawımız kerek. Jaman sózdi ózimiz aytpasaq, bala onı qaydan úyrenedi. Ádette, adamlar “sókse ne qılıptı”, dep sóginiwge onsheli itibar bermeydi. Dinimizde bul úlken gúnalardan biri bolıp, hádisi sháriyfte **“Musılmandı sógiw ólimniń jar jaǵasına kelgenligin ańlatadı”**, delingen. Bala ata-anası aldındaǵı amanat bolıp, onıń qálbi taza gawharday boladı. Ol hár qanday naǵıstı qabıl etedi. Eger ol jaqsılıqqa úyretilse, jaqsı bolıp ósedı. Usınday etip tárbıyalaǵanı ushın, onıń sawabı ata-anasına hám tárbıyashılarına jetedi. Balanı jeke ádeplerden baslap hár bir tarawda ádep penen bezendirip barıwımız kerek. Hár bir insan ómiri ushın kerekli bolǵan tálimdi biliwi musılmanshılıq qaǵıydaların, hadal-haramdı bilip alıwda zárúr bolǵan hár bir nárseni úyreniwi parız. Hár bir insan bul isti qılıwı shárt. Demek, insan balası ómiri ushın zárúriy tálimdi eń dáslep ata-anasınan alıwı shárt. Balanıń tárbıyalawda mútáj bolatuǵın

hámme qárejetler áke tárepinen qaplanıwı ákeniń minneti esaplanadı. Biraq bunda tek tárbiyanıń materiallıq tárepine tereń kewil bólip, mánawiy tárbiyanı shette qaldırmaw kerek. Balasınıń injıqlıqların, shataqlıqların orınlaw hám turmıstıń ǵalma-ǵalı menen bánt bolıp, salamat tárbiya beriwdi esten shıǵarmawı tiyis. Ysı jerde dıqqatıńızǵa ibratlı bir ráwiyattı usınbaqshıman. “Jumıstan úyine qaytqan ákesin kishkene balası hátte sálem beriwı de esinen shıǵıp:

- Bir saatta qansha pul tabasız?,-dep kútip aldı. Soń sálem berdi.

- Qansha pul tabıwımdı hátte anań da bilmeydi. Balası onnan sayın sorawına juwap alıw ushın ákesin qıstadı. Áke bolsa:

- Nege sorap atırsań, birew bilip ber dedi me?,

- Dep jekirindi. Bala kózleri jawdırap, juwap kútken pishinde qarap turaberdi. Soń áke:

- Eliw mıń, boldı ma?,-dedi. Bala biraz oylanıp turdı da soń otız mıń berip turıwın ákesinen soradı. Jumıstan sharshap kelgen áke:

- Ele úyge kirmesten sorawǵa tuttıń, bar oynap qayt, bunday biymáni sorawlardı qaydan tabasań, ekinshi ret onday sorawlar menen basımdı awırtpa!,-dep baqırındı. Ulı muńayıp xanasına kirip ketti. Áke biraz waqıttan soń oylanıp, “Biykar qılmadım ba eken, kerekli zat almaqshı shıǵar”, dep otız mıń swmdı qaltasına salıp balasınıń xanasına kirdi. Balası kórpesine oranıp jatırǵan eken.

- Má al soraganıń ,-dedi. Bala ornınan sekirip turıp raxmet aytıp, ushıp-ushıp quwandı. Keyin kópshiginiń astınan jımırılıp qalǵan pulların aldı hám barlıǵın qosıp qayta esaplap shıqtı. Soń bala:

- Mine, endi jetedi!,-dep isenim menen dawıslap ayttı. Keyin hayran bolıp qarap turǵan ákesine qolındaǵı pulların berip:

- Mine eliw mıń swm boldı. Bul sizge! Endi meniń menen birge oynawǵa, sóylesiwge bir saat waqtıńızdı beresiz be?” Áke paqır ne derin bilmey qaldı. Sebebi shańaraǵım, balam-shaǵam ash bolmasın, dep kúni-túni jumıs islep júrip, ózin ǵamxor ákemen dep esaplar edi. Al búgingi kútilmegen waqıya bir ómirlik sabaq boldı.

Faydalanǵan ádebiyatlar:

1. I.Karimov. Yoksak manaviya – engilmas kuc. T., 2008. 171b.
2. A. Rasulova. Maktab oyladan boshlanadi. T., 2013. 239 b.

ПСИХОЛОГИК КОНСУЛЬТАЦИЯГА МУРОЖААТ ҚИЛУВЧИ ШАХСЛАР ТИПОЛОГИЯСИ

*Комилов Бунёд Абдувойитович
Наманган вилояти Чуст туман 41-мактаб психологи*

Аннотация. Жаҳонда глобаллашув жараёнининг кучайиб бориши жамиятда шахсларнинг психологик адаптацияси, рухий ҳолати, психологик саломатлигига ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Ҳозирги кунда психология соҳаларининг ривожланиши ва психологик хизмат турлари кўпайиб бормоқда, психологик консультацияга мурожаат этувчи шахсларнинг ҳам сони кундан кунга ортиб бормоқда. Турли шахс типларига индивидуал хусусиятлар хос бўлганлиги сабабли уларда ҳар хил когнитив хусусиятлар, турли кутилмалар, ҳар хил қадрият ва дунёқараш хос.

Калим сўзлар: шахс, шахс типлари, психологик хизмат, психологик консультация, психолог консультант, индивидуал психологик хусусиятлар.

Психологик консультацияга мурожаат этувчи шахсларнинг индивидуал-психологик ва типологик хусусиятларини инобатга олиш ёш психолог-консультантлар учун услубий йўриқнома сифатида хизмат қилиши мумкин. Шунингдек, шахсларнинг типологик хусусиятларини эътиборга олиш консультатив хатоларнинг камайишига, нотўғри таъсирларни бартараф этиш, тавсиялар тайёрлашда конкретликни тақозо этади.

“Аҳолига, айниқса ёшларга сифатли психологик хизмат кўрсатиш, психологик хизмат фаолиятини бошқаришни мувофиқлаштириш, таълим муассасалари билан профилактика инспекторлари ва жамоат вакиллари ўртасидаги ҳамкорликни янги сифат даражасига кўтариш, психологик мактабни ривожлантириш ҳамда олий таълимда тор ихтисосликлар бўйича

кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш, давлат-хусусий шериклик асосида психологик марказлар ташкил этишни йўлга қўйиш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси қарор қилади:

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши, Мактабгача таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳамда Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Оила” илмий-амалий тадқиқот марказининг Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши қошидаги Ёшларга ижтимоий-психологик ёрдам кўрсатиш маркази негизида таълимнинг барча босқичларида психологик хизмат кўрсатувчи тузилмалар учун мулоқот майдонига айланадиган, тегишли давлат идоралари билан ҳамкорликда иш олиб боровчи “Оила” илмий-амалий тадқиқот маркази қошида Ёшларга ижтимоий-психологик ёрдам кўрсатиш республика маркази (кейинги ўринларда Марказ деб аталади) этиб қайта ташкил этиш тўғрисидаги таклифлари маъқуллансин.”

Хилма-хил психологик муаммолар манбалари ичида мактаб ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Масалан: тиббиёт мезонларига қараганда, мактаб ёшидаги болаларнинг 18-20% қисқа муддатли ёки доимий психотерапияга мухтождирлар. Мактаб, коллежда кенг тарқалган муаммолар жуда кўп: Ўқув мотивацияси, йўқлиги паст ўзлашиши ўқитувчи тенгдошлари билан низоми муносабатлар, ўз-ўзини паст баҳолаш, жамиятга қарши гуруппаларда иштирок этишга лаёқатлилиқ ва бошқалар. Юқори санаб ўтилган муаммоларнинг кўпайиши ҳозирги мактаб, коллежларда шахс ривожланиши босқичларини етарлича ҳисобга олмаслик, барчага бир-хилда талаб қўйиш натижасида уларнинг индивидуал психологик ва психофизиологик хусусиятларни эътиборга олмаслик сабаб бўлмоқда. Боланинг кўпгина нисбий хусусиятлари, масалан, меҳнатга, математикага, мусиқага, ва бошқаларга нисбатан эрта кўринган муваффақият ёки психологик тараққиётни, жуда олдинда бўлиши кўпгина психологик ва педагогик вазифаларнинг муаммоси келтириб чиқаради.. Шунга қараб психологик маслаҳат беришнинг умумий вазифаси бола психик тараққиётининг боришини, бу жараёндаги даврларга бўлиш ва белгиланган нормага мувофиқ тасаввурлар асосида назорат қилишдан иборат.

Психологик маслаҳат вазифалари чет элларда яхши ривожланган ота-оналар боласи тақдир билан ёшлигидан қизиқиб эътибори кучлидир. Улар ўсиши ривожланиши даврларида фарзандидаги ҳар бир ўзгаришга аҳамият бериб, ўз вақтида психологик кўрикдан ўтиб туришади, ўз вақтида маслаҳатни олиб муаммоли вазиятни тез хал қиладилар. Бизда психологик хизматлар эндигина йўлга тушмоқда, агар ота-оналар, психолог, шифокор ва тарбиячи ва педогоглар, психологик ишларни, яъни ўз вақтида бажарилса психологик муаммолар кам учраган қанча боладаги камчиликлар, касалликлар вақтида олдини олиб, ёш авлодларимиз соғлом ақлли ва жисмонан бақувват, бўлар эди.

Мижознинг бир эмас, балки бир неча муаммолари мавжуд, уларнинг ҳар бирини ҳал этиш алоҳида консултацияни талаб этади.

Психолог - консултантда миџоз унинг индивидуал хусусиятлари сабабли ўз муаммосини дарҳол ва кўшимча ёрдамсиз ҳал эта олишига тўла ишонмайди. Агарда миџоз ўзига етарлича ишонмаса, ўз ҳаяжонлари ва хулқини бошқара олмаса, агарда унинг интеллектуал ривожланиш даражаси қийин вазиятларда оқилона, тўғри ечимни мустақил қабул қилиш учун етарли бўлмаганда бундай ҳоллар учраб туради. Психологик хизматнинг психокоррекция йўналиши психологдан инсон шахси ва индивидуаллигини таркиб топтириш жараёнига фаол таъсир ўтказишни тақозо қилади. Халқ таълими тизимидаги психологнинг вазифаси психологик хизматни муайян қоида, мезонга асосланиб ташкил қилишдан иборат бўлиб, ёш давр хусусиятларига биноан (болалар, ўқувчилар, талабалар) психиканинг ривожланиши, шахснинг шаклланиши қонуниятларини амалиётда ҳисобга олган ҳолда фаолият олиб бориш, ишчи жамоасига болалар, ўқувчилар ва талабалар таълим-тарбиясини индивидуаллаштиришда ёрдамлашиш, уларнинг қобилияти, майлининг даражасига қараб ўқитувчиларга коррекцион ишларни амалга оширишда кўрсатмалар беришдан иборат. Психологик хизматнинг ушбу йўналишида алоҳида аҳамият касб этадиган нарса - бу болалар, ўқувчилар, талабалар ўсишида (ривожланишида) кечикиш (орқада қолиш), уларда хулқнинг бузилиши, таълимда ўзлаштиришнинг ёмонлашуви ҳисобланади.

Психик тараққийётни тузатишлар «коррекция қилиш» атамаси дастлаб деффектологияда касал болаларга нисбатан ишлатилган бўлса, амалий ёш психологиясининг ривожланиши билан «тузатиш» тушунчаси нормал психик тараққийёт учун ҳам қўлланила бошлади.

ХУЛОСА

Ҳар доим ҳам мижоз психолог-консультантдан олган тавсияларини амалга оширишга кириша олмайди. Кўпинча ўзининг тажрибасизлиги ёки билмаслиги сабабли хатога йўл қўяди ва психолог-маслаҳатчи томонидан кундалик ёрдамга муҳтож бўлади. Психолог-маслаҳатчи эса мижозни тинглаб, ўзи ва у учун муаммони аниқлаштириб, уни тўғри ҳал этиш бўйича тавсиялар таклиф этиб, ўзининг профессионал бурчини тўла бажарди деб ўйлаши керак эмас. Мижознинг олган маслаҳат ва тавсияларини хатосиз амалга оширишни таъминлаш ҳам психологмаслаҳатчининг вазифаси ҳисобланади. Тўғри мижоз психолог-маслаҳатчидан олган тавсияларни бажаришни хоҳламаслиги ҳам мумкин. Одамлар ҳаётларида дуч келадиган муаммолар шундай бўлади-ки, улар такроран юзага келади, уларни бир мартаба ҳал қилиниши улар келажакда яна бир бор юзага келмаслигига тўла кафолат бўла олмайди. Шунинг учун мижоз билан маслаҳат бериш ишларини олиб борганда келажакда бундай муаммолар юзага келмаслигига ҳаракат қилиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Полина, Л.В. Особенности консультирования клиентов находящихся в кризисе семейных отношений Л.В Полина Вестник Костромского государственного университета им. А.Н. Некрасова. Н.В. Кузьмина, Н.П. Фетискин. 2011.
2. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. М., 2010.

ЎСМИРЛАРДА ОИЛА ТЎҒРИСИДАГИ ТАСАВВУРЛАР ШАКЛЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

*Абдуқундузова Шаҳзода Насвалиевна
Наманган вилояти Чуст туман 41-мактаб психологи*

Аннотация. Бугунги кунда оила масалалари энг долзарб масалалардан бири десак адашмаган бўламиз. Бунга сабаб ходимнинг ишдаги масъулияти, ўқувчининг мактабдаги фаоллиги, инсонларнинг шахслараро муносабатларнинг барчаси оила аталмиш энг кичик ижтимоий қатламга боғлиқ. Шундай экан ўсиб келаётган ёш авлоднинг оила ҳақидаги тушунчаси, қарашлари, муносабати ва қадриятларининг шаклланишига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Калим сўзлар: оила, ота-она, коллеж ўқувчилари, ўспиринлар, оила институти, оила типлари, соғлом психологик муҳит.

Мустаҳкам ва бахтли оила қуришга йигит-қизларни илк ёшлиқдан тайёрлаш, оила муҳитида ҳамда барча таълим бўғинларида бу ишларни босқичма-босқич изчил давом эттириш олиб бораётган сиёсатимизнинг нақадар истиқболга қаратилганлигини кўрсатади. Мақсадимиз пок ниятли, жисмонан бақувват, соғлом, интеллектуал салоҳияти юксак, ҳар томонлама етук миллатпарвар, оилапарвар, ватанпарвар ёшларни вояга етказиш экан, бу борада оила институтининг барча имкониятларидан тўла ва ўринли фойдаланишни билишимиз, бу йўлдаги самарали механизмларни илмий жиҳатдан тадқиқ этишимиз лозим бўлади.

Ижтимоий психология Ўзбекистонда жадал ривожланиб бораётган фан тармоғи сифатида ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш, уларда оила тўғрисида аниқ тасаввурларни шакллантириш йўллариини ўрганар экан, энг аввало, оиланинг қайси модели ёки типи ҳозирги замон ёшларига маъқул эканлиги, бу типларнинг замонавийлик ҳамда анъанавийлик тамойилларига қанчалик мос келишига ва йигит ва қизларнинг бу борадаги ижтимоий тасаввурларига алоҳида эътибор қаратади. Зеро, никоҳга икки шахс - йигит ва қиз киради. Улардаги жинсга оид психологик хусусиятларнинг қандай эканлиги, оила муҳитида рўй берувчи психологик ҳодисаларнинг ёшлар онгига таъсири кўламини билган ҳолда, шахслараро

муносабатларни мустаҳкамлаш йўлларини белгилаш фан учун ҳам, амалиёт учун ҳам фойдалидир. Ушбу ҳолатларга оид тасаввурларни билиш шахс ижтимоий хулқини олдиндан башорат қилиш, оила мустаҳкамлигини таъминловчи шахсий ва гуруҳий омилларнинг таъсирини мақсадли бошқариш имкониятини беради. Зеро, ёшларда ижтимоий психологик тасаввурлар ва улар асосида шаклланадиган установкакаларнинг ўзгариб бораётганлиги ҳаёт тарзи ёки ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларнинг ўзгариб бораётганлиги билангина изоҳланмайди, балки бунда инсон омили ва унинг психологиясида рўй бераётган ўзгаришларнинг ўрни ва роли ҳам сезиларлидир.

Ёшларнинг оила ва оилавий муносабатлар тўғрисидаги тасаввурлари кўплаб ижтимоий психологик тадқиқотларнинг предмети сифатида ўрганилган. Умуман психологлар йигит ва қизларнинг бўлғуси оиласи ва унинг қандай бўлиши тўғрисидаги тасаввурларини ўрганишни умуман улардаги оила ва никоҳ тўғрисидаги тасаввурларини ўрганишдан бошлайдилар. Чунки А.Б.Шнейдернинг фикрича, ўз оиласида кўрган-кечирганлари, тажрибасини умумлаштирмай туриб, ёшларда истиқболдаги оила образи бўлиши мумкин эмас. Калининградлик психолог С.В.Овчинникова ҳам Л.Шнейдер лабораторияси аъзолари билан замонавий ўсмир ёшларнинг идеал, низоли, анъанавий ва типик оила тўғрисидаги тасаввурларини ўрганган ва унда асосий методик қурол сифатида оиланинг проектив расми методикасидан фойдаланган. Бунда ёшлардан оилага ким бошчилик қилиши, ҳар бир оила аъзоси нима билан шуғулланиши, шу оилада айнан ким бўлишни исташлари, ким бўлишни аниқ хоҳламасликлари, бу оилада ким бола тарбияси билан шуғулланиши, оиладагилардан кимга бола кўпроқ яқинлиги: отагами, онагами, бобо ёки бувигами, ўзаро бир-биригами каби саволларга жавоб бериб, қандай муаммоларни билиши ҳақида сўралган. Олинган натижаларда турлича фикрлар орасида айнан идеал оила деб аталмиш категорияда “ҳамма бирга”, яъни, ота-она ва боладан ташқари, бувилар ва боболар ҳам акс этган расмлар тавсифланди. Бундай расмлар 55%ни ташкил этган. 20% дан ортиқ расмларда идеал оила “Эр – болалар - хотин” тизимида ифодаланган ва бундай тасаввурни тадқиқотчилар россияликлар учун анъанавий, деб ҳисоблайдилар.

Олиб борилган кузатишлар мақсади нуқтаи назаридан ушбу тадқиқотлардан олинган яна бир жиҳат муҳимки, у ҳам бўлса, ёшларнинг идеал оила тўғрисидаги тасаввурларида ўзларининг тутган ўрнини аниқлашдир. Масалан, “Айни шу идеал оилада сен ким бўлишни хоҳлардинг?” деб берилган саволга кўпчилик болалар ўзларининг психологик жинсига мос келадиган ролларни ифодалаганлар, яъни, ўғил болалар – эр ролини, қизлар – рафиқа ролини. Фақатгина сўралганларнинг учдан бири бола ролини қайд этиш билан чекланган. Бу ўринда ўғил болалар берган жавоблар барибир бизнинг эътиборимизни тортди. Чунки 10 % ўғил бола оилада етакчи, оила бошлиғи бўлишни истамаганлигини билдирди, яъни, улар ўз бўйнига масъулият олишни хоҳламайди, 35 % ўғил болалар бола позициясини бошқа ҳар қандай ролдан афзал билади. Низоли оила тўғрисидаги тасаввурлари ўрганилган болаларнинг 40 %и оила бошлиғи сифатида аёлни, 35 %и отани тасаввур қилади. Бошқалар эса “Ҳеч ким” ёки “Ким хоҳласа” деган жавоблар билан чекланганлар. Фақат анъанавий оила тўғрисидаги тасаввурларда бирорта жавобда она оила бошлиғи сифатида эътироф этилмаган, 15% ҳолатда оила бошлиғи – бобо, қолган 85% ҳолатда бу ролни ота-эркак киши ўйнайди. Она бундай оилада ҳамиша уй-рўзғор ишлари билан банд бўлган бека ролида тасаввур этилади. Шундай бўлсада, ўғил болаларнинг 30 %и бундай оила моделини хоҳламаслигини, 20 % қизлар умуман уй бекаси бўлиш фикридан йироқ эканлигини, 25 % болалар бола ролини рад этишларини баён этганлар. Ёшларнинг бундай муносабатига сабаб бўлган омиллардан бири – бу оилада бола тарбиялаш усулларининг қаттиқлиги ва улар учун маъқул эмаслигидир. Чунки уларнинг эътирофича, асосий тарбия методларига қатъий тартиб-интизом, қаттиққўллик ва жазолаш усуллари киритилган. Буни замонавий ёшлар мутлақо қабул қила олмайдилар.

ХУЛОСА

1. Илмий психологик манбаларда келтирилган оила ва оилавий муносабатларнинг бошқа турлари шу икки тоифа асосида намоён бўладиган ўзаро муносабатлардир. Оила типини танлаш ва унга йўналтирилган шахс сифатларининг шаклланиши ушбу оиладаги узоқ муддат давомида мулоқот қилиш вазиятининг оқибати ёки ҳосиласи бўлиб, у аслида шахсдаги мавжуд оилавий

мулоқот эҳтиёжидан келиб чиқади. Шунга қарамай, оилада тарбиялаётган ёшларнинг оила типини танлаши оилавий муносабатлар чегарасидан ҳам биров чиқадиган, унинг кенг ижтимоий муносабатлар тизимида олган ижтимоий тажрибасининг ҳам маҳсулидир. Шу боис ҳам, ота-онанинг оила типига нисбатан ижтимоий установа ва ижтимоий тасаввурлари фарзандларникидай бўлмаслиги мумкин ва, аксинча.

2. Оила типини танлашга таъсир этувчи ва шахсдаги ижтимоий тасаввур мазмунини ташкил этувчи ижтимоий институтларга қуйидагилар киради: а) оила – дастлабки ижтимоийлашувнинг маскани сифатида ва у ердаги норасмий мулоқотларнинг ижтимоий тажрибага асос бўлиши сифатида; б) ота ва онанинг жамиятда қабул қилинган, ижтимоий стереотипларда муҳрланган маскулинлик ва фемининлик роллари таъсирида шаклланидиган ижтимоий тасаввурлар; в) ижтимоийлашувнинг бошқа масканлари, масалан, таълим масканларида ўзаро муносабатлар таъсирида шаклланидиган эркаклик ва аёллик роллари ҳамда бошқа ижтимоий ролларнинг таъсири; г) оиладаги барча аъзолар, жумладан, боболар ва момолар, ота-оналар тажрибасида оиладиги етакчилик мақомларининг қай тарзда тақсимланганлиги; д) болалар жамоасида шахснинг тутган ижтимоий психологик мақоми (фаоллик - пассивлик).

КИЧИК ГУРУҲЛАРДАГИ ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДА МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

*Пардаева Насиба Дастоновна
Навоий вилояти Зарафшон шаҳар 6-мактаб психологи*

Ҳозирда ижтимоий психологияда гуруҳлар муаммоси кенг кўламда тадқиқ қилинаётганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Чунки бугунги ижтимоий тараққиёт ва одамлар онгининг интенсив равишда ривожланиб бориши, қолаверса, ҳар жиҳатдан мураккаб бўлган шахс ва шахслараро муносабатларнинг ўта

мураккаб ижтимоий жараён эканлигини инобатга олиб ҳар бир гуруҳий ҳодисага алоҳида таҳлиллар асосида ёндашувнинг муқаррар эканлигини ҳаётнинг ўзи яна бир бор тасдиқламоқда.

Кичик гуруҳларда шахслараро муносабатларни ўрганиш жамиятда ва таълим тизимида муҳим рол ўйнайди. Инсонлар ўртасидага ўзаро муносабатларни ҳамда ҳар бир шахснинг жамиятдаги ўрни ва унинг турлича ижтимоий муносабатлари табиатини ўрганувчи қатор ижтимоий фанлар мавжуд бўлиб, уларнинг орасида ижтимоий психология алоҳида ўрин эгаллайди.

Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев ”Биз ёшларга доир давлат сиёсатини ҳеч оғишмасдан, қатъият билан давом эттирамиз. Нафақат давом эттирамиз, балки бу сиёсатни энг устувор вазифамиз сифатида бугун замон талаб қилаётган юксак даражага кўтарамиз. ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инонлар бўлиб камол топиши. Бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз.” – деб таъкидлайди.

Бу фикр орқали юртбошимиз ҳар бир жамоа ва кичик гуруҳлардаги психологик муҳит ундаги шахслараро муносабатлар ижтимоий тараққиётдаги муҳим ҳодиса эканлигини таъкидлайди. Бундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки биз ўрганаётган мавзу долзарб ва жамият тараққиётига таъсир этувчи зарурий ҳодисадир.

Инсоний муносабатлар шундай ўзаро таъсир жараёнларики, унда шахслараро муносабатлар шаклланади ва намоён бўлади. Бундай жараён дастлаб одамлар ўртасида рўй берадиган фикрлар, ҳис-кечинмалар, ташвишу-қувончлар алмашинувини назарда тутати. Одамлар мулоқотда бўлишгани сари, улар ўртасидаги муносабатлар тажрибаси ортган сари улар ўртасида умумийлик, ўхшашлик ва уйғунлик каби сифатлар пайдо бўладикки, улар бир-бирларини бир қарашда тушунадиган ёки "яримта жумладан" ҳам фикр аён бўладиган бўлиб қолади, айрим ҳолларда эса ана шундай мулоқотнинг тиғизлиги тескари реакцияларни - бир-биридан чарчаш, гапирадиган гапнинг қолмаслиги каби

вазиятни келтириб чиқаради. Шахснинг ижтимоий муносабатлар маҳсули эканлиги талабаларнинг доимо тенгдошлари, педагоглар билан ўзаро таъсир доирасида бўлишини англатади. Бу эса талаба шахсининг энг етакчи ва нуфузли фаолиятларидан бири мулоқот эканлигини билдиради.

Таъкидлаш жоизки, у ёки бу нарсаларни англашга бўлган ўз-ўзидан яхлит ёндашув узок ўтмишдан маълум бўлган. Шахслараро муносабат тушунчаси "Авесто"да комил инсон сифатлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, бир-бирини тўлдирувчи ва бир-бирини тақозо этувчи эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал бирлигида намоён бўлади. Демак, "Авесто" инсон шахсининг такомилени инсонларга, табиатга нисбатан эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал бирлигининг узвий боғлиқлигини ўзида мужассам этган дастлабки педагогик асар десак хато қилмаган бўламиз, шахслараро муносабатлар принципларини ўзида мужассам этган бу ахлоқий училик энг қадимги даврлардан бошлаб ундан кейин яратилган барча маърифий асарларга асос бўлган десак, тўғрироқ бўлади. Зеро, ундан инсоннинг инсон сифатида маънавий ва моддий камол топиши учун зарур бўлган муайян талаблар ўз ифодасини топиб, ҳаёт кодекси сифатида фақат Шарқ халқларининг эмас, Ғарб халқларининг ҳам муқаддас мероси бўлиб қолди. Демак, энг қадимги ёдгорликлар эзгулик, ватанпарварлик, самимийлик, оққўнгиллик, хушмуомалалик ҳақида таълим беради. Инсонпарварликни тарғиб қилувчи маърифий ёдгорликларимиз қаторида Қуръони Карим ва Ҳадиси шариф ҳамда шариат қўлланмаларининг ўрни беқиёсдир.

Қуръони Каримда шахслараро муносабатларни яхшилаш тўғрисида ҳам гап боради ва бу олий даражадаги инсоний фазилат бўлиб, пок қалбли кишиларгина бунга эриша олади, дейилади. Бу хислат хоҳ жамият миқёсида бўлсин, хоҳ одамлар орасида бўлсин, тинчлик, осойишталик келтиради. Шунинг учун ҳам шахслараро муносабатларни мустаҳкамлаш мусулмончилиқнинг талабларидан саналади. "Ҳужурат" сурасининг 10-оятда "Мўминлар ҳеч шак-шубҳасиз оғанилардир. Бас, сизлар икки оғанининг ўртасини ўнглаб қўйинглар", - дейилади. Зеро, шахслараро муносабатлардаги келишмовчиликларнинг олдини олиш жамият аҳамиятига моликдир. Ижтимоий ҳаётда ҳар бир шахс ёки жамият кишиларининг

фаровон ва бахтли ҳаёти уларнинг тинч-тотув яшашига кўп жиҳатдан боғлиқ. Қуръони Каримнинг маълум оятлари ширинсуҳанликка, тўғри сўз ва муомала маданиятига бағишланади. Муомала маданиятига риоя қилиш қонун-қоидалари Исломгача ҳам бўлган. Аммо фақат Исломгина унинг асл моҳияти, инсон камолоти, жамият тараққиётида нақадар катта аҳамиятга эга эканини ёритиб бера олди. Чунки, кишиларда ширинсўзлик, маданий муомала тараққий этган мамлакатлардагина амалга ошади. Шунга кўра, Қуръони Каримда ҳар бир инсон ширинсўз бўлиши таъкидланади: "Бандаларимга айтингки, улар (ўзаро сўзлашганларида) энг гўзал сўзлардан сўзласинлар. Зеро, шайтон уларнинг ўрталарида бузғунчилик қилур"(Ал-исро сураси 53-оят).

Яхшилик, одоб, хушмуомалалик масалалари Қуръони Карим билан бир қаторда Ҳадисларда ҳам тарғиб этилади. Имом Бухорий 4 жилдлик "Ал жомеъ ас-саҳиҳ" асарининг бир жилдида одоб, ахлоқ, муомала, мулоқот ҳақидаги ҳадисларни жам этганлар. Ушбу китобда иймоннинг мукаммал бўлмоғининг уч шарти кўрсатилади:

- тўғри эътиқодли бўлмоқ;
- кишилар билан яхши муносабатда бўлмоқ;
- киши ўз устида ишламоғи ва ўзини ибодат ва итоатга чақирмоғи.

Иймон дарахтга тенглаштирилади ва унинг 60дан ортиқ шохлари бор,-деб иймон белгилари санаб ўтиладики, буларнинг ҳар бири инсон маънавий қиёфасининг мукаммаллашувига таъсир этувчи хислатлардир. Булар қуйидагилардан иборат:

"Қўли билан ва тили билан ўзгаларга озор бермаган киши мусулмондир", "Ўзингиз яхши кўрган нарсани биродарингизга раво кўрмагунингизча ҳеч бирингиз мўмин бўла олмайсиз".

Учта хислатни ўзида мужассам қилган кишининг иймони мукаммал бўлғайдир:

- инсофли ва адолатли бўлмоқ;
- барчага салом бермоқ;
- камбағаллигида ҳам садақа бериб турмоқ.

Демак, Қуръони Карим ва Ҳадиси шарифлар ҳар бир мўминнинг ишончини, эътиқодини мустаҳкамлайди, шу билан инсонни маънавий камолотга, бир-бирларига меҳрибон болишга етаклайди. Хусусан, агар мулоқотдагилар ўзаро ширинсўз бўлмаса, душманлик содир бўлиши таъкидланади. Сўзлашганда очик юзли бўлиш, қўполлик қилмаслик, хушмуомала бўлиш одоблари ҳаётда тинчлик ва бахт-саодатга эришишда ёруғ йўл сифатида талқин этилади.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, ҳақиқатдан ҳам сўзлашиш маданияти ҳар бир инсон учун зарур бўлган, унга бахт-саодат, жамиятга эса раванк келтирадиган муҳим фазилатдир. Келтирилган мисолларда шу нарса аён бўлмоқдаки, ижобий шахслараро муносабатлар барча даврларда ҳам инсонийликнинг энг улуғ сифати тарзида талқин этилган. Юқори даражадаги жамоаларда юксак мақомга эга бўлиш кичик мактаб ёшидан шахслараро муносабатларда мулоқот маданиятини нечоғлик ўзлаштириб олганлигига боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Т. "Ўзбекистон". 2016 й.
2. Site.ziyounet.uz. "Avesto va uning tarbiyaviy ahamiyati". 2013.
3. А.Мансур. "Қуръони Каримнинг ўзбекча таржимаси". Тошкент-2007.
4. Имом ал- Бухорий. "Ал жомеъ ас-саҳиҳ". 2008.
5. Каримова В.М. Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт. Т.: 1999
6. Г.Акрамова. "Бошланғич синф ўқувчиларида толерантлик тушунчаларини шакллантиришнинг дидактик асослари" дисс. Тошкент 2007

NIKOH OLDI OMILLARI HAQIDA YOSHLAR TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

*Hasanova Dilshoda Avazbek qizi
Buloqboshi tuman 4-maktab psixologi*

Oila deb atalmish muqaddas makon, «oila qasri»ning mustahkamligi shu qasrning poydevori bo'lmish nikoh oldi omillari xususiyatlariga, ularning qay darajada to'g'ri va mustahkam qo'yilishiga bog'liq. Agar shu poydevor yetuk, mustahkam bo'lsa, uning ustida qurilgan imorat ham ko'rkam, yorug', unda istiqomat qiluvchilarga qulaylik, xotirjamlik, tinchlik, huzur-halovat bag'ishlaydigan bo'ladi. Hech bir devor yoki uy poydevorsiz bo'lmaganidek, Sizning qurajak oilangizning ham o'ziga xos poydevorlari bor. Ular shu oilaning yuzaga kelishiga, qurilishiga asos bo'lgan nikoh oldi omillaridir.

Agar shu nikoh oldi omillarining oilani yuzaga kelishiga ta'siri noo'rin bo'lsa, u shoshilinch, bo'sh, qiyshiq qurilsa, uning ustiga o'rnatilgan oila imoratining devori ham qiyshiq va omonat bo'lib boraveradi va u shu imoratning bir kuni kelib qulashi, bo'zilib ketishi xavfini tug'diradi. Bunday poydevor ustiga qurilgan imorat qulab tushmagani, bu'zilib ketmagani taqdirda ham, unda istiqomat qiluvchilarga xotirjamlik, tinchlik, quvonch baxsh eta olmaydi. Ular doimo qandaydir bir xavotirda, hadikda, noqulaylikda, xijolatda yashashlariga to'g'ri keladi.

Xo'sh, shu poydevorlar ya'ni nikoh oldi omillari nimalardan iborat? Gap nikoh oldi omillari haqida borar ekan, shun ta'kidlab o'tish joizki, nikoh oldi omillari u yoki bu nikohning yuzaga kelishiga asos bo'lgan ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy, biologik, fiziologik, ma'naviy, axloqiy va bugungi kunlarimiz uchun eng muhim bo'lmish psixologik omillarni o'zida mujassamlashtirgan, ko'p qirrali omillar kompleksidan iborat bo'lib, oila qurayotgan yoshlarning, shu o'zlari qurayotgan oilaviy hayotlariga qaydarajada «yetilgan»liklarini belgilab beradi. Bu yerda eng muhimi shu yoshlarning oilaviy hayotga, nikoh talablariga qaydarajada javob bera olishi nazarda tutiladi.

Nikohga yetuklik tushunchasi ham o'z navbatida o'ta murakkab va nisbiy tushunchadir. Chunki odam doimo rivojlanib, takomillashib boruvchi, kasb-hunar faoliyatida yoki ma'naviy va axloqiy rivojlanishida muntazam yangidan-yangi

cho'qqilarga erishib boruvchi mavjudoddir. Agar odamning u yoki bu faoliyatga «to'la yetukligi» haqida gapiradigan bo'linsa, demak bu uning ma'lum bir chegaraga erishgani va undan ortiq rivojlanish mumkin emasligini bildiradi.

Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash murakkab, u'zoq muddatli hamda o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etuvchi faoliyat jarayoni bo'lib, mazkur jarayon quyidagi yo'nalishlarda yo'lga qo'yiluvchi ijtimoiy oilaviy munosabatlar negizida amalga oshiriladi:

1. Oilaning moddiy ta'minotini yo'lga qo'yish (oila budjetini yaratish, oilaga tegishli shaxsiy xo'jalik (tomorqa hamda chorvachilik)ni barpo etish, undagi ishlarni yuritish, qo'shimcha daromad manbalari (xunarmandchilik, ijara dexqonchiligi yoki chorvachilikni tashkil etish)ni izlab topish, kasbiy faoliyatni olib borish va xokazolar).

2. Oila a'zolari (keksa, o'rta va yosh avlod vakillari) o'rtasida muomala munosabatlarini yo'lga qo'yish.

3. Oilaviy xordiq (maishiy hamda ma'naviy mazmundagi)ni tashkil etish (bo'sh vaqt hamda ta'til davrlarini birgalikda o'tkazish).

4. Oilaviy tadbirlarni uyushtirish (tug'ilgan kun, beshik, sunnat, muchal, nikox, kumush va oltin to'ylar, turli o'quv yurtlarini tamomlaganlik, birinchi maoshni olganlik, xukumat mukofotlari bilan taqdirlanganlik, xizmat yoki ilmiy soxada muayyan yutuqqa (xususan, ilmiy daraja yoki unvonga ega bo'lganlik munosabati bilan tashkil etiluvchi tadbirlar, aza bilan bog'liq marosimlar).

5. Farzandlar tarbiyasini tashkil etish, ularga ilm va hunar sirlarini o'rgatish.

6. Oila a'zolarining ijtimoiy munosabatlar jarayoni (qo'ni qo'shni, qarindosh urug', hamkasb hamda do'stlar bilan ijtimoiy aloqani tashkil etish)dagi qatnashuvi.

Mazkur yo'nalishlarda olib boriladigan oilaviy hayotning bir maromda kechishini ta'minlash bir qator omillar mavjudligini taqozo etadi. Xususan:

a) oila a'zolarining ma'naviy axloqiy qiyofasi, muayyan axloqiy e'tiqodga egaliklari, ularning dunyoqarash hamda tafakkurlari ko'lamining kengligi;

b) oila a'zolari o'rtasida bir birini tushunish, shaxsiy istaklardan o'zgalar xoxish istaklarini yuqori qo'yish, ularni qadrlash, xurmat qilish, o'zaro yordamni tashkil etish tuyg'ularining qaror topganligi;

v) oila a'zolarining ijtimoiylashuv (ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtiroklari) darajasi.

Tadqiqot muammosi doirasida tashkil etilgan tajriba sinov ishlari jarayonida ushbu omillarga tayanib ish ko'rildi. Tajriba sinov ishlarini olib borish chog'ida biz qizlarni oila sharoitida mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash oila tarbiyasining asos bo'lishi lozim degan xulosaga keldik. Zero, qizlarda dastlabki ma'naviy axloqiy sifatlar, mehnat hamda o'qish faoliyatini tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarning shakllanishi ularni mustaqil hayotga tayyorlash jarayoni uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida oila sharoitida qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashga yo'naltirilgan faoliyat quyidagi shakllar asosida tashkil etilganda kutilgan natijani berishi mumkinligiga guvox bo'ldik:

a) nikox va oilani shakllantiruvchi asoslar, nikox va oila qurish shartlari, oilaviy munosabatlar mazmuni, oila mustahkamlligini ta'minlovchi hamda oilada sog'lom psixologik muhitni yuzaga keltiruvchi omillar, shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilish, shaxsiy, shuningdek, oilaning boshqa a'zolari salomatligini saqlash, oila byudjetini shakllantirish, undan oqilona foydalanish, oila muhitida farzandlar tarbiyasini tashkil etish, uy ro'zg'or yumushlari va oila xo'jaligini boshqarish, er-xotin munosabatlari, ota-ona va bolalarning burchlari kabi mavzularda uyushtiriluvchi suxbatlar.

b) "Qizlar tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari", "Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida nimalarga e'tibor berish lozim?", "Ginekologik kasalliklarni keltirib chiqaruvchi omillar", "Balog'at davri murakkab jarayon", "Komillikning ma'naviy asoslari", "Muomala madaniyati va uni shakllantirish shartlari", "Oilalar an'analari muqaddasdir", "Oilaviy ajrimlarning oldini olish", "Xalq pedagogikasida qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalarining yoritilishi", "Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida jamoatchilikning ishtiroki" kabi mavzularda tashkil etilgan ma'ru'zalar.

v) "Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashda nimalarga e'tibor berish lozim?", "To'kis baxtning mezoni moddiy farovonlikmi?", "Ibratli oila qanday bo'lmog'i kerak?", "Namunali qaynona (kelin) o'zida qanday xususiyatlarni aks ettira olishi lozim?" kabi mavzularda o'tkazilgan baxs munozalar.

g) “Qizlar davrasi”, “Eng namunali kelin”, “Ibratli oila”, “Tadbirkor ayol”, “Ijodkor ayol” kabi mavzularda tashkil etilgan ko’rik (tanlov)lar;

d) “Oilaviy budjetni qanday shakllantirmoqchisiz?”, “Oila xo’jaligini qanday yo’lga qo’ymoqchisiz?”, “Oilaviy munosabatlarda yuzaga kelgan ziddiyatlarni bartaraf eta olasiz?” mavzularidagi seminar-treninglar

Ota-onalar (yoki oilaning boshqa a’zolari, xususan, keksa avlod vakillari) tomonidan ko’rsatilayotgan shaxsiy namuna qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida muhim ahamiyatga ega bo’ladi. Zero, qizlar shaxsiy hayotiy tajribani, eng avvalo, ota ona, buva buvi, aka uka, opa singil, qarindosh urug’, qo’ni qo’shni, pedagoglar, shuningdek, do’stlar, xullas, ular bilan o’zaro ijtimoiy aloqada bo’luvchi kishilarning xatti harakatlari, yurish turishlari, muomala odobi, ma’naviy axloqiy qiyofasi orqali o’zlashtiradilar.

ЎҚУВЧИ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Рахматуллаева Назокат Икрамжановна

*Халқ таълими вазирлиги тасарруфидаги филология фанларига
ихтисослаштирилган давлат умумтаълим мактаби психологи*

Ватанимиз келажаги ислохотларнинг тақдири ва уларнинг натижалари, халқимизнинг билим даражаси давр талабига ва тарраққиётига қанчалик мослигига, қандай мутахассислар етказиб бериб, ўрнимизни эгаллашларига боғлиқдир. Шунинг учун мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев барча соҳаларни жумладан таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишга катта эътибор қаратаётгани таълим тизими соҳасида туб бурилаш ясамоқда десак муболаға бўлмайди. Шунга кўра, юқори малакали кадрлар тайёрлаш давлат сиёсати даражасидага кўтарилмоқда.

Психология фанида қобилият тушунчасини таҳлил қилишда шахс шаклланишига таъсир этувчи уч омил ҳисобга олинади. Яъни шахсга ота-она томонидан ўтган ирсий белгилар, шахс шаклланган ижтимоий муҳит ва шахсга бериладиган таълим-тарбия натижаси. Демак қобилият тушунчасини таҳлил қилишда юқоридаги уч омил таҳлили асосий ўринда туради.

Психологик луғатларда қобилият шахснинг муайян фаолият турини муваффақиятли бажаришга бўлган лаёқат даражасини ифодалайдиган, турмуш жараёнида ҳосил қилинган индивидуал хусусиятлари йиғиндисидир деб таъриф берилади.

Билим, кўникма, малакалар орттириш шу хусусиятларга боғлиқ бўлади, лекин шу хусусиятларнинг ўзлари мазкур билим, кўникма, малакаларга тааллуқли бўлмайди. Қобилиятлар билим, кўникма, малакаларни эгаллашда намоён бўлса ҳам, билимлар ва кўникмаларни эгаллаш билан боғланиб қолмайди. Қобилиятлар ва билимлар, қобилиятлар ва малакалар, қобилиятлар ва кўникмалар айнан бир-бирига ўхшаш нарса эмас.

Қобилиятлар билим, малака ва кўникмаларнинг ўзида кўринмайди, балки уларни эгаллаш динамикасида намоён бўлади, яъни, бошқача қилиб айтганда, мазкур фаолият учун муҳим бўлган билимлар ва кўникмаларни эгаллаш жараёни турли тенг шароитларда канчалик тез, чуқур, осон ва мустаҳкам амалга оширилишида намоён бўлади. Ҳудди ана шу ўринда юзага чиқадиган фарқлар бизга қобилиятлар ҳақида гапириш ҳуқуқини беради.

Ақлий истеъдод даражаси баланд болалар изланувчан, ҳар нарсага қизиқувчи ва уйғоқ қалбли бўладилар. Қобилиятлилик шахснинг ақл-фаросат, характер, хотира ва руҳий кечинмалари билан бевосита боғлиқдир. Психологияда қобилиятларни миқдор жиҳатдан ўлчаш муаммоси узоқ тарихга эгадир. XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида қатор психологлар (Кеттел, Термен, Спирмен ва бошқалар) оммовий ихтисослар учун касб танлашни амалга ошириш зарурияти билан боғлиқ бўлган талаблар таъсири остида таълим олаётганларнинг қобилиятини аниқлашни тақлиф қилиб чиқдилар. Уша пайтларда қобилиятларни ўлчаш усули сифатида ақлий истеъдод тестларидан фойдаланилди.

Киши ўзида муайян фаолиятга қобилият бор ёки йўқлигини сезиш ёки сезмаслигини билдирадиган омил таълим методикаси ҳисобланади. Таълим методикаси қаерда ожиз бўлса, ўша ерда қобилиятларнинг туғма эканлиги ҳақидаги гаплар пайдо бўлади. Ўз-ўзидан маълумки, методика доим такомиллашиб боради, бу эса «туғма қобилиятлар» доирасини торайиб боришига олиб келади. Қобилиятлар ва истеъдодларни шакллантириш муаммоси катта ижтимоий ва давлат аҳамиятига эга бўлган масаладир.

Дастлабки қобилиятлар ижтимоий муҳит таъсирида оилада, мактабгача таълим муассасаси ва мактаб таълимида босқичма-босқич ривожланиб боради.

Психологлар ўқувчи қобилиятларини диагностика қилишда ўқувчининг асосий етакчи фаолият хусусиятларини инобатга олиши керак чунки, қобилият фаолиятда намоён бўлади.

Психологиянинг методологик асосининг кўрсатишича, қобилиятлар – имкониятлар тизимидан ташкил топган бўлиб, у ёки бу фаолиятдаги зарурий маҳорат даражасидир.

Ташкилотчилик қобилиятларини эса узоқ вақт Л.И.Уманский ўрганган. Қобилият муайян табиий борлиққа боғлиқ бўлсада, лекин улар фақат табиатнинг инъоми эмас, балки инсоният тарихий тараққиётининг бебаҳо (қимматли) маҳсулидир. Шунинг учун ҳам қобилиятларнинг намоён бўлиши шахслар томонидан ижтимоий эҳтиёжларни қондириш давомида ижтимоий шартланган билимлар ва кўникмаларни таркиб топтиришнинг яққол усулларига бевосита боғлиқдир.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки Ўзбекистонда бугунги кунда ўсмир ёшларнинг қарийб 70 % интернетдан кенг фойдаланиб келади, лекин уларнинг қанчаси бу тармоқдан тўғри мақсадда фойдаланиши бизнинг энг оғрик нуқтамиз бўлиб қоляпти. Чунки дунёдаги барча бузғунчилик ҳаракатларининг келиб чиқиш сабаблари вертуал олам орқали ёшларимизга бузғунчи ёд ғояларни уларнинг онгига таъсир этиш орқали амалга оширилмоқда. Бизнинг мақсадимиз уларда юқоридаги келтириб ўтилган қобилиятлар билан бир қаторда танқидий фикрлаш қобилиятларини ҳам шакллантириб боришимиз керак.

Ойнани ҳар икки тарафи бўлгани каби ижтимоий тармоқларда маълумотларнинг барчаси ҳам инсон учун манфаатли бўлавермайди. Ёшларимиз бу тизимдан фойдаланар экан ҳар бир материалларни салбий ва ижобий томонларини чуқур тафаккур қила олиши, нима учун кераклиги, қандай мақсадни кўзлаб веб сайтларга жойлаштирилганини онгли тарзда фаҳмлашлари керак.

Президентимиз таъбири билан айтганда ёшларимизда мафкуравий иммунитетни шакллантириш учун ёшларимизга таълим-тарбия жараёнида, оилада, ОАВларда ва ахборот ҳавфсизлигига оид тарғибот-ташвиқот ишларини олиб боришда ижтимоий тармоқларнидан фойдаланишни чекламасдан улардан тўғри ва мақсадли фойдаланиш маданиятини шакллантириб боришимиз керак.

Билдирилган фикрлардан шундай хулоса чиқариш мумкинки, қолган барча қобилиятлар тузилиши ҳам махсус хусусиятларга эга бўлиб, ўзига хос касбий аҳамият касб этиши билан кўп жihatдан характерлананишини мактаб амалиётчи психологларимиз эътиборга олишлари керак бўлади.

Адабиётлар:

1. Каримов И. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иктисодий истикболининг асосий тамойиллари. Т.: 1995.
2. М.ТДавлетшин. Уқувчиларда қобилиятнинг таркиб топиши. "Ўқитувчи".Т., 1965.
3. Умумий психология. А.В. Петровский таҳририда. Т. 1992й.

ИНТЕРНЕТНИНГ ЁШЛАР МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ҲАЁТИГА ПСИХОЛОГИК ТАЪСИРИ

*Мовланова Улхон Хуррамовна
Қашқадарё вилояти Ғузор тумани 24-мактаб психологи*

Маънавият масаласи Ватанимиз мустақилликка эришган биринчи кунлардан то ҳозирга қадар мамлакатимиз раҳбарияти томонидан халқимиз диққат марказига қўйиб келинаётган энг жиддий муаммолардан биридир. Зеро, бирон-бир жамият маънавий имкониятларни, одамлар онгида маънавий ва ахлоқий қадриятларни ривожлантирмай ҳамда мустаҳкамламай туриб ўз истиқболини тасаввур эта олмайди. Фақат шу мавзуга махсус бағишланган "Юксак маънавият - енгилмас куч" асарининг ёзилиши эса муаммонинг нақадар жиддий ва долзарблигини кўрсатади. Бу мазкур муаммонинг нафақат республикамиз халқи, балки бутун инсоният олдида турган энг муҳим муаммо эканини теран англашнинг самараси бўлиб, у бугунги кунда нафақат ҳар бир давлат мафкурасининг туб асосини ташкил этадиган, ҳар қайси инсон ва бутун жамият дунёқарашининг шаклланишида калит ролини ўйнайдиган, балки охириги ўн йилликларга келиб бутун жаҳон маданияти ва цивилизацияси ҳаётида ҳам долзарб ўринга чиққан муаммодир.

Инсоннинг биороботга трансформацияланиши тобора кучайиб бораётган бугунги кунда чин маърифат дурдоналарини ўзлаштириш тоборф мушкуллашиб, баркамолликка эришиш олдидаги тўсиқлар беҳад катталлашиб бормокда. Чунки, эндиликда зомбилашган ғарб мафкурачилари ихтиёрида қудратли молиявий ва мафкуравий қуроллар бор. Интернет, оммавий ахборот воситалари, телевидения, радио, шоу-бизнес, жуда катта моддий, интеллектуал, инсоний ресурслар уларнинг пухта ўйланган, узоқ ва давомли ёвуз мақсадларига хизмат қилади. Турли хил замонавий алоқа ва ахборот технологиялари ҳам бор. Улар ана шу қуроллар ёрдамида эркинлик ниқоби остида маънавий бузуқлик,

космополитизм, истеъмомчилик ғояларини, худбинлик, ватанфурушлик кайфиятларини авваламбор ёшларнинг онгига муттасил сингдириб боришга зўр беради. Айни шунинг учун маърифатпарвар бобомиз Абдулла Авлонийнинг “Тарбия бизлар учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир” - деган фикри у зот яшаган даврдагидан беҳад долзарброкдир.

Халқаро амалиётда Интернет тармоғида деярли барча соҳалардаги хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида ишчан муносабатларни амалга ошириш, аҳолининг кенг қатламларига интернет тармоғи орқали товарларни сотиш ҳамда истеъмомчилар ўртасида товарлар ва хизматлар алмашишга хизмат қилувчи олди-сотди турлари кенг тарқалган. Бунинг натижасида тармоқли иқтисоднинг шаклланиши ҳамда кенгайиб бориши тараққиётнинг кескин бурилишларига олиб келади. Биринчидан, ахборот-коммуникацион технологияларининг тўхтамасдан ривожланиши ва тез тарқалиши сабабли, улардан фойдаланиш имкониятининг ўсаётганлигига ҳамда нархининг кундан-кунга пасайиб бораётганлигидадир. Иккинчидан, кузатиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий фаолиятнинг ҳар хил турлари электрон муҳитга ўтмоқда. Электрон муҳит ўз навбатида минглаб бизнес турларидан иборат.

Бугунги кунда информация таҳдидлар асосан Интернет воситасида четдан туриб уюштирилмоқда ва унинг асосий кўринишлари қуйидагилардир: давлатнинг миллий сиёсатини атайин танқид қилиш, сохта хабарлар тарқатиш, кичик муаммони катта (йирик) муаммо сифатида тасвирлаш, муҳолифларни гиж-гижлаш, раҳбарларни золим қилиб кўрсатиш, миллий кадриятларни нотўғри талқин қилиш. ёшларни чалғитиш. Тинимсиз ахборот оқими вужудга келтираётган муҳитда миллий кадриятлар, азалий анъаналар заволятопишининг олдини олиш мақсадида ахборот хавфсизлигини таъминлаш кераклиги бугун долзарб масаладир. Бу мақсадга эса ёшларимизга телевидение ва интернетдан оқилана фойдаланиш йўллари ўргатиш, уларнинг уларнинг мазкур ахборот манбаларидан фойдаланишларини назорат қилиб бориш орқалигина эришиш мумкин. Токи ҳали суяги қотиб улгурмаган

ёшларимизнинг беғубор маънавиятига жиддий зарар етмасин. Бу борада Биринчи Президентимиз И.А.Каримов "Юксак маънавият - енгилмае куч" китобларида "Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий қадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб етмоқда" дея маънавий таҳдидлардан ёш авлодни асрашимиз зарурлигини алоҳида таъкидлайдилар.

Ёшларимизнинг маънавий оламида бўшлиқ вужудга келмаслиги учун уларнинг қалби ва онгида соғлом ҳаёт тарзи, миллий ва умуммиллий қадриятларга ҳурмат-эҳтиром туйғусини болалик пайтидан бошлаб шакллантиришимиз зарур. Айниқса, ҳозирги мураккаб ва таҳликали замонда миллий ўзлимиз, азалий қадриятларимизга ёт ва бегона бўлган турли хил хуружлар, ёшларимизнинг онги ва қалбини эгаллашга қаратилган ғаразли интилишлар тобора кучайиб бораётгани барчамизни янада хушёр ва огоҳ бўлишга даъват этиши табиийдир. Биринчи Президентимиз И.А. Каримов таъкидлаганларидек, "Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио-телевидения, матбуот, Интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмоқда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди". Шундай экан, ёшларда ахборот олами имкониятларидан оқилона фойдаланиш учун асос бўладиган ахборот истеъмоли маданиятини тарбиялаш ҳаётий-амалий аҳамиятга эга. Уларда бундай маданиятнинг камол топтирилиши миллий қадриятларимизга зид бўлган ҳар қандай ҳодисага объектив ёндашиш

кўникмаси шаклланишига ва дунёқарашдаги соғлом барқарорликка замин яратади.

Хулоса қилиб айтганда, биз давлатимиз келажагини ўз қобиғимизга ўралиб қолган ҳолда эмас, балки умумбашарий ва демократик кадриятларни чуқур ўзлаштирган ҳолда тасаввур этамиз. Биз истиқболимизни тараққий топган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиб, давлат ва жамият бошқарувини эркинлаштириш, инсон ҳуқук ва эркинликларини, фикрлар ранг-баранглигини ўз ҳаётимизга янада кенгроқ жорий қилишда кўрамиз. Биз бугун маърифатли дунё, халқаро ҳамжамят билан тинч-тотув, эркин ва фаровон ҳаёт кечириш, ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш тарафдоримиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. И.А.Каримов «Юксак маънавият - енгилмас куч». Т.:Маънавият, 2008. - 73 б.
2. В.В.Васильев Особенности суицидального поведения у женщин: Автореф. дис. ... док. мед. наук – Москва, 2018. www.dissercat.com/search.
3. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях. – Ростов н/Д: Феникс, 2015. - 315с.

PEDAGOGLARDA KREATIVLIK XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK JIHATLARI

*Kasimova Sayyora
Andijon viloyati Andijon shahar 36-maktab psixologi*

SHaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik" tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi. Ken Robinsonning fikriga ko'ra, "kreativlik – o'z qiymatiga ega original g'oyalar majmui" sanaladi. Gardner esa o'z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: "kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiymatga ega bo'lishi lozim".

Emebaylning yondashuvi nuqtai nazaridan ifodalansa, kreativlik “muayyan soha bo'yicha o'zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko'nikmalarga ham ega bo'lish” demakdir[1,4-b].

Ko'plab tadqiqotlarda intellekt va kreativlik o'rtasidagi aloqadorlik xususida turlicha qarashlar mavjud. Bir guruh tadqiqotchilar ular o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q ekanligini uqtirsalar, ikkinchi guruh vakillari kreativlik va intellekt darajasi bir-biriga bog'liq ekanligini ta'kidlaydilar [2,217-b].

“Kreativlik” tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik canaladi. Ular kreativlik negizida noan'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar. Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug'ilish jarayoni, deb tushunadilar. Garchi g'arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo'lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar[3,10-b].

Patti Drapeau nuqtai nazariga ko'ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash o'quvchilardan o'quv topshirig'i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko'plab g'oyalarga tayanishni talab etadi.[1,4-b]

Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to'g'ri g'oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko'p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo'lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, topshiriqni bajarish, masalani yechishda o'quvchi yechimning bir necha variantini izlaydi (ko'p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtaladi.

Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda “kreativlik” tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin: **Kreativlik** (lot., ing. “create ” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyat[4,220-b].

Kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin. O'qituvchining ijodkorligi esa u tomonidan tashkil etilgan kasbiy faoliyatni tashkil etishga ijodiy (kreativ) yondashuvda aks etadi. So'nggi yillarda ushbu holat "pedagogik kreativlik" tushunchasi bilan ifodalanmoqda.

Pedagogik kreativlik – pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyati.

"Kreativ pedagogika" quyidagi ikki holatni kafolatlay olishi zarur:

- 1) o'qituvchilar tomonidan o'quv fanlarini past o'zlashtirayotgan va ularini o'rganishni zerikarli deb hisoblayotgan o'quvchilar e'tiborlarini fan asoslarini o'zlashtirishga jalb etish;
- 2) o'qituvchilarga o'quvchilarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish qilish orqali auditoriyada ulardan samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish.

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lmasligi tufayli o'quvchilar ham qiziqarli va ajoyib g'oyalarga ega bo'lsalar-da, biroq, ularni ifodalashda sustkashlikka yo'l qo'yadi. Buning sababli ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan metodlar o'quvchilarda erkin, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmasligi bilan belgilanadi.

O'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirishdan oldin sinfda qulay muhitni yaratish lozim. Kreativ muhitda ta'lim olayotgan o'quvchilarda asta-sekin kreativ vazifalarni bajarishga nisbatan qiziqish ortadi, shuningdek, kreativ tafakkurga ega o'qituvchini kuzatish natijasida kreativ fikrlashga moyil bo'ladi. Kreativlik xarakteridagi o'quv-bilish muhiti o'quvchilarda ta'lim jarayonida katta ahamiyatga ega bo'lgan tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasining rivojlanishiga olib keladi .

Kreativ tafakkurga ega o'quvchilar:

- boshqa o'quvchilarning xayoliga kelmagan g'oyalarni bildiradi;
- o'zlarini ifoda etishning o'ziga xos uslubini tanlaydi;

- ba'zan mavzu aloqasi yo'q yoki g'ayrioddiy savollar beradi;
- yechimi ochiq qolgan vazifalardan zavqlanadi;
- g'oyalarni aniq dalillar asosida muhokama qilishni afzal ko'radi;
- muammoning yechimini topishda noan'anaviy yondashuvni tanlaydi.[5, 72-b]

Ijodiy fikrlashni talab etuvchi topshiriqlar:

- 1) amaliy takliflarni ishlab chiqarishga doir topshiriqlar;
- 2) muammoli masala va vaziyatlarni hal qilishga oid topshiriqlar;
- 3) savollarni qo'yish va masala yoki topshiriqlarni ifodalashga doir topshiriqlar;
- 4) shaxsiy kuzatishlarga asoslangan holda yechimni topishga oid topshiriqlar;
- 5) shaxsiy mulohazaga asoslangan holda yechimni topishga doir topshiriqlar.

Pedagoglarda kreativlik sifatlarini shakllantirishda ustuvor tamoyillar asosida ish ko'rish, aniq maqsadga yo'naltirilgan faoliyat samaradorligini kafolatlaydi. Dars jarayonida pedagoglarning kreativlik imkoniyatlarining aniq mezonlar asosida aniqlash, daraja ko'rsatichlarini baholash asosida bu boradagi yutuq va kamchiliklarni belgilash, yutuqlarni boyitish, kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilash muxim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p.4
2. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.:Питер, 2009. – с.
3. Князева Е.Н. Природа креативности в зеркале креативности природы // Эпистемоло-гия креативности / отв. ред. Е.Н. Князева. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. С. 10–47.
4. Киштымова И.М. Креативность: содержание, развитие, диагностика. – Иркутск, 2002. – С. 220.
5. *Torrance, E. P.* Torrance tests of creative thinking, Personal Press, 1983.

O`SMIRLIK DAVRIDA DELINKVENT XULQNING NAMOYON BO`LISHI

*Mo`minova Dilrabo Murodillayevna
NamDU, O`qituvchi*

Delinkvent xulq-atvor kishilarning o`z ehtiyojlarini qondirish maqsadida qonunga zid bo`lgan usullarni tanlashi, ruhiy tanglikni bartaraf etish maqsadida jismoniy kuch ishlatishi, qurollardan foydalanishi, ruhiy zarba berishi, jismonan yo`qotishi va boshqa hatti-harakatlari yig`ingdisidan iborat.

Keng tarqalgan «delinkvent» atamasi xorijda voyaga yetmagan jinoyatchilarni ifodalash uchun qo`llaniladi. Xullas, butunjahon sog`liqni saqlash tashkilotining materiallarida delinkvent boshqa individ yoki guruhga zarar keltiruvchi va ushbu lahzada jamiyat rivojida me'yoriy ijtimoiy guruhlar tomonidan o`rnatilgan chegaradan o`tuvchi axloqli 18 yoshgacha bo`lgan shaxs sifatida ta'riflanadi. [4.336s]

Psixologik adabiyotlarda delinkventlik tushunchasi umuman qonunga qarshi axloq sifatida baholanadi. Bu – jamoatchilik tartibi me'yorlarini buzuvchi har qanday axloqdir. Ushbu axloq jinoyatchilik darajasiga yetmagan ma'naviy-yetik me'yorlarni mayda buzuvchi shaklga ega bo`lishi mumkin. Bu yerda u asotsial axloq bilan mos tushadi. U jinoiyat kodeksiga muvofiq jazolanuvchi jinoiy harakatlarda ham ifodalanishi mumkin. Bu holda axloq kriminal, antiijtimoiy bo`ladi. Delinkvent axloqning keltirilgan turlarini qonunga qarshi axloqning shakllanish bosqichlari sifatida ham, uning nisbatan mustaqil ko`rinishlari sifatida ham ko`rib chiqish mumkin. Jamoatchilik qoidalarining ko`p obrazliligi qonunga qarshi axloqning katta miqdorini tashkil etadi. Delinkvent axloqning turli shakllarini tasniflash muammosi sohalararo tabiatga ega. Ijtimoiy-huquqiy yondoshuvda qonunga qarshi harakatlarni zo`ravonlik va zo`ravon bo`lmagan (yoki g`arazli) ga ajratish keng qo`llaniladi.

Delinkvent axloq shaxs deviant axloqining shakli sifatida qator xususiyatlarga ega.

Birinchidan, bu shaxs og`ishgan xulqining kamroq ma'lum bo`lgan turlaridan biri. Masalan, jinoiy deb tan olingan harakatlar doirasi turli davlatlar, turli vaqt uchun turlichadir. Qonunlarning o`zi bir xil emas, ularning takomillashishi kuchida katta

yoshdagi aholining katta qismi “jinoatchilar” kategoriyasiga kiritish mumkin boʻlib qoladi, masalan, soliq toʻlashdan qochish yoki kimgadir jismoniy ogʻriq yetkazish. Hamma biladiki, aldash mumkin emas. Biroq hech bir sharoitga qaramay har doim va hamma joyda haqiqatni gapiradigan odam joyida yolgʻon gapiradiganlarga qaraganda ancha noadekvat boʻlib koʻrinadi.

Ikkinchidan, delinkvent axloq qonuniy meʼyorlar – qonunlar, meʼyoriy aktlar, intizomiy qoidalar bilan boshqariladi.

Uchinchidan, qonunga qarshi axloq deviatsiyaning birmuncha xavfli shakllaridan biri deb tan olinadi, chunki ijtimoiy tizim – jamoatchilik tartibiga xavf soladi.

Toʻrtinchidan, shaxsning bunday axloqi faol muhokama qilinadi va har qanday jamiyatda jazolanadi. Istagan davlatning asosiy vazifasi qonunlarni yaratish va ularning ijrosi ustidan nazorat qilish hisoblanadi, shuning uchun delinkvent axloq deviatsiyaning boshqa turlaridan farqli tarzda maxsus ijtimoiy institutlar: sudlar, tergov organlari, ozodlikdan mahrum qilish joylari tomonidan boshqariladi.

Beshinchidan, qonunga qarshi axloq oʻz mohiyati boʻyicha shaxs va jamiyat – individual intilishlar va jamoatchilik manfaatlari oʻrtasidagi nizoning mavjudligini anglatadi.[1.]

Delinkvent xulqning ikkita “frustratsion” turi tajovuzkor-muhofazali va oppozitsion turlari mavjud. Tajovuzkor-muhofazali turiga oʻta ogʻir, tajavuzkor xarakterga ega boʻlgan oʻspirinlar kiradi. Ular urishqoq, qaysar, intizomsiz, maktabda bezori, spirtli ichimlik isteʼmol qilishga moyilligi bor yigitlardir. Boladan hissiy voz kechish ham uning ruhiyatiga saʼlbiy taʼsir etadi. Boladan voz kechish oilada turli xil koʻrinishda boʻlishi mumkin. U bilan qoʻpol munosabatda boʻlish ota-onaning oʻzaro kelisholmasligi doimiy asabbuzarlardan oʻzini himoya qilish tajovuzkor muxofazani vujudga keltiradi. Bu muhitga bolada xudbinlik, qoʻpollik, ochkoʻzlik rivojlanadi. Bolalar hech kimga ishonmaydi, yaxshi odamlar borligiga shubxa qiladi. Bu muhitning taʼsiri uni jaxldor xudbin va qaysar qilib qoʻyadi. Siqilish natijasida oʻspirin oʻzini “yaxshi” boshqalarni “Yomon” deb hisoblaydi. Oʻspirin frustratsion holatni boshidan kechiradi: u doimo qoniqish hosil qilmaydi, oʻzini baxtsiz yolgʻiz hech kim uni tushunmaydi, hammadan xafadek tutadi, oqibatda uni rad qilgan muhitga nisbatan

tajovuzkor bo'ladi va o'ziga o'xshagan tengdoshlariga qushiladi. Oilaviy psixoterapiyani erta boshlash va ota-onalarga farzandini tarbiyalashdagi hissiy muammolarni xal qilishga yordam berish o'zaro munosabatlarning muhimligini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Ota-onaning farzandiga bo'lgan xaddan tashqari mehr-muhabbati injiqliklarini ko'tarish, aytganini muxayyo qilish, doimiy u bilan faxrlanib yurish bolada o'ziga nisbatan notug'ri tushuncha xosil bo'lishiga xaq huquqlarini cheksizligiga ishonchni orttiradi. Oiladagi muhit bolani erkalab yuboradi va u tashqiy muhitdagi injiqliklarni ko'tarish, aytganini qildirishga o'rganib qoladi. Bu holatda unda qaysarlik, zardachilik, atrof-muhit bilan murosasizlik vjudga keladi. O'qituvchilar tomonidan bu bolaga nisbatan salbiy munosabat ya'ni bahoni pasaytirib qo'yish, qobiliyatini mensimaslik kabi aybnomalar qo'yiladi. Bunday bolalar oqibatda o'qituvchilarga qo'pollik qilishadi, darsni buzadi, maktabga kelmaydi, tarbiyasi qiyin bolalarga qo'shib qoladi. Yoshlar ota-onasidan mustaqil bo'lishni xoxlasalarda ularni mehr-muhabbatni, e'tiboriga ham muhtojdirlar. Bu ikki qarama-qarshi xohish psixologiyada ziddiyatga olib keladi. Ota-onalarni tanqidiga javoban yoshlar narkotik iste'mol qiladilar, xulqi yomonlashadi. Bu bilan ularning diqqatini o'ziga qaratib ularga ta'sir o'tkazishga intiladilar.[2.66s.]

O'smirlik davrida delinkvent xulq-atvorni namoyon bo'lishining quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

- shaxsda delinkvent xulq-atvorning yuzaga kelishi ularning hissiy-emotsional sohasi, aqliy taraqqiyoti ijtimoiy-psixologik omillar roli bilan belgilanadi;
- delinkvent xulq-atvorning namoyon bo'lishi shaxsning ijtimoiy muhit ta'sirlari negizida yaqqol ko'rinadi;
- shaxsning delinkvent xulq-atvori nafaqat ijtimoiy omil bilan, balki biologik jihatdan ham shartlanganlik xususiyatiga ega;
- o'smirlik davrida delinkvent xulq-atvorning shakllanishi ularning yosh xususiyatlari va ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirganligi bilan belgilanadi;
- qonunga qarshi harakatlarni qo'zg'atuvchi alohida sabablar tezda lazzat olishga intilish; o'z-o'zini tasdiqlashga, qulaylikka yoki yuqori ijtimoiy mavqega intilish; oppozitsion axloq (buzishga ichki intilish, ta'qiqalar); axloqiy stereotiplar (kriminal

muhitda bo`lish tajribasi); tajovuz va sadistlikka moyillik; ijtimoiy stereotiplar va an'analarga ergashish; guruhga mansublikni his qilish va uni ma'qullashga ehtiyoj; zerikish, xatar va o`tkir hissiyotlarga intilish; frustratsiya, majburiy himoya zarurati; altruizm (boshqa odamlar yoki yuqori maqsadlar evaziga qonunbuzarlik) bo`lishi mumkin: [3.288.]

Jinoyatni sodir etishiga delinkvent shaxsning jamiyatga qarshi fikrlari, qiziqishlari, ehtiyojlari, odatlari sabab bo`lishi mumkin. Shuning uchun kriminologiyani shaxsning axloqiy fazilatlarini, psixik xususiyatlari ham qiziqtiradi. Jinoyatchi shaxsini hamma xususiyatlarini inobatga olish lozim, chunki ular shaxs xatti – harakatlariga ma'lum darajada ta'sir etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kamilova N. G`. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi T. 2014y.
2. Kamilova N.G`. "Muammoli o'smir". Tashxis, tadqiqot metodlari. T. 2006y. 66 s
3. Zmanovskaya Ye. V. Deviantologiya (Psixologiya otklonyayushegosya povedeniya). M.: Akademiya, 2003. 288 c.
4. SHnayder L.B. "Deviantnoe povedenie detey i podrostkov". M:2005y. 336s

BARKAMOL SHAXSNI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK MEZONLAR

*Avezova Laylo Saparmiratovna
Ellikqal'a tumani 4-Davlat ixtisoslashtirilgan maktab psixologi*

Insonning barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun nasl-irsiyat (inson – biologik mavjudot sifatida), ijtimoiy muhit (ijtimoiy-iqtisodiy hayot) hamda maqsadga muvofiq tashkil etilgan tarbiya va uning faoliyati kabilar ta'sir etadi. Shuning uchun ham pedagogik ta'lim jarayonida talaba-yoshlarning shaxs sifatida rivojlanishi, ularning har tomonlama kamolga yetishi qonuniyatlari, shaxs kamolotiga ta'sir etuvchi omillar o'rganiladi. Oliy pedagogik-psixologik ta'limning

asosiy maqsadi ham shaxsni aqliy, ma'naviy-axloqiy, estetik, jismoniy rivojlanishi, talabalar yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning ijodiy imkoniyatlarini har tomonlama ro'yobga chiqarish, insonparvarlik munosabatlarini shakllantirishdan iboratdir [1.33-34].

Tarbiya qonuniyatiga ko'ra shaxsning kamolga yetishi jamiyat rivojlanishidan orqada qolsa, ijtimoiy maqsadni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratilmagan bo'lsa, uni amalga oshirish qiyin. Sh.Majitova o'qituvchi kadrlar tayyorlashda bir butun, yaxlit shaxsni rivojlantirish muammosini tadqiq etar ekan, shaxsni ijtimoiy munosabatlar va ongli faoliyat sub'ekti sifatida talqin etadi.

Shuningdek, shaxsning yaxlitligi atrof-olamni anglash hamda ijtimoiy muhit sharoitida aniqlanadi. O'qituvchining shaxs sifatida o'z-o'zini anglashi hamda faolligi, maqsadga intilishi talabaning ijtimoiy-pedagogik muhitga moslashishi va o'z-o'zini baholashiga yordam beradi, degan g'oyani ilgari suradi. Muallif B.G.Ananev, A.N.Leontev, L.S.Vigotskiylarning fikrlariga tayangan holda o'qituvchi shaxsi tarbiya va ijtimoiylashuv sharoitida shakllanadi, degan xulosaga keladi. Tadqiqotda bo'lajak o'qituvchini yaxlit shaxs sifatida rivojlantirishning pedagogik asoslari ishlab chiqilib, ular quyidagilardan iborat deb ko'rsatiladi:[2.24-25].

- rag'batlantirish (motivatsiya);
- yaxlit shaxsni shakllantirish mezonlarini aniqlash;
- pedagogik tizimga ega bo'lish;
- pedagogik jarayon;
- talabalarning shaxslik-kasbiy yo'nalishi;
- talabalarga qo'yiladigan talablar;
- kommunikativ vositalar va ularga qo'yiladigan talablar 9 .

Tadqiqotchilarning fikrlariga tayanib shuni ta'kidlash lozimki, talabalarni barkamol shaxs sifatida shakllantirishda quyidagi talablarga rioya etish muhimdir:

- talaba-yoshlarning har biriga individual yoshdashish;

- pedagogik nazokatni shakllantirish;
- kasb-hunarga tayyorlash;
- ijtimoiy faollik, fuqarolik rolini shakllantirish va hokazolar.

Yuqoridagi talablarni amalga oshirishda barkamol shahsni shakllantirishga xizmat qiluvchi quyidagi mezonlar asos bo'lib xizmat qiladi.

Barkamol shahsni shakllantirish mezonlari:

- shahsni aqliy, ma'naviy-axloqiy, hissiy-estetik, jismoniy rivojlantirish;
- ijodiy imkoniyatlarini namoyon etishga yo'llash;
- insonparvarlik munosabatlarini shakllantirish;
- fuqarolik nuqtai nazarining tarkib topishiga erishish;
- hayotga, mehnatga, ijtimoiy ijodkorlikka tayyorlash;

Barkamol shahsni axloqiy tarbiyalashda, avvalo, jamiyat talabiga mos holda axloqiy tushunchalar, qoidalar, his-tuyg'ular, e'tiqod va xulqiga doir ko'nikmalar va malakalarni shakllantirish muhim vazifa sanaladi. Ma'naviyatli inson bilimli, kasb-hunar egasi, Vatanning sodiq fuqarosidir. U o'z davlati qonunlarini biladigan va ularga amal qiladigan, o'z yurtidan g'ururlana oladigan, o'z Vatani boyliklarini saqlash bilan birga uni yanada boyitadigan, go'zalliklaridan bahramand bo'ladigan shahs. U har qanday zararli illatlarga qarshi kurashadi, xalq boyligini avaylab asraydi.

Axloq – ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida shahs rivojlanishining yuqori bosqichi sanaladi. Zero, axloqsiz, axloqiy me'yorlarsiz shahsning ruhiy, jismoniy va ma'naviy yetukligi shakllanmaydi. Shuning uchun ham ma'naviy-axloqiy tarbiyada uzviylik, aloqadorlik dialektik xarakterga ega bo'lib, shahsning ma'naviy-axloqiy shakllanishida muhim sanaladi [3.25-26].

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy vazifalari:

- 1) ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirish;
- 2) ma'naviy-axloqiy xulq-atvor, ko'nikma va odatlarni shakllantirishdan iboratdir.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya mohiyatiga ko'ra insonning jamiyat oldida burchliligi, o'z xulq-atvorining jamiyat taraqqiyoti darajasi bilan uyg'unligi, shuningdek, ma'naviy-axloqiy xulq-atvorning insonning kishilarga bo'lgan hurmat-e'tiborini namoyon etuvchi mezonlardan ekanligini tushunishi, axloqiy ideallarining to'g'riligiga ishonch hosil qilishi, ma'naviy-axloqiy bilimlarining e'tiqodga aylanishi va e'tiqodning tizimli bo'lishini ta'minlash va ma'naviy-axloqiy odatlarning shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Estetik (nafosat) tarbiya talabalar tomonidan estetik bilimlarning egallanishi, ularda estetik madaniyatni tarkib toptirish, voqelikka estetik munosabatlarni shakllantirish, estetik his-tuyg'uni rivojlantirish, hayot go'zalliklari, tabiat va mehnatga muhabbatni tarbiyalash; estetik idealni shakllantirish hamda hayotiy faoliyatni tashkil etishda estetik qonuniyatlariga rioya etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shaxsda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirishda uning jismonan to'g'ri rivojlanishi, o'z salomatligini mustahkamlashi; aqliy va jismoniy faoliyatning yuqori darajada bo'lishiga erishish; gigienik malaka va ko'nikmaga ega bo'lishi; turmush tarzini mavjud axloqiy talablarga muvofiq tashkil etish; jismonan sog'lom bo'lib, o'ziga va o'zgalarga quvonch baxsh etish, zararli odatlardan saqlanish kabilar muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar o'rtasida mehnat tarbiyasini tashkil etishda milliy va umumbashariy an'alariga tayanish, ustoz-shogird, oilaviy mehnat va hunarmandchilikning eng samarali metod va usullaridan foydalanish, zamonaviy kasb-hunarlar asoslarini o'zlashtirish, ular tomonidan mehnatning shaxs rivojlanishida asosiy omillaridan ekanligini anglanishiga erishish muhim sanaladi. Shuningdek, barkamol shaxsning shakllanishida ekologik, iqtisodiy, huquqiy tarbiyalar ham o'ziga xos ahamiyatga ega [4.90-95].

Xulosa qilib aytganda, barkamol shaxs individ – shaxs – inson tizimida o'z dunyoqarashi, nuqtai nazariga ega bo'lish, o'z haq-huquqini hurmat qilishga o'rganish, shaxslik xislatlarini tushunish, shuningdek, o'z bilim, qobiliyat va

ko'nikmalarini namoyon etib, o'z "Men"ini qaror toptirish asosida shakllanadi. Insonning shaxs sifatida rivojlanishi uning qiziqishlari, xarakteri, qobiliyati, aqliy rivojlanganligi, ehtiyojlari, mehnat faoliyatiga munosabati bilan belgilanadi. Insonda yuqorida ko'rsatilgan xususiyatlar rivojlanib, uning ijtimoiy voqelikka, mehnatga, kishilarga, jamiyatga bo'lgan munosabati muayyan bosqichga yetgandagina u barkamol shaxs darajasiga ko'tariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'oziev E. Ontogenez psixologiyasi. T. Sharq. 2008 . B. 33-34.
2. Shoumarov G. Oila psixologiyasi. T.Sharq. 2001. B. 24-25.
3. Nishonova Z. O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi. O'quv qo'llanma. – T., Sharq. 2003. B. 25 -26.

MAKTAB O'QUVCHILARINI KASBGA YO'NALTIRISH MUAMMO VA YECHIMLAR

*Muminova Javxar Choriyevna
Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani 7-maktab psixolog*

Annotatsiya. O'sib kelayotgan yosh avlodni kasbga yo'naltirish hamisha davlatimiz, siyosatimiz oldida turgan ustivor masalalardan sanalib kelingan. Mazkur jarayonni amalga oshirish uchun farzandlarimizning ota-onalari hamda ta'lim muassasalarining o'rni va u yerda faoliyat olib borayotgan o'qituvchilar hamda amaliyotchi psixologlarining faoliyati katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada o'quvchilarni kasbga to'g'ri yo'naltirishdagi mavjud muammolar, amaliyotdagi kamchiliklar ularni bartaraf etish yo'llari haqida qisqacha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Kasb,hunar,yosh davrlari,fikirlash,yo'nalish.

Kasbga yunaltirishni qachondan boshlash kerak? degan savolga quyidagi diagrammadagi ko'rinishda javoblar olindi. O'quvchilarning 57 %i maktabdanoq kasbiy yo'naltirishni amalga oshirishni boshlash kerak deb hisoblaydi. O'quvchilarning 22 %i

buni bog'cha paytidan boshlash kerak, 14 %i esa tanlash bosqichini kolledjdan boshlash kerak deb hisoblaydilar.

Kasbga yo'naltirishni kim amalga oshirishi kerak degan savolga o'quvchilarning javobi qo'yidagicha taqsimlandi: psixologlar (32 %), o'qituvchilar (28%) va ish beruvchilarning o'zlari (13%). Bundan tashqari, 13%i bu ishni aholi bandligini ta'minlash markazi zimmasiga topshirish kerak degan fikrni bildirishgan. "Boshqa" javob variantini tanlagan ishtirokchilarning 14%i, quyidagi javob variantlarini berdilar: ota-onalar, shaxsning o'zi, yuqorida aytib o'tilganlarning barchasi, ota-onalar o'qituvchilar bilan birgalikda, ushbu masalada ko'plab tuzilmalarning integratsiyalashgan yondashuvi va sherikligi bo'lishi zarur.

Faoliyatim davomida bunday surovnomalar va anketalarning bir qanchasini o'tkazdim. Ko'rinib turibdiki maktab o'quvchilarini kasb tanlashida o'qituvchilar hamda amaliyotchi psixologlar faoliyatini ahamiyati juda katta.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishimiz joizki yoshlarimizni to'g'ri kasbga yo'naltirish, bu eng muhim vazufalardan biri ekanligini yana bir bor ta'kidlab o'tmoqchiman. Inson to'g'ri kasb tanlash orqali o'z oilasiga, jamiyatga juda katta naf keltishi isbot talab qilmaydigan qonuniyatdir.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarni kasbga yo'naltirish tadbirlari bo'yicha qabul qilingan qarorlar mazur ishni markazlashtirilgan tarzda boshqarishda katta rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining politexnik ta'lim bo'limi mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish bo'limiga aylantirildi. O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutida kasbga yo'naltirish sektori ishlay boshladi.

Kasbga yo'naltirish bilan shug'ullanuvchi yangi tuzulgan va qayta tashkil qilingan bo'limlarning vazifasi tuman, viloyat va respublika miqqiyosida rahbarlikning tashkiliy tajribalarini umumlashtirishdan; kasbga yo'naltirish boshqarmasi bo'g'inlari ishini kuchaytirishning tashkiliy-metodik tadbirlarni ishlab chiqish va tajribada tekshirib ko'rishdan iborat edi.

Shu tariqa respublikada kasbga yo'naltirishni boshqarish tizimining tarkib topishi va rivojlanishi 1970 yildan boshlanadi. U xalq xo'jaligining malakali qadrlarga talab-ehtiyojlarini hisobga olib, kasb tanlashda o'g'il va qizlarga yordam berishi; kasbga

yo'naltirish ishini rejalashtirishi, uning mazmunini belgilashi; vazirliklar, idoralar, birgalikda kuch-g'ayratlarini mvofiqlashtirishi lozim edi.

Kasbga yo'naltirishni ilmiy boshqarishni xukumat, korxonalar va tashkilotlarning ishchi kuchini reja asosida tayyorlash va yoshlarni ishchi kasblarga yo'naltirish sohasidagi harakatlari tizimi hisoblash lozim. Shu boisdan kasbga yo'naltirish ishining tashkilotchilari faqat tarmoqlarning emas, balki ayrim korxonalarning ham qadrlarga talab-ehtiyojlarini bilishlari va shu xaqda maktablar va o'qituvchilarga axborot berib turishlari, amaliy tadbirlar dasturini ishlab chiqishlari va uni bajarish uchun kuch va mablag'larni safarbar etishlari; boshqaruv tizimining barcha bo'g'inlari nazorat o'rnatishlari va ularga yordam berishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yuldasheva X.M. boltayev1981@bk.ru Oqdaryo tumani 20-umumta'lim maktabi
2. G'oziyev E., Mamedov K. Kasb psixologiyasi. - T.: O'zMU, 2003.
3. Yusupova F. I. O'quvchilar individual tayyorgarligini amalga oshirishning pedagogik-psixologik jihatlari. "Xalq ta'limi" jurnali. 2005.
4. <https://uzbekistan.ureport.in/story/364/>

OILAVIY KONFLIKTLARNING FARZANDLARGA PSIXOLOGIK TA'SIRI

*Masharipova Gulmira Rasulovna
Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani
5-umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Inson o'z hayotida bolalik davridanoq boshqa insonlar bilan turli ijtimoiy munosabatlarga kirishadi. Inson hayoti boshqalar bilan bo'ladigan turli munosabatlarning uzluksizligidan iborat bo'lgan jarayondir. Ana shu munosabatlar esa har doim ham bir tekis, silliq va tinch davom etavermaydi. Hayotning bir tekis davom etishini turli nizo va ziddiyatlar buzib turadi. Biz ularni konfliktlar deb ataymiz. Konflikt har bir inson hayotiga aloqador bo'lgan o'ziga xos jarayon bo'lib, hech bir inson o'zini komil ishonch bilan konflikt vaziyatlardan muhofaza qilinganman deb ayta olmaydi. Konfliktlar inson

hayotining ajralmas qismi hisoblanadi, chunki har bir inson o'z hayoti davomida konfliktlar bilan to'qnash keladi. Konfliktlar tabiiy hodisa bo'lib, konflikt bilan to'g'ri munosabat o'rnatish inson tarbiyasi, uning shakllanishining zaruriy talablaridan biridir. Psixologik jihatdan konfliktlarni o'rganish faqat nazariy emas, balki juda muhim amaliy ahamiyatga ham ega. Fanning bu sohasi vaziyatlarda yuzaga keluvchi konfliktlarning oldini olishga, ularni hal qilish uchun samarali choralarni qo'llashga yordam beradi.

Oila insonlarni birlashtirib turuvchi eng kichik ijtimoiy birlik bo'lib, uning tinchligi, ravnaqi va barqarorligi jamiyat tinchligi va barqarorligi hisoblanadi. Shu bois, J.Santayana "Oila tabiatning shoh asarlaridan biridir", deydi. Oila – ma'naviyat o'chog'i. Aynan oilada insonning ma'naviy qadriyatlari 11 shakllantiriladi⁴. Insonning har tomonlama unib-o'sishi uchun sharoit yaratiladi. Biroq, aynan oila tarkibida, insonlarning juda yaqin aloqalari va ma'lum munosabatlarga kirishishi natijasida turli inqirozlar, ziddiyatlar, nizolar kelib chiqadi. O'zbek oilasining tarixiy rivojlangan o'z milliy an'analari mavjud. Ular oiladagi tomonlar majburiyatlari, mas'uliyati va huquqlarini belgilab beradi. Ham ayol kishi uchun, ham erkak kishi uchun ma'lum talablar qo'yiladi. Ayol kishi ko'proq uyda, bolalar tarbiyasi va uy yumushlari bilan shug'ullanishi lozimligi, erkak kishining esa – oila a'zolarining moddiy ta'minotini amalga oshirishi lozimligi aytiladi. O'zbek oilasi o'z rivoji bosqichlarida islom dini qadriyatlarini ham o'ziga singdira olgan. Shu bilan birga oila instituti har vaqt o'z davrining ijtimoiy, iqtisodiy talablariga hamoxang tarzda o'sish va takomil jarayonida bo'ladi. Agar avvallari oila instituti o'zining kichik bir dunyosi ichida tashqi ta'sirlardan bir qadar erkin yashagan bo'lsa, hozirda har bir oila va uning a'zolariga globalizasiya sharoitida juda katta axborot

⁴ Иномова М.О. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. –Т.: ТДПУ, 1999; Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур. –Т.: Ўқитувчи, 2000; Мусурмонова О., Баубекова З. Ўқувчиларнинг маънавий маданиятларини шакллантириш. –Т.: Фан, 1993; Сафаров О., Махмудова М. Оила маънавияти. –Т.: Маънавият, 1998; С.Очил. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. –Т.: Ўқитувчи, 1997; Шайхова Х., Назаров К. Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот. –Т.: Ўзбекистон, 1992; Юсупов Э. Инсон камоллигининг маънавий асослари. – Т.: Университет, 1998; Нишанова С. Маънавият дарслари. –Т.: Ўқитувчи, 1994; Холматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. –Т.: Ўзбекистон, 2000; Холматова М., Муравьева Н. Ёшлар оилавий ҳаёт бўсағасида. –Т.: Ўзбекистон, 2000; Тўраева О. Ҳаёт сабоқлари. –Т.: Ўзбекистон, 2005; Тўраева О. Оилавий ҳаёт этикаси ва психологияси. –Т.: Ўқитувчи. 1990; Қурбонов Т. Одобрнома. –Т.: Ўқитувчи, 1990; Фитрат. Оила. –Т.: Маънавият. 1998.

oqimlari o'z ta'sirini o'tkazadi. bu ham ma'lum darajada oilaviy konfliktlarni eltirib chiqaradi,

Oila murakkab ijtimoiy guruh bo'lib, biologik, ijtimoiy, axloqiy, mafkuraviy va ruhiy munosabatlarning birlashuvi natijasida vujudga keladi. Shu sababdan turmushdagi va oila a'zolari munosabatlaridagi o'zgarishlar uning moddiy-maishiy, iqtisodiy negizi o'zgarishiga bevosita bog'liqdir. Oila a'zolarining o'zaro muomalalarini tadqiq qilgan venger sosiologi M.Komloshi 10-14 yoshdagi maktab o'quvchilarining o'qishga va mehnatga bo'lgan munosabatiga bevosita ta'sir qiluvchi oila muhiti (vaziyat, sharoit, holat) omillarini to'rt ruyhga ajratadi: 1) ota-onalarning jamoatchilik faoliyati (ularning mafkuraviy qarashlari va ishga nisbatan munosabatlari); 2) oila ichidagi munosabatlari (ota va ona munosabati, ota-onalarning buva va buviga munosabatlari, aka-ukalar va opa-singillarning o'zaro munosabatlari); 3) ota-onalarning tarbiyaviy-pedagogik faoliyati (ularning tarbiyaviy muammolari, qiziqishlari, maktab bilan hamkorliklari, o'quvchilarga dars tayyorlash kezida ota-onalarning yordami, ularning tarbiyaviy ahamiyati); 4) oilada o'quvchining faoliyati (o'quvchining kundalik tartibi, xo'jalik ishlaridagi muayyan majburiyati) va boshqalar. M.Komloshi yiqqan materiallarini tahlil qilib, oila muhiti (vaziyati, sharoiti, holatini) uch toifaga: ijobiy, o'zgaruvchan va salbiy toifalarga ajratadi. Psixolog olim V.I.Selivanov oilada shaxsni shakllantirish jarayonini o'rganib, baxtli bolalik-bu oiladagi quvonchli hamjihatlikning hamda ota-onalarning bolalariga g'amxo'rlikning samarasidir, degan xulosaga keladi. Muallif oilalarni yo'nalishiga qarab, uch toifaga mansub ekanligini ko'rsatib beradi: ijtimoiy-ilg'or yo'nalishdagi oila, ziddiyatli yo'nalishga ega bo'lgan oila, past darajadagi ijtimoiy yo'nalishga mansub oila.

Halqimizda **“qush uyasida ko'rganini qiladi”** degan maqol bor, tabiiyki har bir bola o'z ota-onasidan o'rnak oladi. Oiladagi doimiy konfliktlar, ota-onaning kelishmovchiliklari bolaning ruhiyatiga birinchi navbatda, tarbiyasiga, dunyo qarashiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bizning halqimiz azal-azaldan bunga e'tibor qaratishgan xususan, Mahmud Qoshg'ariy bu to'g'risida o'sha davridayoq fikr bildirganlar “Axloqiy tarbiyani izchil va tartibli amalga oshirishda oila muhiti g'oyat muhim rol o'ynaydi. Inson axloqiy, ma'naviy va ruhiy qiyofasining poydevori oilada qo'yiladi. Shuning uchun ham mashhur allomalar oila tarbiyasiga katta e'tibor berishgan hamda shu masalaga bag'ishlab qator

qimmatli asarlar yozishgan. Dono xalqimiz «Bola — boshidan, nihol — yoshidan» degan naqlni bejiz aytmagan. Modomiki shunday ekan, yosh avlodni tarkib toptirish, tarbiyalash ishini yoshlikdan, oiladan boshlash kerak. Bi-nobarin, oiladagi tarbiya jarayonida har bir daqiqa va fursatni qo'ldan boy berish orqali ota-onalar keyinchalik ko'pgina qiyinchiliklarga duch keladilar. Axir, noto'g'ri tarbiya tufayli nafs balosi o'qiga giriftor bo'lgan o'n gulidan bir guli ham ochilmay turib umri xazon bo'lgan yoshlar kammi? Donishmand tili bilan aytganda, «Qapg'a ochlik, tashnalikning qiyinchiligini sezsa, muzni teshadi; bekinib turgan ovchini ko'rmay, uning tuzog'idagi donlar uchun parvo qilmay kiravsradi»⁵

Ota-ona obro'sini orttirishda, eng avvalo, ibrat-namuna muhim rol o'ynaydi. Oilada tarbiya ishini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ota-ona tinmay o'zlarini tarbiyalab borishlari kerak. O'zlarida yetishmaydigan sifat va fazilatlarni to'ldirib, mavjud illatlarni batamom tugatishlari lozim. Chunki ota-onalarning tarbiya jarayonidagi ists'dodi — bu farzandlarga nisbatan muhabbat va sadoqatdan iboratdir. Agar ota-onalar o'zlari kelisishmasa ularni bola oldidagi hurmtlari yo'qoqladi. Har kun ota-onasining janjaliga voqif bo'ladigan farzand uydan qochishga ko'proq ko'chaga intilish ularda kuchayib ketadi. Buning oqibatida bolaning psixologiyasiga salbiy ta'sir kuchayadi so'ngra har xil deviant holatlar bolada kuzatilishi mumkin. Bu jamiyatimiz uchun juda kotta zarardir. Bu kabi holatlarni oldini olish uchun Ota-ona farzandlar o'rtasida obro'ga ega bo'lishlari kerak, buning uchun qator chora va tadbirlarni amalga oshirishlari zarur. Dastavval ular turli yoshdagi farzandlari ruhiy dunyosiga mos muomala qilishlari darkor. Kichik, o'rta va katta yoshdagi o'g'il-qizlar bilan muloqotda ularning yosh xususiyatlariga mos muomalada bo'lish shart.

Oilada totuvlikning mavjud bo'lishi barcha muvaffaqiyatlarning garovidir. Chunki oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan munosabatlari kelajak avlodning qanday shaxs bo'lib voyaga yetishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

⁵ M.Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk, Toshksnt, 1960, 401-bet

1. Иномова М.О. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. –Т.: ТДПУ, 1999;
2. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур. –Т.: Ўқитувчи, 2000;
3. Холматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. –Т.: Ўзбекистон, 2000;
4. Холматова М., Муравьева Н. Ёшлар оилавий ҳаёт бўсағасида.-Т.: Ўзбекистон, 2000;
5. M.Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk, Toshksnt, 1960, 401-bet
6. .www.Ziyonet.uz

ЎҚУВЧИЛАРДА НАЗОРАТСИЗЛИК ВА ҚАРОВСИЗЛИКНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

*Эргашева Зебунисо Хасанхоновна
Фарғона шаҳар 42-мактаб психологи*

Аксарият ҳолларда вояга етмаганлар назоратсизлиги, қаровсизлиги дейилганда, ҳуқуқ назоратчилари рўйхати ҳисобига олинган, гиёҳвандлик ва спиртли ичимлик ичишга, безорилик ва ўғрилиққа мойил ўқувчилар назарда тутилади.

Кузатишлардан маълум бўлишича, бундай ўқувчилар тарбия жараёнида педагогик таъсирларга қаршилик кўрсатади, уларнинг ҳулқида ўзини биз хоҳлагандай, яъни ижобий-ахлоқий меъёрларга тўлиқ риоя қилмаслик ҳолатлари яққол сезилиб туради.

Назоратсиз ва қаровсиз ўқувчиларнинг келиб чиқишининг асосий сабаблари аввало оиладаги маънавий муҳитнинг яхши эмаслиги, мактабларда ўқитувчиларнинг билимининг саёзлиги, педагогик-психологик қобилиятларининг номукамаллиги, ўқувчиларининг индивидуал ва интеллектуал имкониятларига эътибор бермаслиги, мактабларда ўқув жараёнининг етарлича ташкил

этилмаганлиги ва дарсларнинг зерикарлилиги ҳамда паст савияда ўтказилиши кабилардир.

Бундай иллатлар ўқувчиларни қонунбузарликка ундайди ва гиёҳвандликка берилиш каби салбий хатоларнинг келиб чиқиши учун имконият яратади. Натижада ўқувчи учун келажак режаларнинг поймол бўлиш хавфи туғилиб, ўқишдан ва жамоадан юз ўгирган ўсмир ўз келажagini, орзу-умидларини мактаб ва тенгдошлари фаолиятларига бағишлашдан кўра нотўқис давралардан орттирган “дўстлари” билан алоқа ўрнатишни афзал кўради ва бошқа кишилардан «нажот» излайди, ўзига “маслакдош” гуруҳларга интилиши натижасида у носоғлом хулқли болалар тўдасига тушиб қолгач, уларга мослашади. Вояга етмаган назоратсиз ва қаровсиз ўқувчиларнинг асосий қисми ўсмирлардан иборатлигини ҳисобга олиб улар билан ишлаш жараёнида ўсмирлик даври психологиясини қуйидаги типларга бўлиб ўрганиш ва амалда қўллаш мақсадга мувофиқ.

Гипертим тип. Бундай типдаги ўсмирлар серҳаракат, шўх, завқи баланд «лидерлик»ка моил бўладилар. Улар ҳар қандай даврларда ўзларини эркин ҳис этиб нотаниш болалар билан ҳам, катталар билан ҳам тез тил топишадилар. Тенгдошлари, ўртоқлари уларни жисмоний кучли, топқирлиги, дадилликлари учун ёқтиришади. Гипертим типга мансуб ўсмирларда эркинликка, мустақилликка, ташаббускорликка интилиши кучли бўлиб, улар катталар томонидан кўрсатиладиган меҳрибончиликни унчалик ёқтирмайдилар. Кўпинча уларда ўзларини катталардек тутиш ҳолатлари кузатилади.

Хатти-ҳаракатлари бузилган гипертим йўсиндаги ўсмирларга қўлланилган ўринсиз жазо, ота-оналарга, тарбиячиларига нисбатан норозилик ҳисларини кучайтиради.

Шунинг учун ота-оналар, ва тарбия билан маъсул шахслар гипертим типдаги ўсмирларнинг шахсига таъсир кўрсатишда психологик-педагогик методлардан моҳирона фойдаланишлари мақсадга мувофиқ бўлиб, бу ўсмирлардаги “ростланиш” имкониятини тиклайди.

Истерик тип. Истерик типга мансуб ўсмирларда манманлик, таннозлик, ўзларини “кўрсатиш” га мойиллик кучли бўлади. улар ҳаттоки, ўзларига “ишонган”

тенгдошларига ҳам “раҳбарлик” қилмоқчи бўладилар, лекин бу “раҳбарлик” узоққа чўзилмайди ва яхши натижа бермайди.

Бундай типдаги ўсмирлар орасида суст, журъатсиз, уятчан ўсмирлар ҳам учрайди. Улардан баъзилари яхши ўқийдилар, интизомли бўладилар, гоҳида эса уларни “ишончсизлик” туйғулари ҳам қийнаб туради.

Ўсмирлар орасида зехни пастроқ, бўш ўзлаштирувчилари ҳам учраб туради. Уларда сусткашлик, бўшанглик мавжуд бўлганлиги сабабли баъзилари қолоқ ўқувчилар ҳисобланадилар.

Бундай болаларнинг хатти – ҳаракатлари оилаларда, мактабларда синчиковлик, эҳтиёткорлик билан тузатилиши тавсия этилади, чунки уларнинг руҳий дунёсига- тарбиясига нотўғри ёндошилса, улар бу нохуш ҳолатни енгишга бардошлари етмаганлиги сабабли улар ўз жонларига қасд қилишлари ҳам мумкин. Маҳалаларда назоратсиз ва қаровсиз деб ҳисобланган ўқувчилар билан ишлашда маҳалла фаоллари қуйидагиларни билишлари мақсадга мувофиқ: ўқувчиларнинг таржимаи ҳолини ўрганиш; тиббий картаси билан танишиб чиқиш; ижтимоий турмуш тарзини таҳлил этиш; ўқувчилардаги типик жараёнларнинг ўзига ҳос хусусиятларини қуйидагича ўрганиш ва баҳолаш мақсадга мувофиқ бўлади:

- 1) Ўқувчи ҳар қандай эмоционал ҳаракатларида ўзини тута олади. “5” (аъло.)
- 2) Мураккаб вазиятларда, кучли эмоционал ҳолат туфайли боланинг ижобий йўналиши қисман бузилади. “4” (яхши.)
- 3) Ижобий ва салбий хатти-ҳаракатлари, тез-тез ўзгариб туради. “3” (қониқарли.)
- 4) Эмоционал ҳолатларда ўзини тута олмай, кескин куч сарф этади. “2” (қониқарсиз.)
- 5) Эмоционал хатти-ҳаракатлар жараёнида ўзини умуман тўхтата олмайди. “1” (мутлоқа қониқарсиз).

1.Холерик- темпераментга мансуб болаларнинг асаб тизими соғлом, туйғулари беқарор, тез издан чиқувчи ва тез изга тушувчи бу тип вакилларини кўпинча “шўхлар”, шаддодлар, яъни “ҳеч нарсадан тап тортмайдиганлар” деб атаймиз.

2. Сангивинник – типга мансуб болаларнинг асаб тизимини соғлом, хатти – ҳаракатлари бир мунча тез. Туйғулари гоҳ беқарор, кўпинча барқарор, улар жўшқин ва бой луғатга эга.

3. Флегматик – асаб тизими соғлом, баққуват болаларга хос ушбу тип вакиллари намунали хулқ – атворга эга. Улар вазиятларга одилона ва оқилона тарзда вазминлик билан ёндошадилар. Туйғулари доимо барқарор.

4. Меланхоликларнинг асаб тузилиши заиф бўлганлиги сабабли улар билимларни тез ўзлаштира олмайдилар ва вақти-вақти билан хасталаниб турадилар. Булар “бўшанглар”, “итаотгўйлар”, “қўрқоқлар” деб баҳоланадилар. Мазкур темпераментга мансуб болалар доимо эътиборга, ғамхўрликка мойил бўладилар.

Айрим оилаларда бола учун зарур шароитларнинг, ёки ота-онанинг эътибори етишмаслиги сабабли боланинг дунёқарашларида норозилик ҳислари кундан-кун авж олиб, бу норозилик ички туғёнга айланади.

Ўқувчилардаги назоратсизлик ва қаровсизликни оиладаги ва таълим тизимидаги нуқсонлар “маҳсули” десак хато қилмаган бўламиз.

Ўқувчининг мактабга, билим олишга ва мактабдошларининг унга бўлган муносабатини аниқлаш методикасидан ташқари “Интервью” методи ва бир қанча бошқа методлардан ҳам фойдаланишнинг ижобий натижа бериши аниқланди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, вояга етмаган ёшларнинг назоратсизлиги ва қаровсизлигининг олдини олишда уларнинг шахсий-индивидуал хусусиятларини ўрганиш, темперамент типларига мос ҳолда муносабатда бўлиш уларнинг баркамол бўлиб улғайишига имкон яратади.

Фойданилган адабиётлар

1. Баратов Ш. Ўқувчи шахсини ўрганиш усуллари. Т.-1995 йил
2. Исраилова Н.А. Социально-педагогическая реабилитация воспитанников специализированных учебно-воспитательных учреждений: проблемы и пути решения// Вестник Академии МВД. №1/2013. 54-с.
3. Ғозиев Е. ва бошқ. Психология муаммолари. Т.-Ўқитувчи, 1996 йил
4. Давлетшин М.Г., Психологиядан изохли луғат. Т.-1998 йил

5. Исраилова Н.А. Девиантный ребенок как предмет исследования: комплексная оценка// Вестник Академии МВД.№3/2011.78-с.
6. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций.М. Просвещение.- 1984
7. Гамезо А. «Атлас по психологии». Москва.- 2001й
- 8.Хайдаров Ф.И., Ҳалилова Н.И. Психология фанларини ўқитиш методикаси. Т.-2006

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ КАСБ-ҲУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ ИШЛАРИДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРИ БИЛАН ФОЙДАЛАНИШ

*Абдурахмонова Фотима Абдуқаҳҳоровна
Фарғона шаҳар 4 мактаб амалиётни психологи*

Ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш – ҳозирга кунда умумтаълим мактабларида таълим-тарбия ишлари билан биргаликда олиб бориладиган узлуксиз жараёндир. Бошланғич синфларда касбга йўналтириш ишлари дарс ва дарсдан ташқари соатларда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини инобатга олган ҳолда касб турлари билан таништириш ҳамда ўйинлар орқали уларда турли касбларга бўлган илк қизиқишларни аниқлашдан, шунингдек кўрган ва эшитган маълумотларни ёдда сақлаш ва қайта тиклашнинг оддий ва мураккаб операцияларини, (касбий маълумотни қабул қилиш билан боғлиқ), умумий ўқув, меҳнат ва коммуникатив малака ва кўникмаларини (бирор бир касб учун аҳамиятли бўлган ўқув фанларини ўзлаштириши билан боғлиқ) ривожлантиришдан иборат.

Бошланғич синфдан бошлаб касбга йўналтириш ишларини олиб боришда аввало шу даврга хос бўлган ёш хусусиятлари инобатга олинса машғулотлар самарали бўлади.

Бола бошланғич синфга келар экан маълум муддатда ўйин унинг етакчи фаолияти ҳисобланади. Ўйин орқали боланинг кўл ҳаракатлари ва тафаккур

операциялари янада такомиллашади. Шунинг учун биринчи синфларда касбга йўналтириш машғулотлари ўйин тарзида ташкил этилиши лозим. Олти-етти ёшга келиб бола қисмларга бўлиб уларни яна қайта йиға оладиган бўлади. Аммо бу қобилиятнинг ривожланиши боладаги бадиий, ижодий фаолиятнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Бу ёшда болалар предметларнинг тузилишини, уларнинг макондаги хусусиятларини, буюмларни қисмларининг мослигини ажрата оладилар. Агар болада бу қобилиятлар етарли даражада шаклланган бўлса, бола маълумотларни осонроқ эсда олиб қолади. Мактабда ўқишнинг бошланишига яқин сўз-манتيкий тафаккур шакллана бошлайди. Бу эса болаларда сўзлар билан ишлаш, ўз фикрини баён эта олиш ва уни асослаш малакасини юзага келтиради. Биринчи синф ўқувчилари қайсидир тушунча билан ишлашда энг аввало унинг юзаки, ташқи аломатларини англайдилар, улар объектнинг ҳаракатини (у нима қиляпти?), унинг вазифасини (у нима учун?) аниқлай оладилар, лекин бу предметнинг ички моҳиятини англамайдилар, уни қандайдир гуруҳга ажрата олмайдилар. Масалан, “трактор”ни улар—“далада ер ҳайдаш учун”, “картошкани қозиш учун”, лекин “қишлоқ хўжалик машинаси” тарзида эмас. Болалар бу ёшда маълумотларни механик, уюшмаган тарзда эслаб қолишади. Уларга бирор бир мавзунинг умумий маъносини айтиб беришдан кўра, матнни ёдлаб олиш осонроқ. Диққат ҳали барқарор эмас. Болалар осон чалғийдилар, тез чарчайдилар. Шунини инобатга олган ҳолда, машғулотларни болаларни қизиқишларига қараб режалаштириш лозим. Болаларга ўйин, эртакларни тинглаш ва муҳокама қилиш, ўзи ҳақида гапириб бериш, ребус, кроссвордларни ечиш, ўқитувчидан шахсий, аниқ мақтов олиш жуда ёқади.

Касбга йўналтириш машғулотларида ёш хусусиятларини инобатга олган ҳолда мавжуд психологик ўйинларнинг турли модификацияларини қўллаш лозим. Масалан, сезги ва идрокни ривожлантирувчи **“Сехрли халтача”** ўйини мавжуд. Халтачага турли касблар билан боғлиқ бўлган предметлар солинади. Бола халтачанинг ичига қарамасдан- фақатгина ушлаб кўриб, предметнинг номини ва уни қайси касбга тегишли эканини топиши лозим. Бу ёшда болалар кўпинча ўйламасдан, импульсив ҳаракат қиладилар, улар кўйилган мақсадга эришишда

қийналадилар. Уларга ўқиш фаолияти, яъни янги билимлар олиш эмас, балки ўқитувчи томонидан унга қўйиладиган баҳо аҳамиятлироқ.

2-4-синфларда ўқувчиларнинг идроки анча ривожланади. Агар 1-синф ўқувчиси ҳарфларни ва сонларни адаштирсалар, 2-4-синфларда бундай хатоликларга йўл қўймайдилар. 2-4-синф ўқувчилари энди предметларни нафақат шунчаки номини айтишлари, балки уни таърифлашлари, унинг қисмларини инсон ҳаётидаги вазифа ва аҳамиятини айтиб беришлари мумкин.

2-4-синфларда расм асосида ҳикоя тузиб бериш, кўрганларини сўз билан тасвирлаб бериш қобилиятларини ривожлантириш жуда муҳим. Болаларга расмда қандай воқеалар содир бўлаётганини тушунтириш ва уларни баҳолаш, кузатилаётган предмет ва ҳодисалар орасида ички боғлиқликни ўрната олиш, вазият, предметларни ўзаро таққослай олиш ҳамда ўз нуқтаи назарини асослашга ўргатиш лозим.

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини инобатга олган ҳолда бошланғич синфларда касбга йўналтириш машғулотларини ташкил этишнинг муҳим жиҳатларини ажратиш мумкин. Мазкур машғулотни режалаштиришда ўқув ёки тарбиявий машғулотнинг кенг тарқалган тузилмасига таянишимиз лозим, яъни: мавзу, мақсад, вазифалар, асоснома, режа, фойдаланиладиган жиҳозлар, машғулотнинг бориши, таҳлил ва фойдаланилган манбалар. Педагоглар мана шундай режа асосида ўзларининг машғулотларини изоҳлайдилар. Касбга йўналтириш машғулотларини ташкил этишда ҳам худди шу усулдан фойдаланиш мумкин.

Машғулот мавзуси ўқувчилар танишадиган касб билан мос бўлади: инженер, дизайнер, ўқитувчи ёки ошпаз. Бу қуйидагича бўлиши мумкин: “Танишинг! Ошпаз-касби!”.

Касбга йўналтириш машғулотларининг умумий мақсади - кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг касбни мавжуд томонлари ҳақида аниқ-намонавий тасаввурларини шакллантириш учун шароитлар яратиш. Машғулотлар таълимий, ривожлантирувчи ва тарбиявий мақсадларни ўзида қамраб олиши шарт.

Агар касбга йўналтириш машғулоти бўйича таълимий мақсад шакллантирилиб бўлинган бўлса, унда ривожлантирувчи мақсадни ўқувчиларнинг ёш психологик тавсифномаларига мос бўлиши талаб этилади. Масалан:

- хотира, идрок ва ихтиёрий диққатнинг ривожланганлиги ва бошқалар.

Тарбиявий мақсадга келадиган бўлсак, одатда бундай мақсадларни шакллантиришда “қадриятлар”, “хулқ-атвор нормалари” каби атамалар қўлланилади.

Тарбиявий мақсадга мисол қилиб қуйидагиларни келтириш мумкин: замонавий дунёда касбларни аҳамияти ва муҳимлигини ўқувчиларга тушунтириш.

Демак, касбий мажбуриятларни самарали бажариш учун масъулиятлилиқ ва тартиблиқ каби сифатларни ҳамкорликда муҳокама қилиш ва уларни муҳимлигини англашга ўргатиш.

Маълумки, ҳар бир машғулот маълум бир вазифаларни бажаришга йўналган. Вазифалар машғулот мақсадига эришиш йўлидаги оралик қадам ҳисобланади. Агар машғулот 40-45 дақиқага мўлжалланган бўлса, табиийки, бундай вазифалар 3-4 тадан ортиқ бўлмаслиги лозим.

Расмий методикалар 1-2-синф ўқувчилари учун қулайдир, чунки улар ҳали ёзма нутқни яхши ўзлаштирмаганлар. Ўқувчилар касбни асосий элементларини қай даражада ўзлаштирганларини баҳолаш учун, улардан одам бу касбни қандай бажараётганини чизиб беришларини сўрашимиз мумкин. Машғулот аввалида А4 ўлчамдаги қоғознинг чап тарафида 4-5 минут давомида бу касбни қандай тушунишларига қараб чизишларини сўраш мумкин; машғулот якунида эса - қоғознинг ўнг томонида машғулот ўтказилгандан кейинги тасаввурларини чизишлари сўралади. Таққослаш анализи машғулотни самаралилигини баҳолаш имконини беради.

Ўрганилаётган касбнинг қайсидир элементларини тушунишга йўналтирилган кўплаб ўйин ва машқлар мавжуд. Масалан, “Харакатларга қараб касбни аниқла”, “Бу касб билан боғлиқ “...” ҳарфига иложи бориша кўпроқ сўзларни эсла”, “Бу касб билан боғлиқ бўлган меҳнат қуролларини карточкалар орасидан танла” ва бошқалар.

Энг аҳамиятли касбга йўналтирувчи ролли ўйинларга, “Дўкон” (математика дарсида), “Кутубхона” (ўқиш дарси), “Экскурсовод” (табиат дарси) каби ўйинлар киради.

Дарснинг дидактик вазифаси касбга йўналтириш билан боғланади. Масалан, “Дўкон” ўйинида ўқувчиларга ғазначи, бўлим сотувчилари, администратор ролларини ўйнаш таклиф этилади, лекин шунга кўра ўйин жараёнида ҳам дидактик (оғзаки билимларни мустаҳкамлаш), ҳам тарбиявий (мулоқот маданияти) вазифа ҳал қилинади.

Маълумотни мустаҳкамлаш учун “Касбни аниқла” машғулоти қўлланилади.

“... ҳарфига касб”, “Ким ишида қўллайди?” (берилган анжом ёки материални қўлловчи касбларни айтиш, масалан ойна ва игнани), “Ассосиасия” (ўйланган касбни тасаввур қилиш, масалан “Касбнинг қандай хусусиятлари бор?”, “Касб одамларнинг характери ва мулоқотчанлик даражасига боғлиқми?” типигаги саволлар билан аниқлаш).

“Омадли” касбга йўналтирувчи ўйини меҳнат шароитлари, предметлари ва касбларни таркибига, шунингдек мутахассисларнинг меҳнат ва шахс сифатларига мос саволлардан иборат. Масалан:

Дарахтнинг мевасини, одамнинг ... кадрлайдилар.

а) пулини, б) меҳнатини, в) чиройини ва ҳакозо...

“Мутахассислар шахри бўйлаб саёҳат” деб номланувчи касбга йўналтирувчи ўйини жараёнида меҳнат ва касблар дунёси билан танишиш, ўйлаб топилган шаҳар(туман) бўйича саёҳат тарзида амалга оширилади. Машғулотнинг жамоавий шакли рақобат элементлари мавжуд бўлган таълим эффеқтини кучайтиради. Ўйинли машқлар нафақат билимларни ўзлаштиришга, мустақиллик, ихтиёрий ҳаракат, ўз-ўзини назорат қилишга, билиш жараёнларини (сезги, идрок, хотира, тафаккур) ривожлантиришга ёрдам беради.

Болалар билан ҳамкорликдаги фаолиятга ота-оналарни ҳам жалб қилиш жуда муҳим. Масалан “ота-онамнинг касблари” учрашувлари, унда ота-оналар ўз касблари ҳақида гапириб берадилар.

Синф хонасида касблар бурчагини ташкил этиш ҳам тавсия этилади.

Бу бурчакда касблар билан боғлиқ китоблар, фотосуратлар бўлиши мумкин. Машғулоти ўтказиш жараёнида бу бурчакка эътибор қаратиб туриш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўқувчилар томонидан “касбий портфолио (касблар ҳақидаги маълумотлар тўплами ёки банки)” юритилиши лозим.

Ўқувчилар “Касбий портфолио”га ота-оналари билан интервьюларини, газета-журналлардан қирқиб олинган касблар ҳақидаги маълумот ва расмларни, ўз расмлари ва ёзма ишларини киритадилар. Бу портфолиони мунтазам тўлдириб бориш талаб этилади чунки болаларга кимда қандай янги маълумотлар пайдо бўлганини кузатиш ёқади.

Бошланғич синф ўқувчиларида касбларга қизиқиш энди пайдо бўла бошлайди. Кичик синфлар қатнашадиган жамоавий-фойдали меҳнат, уларнинг қизиқишларини шаклланишига таъсир кўрсатади. Бошланғич синф ўқувчилари ўз меҳнатларини инсонларга кераклигини кўрсалар ва ҳис қилсалар, улар бундан катта қониқиш ҳосил қиладилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Жўраев Р.Ҳ. Ўзбекистон умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини касб – ҳунарга йўналтириш тизимининг шаклланиши ва ривожланишининг муаммолари. Узлуксиз таълим тизимида ўқувчиларни касб – ҳунарга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: ЎзПФТИ, 2003.

2. Иванова Е.М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности. - М.: Изд-во МГУ, 1987.

3. Климов Е.А. Как выбрать профессию. - М.: Просвещение, 1990.

4. Орёл В.Е. Психологические основы профориентационной работы со школьниками. Ярославль, 1990,

MAKTABDA GIPERAKTIV BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN ISHLAR VA ULARNI TASHKILLASHTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Sufiev Xusan Akmalovich
Surxomdaryo viloyati Muzrabot tumani 12- maktab psixologi

Annotatsiya. Hozirgi kunda giperaktivlik bu ko'pgina bolalarda o'zini namoyon qiladigan, ularning jamiyatdagi to'liq moslashuviga xalaqit beradigan hodisalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Turli statistik ma'lumotlarga ko'ra, bolalarning 2,5 dan 18 foizigacha bu kasallikdan aziyat chekmoqda. Bunday bolalar, vaziyatdan qat'i nazar, har doim yugurib yurishadi, bezovtalanishadi, bemalol harakat qiladilar va ba'zi hollarda uzoq vaqt narsalarga e'tibor berolmaydilar. Shunday qilib aslida bolalarning giperaktivligi nima, uni qanday yengish kerak va nima qilish kerak yoki nima qilish kerak emas kabi savollarga javob topish, ularning yechimlari haqida fikr yuritishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik.

Kalit so'zlar: Giperaktivlik, xotira, chaqqonlik, pozitsiya, bezovta bola, sindrom, kompleks.

Kirish qismi: Giperaktivlik nima va u bolalarda qanday bo'ladi?

Ko'plab psixolog olimlar giperaktivlik tushunchasini odamning qo'zg'aluvchanligi va faoliyati normadan sezilarli darajada oshib ketadigan holat sifatida izohlashmoqda. Agar bunday xatti-harakatlar boshqalar uchun muammo tug'dirsa, haddan tashqari faollik ruhiy kasallik deb tasniflaydilar. O'tgan asrning oltmishinchi yillarida shifokorlar haddan tashqari motorli harakatni miyaning minimal buzilishlaridan kelib chiqadigan patologik holat sifatida aniqlab, saksoninchi yillarida giperaktivlik mustaqil kasallik sifatida atala boshlandi. Agar hodisa buzilgan diqqat bilan birga bo'lsa, kasallik DEHB deb ataladi - "diqqat etishmovchiligining giperaktivligi buzilishi" deya izohlanadi.

Shu bilan birga, o'g'il bolalar giperaktivlikdan qizlarga qaraganda 4-5 marta tez-tez uchrashar ekan. Bu yigitlarning kattaroq bo'lib tug'ilishi va keyinchalik miyalari kamolga yetishi bilan bog'liq bo'lib, bu tug'ilish yoki ichi bo'sh jarohatlar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Simptomlar odatda ikki yoshdan uch yoshgacha namoyon bo'la boshlaydi. Ammo, ota-onalar shifokorlarga murojaat qilishganda esa bolaning yoshi 10-

12 ga yetgan bo'ladi. Buning sababi shundaki, agar hayotning birinchi yillarida bu muammoga e'tibor qaratilmasa bolaning ruhiy konsentratsiyasi chalkashib ketadi va maktab davrida o'ta mustaqil shaxs sifatida o'zini namoyon qila boshlaydi.

1. Bolalarda giperaktivlik namoyon bo'lishining asosiy sabablari

Ayni dam bolalarda giperaktivlik sindromini keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan ko'plab nazariyalar mavjud bo'lib ular orasidan eng ma'qul ko'rilganlarini keltirib o'tamiz:

- Eng avval- irsiyat. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, bolalari faolligi oshgan otalarning 57 foizi bolalikda xuddi shunday alomatlardan shikoyat qilishadi. To'g'ri, ba'zida bunday oilalarda boshqa muammolar ham kuzatiladi, masalan, assotsial psixopatiya, affektiv kasalliklar yoki jiddiy allergik kasalliklar (astma, ekzema), spirtli ichimliklarni iste'mol qilish va chekish.

- Intrauterin gipoksiya. Xomilaning kislorod ochligi miyaning organik shikastlanishiga olib kelgan holatlar evaziga

- Homiladorlik paytida shikastlanishlar. Bu nafaqat jismoniy shikastlanish balki psixologik ham bo'lishi mumkin.

- Bolaning erta yoki qiyin tug'ilishi

- Tug'ilishdagi shikastlanish.

- Jiddiy infeksiyalar yoki hayotning birinchi yillarida shikastlanishlar, surunkali kasalliklar.

- Noto'g'ri yoki yomon ovqatlanish, qo'rg'oshin bilan zaharlanish, ovqatlanish etishmovchiligi.

2. Maktabda giperaktiv bolalar bilan olib boriladigan tadbirlar

Maktabda haddan tashqari faol bolalar bilan ishlash ham oson emas, ammo bunday bolalar ham o'ziga xos jozibali xususiyatlarga ega. Maktabdagi giperaktiv bolalar yangi spontan reaksiya bilan ajralib turadi, ular osongina ilhomlanib, o'qituvchilarga va boshqa tengdoshlariga doimo tayyorlik bilan yordam berishadi. Psixologlar fikrich giperaktiv bolalar mutlaqo tuzalib ketishmas ekan. Shuningdek, ular tengdoshlariga nisbatan ko'proq bardoshliva boshqa bolalarga qaraganda kasalliklarga moyil ham bo'lishadi. Bunda maktab amaliyotchi psixologi tibbiyot hodimasi bilan maslahat uyushtirgan holda

davolashlari kerak bo'ladi. Giperaktiv bolalar ko'pincha juda boy tasavvurga ega bo'lganligi uchun, o'qituvchilarga bunday bolalar bilan ularning harakatlarining sabablarini tushunishga va o'zaro munosabat modelini aniqlashga harakat qilish uchun tegishli xatti-harakatlar strategiyasini tanlashni tavsiya etish zarur. Bolani yuqori faollik bilan tarbiyalash juda ko'p narsani talab qilmaydi, boshqacha qilib aytganda, ota-onalarga o'zlarining xatti-harakatlarida o'rta pozitsiyaga rioya qilishlarini uqtirish lozim va ular juda yumshoq bo'lmasligi kerak, lekin bolalar bajarolmaydigan haddan tashqari talablar ularni jazolar bilan birlashtirib, ularni oldini olish kerakligini psixolog ota-ona bilan hamkorlik davrida aytib o'tishi maqsadga muvofiq. Yuqorida aytilganlarga qo'shimcha ravishda, giperaktiv bolalar bilan tuzatish ishlari ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, o'z potentsialiga ishonch hosil qilishdan iborat.

3. Xulosa.

Giperaktiv bola - bu xulq-atvor va nevrologik kasalliklar bilan ajralib turadigan bola. Biz psixologlar buni davolashimiz kerak. Agar bunday bolalar davolanmasa, ularning alomatlari ularning tarbiyasi va hayotining deyarli barcha sohalariga salbiy ta'sir qiladi va bu aqliy, ijtimoiy va maktabdagi ko'plab muammolariga olib keladi. Ilgari, jamoat va tibbiy doiralarda DEHB o'z-o'zidan pasayib, balog'at davrida balog'at yoshiga kelib tuzalishiga ishongan. Biroq, keyingi izlanishlarda bu noto'g'ri ekanligi isbotlandi. Yoshi bilan giperaktivlik pasayadi, ammo ehtiyotsizlik va impulslarni boshqarish muammolari doimiy bo'lishi mumkin va biz bunga qat'iy choralar izlashimiz kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'oziyev. E. E. "Ontogenez psixologiyasi" Toshkent. "Tafakkur" 2014. 158-b
2. www. Ziyonet. Uz
3. fayllar.org

МЕКТЕПКЕ SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE BALALARDIŃ DÓRETIWSHILIGIN RAWAJLANDIRIWSHI ORTALIQ

*Qalmenov Bazarbay
Nókis qalası 12-mektepke shekemgi
Bilimlendiriw shólkemi muzika jetekshisi*

Qosıq-muzika eń áyemgi zamanlardan beri xalqımız benen birge jasap kiyatırǵan kórkem óner janlarınıń birinen bolıp, hár bir xalıqtıń ózine tán ózegeshelikleriniń qalıplesiwine turmıs saltın sáwlelendirip, ádep ikramlılıqqa tárbiyalawshı teń tayı joq qural. Xalqımızdıń ásirler dawamında toplǵan milliy miyrasların biliw olardı xalqımızdıń sanasına sińirip keńnen en jaydırıw bugingi kúnde ayırıqsha orında tutadı.

Qosıq muzikanıń dóretywshilik tárbiyası jóninde aytatuǵın bolsaq. Muzika estetikalıq tárbiyanıń birden-bir tiykarı bolıp sanalıwına oyın, drama poeziya, oratorlıq óner sıyaqlı áyyem zamanlardan alınǵan astronomiya, fizika, matematika, okustika pánleri qatarında, grek hám Oraylıq Aziya ilimpazlarınan Ploton, Arıstotel`, Pifagor, Al`-Xorezmiy, Ibn Sino, Beruniy hám Djámiler tárepinen joqarı bahalangán Muzika ilimi insanlarǵa lázzet hám zawıq baǵıshlaw menen birge, olardı miynetke, erlikke, azatlıq gúreslerine hám baxıtqa baǵdarlawında xalqımızdıń ruwxıy hám gózzallıq jaqların tárbiyalawǵa úlken áhmiyeti bar ekenligi haqqındaǵı maǵlıwmatlar tariyxımızǵa málim.

Usılarǵa baylanıslı sońǵı jılları gárezsizlikke erisiwimiz nátiyjesinde jańa Konstitutsiya, «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam, «Kadrlar tayarlaw»dıń milliy baǵdarlaması, til hám ádebiyat kórkem-ónerimizdiń kontseptsiyalarına tiykarlana otırıp terminkom tárepinen xalqımızdıń milliylikke bolǵan sana-sezimin, oy-órisin rawajlandırıw maqsetinde turmısımızdıń miynet jemisleri salt-dástúrleri tariyxıy ózgerisler, ilim, mádeniyat hám kórkem-óner tarawları boyınsha jańa sózler hám túsinipler izlew milliy muzika mádeniyatındaǵı jetiskenliklerdi sabaq barısında úyreniw úlken tabıslardıń biri bolıp qaralmaqta. Sonıń menen birge házirgi kúnde bolıp atırǵan ózgeris hám qubılıslardıń qosıq-muzika sabaqlarına, Muzika ilimine hám muzika kórkem-ónerine da tikkeley qatnasıqlı bolıwı ayqın sezilmekte. Bunday ózgerisleri

jóninde elimizdiń birinshi prezidenti I.A.Karimov óziniń «Ruwxıylıq insanniń, xalıqtıń, jámiyettiń, mámlekettiń kúsh-qudireti», -degen miynetinde.

«Jámiyette joqarı adamgershilikli páziyletlerin jetilistiriw jaslarımızǵa tariyxıy, dásturimizge, ulıwma adamgershilik qádiriyatlarına húrmet, Watanǵa muhabbat, gárezsizlik idealarına sadıqlıq ruwxında tárbiyalaw, xalıqlar doslıǵın hám tatıwlıǵın bekkemlew elimizde jurgizilip atırǵan barlıq reformalardıń mánilik ózegi bolıp tabıladı», - dep atap kórsetti. Shinında da Ózbekstan óz gárezsizligin algannan beri jaslardı ádep-ikramlıqqa tárbiyalawda ata-babalarımızdıń násiyatlarınan, wásiyatlarınan kórsetpelerinen paydalanıwǵa keń jol ashıldı.

Prezidentimiz kórkem-óner hám ádebiyat xızmetkerleri menen ushırasıwındaǵı aytıp ótkenindey: «Qosıqlar xalıqtıń arızın ármanların sawlelendiredi: Bunı biz Ózbekstan Respublikasınıń erkin mámleket bolıp qalıplesiw dáwirinde siyasıy turmısımızǵa qosıqtıń sazdıń sezgirlik penen juwap bere biliwi, muzıkalıq poetikalıq janr arqalı onıń keń massalıq hám demokratiyalıq násiyatǵoyınıń biri bolıp atırǵan xızmetinen anıq kóremiz».

Jaslardıń ruwxıy jetiskenliklerge erisiwinde qosıqshılıq ónerine júdá úlken itibar beriledi, sebebi ol adamlarda kúshli hámde gózzal tuyǵılardı oyatıp, olardıń ruwxıy álemin keńeytedi hám ózgartip jiberedi. Dáwirdiń ózi ulıwma tálim mektep oqıwshılarınıń muzıkalı tárbiyası tarawında júzege kelgen jaǵdayda tereń talıqlap, xor óneriniń kórkem imkanıyatları menen keń tılawshılardıń kórkem talapları ortasındaǵı túsınbewshilikti joq etiw, sonday-aq muzıkalıq protsessge hámde xalıqtıń muzıkalı aǵartıwshılıq islerinde xor mádeniyatınıń bar kúshleri menen ámeldegi isler arasındaǵı pariqtı aqlıy ráwishte ańlawdı talap qılmaqta. Kórkem ónerdiń qaysı biri bolmasın meyli ol jivopis`pe, teatrma, muzıkama-bunıń barlıǵı ullı maxsetke-insandı, watanǵa súyispenshilikke úyretiw onıń tariyxına shuqır mán berip, bolıp atırǵan waqıyalardıń belsendi qatnasıwshısı bolıw qusaǵan tereń sezimlerde tárbiyalawǵa xızmet qıladı. Mámleketimiz huquqıy demokratiyalıq erkin puxaralıq jámiyetti qurıw jolındaǵı úlken isler insan qádirin jańadan qalıplestiriwge onıń ózligin ańlawda, imkanıyatlardı juzege shıǵarıwǵa hám ruwxıy intellektual, ańlı-ámeliy rawajlanıwı ushın jańadan sharayatlar jaratıp bermekte. Bul óz nábwetinde insanıyat jaratqan aǵartıwshılıq-ilimiy

bayliqlarğa, insanniń ózine jańasha múnásibet, qatnasıqtı júzege keltiredi. Tálım-tárbiya tarawında bunday jańasha jantasıw pedagogikanıń ob`ektin hám predmetin keńeyttiredi. Endi pedagogika tekte tálım-tárbiya dáwirin teoriyalıq, metodologiyalıq-ámeliy támiyinlewshi pán bolıp qalmastan, bálkim kámil insandı qalıplestiriwshi, rawajlanıwın támiyinlewshi keń tarawlardı óz ishine qamtıydı. Sonıń ushın kadrlar-tayarlaw milliy dástúrindegi milliy bilimlendiriw modelinde shaxsqa kadrlar tayarlaw dástúrinin bas sub`ekti hám ob`ekti sıpatında qaraladı. Jas áwladtı hár tárepleme tárbiyalaw, tárbiya tarawındağı tájriybelerdi izertlew nátiyjesinde pedagogika páni payda bolğan.

Pedagogika tálım-tárbiyanıń maxseti hám wazıypaları, mámleketlik tálım standartları, tálım hám tárbiya usılları, shólkemlestiriw formaları, ulıwma onıń zańları haqqında bilim, málimleme beretuğın pánge aylandı. Ol payda bolğalı tiykarğı q printsipte rawajlanıp kelmekte.

I. Ápiwayıdan quramalıǵa ótiw.

II. Málimnen námálimge.

III. Ímkaniyatına qaray.

Maqset anıq-ǵárezsiz huquqiy demokratiyalıq mámleket, erkin puqaralıq jámiyet tiykarında xalqmızdıń abadan turmıs keshiriwine, usı maqsetke erisiw jolında pikir erkinligin, erkin háreket tiykarında insanniń tiykarğı qádir-qımbatın júzege shıǵarıp «Ínsan ǵáziynesin ashıw».

Mámleketlik tálım standartları ulıwma xalıqlıq muzıkanı pedagogikası, professional muzıka dóretiwshiler, muzıka aǵartıwshıları (qosıqshı, sázendeler) úlken qosıqshılar, maqamshılar, jırawlar, baqsılar dóretpeleriniń tiykarların úyretiwge baǵdarlanǵan. Bul standartta ulıwma tálım dógeresinde oqıwshılar oqıwı lazım bolğan minimal bilim hám qániygeler bayan etilgen hám sol tiykarında Respublika walayatlarında, Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Xalıq bilimlendiriw ministrliǵı hám Tashkent qalası xalıq tálimniń bas basqarması muzıka mádeniyatı pániniń tálım mazmunın islep shıǵardı. Muzıka tálimgе mazmunınıń májburiy minimumı.

1) Baslanǵısh muzıka sawatı.

2) Muzıkalı shıǵarmanıń dóretiwshiligi.

3) Muzıka atqarıwshılıǵı.

4) Qosiq, xor ansambl`, orkestr hám simfonik orkestrler atqariwshılıǵı.

5) Saxna shıǵarmaları, xalıq hám professional muzıkası.

6) Dirijerlar hám kompozitorlar dóretiwshiligin ózbek hám qaraqalpaq xalıq saz ásbaplarında shertip biliw, ataqlı xalıq sazandeler hám qosıqshılardıń dóretiwshiligin úyreniw.

Hár qıylı janrdaǵı muzıkanı atqariw, xalıq hám zamanagóy qosıqlardı, atqariwshılardıń usılların úyreniw kerek. Hár bir oqıwshı ózınıń mádeniyatın, eski qosıqlar hám zamanagóy qosıqlardı baylanıstırıp, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan kompozitorlarınıń dóretiwshiligin uyreniw kerek.

Usı jerde aytıp ketiw kerek, ózbek, Xorezm maqamlarınıń ornına ózimizdiń jergilikli fol`klor shıǵarmamızdan paydalanıwǵa boladı. Bul haqqında tálim standartında ayırıqsha atap ótilgen. Ayrım ózbekshe qosıqlardı zamanagóy qaraqalpaq kompozitorlarınıń balalar ushın jazılǵan shıǵarmaları menen almasırw kerek.

Bulardıń barlıǵı muzıka sabaǵında tómendegi dizimde teoriyalıq hám ámeliy sabaq waqtında ótiledi.

1. Muzıka tıńlaw.

2. Xor menen qosıq aytıw.

3. Muzıka sawatı.

3. Muzıka dóretiwshiligi.

1. Muzıka tıńlaw-ayırıqsha áhmiyetke iye. Muzıka tıńlaw waqtında oqıwshılar kompozitorlardıń dóretiwshiligi menen tanıs bolıwı kerek. Tıńlaw waqtında olar shıǵarmanıń janrın, keypiyatın, dúzilisin ayırıp úyreniwi kerek.

2. Xor menen qosıq aytıw. oqıwshılar xor menen qosıq aytıw ónerin biliw kerek, bul hár bir oqıwshıǵa zárur, sebebi xor menen qosıq aytqan waqıtta balanıń muzıkalıq qábileti, tıńlaw, esitiw, eliklew qábiletleri rawajlanadı.

1. Muzıka sawatı.

oqıwshılar tek ǵana notalardı bilip qoymastan olar muzıka teoriyasın biliwi zárur. olar tek ǵana xalıq sazın bilip qalmastan hár qıylı zamanagóy muzıkalardıń olardıń ayırmashılıqların biliwleri kerek. Muzıkalıq termin hám belgilerdi-al`teratsiya dinamika, templerdi, major hám minordı ayırıp biliwi kerek.

2. Muzika dóretiwshiligi.

oqıwshılar jeke atqarıwshılıq penen xor atqarıwshılığınıń, ansambl` hám orkestrdiń parqın, seslerdiń biyikligin, tembrin muzikalıq janlardı ayırıp biliwi kerek.

Tárbiyanıń eń dástlep insannıń ózine qaratılğanlıǵı Prezidentimiz tárepinen islep shıǵarılǵan bolıp, dúnya júzi jámiyetshiligi tán alǵan izbe-izlikte ámelge asırılıp atırǵan «Ózbek modeli»inde durıs belgilendi.

Tárbiya-házirgi dáwir talapların hám záruriyatların názerde tutqan halda, oqıtıwshınıń oqıwshı menen anıq bir maqsetke qaratılǵan anıq bir óz-ara ámeliy hám teoriyalıq qatnasıǵıdur.

Qandayda bir maqsetke baǵdarlanǵan tárbiya protsessınıń wazıypaları tárbiyashı tárepinen rejlestirilip, qolaylı metoddan paydalanıp tártipke salınadı.

Bilim beriw-adamzat tájiriyesinde toplanǵan bilimlerdiń belgili táreplerin, jámiyetlik rawajlanıwdıń házirgi talaplarına say dárejede oqıwshılardıń bilim hám tárbiyaǵa iye bolıwın támiynleytuǵın ilim, texnika, ideologiya, moral`, mádeniyat hám kórkem-ónerdi ózlestiriwge qaratılǵan arawli uyımlastırılǵan oqıtıw hám oqıw isleri processleri esaplanadı. Oqıtıw dógerek basshısı menen oqıwshılardıń birgeliktegi isi bolıp, eki tárepleme xarakterge iye. Oqıtıwshınıń iskerligi sebepli oqıtıw puxta oylap shıǵılǵan maqset, mazmun hám joba tiykarında alıp barılatuǵın processke aylanıp, kútilgen nátiyelerdi beredi.

Muzika tárbiyalıqqa tikkeley tásir etiwshı qural bolıp qoymastan, jaslardıń házirgi dáwir progressiyalıq ideyaların estetikalıq qabıl etiwın tereńlestiredi.

Shaxstıń garmoniyalıq rawajlanıwında muzika, hár jaqlama tásir etiwshı usılların payda etedi. Sonıń menen birge ósip kiyatırǵan jas áwladtıń ruwxıy estetikalıq rawajlanıwınıń jańa forma hám metodlarınıń mexanizmlerin izertlew zárúrligin talap etedi.

Bul anıqlamadan kelip shıǵıp muzika sabaǵında aldınǵı pedagogikalıq texnologiyalar sonday-aq, hár qıylı interaktiv metodlar járdeminde oqıwshılardıǵa bilim berıwdı jetilistiriwdıń kompleksli algoritmin islep shıǵıw máselesin aldımızǵa maqset etip qoydıq.

Jańa pedagogikalıq texnologiyalarınıń ulıwma mazmunı, qollanıw principiari pedagoglar ushın janalıq emes, biraq jańa pedagogikalıq texnologiyaları járdeminde

(máselen: klaster metodi, komp`yuter texnologiyalari) muzıka pánınıń specifikasına sáykes sabaqlarda oqıtıw, bul ilimiy jańalıǵı bolıp esaplanadı.

Orta tálim mekteplerde muzıka oqıtıw sabaqlarınıń mazmunına ózgeshe kóz-qarasta bolıp, balanıń pánge, ulıwma kórkem-ónerge qızıǵıwshılıǵın payda etip, onı dóretıwshı shaxs etip tárbiyalaw hám onıń aktiv túrde bilim iyelewi ushın, hár qıylı metodlardı qollandıq. Házirgi waqıtta bilimlendiriw tarawında, ásirese joqarı oqıw orınlarında hár bir oqıtatuǵın dástúriy sabaqlardıń hám de sabaqlarda qollanǵan hár qıylı metodlarınıń texnologiyalıq kartasın islep shıǵıwdı talap etip qoymaqta.

Bul jumıstıń ilimiy mashqalası muzıka sabaqlarında kompleksli usılda aldınǵı pedagogikalıq texnologiyalar járdeminde balalardı oqıtıw bolıp esaplanadı. Sonlıqtan, muzıka sabaǵınıń oqıtıw barısındaǵı ózgesheliklerine, specifikasına qaray sabaqta qollanǵan metodlarınıń texnologiyalıq kartasın islep shıǵıwdı maqul dep taptıq.

Sonday-aq, balaǵa bilimdi hár tárepleme jetkerip beriw, yaǵniy dáwir talabı esaplanatuǵın informacion texnologiyaların engiziw mashqalası da óz aktuallıǵın belgilep turıptı.

Jańa insanniń qalıplesiwinde hám rawajlanıwında muzıka pedagogikasınıń áhmiyetli rol`i oǵada ullı. Ásirese, ulıwma bilim bertuǵın mekteplerde baslawısh hám orta klasslarda muzıka sabaǵınıń oqıtıw metodikası, oqıwshılardıń muzıkalıq bilim iyelewi menen birge olardıń uqıplılıqların hár tárepleme joqarı dárejede rawajlandırıwın támiynlep barıwı tiyis.

Hár bir istin nátiyjeli baslanıwı, onıń keyingi rawajlanıw baǵdarına tiykar jaratadı. Ullı kompozitor D.B.Kabalevskiy bul metodlardı jaratıwda tanıqlı “úsh kit” (“tri kita”) usılın tiykar sıpatında qollanadı.

«Muzıkanıń jańalandırıwshı kúshi» hám «Muzıkanıń kúshi nede». «Muzıkalıq obraz» hám «Muzıkalıq dramaturgiya». «Muzıkada zamangóy túsinigi» hám «Iri kólemli shıǵarmalar» menen «Jeńil muzıka».

Kabalevskiydiń bul dóretken kitapları, muzıkalıq bilimlendiriw tarawında burılıs jasadı desek asıra aytqan bolmaymız. Sebebi bul metodtıń sapası hám ámeliy qolaylıǵı búgingi kúnde de óz aktuallıǵın joǵaltqanı joq.

Usı metodtıń tiykarında házirgi gárezsizlik jıllarında mekteplerde, muzıka sabaqları jańa pedagogikalıq texnologiya boyınsha oqıtılıp barılmaqta hám sabaqlardıń is-rejesi dúzilmekte.

Balalarǵa sabaqlardı elede tásirli hám qızıǵarlı etip ótiw ushın, balalar saz-ásbablarınan paydalanıwı haqqında pedagog G.Sharapovanıń dúzgen metodikasında jazılǵan «Ses biyikligine iye hám ses biyikligine iye emes» ásbablar bolıp ekige bólinedi. Birinshisine: metallofon hám ksilofon kiredi. Ekinshisine: dáp, qasıqlar, barabanlar, shıńǵırlawıqlar hám rumblar kiredi. Dógerekti 2 toparǵa bólip 1-topar shappatlaw hám atqarıw, 2-topar bolsa dawıs beriw usılı (bum-baka-baka-bum) menen ámelge asırıwı múmkin.

Sonday-aq, balalar saz-ásbabında grafikte kórsetilgen sızılmalarǵa qarap, ritmi boyınsha atqarıw, oqıwshılardıń dóretiwshiliq qatnasın asıradı hám de muzıkalıq qábiletlerin hár tárepleme rawajlandıradı.

Biz bilemiz, muzıka óneri adamnıń ishki sezimlerine tásir jasay alatuǵın quralı bolıp esaplanadı.

Joqarıda bayan etilgen barlıq metodikalıq miynetleriniń jáne bir áhmiyetli tamanı, muzıka sabaǵında, balalardı estetikalıq tárbiyalaw máselesine qaratılǵanlıǵı.

Muzıka pedagogları balalardıń itibarın barqulla hár qanday intonaciyanı taza hám sulıw etip atqarıwına qaratıwı tiyis. bul oqıwshılardıń esitiw dıqqatın rawajlandırıp qoymastan, ulıwma atqarıp atırǵan qosıǵın tıńlap bilıwdı de tárbiyalaydı. Sebebi, ósip kiyatırǵan jas áwladtı muzıka arqalı dúnyaǵa degen kóz-qarasın qalıplestiriw hám olardıń hár tárepleme garmoniyalıq rawajanıwı, muzıkalıq tárbiyajanıwınıń baslı wazıypasına kiredi.

Búgin muzıka mádeniyatınıń tiykarların jaslarǵa úyretiw ulıwma orta tálim mekteplerindegi korkem-óner xızmeti hám dógerek jumısları barısında ámelge asırıladı. Oqıtıwshı jaslardı, muzıka mádeniyatı álemine alıp kiriw, muzıkalıq tárbiya arqalı ótedi. balalardıń hám jas óspirimlerdiń muzıkalıq tárbiyası pútkil xalıqtıń muzıkalıq mádeniyatınıń tiykarın quraydı.

Shaxstıń muzıkalıq talapları muzıkalıq tárbiyadan, ásirese baslanǵısh dáwirde balalar ushın arnalǵan joqarı kórkemlikke iye namalardıń shertiliwinen, dógerek

basshisiniń sabaq barısında oqıwshıda muzıkağa bolğan súyispenshilikti payda ete alıwınan gárezli. Sabaq barısında muzıkalıq uqıbı bar balalardı dizimge alıp, olardı qızıǵıwshılıǵına qaray tómendegi dógereklerdiń birine tartıw, dóretiwsheń qosımsha jumıslır alıp barıw, dógerek jumıslarınıń nátiyjeli bolıwına alıp keledi.

ШАХС ШАКЛЛАНИШИДА КАСБИЙ МАСЪУЛИЯТЛИЛИК ҲИССИНИНГ АҲАМИЯТИ

*Сайилова Хотира Янгибоевна
Тошкент шаҳар, Яшнобод тумани 155-мактаб ўқитувчиси*

Масъулият ҳисси анъанага кўра, ё “қонун ташувчи”, ё алоҳида топширикни бажарувчи сифатида, ёки оддий ҳаётий кундалик қоидаларни бажарувчиси сифатида чиқувчи субъектнинг ролини ўзгартириш орқали тадқиқ этилган. Шу сабабли реал масъулиятлилик хулқнинг ташқи кўрсаткичи бўлиб, у ёки бу юклатилган вазифанинг амалга ошириш меъёри бўлиб хизмат қилган. Масъулиятлилик эса концептуал равишда кўпинча шахс сифатида кўрилиб, шундан барча экспериментлар шакллантирувчи характер касб этган.

Мутахассис шахсининг шаклланиш муаммоси қоида бўйича у ёки бу мутахассислик фаолиятида зарур бўладиган сифатлар, қобилиятлар, билим, кўникма, малакалар тизимида ўрганилади. Бу турдаги тадқиқот касбий таълимни оптималлаштириш учун ўта муҳим бўлиб, таълим жараёнида шахсининг қайси хусусиятларини шакллантириш ва ривожлантириш учун эътибор қаратилиши кераклиги ҳақида билимлар беради.

Касб танлашни шундай ҳолда анланган деб айтиш мумкинки, агар шахсининг фаоллиги унинг кейинги ижодий ва маънавий кучларини муваффақиятли ривожланишини давом этишига умид бўлса, яъни шахс ва меҳнат ўртасида шундай ўзаро муносабатларга олиб келса шахсининг бундай ривожланишини башорат қилишни асосий шартларидан бири касбий йўналганликнинг юқори даражаси ҳисобланади.

Одамнинг касбий фаолиятга “кириши”, касбий таълим шахснинг шаклланишининг муҳим босқичи ҳисобланади. Бунда шахсий касбий ўзига хосликлар нафақат бевосита касбий фаолият соҳасида балки одамнингҳаётий фаолиятининг барча соҳасида намоён бўлади. Кундалик ҳаётда биз сезамизки касбий мансублик одамда, унинг тафаккурида, хулқ-атворида, оламга муносабатида ўзига хос из қолдиради (мисол сифатида машҳур ажратишни келтириш мумкин “физиклар” ва “лириклар”).

Ушбу феномен бизнинг нуқтаи-назаримизча “касбий йўналганлик” тушунчаси билан тўғрироқ аниқланади. Йўналганлик ижтимоий-психологик установкалар, идрок услублари, ҳис этиш ва фикрлаш услублари сифатида тушунилади. Йўналганлик жамоавий онгнинг кундалик кўринишини ифодалайди.

Шахснинг касбий йўналганлиги ўз ичига эҳтиёжлар, қизиқишлар, мотивлар, установкалар, лаёқат, қобилиятларни қамраб олади. Буларнинг барчаси таълим жараёнида ҳисобга олиниши талабанинг етук мутахассис бўлиб етишиши ва ўз фаолиятини самарали амалга ошириши асоси ҳисобланади.

Касбий масъулият ва у шахснинг психологик, индивидуал, шахсий хусусиятларига боғлиқлиги масалалари бир қатор хориж психологлари томонидан турли мутахассисликдаги талабаларда ўтказилган тадқиқот ишлари, илгари сурилган назариялар, ёндашувлар, турли фикрлар орқали очиб беришга ҳаракат қилинган.

Мутахассислаштиришни ўрганувчи концепциялардан кўпроқ машҳур бўлгани, уни бутун, узлуксиз жараён тадқиқ этувчи Сьюпер ва Т.В Кудряцевалар ҳисобланади.

Сьюпернинг кенг маълум бўлган концепцияси 50-йилларнинг ўрталарида ривожлана бошлади ва мутахассислаштириш муаммосини тадқиқ қилиниши шахсий статистик ёндашувга хос реакцияси бўлди.

Т.В.Кудряцеванинг концепциясини асосий тузулиши “касбий шаклланиш” тушунчаси орқали кўриниши мумкин. Касбий шаклланиш бирор бир касбий таълим муассасасининг таълим ва тарбия даврини қамраб оладиган қисқи муддатли фаолият эмас. У бир неча босқичларни қамраб олувчи жараён ҳисобланади. Ҳар бир

босқичга ўтиш аввалгисининг кечишида амалга оширилади ва субъектда бир қатор қарама-қаршиликларни ва ҳаттоки кризисли вазиятларни келтириб чиқариши кузатилади.

Ушбу концепцияда касбий ривожланиш учта тўғридан-тўғри йўналишга бўлинган: мутахассиснинг мотивацион-эҳтиёж соҳаси, касбий фаолиятнинг операционал-техник элементларининг шаклланиши ва ниҳоят, касбий ўз-ўзини англаш.

Касбий шаклланишнинг ушбу даври психологик жиҳатдан жуда кўп тадқиқ этилган. Бунда қоида бўйича талаба шахси психик тараққиётининг алоҳида кўрсаткичлари кўрилади. Бизга маълумки касбий йўналганликда ва мутахассиснинг шаклланишида талабанинг турли индивидуал хусусиятларини ривожланиши ҳам муҳим ўрин тутди. Бу борада Б.В.Блинов ва В.П.Петровларнинг олиб борган тадқиқот ишларига эътибор қаратишимиз зарур. Ушбу тадқиқотда ўзаро “ривожланиш мезони” бўйича фарқланадиган бешта хусусиятлар ажратилган, яъни уларда таълим олиш жараёнида рўй берадиган ўзгаришлар даражаси.

В.Н. Мясищевнинг боланинг маълумотларига оралиқ тушунча (лаёқатлар ва қобилиятлар орасига) киритиш нуқтаи-назари эътиборга моликдир. Маълумотлар – бу ҳали қобилият бўлмаган ва лаёқатларнинг мувофиқлиги билан шартланган нисбатан элементар психик ўзига хослик. “Қобилиятлар анализи уларнинг тузилишида умумийроқ ва оддийроқ хусусиятларни аниқлаш имконини беради, қайсики улар ўзининг уйғунлигида, энг асосийси ўзи ишланганлигида қобилиятларга айланади. Маълумотлар деб аталувчи бу элементар хусусиятлар ўзида келажакда қобилиятлар шаклланиши мумкин бўлган материалларни намоён этади”.

Шахснинг касбий йўналганлигида қобилият ва лаёқатнинг илмий асослари кўпгина мутахассислар томонидан тадқиқ этилган. Жумладан ушбу муаммони Асеев В.Г. (1976); Божович Л.И. (1968); Брушинский А.В. (1978) Кудрявцев Т.В, сухарев А.В.(1985) Леонтьев А.Н.(1959) Лейтес К.С (1975) ва бошқалар ёритиб берганлар.

Н.В.Тарабринанинг ўринли таъкидлашича мутахассиснинг образини, тузилишини, адекватлик ва барқарорлик даражасини ўрганиш бўлажак фаолиятга психологик тайёргарлик даражасини аниқлашнинг айна вақти ҳисобланади.

Мутахассис шахси шаклланиши муаммосига бағишланган адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, касбий шаклланиш етарли даражада ўрганилмаган деган хулоса келтириб чиқаради. Биз бу ерда катта ижтимоий гуруҳларнинг психик тузилишининг умумий йўналишларини шаклланганлигини назарда тутяпмиз. Катта гуруҳларнинг ижтимоий психологик анализи индивиднинг психикасини билишга калит сифатида қаралади, модомики “инсон психикасининг ижтимоий-аҳамиятли сифатлари таркиби айнан макросоциал даражада шаклланади”.

Йўналганликни тадқиқ этишни муҳимлигини асослаб, А.Я.Гуревич шундай деб ёзади: “Бу даражада шундай нарсаларни эшитишга эришиладики, бу ҳақида онгли сўзлаш даражасидагидек билиб бўлмайди. Одам, унинг тасаввурлари ва ҳис-туйғулари, эътиқодлари ва кўрқувлари, унинг хулқ-атвори ва ҳаётий қадриятлари ҳақидаги билимлар доираси бирданига кенгаяди, тарихий воқеликни ўзига хос хусусияти янада кўп ўлчовли ва чуқур ифода қилинади”.

Хулоса қилиб айтганда, касбий масъулият шахсининг мотивлар тизимининг сифатий ўзига хослиги, у касбий ўз-ўзини англаш тизимида қизиқишлар ва шахсни бирлигини намоён этади. Касбий йўналганлик даражасини ошириш унинг ривожланишини асосий таркибини ташкил этади. Етук мутахассиснинг камол топишида ва фаолиятини муваффақиятли амалга ошира олиши танланган касбнинг талабларига шахсининг мойиллиги ва қобилиятларини мос тушиши муҳим ҳисобланади.

O'QUVCHILAR BILAN O'TKAZILADIGAN INDIVIDUAL PSIXOLOGIK SUHBAT USULLARI

*Yakubova Shohsanam Jo'raboy qizi
Jizzax viloyati G'allaorol tumani 90-sonli Davlat ixtisoslashtirilgan iqtidorli bolalar
"Nafis san'at" maktabi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab psixologining o'quvchilar bilan o'tkazadigan individual suhbat usullari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: individual, hissiy holat, xulq-atvor, aloqa o'rnatish, tinglash, pozitsiya, o'smir, tajovuzkorlik, liderlik.

Bugungi kunda maktab amaliyotchi psixologlari ish faoliyatida uchrab turadigan eng katta kamchiliklardan biri o'quvchilar bilan individual ishlashda nimalarga e'tibor berish lozimligi haqida to'liq bilimga ega emasliklaridir. Individual suhbatda amaliyotchi psixolog eng avvalo suhbatni qanday o'tkazishni bilishi kerak, o'quvchi suhbat jarayonida o'zini qiynab turgan muammoni bema'lol ayta olishi, psixologga ishonishi, uni yordam bera olishi, muammoni bartaraf etish yo'llarini topib berishiga ishonch hosil qilishi kerak. O'quvchi bilan individual suhbat jarayonida u bilan faqatgina tabiiy, ishonchli munosabatlarni o'rnatish zarur.

Avvalo suhbat olib borilayotgan bolaning hissiy holatini his qila bilish kerak. Masalan, bolaga jarohat yetkazishi mumkin bo'lgan savollarni bermaslik, xulq-atvorini his qila bilish, o'zining bolalikdagi tajribasiga tayangan holda, uni o'zidek qabul qila olish qobiliyati, bolaning rivojlanish xususiyatlari va qonuniyatlarini bilish, xulq-atvorning yosh va individual xususiyatlarini e'tiborga olish kerak.

Agar bolaning jamiyat bilan aloqalari buzilgan bo'lsa, u bilan aloqa o'rnatishning birgina usuli – u yashayotgan muhitni o'rganish. O'quvchiga sezdirmagan holda uning ota-onasi bilan suhbatlashish, oilaviy sharoitini o'rganish, shundan keyingina o'quvchi bilan individual suhbat o'tkazish kerak.

Suhbatni o'tkazishda quyidagi qoidalarga rioya qilish lozim:

Nima?, Qayerda?, Qachon? kabi savollarini berib ma'lumot olishga harakat qilish lozim. Birinchi suhbatlashganda Nima uchun? tarzidagi savollarni bermaslik kerak. Bola

balki bu haqida o`ylab ham ko`rmagandir va bu tariqa savol uni o`zini noqulay his qilishiga olib kelishi mumkin. Balki javobni bilar va u o`zida ichki qarshiliklarni his etib, bu haqida gapirishni istamas. Bola o`zi hohlamagan ma'lumotlarni berishi, hamda bunday savol uni keyingi uchrashuvga kelishdan bosh tortishiga olib kelishi mumkin. Birinchi suhbatda bola bera olishi mumkin bo`lgan ma'lumotlarnigina so`rang - uning his-tuyg`ulari va nafsoniyati bilan ehtiyotkorona munosabatda bo`lish lozim.

Individual suhbat o`z ichiga quyidagilarni qamrab oladi:

1. *Aloqa o`rnatish.* Aloqa o`rnatish uchun quyidagi qoidalarga rioya qilinishi zarur: Faol tinglash, pozitsiya, pozani suhbatdoshga nisbatan moslashtirish, samimiylik, suhbatdoshga, uning noverbal reaksiyalariga yo`naltirilgan diqqatlilik, suhbatga yo`naltirilgan e`tibor.

2. *Tinglash* – bolaga shunchaki o`z e`tiborini qaratish emas, balki o`zini haqiqatan ham uni tinglab, to`g`ri tushunayotganligingizga ishonch hosil qilishi uchun harakat qilish lozim.

Tinglayotgan bolaning ro`parasiga o`tirish. Bolani haqiqatan ham to`liq tinglash uchun, uni albatta ko`rib turish kerak. Bundan tashqari, u ham bizni ko`rib turishi lozim. Shuning uchun hamsuhbatni tinglab turib, uning yonida emas, balki ro`parasida o`tirish maqsadga muvofiqdir.

Ochiq bo`lish. Chalishtirib turilgan oyoq va qo`llar o`z o`rnida himoyalanuvchi pozitsiyadan dalolatdir. Yaxshisi, qulayroq o`tirib olib, qo`l va oyoqlarni chalishtirmay, o`zii erkin tutib o`tirgan ma`qul.

Tinglayotgan bola tomoniga biroz og`ib o`tirgan ma`qul. Bunday harakat, odatda, suhbatdoshda bizning unga, uning muammolariga nisbatan chin dildan munosabatda bo`layotganimizdan hamda bu masalaga nisbatan qiziqishimiz darajasidan dalolat beradi.

3. *Oila haqida suhbat.* Oila haqida suhbatlashayotganda bola o`z oilasi deb bilgan yoki bir uyda yashovchi insonlar haqidagi gapirib bergan kerakli ma'lumotlarni yozib olishdan boshlash mumkin. So`ng oila a`zolari o`rtasidagi o`zaro munosabatlarga shoshmasdan ohista o`tilsa maqsadga muvofiq bo`ladi: kim uni qo`llab-quvvatlaydi, kim esa teskarisi, ko`mak bermasdan ruhini tushirib yuboradi.

3. *Munosabatlar haqida suhbat.* O`smir bilan muloqot o`rnatishda bunday so`zlashuv juda muhimdir. Ushbu suhbatda o`smirning harakteri, o`zaro munosabatlari, liderlik fazilatlarining mavjudligi, tajovvuzkorlik qay darajadaliigi, spirtli ichimliklarga va chekishga bo`lgan munosabati, vaqtini o`tkazish uslubi, norasmiy guruhlardagi me`yorlar va unga bo`lgan munosabatlari haqida bilib olish mumkin.

4. *Maktab haqida suhbat.* O`smir bilan maktab haqida suhbatlashish juda muhimdir. Maktabdagi ta`limi haqida savollar berish mumkin: agar maktabni o`zgartirgan bo`lsa qachon va nima sababdan, barcha fanlar bo`yicha o`zlashtirishi qay darajada, maktabdan so`ng qayerda o`qimoqchi, qaysi fanlar yoqadi,shular haqida so`rashi mumkin.

5. *Qiziqishlari xaqida suxbat.* Suhbatning aynan ushbu bosqichida, ayniqsa o`smirlar bilan aloqa o`rnatish osonroq bo`ladi. Hayotda unga haqiqatdan ham o`z tanlovi bo`yicha sodir bo`layotgan qiziqarli narsalar haqida gapiradi. U o`zida hamohang bo`lmaganlikni topishga va u haqida ozgina gapirib berishga qodir bo`ladi.

6. *Huquqbuzarlik haqida suhbat.* Ushbu mavzu bo`yicha suhbatni oxirgi bosqichda bundan oldingi mavzulardan so`ng olib borgan yaxshi. Birinchidan, o`smir tashqaridan o`zini qanchalik hotirjam ko`rsatmasin vaziyat u uchun yetarlicha jarohatli bo`lishi mumkin. Ikkinchidan, bizni unga munosabatimiz emas, o`z qilmishiga bo`lgan shaxsiy fikri, munosabati qiziqtiradi. Uchinchidan, odatda ushbu bosqichda aloqa deyarli o`rnatilgan bo`ladi. Suhbatdoshingizni mana shularga ishontirib, unga yordam bera olishingizga ishontirsangizgina u o`zining muammolarini siz bilan o`rtoqlashadi va maslahatlaringizga amal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Abramova G.S. Vozrastnaya psixologiya. Toshkent 2005.
2. L.Beknazarova. Ijtimoiy-psixologik trening. Toshkent 2016.
3. E.G`.G`oziyev. Psixologiya muammolari. Toshkent 1999.
4. G`oziyev E.G`.Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi).T.,O`qituvchi, 1994.
5. Davletshin M.G.,Do`stmuhamedova Sh.A.,To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogic psixologiya.
6. V.Karimova. Psixologiya. Toshkent. 2000.

SHARQ MUTAFFAKKIRLARINING OILA XUSUSIDAGI QARASHLARI

Nurmetova Muyassar,

Atajanova Laylo

TATU Urgach filiali akademik litseyi o'qituvchilari

Maqolada sharq mutaffakkirlarining oila va oilaviy munosabatlar jamiyat va insoniyat hayotida nikoh munosabatlarining tutgan o'rni misollar yordamida sharxlab berilgan.

В статье на примерах разъясняется роль брака в жизни общества и человечества в жизни мыслителей Востока.

The article explains the role of marriage in the life of society and humanity in the life of the Eastern thinkers with the help of examples

Tayanch tushunchalar; xar tomonlama sog'lom shaxs, ruh, ong, vujud birligi, dunyoviy bilimlar, diniy bilimlar, nasihatomez fikrlar, hadislar, oilaparvar insonlar.

Ma'lumki, nikohga va yaqin qarindoshlikka asoslangan axloqiy mas'uliyat, o'zaro hurmat, tushunish va mehr-muhabbat umumiyliqi bilan bog'langan kichik ijtimoiy guruhni oila deyiladi. Oila boshqa turdagi kichik guruhlardan o'zining bir qator jihatlari bilan ajralib turadi:

birinchidan, oila ko'p muddatga, ya'ni bir necha o'n yillar va ko'p yillarga mavjud bo'ladi;

ikkinchidan, oilada shaxslararo munosabatlarning bir necha turlari amalga oshadi, ya'ni milliy mafkuramizga oid ilk tushunchalar, awalo oila muhitida singadi va bu jarayon bobolar o'giti, ota ibrati, ona mehri orqali amalga oshadi. Bunda oilaviy munosabatlarda tarbiyaviy, psixologik, hissiy, moliyaviy, jinsiy va boshqa vazifalarning amalga oshirilishi kuzatiladi;

uchinchidan, oiladagi barcha munosabatlar zaminida salbiy yoki ijobiy holatlar yuzaga keladi, ya'ni oila a'zolaridan kimningdir kimgadir ta'siri oqibatida shaxs yoki yaxshi shakllanishi va komil inson darajasiga yetishi yoki tarbiyasi og'ir, xulqi buzuq odam bo'lib tarbiyalanishi mumkin.

Demak, jamiyat uchun nihoyatda ahamiyatli hisoblangan ota-ona va bola, er va xotin, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan muammolar aynan oila negizida yuzaga keladi. Shuning uchun ham qadim zamonlardan boshlab oila, undagi munosabatlar masalalari har bir davrning donishmand, olim, mutafakkirlari tomonidan o'rganilib kelinganligini va ularning qarashlarida bu masalalarning yoritilganligini kuzatamiz. Bu qarashlarni, fikrlarni sizning hukmingizga havola etish orqali oila, o'zaro munosabatlar muammolari bizning hayotimizda doimo muhim masalalar sirasiga kirishini qayd etamiz.

Inson va insoniy munosabatlar, shaxs va uning kamoloti muammolari uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng ilg'or kishilari, olimlar, buyuk allomalar va donishmandlarning diqqat markazida asosiy masalalardan bo'lib kelgan.

Sharqning buyuk allomalari hisoblangan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Kaykovus, Xotam ibn Tay, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Rizouddin ibn Faxriddin, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Uvaysiy, Nodira, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi ko'plab olim va yozuvchilar bu masalalar yuzasidan o'zlarining durdona fikrlarini tarixda qoldirib ketganlarki, ular hozirgi zamon fani uchun ham katta ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyatga egadir. Ularning asarlarida oila va oilaviy munosabatlarga ham alohida e'tibor berilgan, shuning uchun biz yuqoridagi buyuk mutafakkirlarning ayrim pedagogik va psixologik qarashlari yoritilgan asarlarini tahlil etish orqali talabalarga mazkur muammolarning naqadar dolzarb ekanligini bayon etamiz.

Sharq mutafakkirlarining barchasini g'oyaviy jihatdan birlashtirgan asos shu bolganki, ular shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo'yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o'rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e'tibor berganlar. Ular faqat oiladagina rivojlanishi mumkin bo'lgan sifatlar — halollik, poklik, mardliq, mehribonlik, haqgo'ylik kabi qator fazilatlarni barcha sifatlardan yuqori qo'yishlari bilan birga insoniy munosabatlarda namoyon bo'ladigan yuksak fazilatlar, avvalo, ota-onadan bolaga o'tishi va ularning jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'siri kabi qimmatli fikrlar va bu

boradagi amaliy ko'rsatmalarni o'z falsafiy-axloqiy, sotsiologik va psixologik qarashlarida ifodalab berganlar.

Zardushtiylikning qadimiy kitobi — «Avesto»da oila muqaddas dargoh ekanligi, oila barqarorligida er va xotinning teng mas'ulligi, farzand tarbiyasi to'g'risidagi fikrlar bayon etilgan. Oilaning tinch va farovon bo'lishi nimalarga bog'liq ekanligi haqida esa: «Porso, inson uy tiklab, olovga, oilasiga, xotin va farzandlariga o'rin ajratib bersa, uyida noz-ne'matlari muhayyo bo'lib, xotin va farzandlari farovon yashasa, uyida e'tiqod, sobit olovi alangali, boshqa narsalari ham mo'l-ko'l bo'lsa, o'sha manzil muhtaramdir», — deb yozilgan.

Bu kitobda ko'rsatilishicha, oilada ota yetakchi bo'lgani ma'qul. Shuningdek, unda ifodalangan oila va oilaviy munosabatlarga hamma rioya etishi lozim bo'lgan. Eng ahamiyatli jihati shundaki, unda er-xotinni o'zaro sodiq, g'amxo'r, mehribon bo'lishlari lozimligi va ayolning haq-huquqini himoya qilish o'sha davrda ham qonun darajasiga ko'tarilganligi ma'lumdir. Ma'lumki, Islom dinining muqaddas manbalaridan bo'lmish Qur'on va Hadislarda ham odob-axloq, ayollarning turmushdagi o'rni va vazifalari, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar, bolalar tarbiyasi, oila yuritish, nikoh va muhabbat masalalariga keng o'rin berilgan.

Quyida hadislar to'plamidan bir necha misollar keltiramiz:

«Tangri nazdida bandalarning eng yaxshisi o'z ahli-ayoliga foydasi ko'p tegadigan kishidir» /18-hadis/ , «Odamlar ichida xotin kishiga nisbatan haqlirog'i uning eridir. Erkak kishiga nisbatan odamlarning haqlirog'i - bu uning onasidir» /34- hadis/;

«Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq- odobini ham yaxshilangiz» /38-hadis/; «Qachonki er o'z xotiniga va xotin o'z eriga qarashsa, Tangri ham ularga rahmat nazari bilan qaraydi, bordi-yu kaftini kaftiga qo'ysa, barmoqlari orasidan gunohlari duv-duv to'kiladi» /44-hadis/; «Sizlarning har biringiz bamisoli cho'pondirsizlar va o'z qo'l ostingizdagilarga mas'uldirsizlar, Podshoh o'z fuqarolariga, er o'z ahli ayoliga, xotin erining uyiga, xodim o'z xojasi moliga, farzand o'z otasi mulkiga mas'uldir. Demak har birlaringiz mas'uldirsizlar» /116-hadis/; «Hech bir ota o'z farzandiga xulqu odobdan buyukroq meros berolmaydi /136-hadis/.

Keltirilgan namunalardan ko‘rinadiki, demak diniy man- balarda ham oilaning muqaddas ekanligi, erkak va ayollarning oila oldidagi burch va mas’uliyatlari, ota-onaning bola va o‘z navbatida farzandning ota-onasi oldidagi vazifalari, erning xo- tiniga hurmat va e’zoz muqaddas qadriyatlar sifatida qaralgan ekan.

Agar xalq eposi va diniy risolalar odamlarda og‘izdan og‘izga, avloddan avlodga ko‘chib saqlanib kelgan bo‘lsa, xalqning eng donishmandlari va olimlari o‘z qimmatli fikrlarini xalq an‘analariga tayangan holda o‘z asarlarida yoritib, ularni kelgusi avlodlar uchun qoldirganlar, shunday faylasuf-olimlardan biri **Abu Nasr Forobiydir**. Uning inson kamoloti, baxti, ta’lim va tarbiyasi, umuman axloqi, dinga munosabati haqida- gi qarashlari umumfalsafiy qarashlar va tushuntirishlardan ibo- rat o‘git bo‘lib, axloq nazariyasini boyitdi. Uning ta’limotlarida keltirilishicha, haqiqiy baxt bir odamning boshqasiga nisbatan g‘ayirligi, zulmi yo‘qolgandagina bo‘ladi, oila a‘zolarining bir- birlariga samimiy munosabatlari, mehr-u oqibatlar esa ana shu oiladagi odamlarning baxtini tashkil qiladi. Bundan tashqari, har bir ota-onaning o‘z farzandlari uchun birlamchi ustoz, yo‘l ko‘rsatuvchi ekanligi va aynan ular bolada ta’lim-tarbiyaga kerakli tayyorgarlik holatini shakllantirish ta’siriga ega ekanligi to‘g‘risidagi xulosalar mutafakkir qarashlarining hozirgi kunlar uchun ham naqadar ahamiyatli ekanligini ko‘rsatadi.

O‘rta asrlarning buyuk arbobi, olim-ensiklopedist **Abu Rayhon Beruniy** /973— 1048/ Forobiy qarashlari ta’sirida qator fanlar bobida o‘z izini qoldirgan donishmanddir. Uning ko‘pgina asarlarida inson odobi va axloqi xususidagi noyob fikrlar o‘z ifodasini topgan, Mutaffakkir o‘zining «Minerologiya», «Geodeziya», «Hindiston», «O‘tgan avlodlar obidalari» nomli asarlarida inson shaxsi, uning kamoloti, aql- idroki, halovat va lazzati, sabr-toqat va kamtarlik, go‘zallik va did, poklik va xudbinlik kabi tushunchalarga inson ruhiyatining bilimdoni sifatida ta’rif bergan. U bunday yozadi: «Inson jamiyatda o‘z qarindosh-urug‘lari bilan birlashib olishga majburdir, bundan maqsad bir-birini qo‘llab-quvvatlash hamda har bir kishining ham o‘zini, ham boshqalarini ta’minlash uchun ishlarni bajarishdir». (Minerologiya, 1966, 10-bet).

«Inson o‘z ehtiroslariga hukmron, ularni o‘zgartirishga qodir, o‘z jon va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagudek narsalarga aylantirishga, uni ma’naviy

shifokorlik bilan davolashga hamda asta-sekin, axloq haqidagi kitoblarda ko'rsa- tilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodirdir».

Shunday qilib, Beruniy ustozlari izidan borib, o'zining gumanistik qarashlari bilan oila psixologiyasiga munosib hissasini qo'shdi. U insonlar o'rtasida o'zaro bir-birlarini tushunish, tenglik va boshqaruvda adolatni himoya qilib chiqdiki, bu qarashlar bizning davrimizda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Oilaviy munosabatlar va bu sohaga oid qarashlar tizimida Sharq mutaffakkirlaridan biri, butun Yevropa xalqlari ham uning qomusiy bilimdonligini tan olgan alloma **Abu Ali ibn Sinodir** /980—1037/. Buyuk olim sifatida u barcha hodisalarning ilmiy mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. Ibn Sinoning pedagogik va psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo'lib, u bola tarbiyasida umuminsoniy tamoyilning qollanilishini yoqlab chiqqan va tarbiyachi ota-onalarga bolani qattiq tana jazosidan ko'ra, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash ma'qulligini uqtirgan. Mutafakkirning qalamiga mansub bo'lgan «Donishnoma», «Risolayi ishq», «Tib qonunlari», «Uy xo'jaligi» kabi qator asarlari O'rta Osiyo xalqlari axloq-odobi, psixologiyasi va tabobat olamida alohida o'rin tutgan yirik ilmiy tadqiqotlar hisoblanadi.

Axloqiy tarbiya masalalarida alloma oilaning o'rnini alohida ta'kidlagan. Oila va oilaviy munosabatlar masalasi uning «Tadbiri manzil» asarida o'ziga xos tarzda bayon etilgan.

Oilaviy munosabatlarning turli tomonlarini yoritarkan, Ibn Sino, avvalom bor oila boshlig'i oldiga qator talablarni qo'yadi. Oila boshlig'i, deb yozadi u, ham nazariy, ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalarini mukammal o'zlashtirmog'i lozim. Agar oila boshlig'i tajribasiz bo'lsa, u o'z a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi, oxir-oqibat u yaxshi ijobiy natijalarga erisha olmaydi, yomon tarbiya nafaqat ushbu oila, balki qo'shnilariga, mahalla-ko'ygaga ham yomon ta'sir qilishi mumkin. Oiladagi bola tarbiyasi ota-onaning jamiyatda tutgan mavqeyidan qat'i nazar, ularni birlamchi vazifasidir, deb hisoblaydi Ibn Sino. Ota-ona davlat boshlig'imi yoki oddiy fuqaromi, baribir, u bola tarbiyasi borasida mas'uldir. Davlat bu fikriarning asosida ayollarning psixologik jihatdan oila muhitini ifodalaydigan kishilar sifatida qarash hozirgi davr uchun ham ahamiyatlidir.

Umuman, Ibn Sino ayol kishiga insoniy munosabatda boiib, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar o'zaro hurmat va bir-birini tushunishga asoslanmog'i lozimligini himoya qilib chiqqanligi diqqatga sazovor jihatdir.

Ibn Sinoning mehnat tarbiyasi borasidagi fikrlaridan biri, masalan, har bir bolani, deydi u, «Biror hunarga o'rgatmoq shart, yosh yigit biror hunarni o'rgansa, uni hayotda tatbiq eta olsa va mustaqil hunar tufayli oilani ta'minlaydigan bo'lsa- gina, otasi uni uylantirib qo'ymog'i lozim», — deb hisoblaydi. Demak, allomaning oila qurish uchun zarur ijtimoiy va iqtisodiy yetuklik haqidagi fikrlari biz uchun hozir ham zarurdir. Sababi, oilaning mustahkamligi va baxtli bo'lishi aynan oila qurganlar- ning ham ijtimoiy, ham iqtisodiy jihatdan yetukliklariga va ayniqsa, yigitning oila qurishga tayyorgarligiga bog'liqdir.

XI asrning buyuk mutafakkiri va shoiri **Yusuf Xos Hojib** o'zining «Qutadg'u bilig» — «Saodatga boshlovchi bilim» — kitobida va undan keyingi qator asarlarida o'zining axloq ham- da hayotga oid qarashlarini bayon etadi.

Inson faqat jamiyatdagina kamolotga yetishi mumkin, muloqot va ijtimoiy-foydali mehnat uning rivojlanishi va yashashining mezonidir, deb hisoblaydi. «Boshqa odamlarga foydasi tegmaydigan inson - o'likdir», — deb yozadi u. /0'sha asar, 529-bet/. Odam kim bo'lishidan qat'i nazar, shohmi, gadomi, awalo, insoniy bo'lishi kerak, chunki «dunyoda o'lmas bo'lib, faqat insoniylik qoladi», «Yaxshi axloqiy fazilatlarga ega kishi - har qanday qimmatbaxo durlardan ham qimmatlidir».

Shoirning fikricha, farzand ko'rish va unga tarbiya berish har bir inson uchun buyuk baxtdir, ularsiz hayotning ma'nosi yo'q. Lekin bu narsa ota-onaga juda katta mas'uliyat yuklaydi- ki, uning uddasidan chiqmoq, har bir ota-ona uchun ham farz, ham qarzdir. Shuning uchun ham Yusuf Xos Xojib oilaviy tarbiyani bola axloqiy taraqqiyotining asosi, deb hisoblagan: «Agap bolaning xulqi yomon bo'lsa, bunda bolaning aybi yo'q, hamma ayb — otasida». Shuning uchun ham ota-ona, ayniqsa, ota bunga katta e'tibor bermog'i lozim.

Turmush madaniyati, odob-axloq, sevgi-muhabbat borasida o'ziga xos qaytarilmas fikrlar sohibi buyuk bobokalonimiz **Alisher Navoiyning** «Mahbub ul-qulub» yoki «Qalblarning sevgisi» deb nom qo'yilishi bejiz emas. Chunki bu asarda Navoiy

insonlarga qalbidagi eng kerakli o'g'itlarini bayon etib, ularni turmushdagi, oilaviy hayotdagi turli hodisalar va vaziyat- lardan chiqishga imkon beruvchi yaxshi fazilatlar, ularni tarbiyalash masalalariga diqqatni qaratadi Navoiy ayol kishining oiladagi o'rniga quyidagicha to'xtaladi:

«Yaxshi xotin — oilaning davlati va baxti. Uyning ozodali- gi, uy egasining xotirjam va osoyishtaligi undan, husnli bolsa - ko'ngil yozig'i, xushmuomala bo'lsa -jon ozig'idir. Oqila bo'lsa, ro'zg'orda tartib-intizom boladi, asbob-anjomlar saranjom turadi. Kishi bu kabi jufti halol bilan qovushsa, agar bunday baxtga erishsa, g'am va kulfatda sirdoshga, oshkor va pinhoni dard-alamda hamnafas tan mahramiga ega bo'ladi. Turmushda boshingga har qanday jafo tushsa, hamdarding u. Teskari aylanuvchi falakdan har balo kelsa, ko'makdoshing u. Ko'nglingga g'am yuzlansa, u hamroh, badaningga xastalik va zaiflik kelsa, uning ham joni halak, ammo xudo ko'rsatmasin, nomuvofiq xotin uchrasa, o'z uyingda halokatli illat paydo bo'ladi. U beandisha, shallaqi bo'lsa, ko'ngil undan ozor chekadi va yomonlik axtaruvchi bo'lsa, undan ruh azob chekadi. Tili achchiq bo'lsa, barchaning dilini yaralaydi, pokiza bo'lmasa, eriga yuzi qoralik keltiradi, agar mayxo'r bo'lsa, uy odobi yo'qoladi, axloqsiz bo'lsa, oila rasvo bo'ladi».

Buyuk allomaning oilaviy baxt, sevgi va er-xotin munosabatlari, ularga zarur bo'lgan fazilatlar borasidagi bunday fikrlarini bilish, ularga rioya qilish har bir yoshning muqaddas burchi bo'lmog'i shart.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Quro'ni karim-T.(shayx Abdulaziz Mansur tarjimasi)T.2014
- 2.Hadislar T.:Kamalak-1991
- 3.Oila Psixologiyasi T.Shoumarov tahriri ostida Toshkent 2000
- 4.Rahimova H.Quvonova F.Ona va bola T:Yangi asr avlodi-2015

VOYAGA YETMAGANLARDA AXBOROT XAVFSIZLIGIGA OID BILIMLARNI BOYITISH, ULARNI ZARARLI AXBOROTLAR TA'SIRIDAN HIMOYALASH VA ULARDA AXBOROT XURUJLARIGA QARSHI IMMUNITETNI OSHIRISH

Jurayeva Lola Olimovna

Navoiy viloyati Zarafshon shahar 1-sonli AFCHO'I maktab psixologi

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonamizda internet hayotimizning muhim omiliga aylangan. Hozirgi kunda internetsiz hayotimizni tasavvur qilish qiyin. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida va uyda internetdan foydalanish o'quvchi va o'qituvchilarning turli ma'lumotlarini olish imkonini kengaytiradi va mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga imkon beradi. Internetning axborot manbalaridan foydalanish o'quvchilarga maktabda o'rganish uchun zarur bo'lgan asosiy va qo'shimcha o'quv materiallaridan foydalanish imkonini beradi.

Internet — bu deyarli barcha qiziqishlarni qondirish makonidir. Ba'zan tarmoqda ayrim axborotlarni izlab o'tirishning ham hojati bo'lmaydi, ular har yerda o'zlari taqdim etilaverishi sababli osongina erishish mumkin. Zamonaviy pedagog va psixologlar hozirga qadar virtual muloqot bola shaxsiy shakllanishiga qanday ta'sir etishi haqida bir xulosaga kelmaganlar. Ayrimlar bu faqat salbiy xususiyatlarnigina shakllantiradi deb bilib, bolalarning insonlararo munosabatlarida o'zlarini tutish, his-tuyg'ularini namoyon etish va mimikalariga yomon ta'sir etishini ta'kidlasalar, boshqalar virtual muloqot — zamonaviy kommunikatsiyaning juda qulay va yengil usulidir deb biladilar. Bolani Internetda muloqot qilishga o'rganib borishida, ularga tarmoqda umuman, o'z shaxsiy ma'lumotlari, uy telefoni raqami, manzili, shuningdek, ota-ona va yaqinlarining shaxsiy ma'lumotlarini berish mumkin emasligini tushuntirish zarur.

Virtual «do'stlari» orasida yomon niyatli kimsalarga duch kelish xavfi va ular bilan haqiqiy hayotda uchrashishlari, ishonuvchan odatlariga ko'ra begonalar bilan dildan suhbatlashishlari xavfini alohida ta'kidlashlari zarur.

Bunday muloqotlar ko'pincha kiberjinoyatchilar uchun juda qulay sharoit ekanligini har bir o'smir bilmog'i lozim. Ommaviy tarqatiladigan spam, iltimos bilan

murojaat etiladigan SMS-xabarlar, allaqanday shubhali «Tanlov»lar haqidagi eʼlonlarga ishonmaslik — umuman, kompyuterga zanjirsiz bogʻlanib, butun hayot yoʻlini qora dogʻ bilan bulgʻashiga olib kelishi mumkin boʻlgan xavfli axborotlarga aldanmaslikni onglariga singdirish zarur.

Bugungi kunda ayrim ommaviy ijtimoiy tarmoqlarda 13 yoshga toʻlmagan bolalarni roʻyxatga olmaslik uchun cheklovlar qoʻyilgan. Ayrim kompyuter operatsion tizimlarida ham «ota-ona» nazorati funksiyasi mavjud boʻlib, bolalarni tizimdan foydalanish vaqtlariga cheklov qoʻyish imkoni mavjud. U kompyuterdan oʻrnatilgan vaqtdan ortiqcha foydalanish imkonini bermaydi va avtomatik ravishda ishini toʻxtatadi. Agar farzandingizga kompyuter sotib olib, undan bilimlari doirasini kengaytirish maqsadida foydalanishiga ruxsat bergan ekansiz, bu bilan oʻzingizning ham oldingizga masʼuliyatli vazifalar paydo boʻlganini unutmasligingiz zarur.

Ayrim mamlakatlarda bolalarning oʻz tarmoqlari mavjud boʻlib, ularda: ovoqli oʻyinlar, multfilmlar, harflari yirik shriftda va bolalarga mos tushunarli tilda bayon etilgan matnlar berilgan. Mazkur saytlar kattalar ham kirib, ularni oʻrganishlari imkoni mavjud. Bunday tarmoq manbalarida bolalarga haqiqiy hayotdagi kabi virtual olamda ham tartib-intizom qoidalari mavjudligini tushuntirib borish eng birinchi navbatdagi vazifadir.

Kompyuter va axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) taraqqiyoti davrida tugʻilib, ulgʻayayotgan bolalar AKT sohasida dolzarb bilim va malakalarni jajji kichkintoy davrilaridanoq oʻzlashtirib bormoqdalar. Ayrim sohalarda hatto kattalarga qaraganda, koʻproq bilimga ega ekanliklari hech kimni taajjubga ham solmay qoʻydi. Biroq shunday boʻlsada, har qanday xavf-hatarning oldini olish maqsadida, ularga koʻz-quloq boʻlish va Internet haqiqiy hayotdan uzoq ekanligi, undagi koʻplab manbalar haqiqatga toʻgʻri kelmasligini tushuntirish biz kattalarning kechiktirib boʻlmaydigan vazifamiz hisoblanadi. Xalqimizga xos, asrlar osha shakllangan taʼlim-tarbiya usullari qatorida farzandlarning kundalik hayoti, ularning nimalar bilan shugʻullanayotganliklaridan oʻz vaqtida voqif boʻlib borish talabi ham mavjud. Mana shu ota-bobolarimizdan qolgan tarbiyaviy usullarni har qanday davrda ham unutmaslik hamda oʻz oʻrnida toʻgʻri qoʻllashimiz zarur.

Bundan tashqari, hozirgi davrda jahonning qator davlatlarida o‘z salbiy ta’sirlarini namoyon etib ulgurgan Internet tarmog‘idan bolalarni himoya etishga xizmat qiluvchi texnik imkoniyatlar mavjud — bu maxsus dasturlar bo‘lib, ular aynan salbiy ta’sir etuvchi, axloqsizlik, yomon odatlarni targ‘ib qiluvchi saytlarning ochilishiga yo‘l bermaydi, ya’ni agar o‘smir shunday axborotlarni hatto izlash tizimiga kiritsa, izlash natijalari samarasiz bo‘ladi.

Pedagogik nuqtai nazardan, tarmoq quyidagi xavfli ta’sirlarga ega:

- zamonamizning salbiy ta’sirga ega yomon illatlari qatorida, Internet tarmog‘iga bog‘lanib qolish;
- o‘qish va bilim olishga yengiltaklik bilan munosabatda bo‘lish. Internetdan tayyor dars ishlanmalari, matematik masalalar yechimlarini osongina topish hisobiga dars topshiriqlarini mustaqil bajarmaslik;
- jismoniy rivojlanishiga salbiy ta’sir xavfi, ya’ni bolaning faol harakatda bo‘lmay, uzoq vaqt monitor ro‘parasida o‘tirishiga to‘g‘ri kelishi va boshqalar.

Mazkur xavflarning oldini olish maqsadida quyidagi tavsiyalarga e’tibor qaratish zarur:

- farzandingiz tarmoqdan foydalanmoqchi bo‘lganida uni nazoratdan chetda qoldirmang;
- farzandingiz ongiga yuqoriga sanab o‘tilgan xavfli jihatlardan himoyalani odatlarini singdirib boring;
- farzandingizning tarmoqqa birinchi qadamlaridanoq, Internetda faqatgina «yaxshi» emas, balki «yomon» axborotlarni ham uchratishi mumkinligini tushuntiring;
- farzandingizga tarmoqqa kirishda ro‘yxatdan o‘tish qoidalarini, ya’ni shaxsiy ma’lumotlarni berish mumkin emasligini tushuntiring;
- Internetdan biror manbani saqlab olishda e’tibor qaratish zarur bo‘lgan qoidalarni tushuntiring;
- farzandingizga tarmoqda ham haqiqiy hayotdagi kabi tartib-intizom qoidalarini unutmaslik zarurligini ta’kidlang;
- farzandingizning Internetdan foydalanishida «ota-ona nazorati» dasturlaridan foydalaning va cheklovlarni o‘rnating;
- har kuni farzandingiz muloqotlarini kuzatib borishni o‘zingizga odat qiling;

• farzandingiz va o'zingizning kompyuter savodxonligingizni muntazam rivojlantirib boring. O'z bilimlaringiz bilan o'rtoqlashing. Internet xavfsizligi sizning bu boradagi bilim va malakangizga ham bog'liq ekanligini unutmang.

Barchaga ma'lumki bolalarning ko'p qismi o'z-o'zidan, ota-onalar va o'qituvchilar nazoratisiz internetga kirishadi. Shuning uchun barcha maktablarda xavfsiz internet bo'lishi juda muhimdir. Bugungi hayotimizni axborot texnologiyalarsiz tasavvur qilishimiz qiyin, shu bilan birga o'quvchilarning internetga nazoratsiz kirishi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin: Masalan;

- Kiber qaramlik,
- Fayllarni yuklab olishda zararli dastur yuqtirish,
- Bolaning normal rivojlanishining buzilishi,
- Axloqiy qadriyatlarning noto'g'ri shakllanishi,
- Yomon niyatli odam bilan tanishuv.

Tashkiliy jihatdan ta'lim muassasida axborot va ommaviy axborot xavfsizligini ta'minlash uchun bir qator texnik va texnologik choralar ko'rilishi kerak:

- Faqat litsenziyalangan dasturiy ta'minotini o'rnatish,
- Tarkibni filtr tizimiga o'rnatish, antivirus dasturlarini o'rnatish,
- Filtr dasturlarini, xavfsizligini devorlarini o'rnatish va sozlash.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilar bilan ishlashda ularning yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda ishlarni tashkil etgan ma'qul.

- Boshlang'ich sinflarda – ertaklar, o'yinlar shaklida.
- O'rta sinflarda-suhbatlar, rolli o'yinlar, tortishuvlar, treninglar shaklida.
- Yuqori sinflarda – loyihalar shaklida, devoriy gazetalarni chiqarish, aksiyalarda,

tanlovlarda ishtirok etish.

- Ota-onalar bilan ishlashda quyidagilarni tashkillashtirish kerak – ota-onalar uchrashuvlari, individual suhbalar, ma'ruzalar.

Ota-onalar tushinishi kerakki, internetda hech kim o'z farzandining xavfsizligi uchun ota-onaning o'zi kabi ma'sul emas. Faqat ular o'z farzandlarini to'liq nazorat qilishlari mumkin.

Bolalar va ota-onalar bilan ommaviy axborot vositalari xavfsizligi bo'yicha profilaktika ishlarini tashkil etish uchun maktab psixologi internetda foydalanuvchini kutib turgan muammolar va xavflarni bilishi va ushbu mammolarni hal qilish bo'yicha tavsiyalar berishga tayyor bo'lishi kerak.

UZLIKSIZ TA'LIM TIZIMINING BARCHA BOSQICHLARIDA AMALIYOTCHI PSIXOLOG FAOLIYATINING ASOSIY YO'NALISHLARI

*Yangabayeva Dilnoza Urazbayevna
Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy tumani 50-maktab psixologi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizdagi umumta'lim maktablarida amaliyotchi psixologlar faoliyatining asosiy yo'nalishlari, muammo va yechimlari haqida fikrlar bildirilgan. Shuningdek, psixologlarning o'quvchi yoshlar hayotidagi o'rni va ahamiyati, psixologik xizmat darajasini yanada takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: psixolog, psixologiya, psixologik xizmat, tashxis, shaxsiy sifat, psixolog kadr, uzliksiz ta'lim, psixologik dars soat, mashg'ulot

Har bir davlatning ijtimoiy taraqqiyoti o'sha davlat hududida yashovchi fuqarolarning ijodiy o'sishi va axloqiy potensialiga bog'liq bo'ladi. Bu sifatlarning shakllanishi odamlarning maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanish va maktabda o'qish yillariga to'g'ri keladi. Aynan bu borada o'quvchi yoshlarni ta'lim tarbiya jarayoniga to'g'ri yo'naltirib borish amaliyotchi psixologlarning psixologik xizmatni to'g'ri tashkil qilishi bilan ham bevosita bog'liqdir. Amaliyotchi psixolog o'z faoliyatini pedagogik jamoa va ota-onalar bilan yaqin aloqalarda amalga oshiradilar. Psixologik xizmat o'z faoliyatida tibbiy diftologik, mahalla va boshqa xizmat turlari bilan bola tarbiyasida yordam ko'rsatuvchi jamoatchilik xodimlari bilan yaqin aloqada ish olib boradilar.

Inson faoliyati me'yorda boshqarilishi uchun maishiy, texnik, tibbiy va boshqa shu tarzda xizmat turlariga zarurat sezadi. Shular singari insonning o'zini-o'zi

boshqarishi, o'zini-o'zi nazorat etishini ta'minlashda psixologik xizmat katta ahamiyatga ega.

Respublikamizda ta'lim tizimiga psixologik xizmat keng joriy etilayotgan soha sifatida qarash mumkin. Talim tizimiga psixologik xizmatni joriy etish, o'qituvchi va o'quvchi shaxsini shakllantirishni nazorat etish, xulq atvordagi og'ishlarning oldini olish, o'quvchilarning o'zlashtirishi va aqliy saviyasini baholash, iqtidorli va aqliy taraqqiyotdan ortda qolayotgan o'quvchilarga psixologik yordam ko'rsatish, pedagogik jamoada psixologik muhitni shakllantirish va shu kabi bir qator ishlarni to'g'ri yo'lga qo'yish bilan xarakterlanadi. Psixologik tashxis ta'lim muassasalarida mutaxassisning ish faoliyatida mo'ljal olishga va psixologik xizmatning boshqa turlari bo'yicha chora-tadbirlarni belgilashga yordam beradi. Buning uchun psixologik tashxisni to'g'ri tashkil eta olish zarur. Aynan o'quvchining aqliy salohiyatini yoki o'qituvchining shaxsiy sifatlarini tashxis etish zahirida katta ma'no bor. Ushbu ma'no o'zining haqiqiy timsolini hosil qila olishi psixologik xizmat ko'rsatayotgan mutaxassisning salohiyatiga bog'liq bo'ladi. Qisman xato ham inson taqdiri va qadr-qimmatiga zarba berishi mumkin. Shu bois psixologik xizmatni olib borishda bir qator holatlarni inobatga olish zarur bo'ladi. Shaxsni o'rganish, kuzatish u bilan psixologik tuzatish ishlarini olib borish, uning u yoki bu kasb-hunarga yo'nalganligini aniqlash, shaxsni har tamonlama rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash va shu kabi tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda manfaatdor shaxslarga tegishli tavsiya berish, hozirgi zamon amaliy psixologiyasi zimmasiga yuklatilgan asosiy vazifalardan hisoblanadi. Bugungi kunda maktablarda amaliyotchi psixolog mutaxassisligini zarur ehtiyoj sifatida qabul qilinishi ushbu yo'nalishda kutilgan eng muhim qadamlardan biri deyish mumkin.

Respublikamizda ta'lim tizimida psixolog kadrlarni tayyorlash va o'qitish uchun barcha hududlarda oliy o'quv yurtlarida mutaxassislik yo'nalishlari, qayta tayyorlov kurslari joriy qilingan. Ammo, shu o'rinda bir savol qiynaydi. Mamlakatimizning barcha uzliksiz ta'lim maskanlarida psixolog lavozimida mutaxassis kadrlar ishlayaptimi? Bu borada ha degan javobni bera olmasligimiz hech kimga sir emas. Barcha hududlarda kadrlar muammosi o'z yechimini to'laqonli topgan deb ayta olmaymiz. Har bir sohada o'z mutaxassisi ish faoliyat olib borsa, o'zimiz kutgan natijaga erisha olamiz. Uzliksiz

ta'lim tizimida uchrab turadigan yana bir achinarli holatga to'xtalib o'tish zarurdir. Ko'pchilik amaliyotchi psixolog kadrlarning psixologik xizmat faoliyatini to'g'ri tashkil qila olmasligi natijasida pedagogik jamoa ichida "Psixolog o'zi nima ish qiladi" qabilidagi gap so'zlarga duch kelamiz. Bas, biz bu holatlarni to'xtatmas ekanmiz yangi O'zbekiston, yangi dunyoqarashni shakllantira olmaymiz va sohamiz bo'yicha yuksak marralarga erishishimiz qiyinroq kechadi.

Bizga ma'lumki har bir amaliyotchi psixolog ma'lum ish reja asosida o'z faoliyatini tashkil qiladi. Shu o'rinda umumta'lim maktablar misolida o'z fikrlarimni keltirib o'tmoqchiman. Umumta'lim maktablarida sinflar kesimida trening mashg'ulotlari va metodikalar olish shakllantirilgan bo'lib, har bir metodikani o'quvchilardan olib o'rganish zarur. Ammo buning uchun sinflarda psixologik soatlar mavjud emas. O'quvchi yoshlarni qo'shimcha mashg'ulotlarga jalb qilish, ulardagi charchoq hissini uyg'otib, ushbu metodikaga qiziqishning pasayishi kabi holatlar bilan xarakterlanadi.

Xulosa o'rnida ta'lim muassasalarida psixologik faoliyatni takomillashtirishning quyidagi jihatlarini ko'rsatib o'tish mumkin:

- Ta'lim muassasalarini yuqori malakaviy psixolog kadrlar bilan ta'minlash;
- Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni nazariy metodologik jihatdan ta'minlash;
- Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni uslubiy jihatdan ta'minlash;
- Talim muassasalarida psixologik dars soatlarini joriy qilish;

Shu jihatlarni hisobga olib, islohatlar olib borish va uni amaliyotga joriy qilish o'ylaymizki o'zimiz kutgan samaradorlikka erishishda ko'makchi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Psixologik xizmat to'g'risidagi nizam, yangi tahrir 2001 y
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. -T.: O'zbekiston yozuvchilar uyishmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006y. 200b

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH VA PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK XIZMAT SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOARI VA YECHIMLARI

*Obloqulova Lutfiya Narziqulovna
Samarqand viloyat Toyloq tuman 20-maktab paxologi*

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng boshqa sohalar qatori ta'lim tizimida ham tub islohotlar bo'lib o'tdi. O'quvchi–yoshlarni kasb-hunar egallashlari, to'g'ri va ongli kasb egallashlari uchun e'tibor kuchaytirildi va keng imkoniyatlar yaratildi.

Mamlakatimizning birinchi Prezidenti I.A.Karimov o'quvchlarimizda ilk yoshdanoq kasb-hunar o'rgatish, mustahkam bilim berishimiz naqadar zarur ekanligini "Biz oz' iste'dodli fidoi o'quvchilarimizga bilim va kasb cho'qqilarini zabt etishlari uchun qanot berishimiz kerak" degan purma'no fikrlarida juda ko'p ta'kidlab o'tganlar.

Jamiyatning bugungi kundagi rivojlanish bosqichining asosiy xususiyati bu hayotning barcha yo'nalishlaridagi o'zgarishlar dinamikasidir. Bu bugungi kun shaxsiga ayniqsa umumiy o'rta ta'limni bitiruvchisiga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartiradi. Mustaqil tahkil etish, mustaqil ravishda rivojlantirish o'z-o'zini dolzarblashtirish qobiliyatlari hozirgi paytning muhim sifatlari hisoblanadi. Agar biz farzandlarimizda ushbu xislatlarni shakllantira olsak u holda ular nafaqat vatanimizda, balki xorijda ham kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini va ijtimoiy tuzilmalarni o'zaro muvofiqlashtira oladi.

Shuning uchun ta'lim muassasalarining muhim vazifasi bu nafaqat shaxsni muvaffaqiyatli shakllantirish, balki farzandlarimizni mustaqil rivojlanishi va ularni tom ma'nodagi barkamol shaxsga aylantirish uchun zaruriy tadbirlar majmuasini yaratishdan iboratdir. Mazkur vazifalarni amalga oshirish o'quvchilarning qobiliyatlari va moyilliklarini yuqori darajada mahorat bilan chuqur o'rganib chiqishni pedagogika va boshqaruvdagi ma'suliyat muammolarini dolzarblashtiradi. Biz, inson hayotining muhim bosqichidagi kelgusidagi oilaviy, mehnat va qiziqishlarining tahkiliy asoslari boshqacha

aytganda kelgusi hayotining mazmun mohiyati yaralayotgan davridagi yetakchi bo‘lim ekanligimizni to‘la mas‘uliyat bilan anglab yetamiz.

Har bir kasb o‘z tarixiga ega bo‘lib kasb tanlovchi uning jamiyatda tutgan o‘rniga alohida e‘tibor bergan holda u yoki bu kasbni tanlaydi. Kasb tanlash murakkab psixologik-pedagogik jarayon hisoblanib, unga ta‘sir ko‘rsatadigan omillar talaygina bo‘lib, ota-onalarning kasbi oiladagi farzandlarining kasb tanlashiga ham alohoda ta‘sir ko‘rsatadi.

Hozirgi fan-texnika va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining yosh avlodni jamiyatimizni taraqqiy etishda qatnashishga tayyorlash borasidagi mas‘uliyati har qachongidan ko‘ra ortib bormoqda. Shu munosabat bilan o‘quvchilarning ilm-fan asoslariga oid bilimlarini rivojlantirish ularda yuksak onglilikni tarbiyalash, umuminsoniy va milliy axloqiy sifatlarni o‘zaro uyg‘unlikda kamol toptirish, yosh avlodni turmushga va mehnatga ijtimoiy zarur kasblarni ongli ravishda tanlashga tayyorlash hozirgi kun maktab ta‘limining asosiy vazifalaridandir.

Tajribalardan ma‘lumki ko‘p hollarda maktab o‘quvchilari kasb tanlashga amaliy yondoshishga harakat qiladilar. Ular o‘zlarining mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda u yoki bu kasbni yoqtirganligi to‘g‘risida ham fikr bildiradilar. Lekin “Tanlangan kasb kishida ma‘naviy qoniqish hissini uyg‘otadimi, yoki yo‘qmi, jamiyat uchun qay darajada naf keltirishi o‘quvchiar tomonidan anglanadimi” degan savolga javob berilgan taqdirdagina ijobiy natija berishi mumkin.

Ammo shuni ta‘kidlab o‘tish kerakki, kasbni tasodifan tanlash ba‘zan o‘quvchilarda o‘g‘ir ichki kechinmalar, umidsizliklar, ikkilanishlar va ruhiy ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Bunday munosabatlar yuz berishining asosiy sabablaridan biri maktab o‘quvchilarining kasb tanlash jarayonida turli motivlarning namoyon bo‘lishidir.

Kasb tanlashda asosan quyidagi xotoliklarga yo‘l qo‘yiladi.

1. O‘quvchilarning tanlangan kasblari yuzasidan to‘la axborotga ega bo‘lmasdan, o‘z oldilariga birdaniga oliy malaka talab qiluvchi yuksak kasbni egallashni maqsad qilib qo‘yishlari. Inson kelajakda ishining haqiqiy ustasi bo‘lib yetishishi uchun o‘z mehnat faoliyatini nimadan boshlahi to‘g‘risida jiddiy o‘ylab ko‘rmog‘i kerak.

2. O‘quvchilarni kasblar nufuzli yoki nufuzsiz bo‘ladi degan xato tushunchaga ega bo‘lishlari kasb tanlashdagi haqqoniylikni buzilishiga olib keladi. Bu boradagi xatoliklarga yo‘l qo‘ymaslik uchun o‘quvchilarda kasbning yomoni bo‘lmasligini har qanday sohada yetuklikka erishish uchun avvalo insonning o‘zida mujassam bo‘lgan sifatlarga bog‘liq ekanligini anglab yetishlariga ko‘maklashish talab etiladi.

3. “O‘rtoqlaridan orqada qolmaslik uchun” kasb tanlash. Bu boradagi xatoliklarni bartaraf etish uchun u yoki bu kasbni tanlashda birinchi yoki oxirgi bo‘lishdan ko‘ra o‘z qiziqishlari va qobiliyatlari hamda salomatligiga mos keladigan kasbni tanlashi ahamiyatliroq ekanlini tushuntirish lozim.

4. Biror kasb egasi bo‘lgan kishiga qaratilgan munosabatni kasbni o‘ziga ko‘chirish. Har bir insonning kasbga bo‘lgan munosabat turlicha bo‘ladi. Masalan ba‘zida o‘quvchi shofyorlik kasbi egalari qiyofasida doimo avtomobilda xush kayfiyatda xizmat vazifalarini bajarib yuradigan insonlarni tassavur qiladi. Biroq har qanday kasbga bo‘lgani kabi shofyorlik kasbini ham ko‘plab qiyin va murakkab tomonlari borligini o‘quvchilar har doim ham tasavvur qilavermaydi.

5. Kasbning faqat tashqi yoki xususiy bir jihatiga qiziqishi o‘quvchini ko‘p muammolarga olib keladi. Jumladan kasb tanlash formulasiga ko‘ra o‘quvchida mavjud bo‘lgan qobiliyat va salomatligi o‘zaro mos kelmasligi mumkin.

Kasbga yo‘naltirish tizimi-shaxsga kasbni va uning shaxsiy sifatlarini o‘rganishda yordam beruvchi maqsadlar, mohiyat va prinsiplar, uslub va vositalar birligidir. Kasbga yo‘naltirish barcha ta‘lim-tarbiya ishlari bilan bog‘lab olib boriladi. Ongli kasb tanlash yoshlar yetarli darajadagi umumiy va politexnik tayyorgarlikka ega bo‘lgan taqdirdagina muvaffaqiyatli amalga oshadi.

O‘quvchini u yoki bu kasbda maqsadli yo‘naltirishdan avval uning shaxsini o‘rganish lozim. Buning uchun uni kuzatish, o‘quvchining maktabdagi, jamoat joylaridagi, oila va mehnatdagi amaliy harakatlarini tahlil qilish, so‘rovnomalar o‘tkazish, suhbat, test, intervyu olish o‘z samarasini beradi. Kasbga yo‘naltirishda turli kasblar, ularg qo‘yiladigan talablar, bu kasbni qayerda egallashlari mumkinligi to‘g‘risida o‘quvchilarga ma‘lumot berish kata ahamiyatga ega. Bu esa o‘quvchilarni biror kasbni tanlashga ongli munosabatda bo‘lishga tayyorlaydi.

O'quvchilar kasblar to'g'risidagi ma'lumotlarni, bilimlarni faqat maktabda emas, balki ommaviy axborot vositalaridan, tanishlari va qarindoshlaridan ham bilib oladilar.

Insonni qiziqishlariga va psixologik imkoniyatlariga to'g'ri kelmaydigan kasbni tanlashi, tabiiyki uning shaxs sifatida kamol topishida salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan shaxsning ichki intilish va imkoniyatlariga u tanlagan kasbi bilan shaxsi orasidagi munosabatini o'rganish o'ta dolzarb masala hisoblanadi.

Kasb tanlash jarayoni ijtimoiy ahamiyat kasb etsa-da, uning ortida individual shaxs turadi. Xolbuki, shunday ekan kasb tanlovchi shaxsiyatiga individual munosabatni amalga oshirish zarur.

Yuqoridagi mulohazalardan ko'rinib turibdiki, kasb-hunar to'g'risida axborot, kasb haqida maslahat vositalari ongli kasb tanlash uchun yetarli emas. Shuning uchun o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ularni mustaqil bilim olishga o'rgatish, kasb tanlashda o'z kuchini muayyan faoliyatda sinab ko'rishga imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: "Sharq", 1997.
2. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. - T. 2010.
3. Jalilova S.X., Haydarov F.I., Xalilova N.I. Kasbiy psixologiya. - T. 2010.
4. Sharpov Sh. va b., Kasbiy pedagogika. - T.: TDIU, 2001.

O'QUVCHI YOSHLARDA YUZAGA KELADIGAN KOPING XULQ- ATVORNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Yusupova Go'zalxon Davlatnazarovna
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining
Xorazm akademik litseyi psixologiya o'qituvchisi*

Bugungi kunda jamiyatimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biri bu har tomonlama yetuk barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishdir. Hozirda bog'chada,

maktabda, o'rta mahsus bilim yurtlarida ta'lim-tarbiya olayogan yosh avlod ertaga jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq hamma vazifalarni yelkalariga oladigan vorislardir.

O'smirlik davri dunyoqarash, e'tiqod, nuqtai nazar, pozitsiya, o'zligini anglash, baholash va hakozolar shakklanadigan davr sanaladi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikga ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda va ushbu omillarni e'tiborga olgan holda o'smirlik yoshidagi o'g'il- qizlarni yosh bosqichi 10-11 yoshdan 14-15 yoshgacha davrni qamrab oladi. Bu bosqichga kelib o'smir hayotida bolalikdan kattalik holatiga ko'chish jarayoni vujudga kelib, psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burilishlar seziladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatda o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro muloqotda, shuningdek, kattalar bilan o'smirlarnig muomala jarayonida ham keskin o'zgarishlar vujudga kela boshlaydi. Bu o'zgarishlar jarayonida turli-tuman qiyinchiliklar vujudga kela boshlaydi. Ana shunday qiyinchiliklardan biri yuzaga kelgan murakkabliklarni turli yo'llar bilan yecha olish "coping strategiya"si hisoblanadi.

Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov "Tafakkur" jurnalining muhbiri bilan suhbatlari vaqtida shunday deganlar: "Har qanday odam ham o'smirlik chog'ida, endigina voyaga yetib kelayotgan davrida jamiyatdan munosib o'rnini topishi kerak. Aks holda bu narsa nohush oqibatlariga, ba'zan esa og'ir fojialarga, xatto ijtimoiy larzalarga ham sabab bo'ladi. Yosh yigit – qizlarimizning ishda, turmushda, oilada va jamoada o'z o'rnini topa olmaslik holatlari ularning jamiyatda o'z qadrini yo'qotishiga olib keladi. O'z qadriga, o'z sha'niga ega bo'lmagan inson hayotda ko'p – ko'p to'siqlarga duchor bo'ladi, beqaror va salbiy ta'sirlarga beriladi, uning shaxs sifatidagi yemirilishi ham tez kechadi.⁶"

Koping xulq-atvor muammosi bugungi kunning eng dolzarb va zamonaviy psixologiyaning jadal ishlanayotgan masalalaridan biridir. Koping xulq-atvor ingliz

⁶ I. A. Karimov . "Jamiyatimizmafurasixalqni –xalq, millatnimillatqilishgaxizmatetsin". "Tafakkur" jurnali, 1998-y. 2-son.

tilidan olingan bo'lib “cope” – “bardosh bilan yengish, ustun kelish, bartaraf qilish, kurash” kabi ma'nolarni anglatadi. Kundalik turmush tarzida dinamiklik, murakkablik va qarama-qarshiliklar mavjud, shuning uchun inson doimiy ravishda turli ko'rinishdagi qiyinchilik va qarshilikni yengib o'tishi, vaziyatga moslashishi, murakkablikga eng yaxshi yo'l topishi kerak. Bunda inson o'ziga kerakli barcha ichki imkoniyatlardan unumli foydalanishi kerak, bu esa o'smirning vaziyatga moslashayotganini va ko'proq yoki kamroq xavfsizlikni his qilishiga olib keladi. Psixologik koping xulq-atvor insonning murakkablashgan qiyin vaziyat talabiga ko'nikishidan iborat. Yengib o'tish o'zida dinamik kognitivlikni hamda shaxs xulq-atvori kuchini namoyon etib, tashqi yoki ichki faktorlarni boshqarishga yo'nalib unda tahdidli baho yuzaga keladi.

Koping xulq-atvor muammosi o'zining savollariga javob topishda katta amaliy va nazariy doirani namoyon etadi ya'ni, inson qaysi qobiliyati bilan kundalik qiyinchiliklarni yengadi, hayotida juda ko'plab stressli hodisalar yuzaga keladi va ularga qanday qilib yo'l qo'yadi? Chet ellik ko'pgina tadqiqotchilar koping xulq-atvor bilan shug'ullanganlar (Amirkhan J.H., Kanner A.D., Lazarus R.S., Ryan N.M., Sacks J.M., Webster S.K., Ansiferova L.I., Balabanova Ye.S., Belorukova N.O., Gorkovaya I.A., Danilova T.A., Zamishlyayeva M.S., Kryukova T.D., Saparovskaya M.V. va boshalar. Koping xulq-atvor strategiyalarini tavsiflagan tadqiqotchilar ishlari yuzasidan shunday xulosaga kelish mumkinki, odamlar hayotidagi qiyin vaziyatlar ular imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi. Mutahassislarning ta'kidlashicha, individ hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlanishda o'zida shakllantirgan ma'lum bir vositalardan foydalanadi. Bu xususiyatlar shaxslilik fenomenini, “Men” konsepsiyasi singari lokus nazorat, refleksiya, empatiya va boshqalar bilan aloqadordir. Barcha keltirilgan shaxs xususiyatlari xarakteristikasi “yomon” vaziyatni yengib o'tish strategiyasining qabul qilinishiga shuningdek, yengib o'tish natijalariga o'z ta'sirini o'tkazadi. Tanlangan strategiya nafaqat yengib o'tish vaziyatida muvaffaqiyatga erishish yoki erisha olmaslik balki, shaxsdagi maqsadli muvaffaqiyatga erishishni ham muhokama qiladi. Professor E. G'oziyevning fikrlariga ko'ra, o'smirlar muammosiga e'tiborni kuchaytirish zarurligining asosiy sabablari:

- 1) Fan va texnika rivojlanishi natijasida madaniyat, san'at va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart sharoitlarning o'zgarayotgani;
- 2) Ommaviy axborot tizimining kengayishi tufayli o'smirlar ongliligi darajasining ko'tarilganligi;
- 3) O'g'il va qizlarning dunyo voqealaridan, tabiat va jamiyat qonunlaridan, tarixdan yetarli darajada xabardorligi;
- 4) O'smirlar bilan ishlashda g'oyaviy-siyosiy, vatanparvarlik va baynalminal tarbiyaga alohida yondashish zarurligi; O'quvchilar uchun mustaqil bilim olish, ijodiy fikr yuritish, o'zini o'zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani kabi bir necha omillarni ko'rsatib o'tganlar⁷.

Koping xulq-atvor muammosi bilan shug'ullanuvchi olimlarning ta'kidashicha, uning jadal tarzda yuzaga kelishi aynan o'smirlilik va erta o'spirinlik davrlariga to'g'ri keladi. Bu bosqich inson hayotidagi eng murakkab, krizisli, qarama-qarshiliklarga boy bosqich sanaladi. O'smir katta hajmdagi yechilishi kerak bo'lgan ham obyektiv, ham subyektiv muammolar ichida qoladi. Mazkur bosqichida o'tkir gormonal transformatsiya orqali o'smirning xulqida, ichki holatida, javob reaksiyasida, kayfiyatida asosan "lovullab ketish", "portlash", qo'zg'aluvchanlik, apatiya holatlari vujudga keladi. O'smirlar o'rtasidagi asosiy murakkabliklar o'zini baholashnig tushishi, yuqori darajada ta'sirchanlik va qo'zg'aluvchanlik, fizik va ruhiy darmonsizlik, o'zini atrofidagi olamdan qoniqa olmaslik, yolg'izlik hissi, begonalik, mavhumlik, yuqori havotirlanish, istehzoli kulish kasali, haddan tashqari tashqi ta'sirlarga berilish, o'z-o'ziga ishonchsizlik va bedorlik kabilarga bo'linadi. O'smirlar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar natijasiga ko'ra 14 yoshida o'zini anchayin baxtsiz, yig'loqi bo'lib, hammadan va barcha narsadan qutulish hissi paydo bo'lar ekan. 25% siniluvchilarning fikricha ba'zida odamlar ularga qarayotgandek, ular haqida gapirayotgandek, ularning ustidan kulayotgandek tuyular ekan shuningdek, har o'n ikki bolaning biriga o'zini o'ldirish g'oyasi kelishi aniqlandi. Shunga ko'ra, o'smirdagi qiyinchiliklarni yengish uni hayotidagi discomfort, muammo, stress va boshqa sifatlar hamrohligida kechadigan bosqichdir. Undagi coping xulq-

⁷ E.G'oziyev "Ontogenez psixologiyasi" T-"Noshir"2010 176-177 betlar.

atvorni pozitiv kechishini ta'minlash uchun profilaktik, diagnostik, korreksion ishlarning olib borilishi va hamkorlikdagi faoliyatning yo'lga qo'yilishi bilan belgilanadi.

ЁШЛАРНИ АХЛОҚИЙ КАМОЛОТГА ЭРИШИШЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ - ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Орзиқулова Чарос Рахматовна

Ўқувчиларни касб – ҳунарга йўналтириш ва психологик – педагогик республика таъхис маркази Ижтимоий-психологик фаолиятни ташкил этиш бўлими методисти Халқ таълими аълочиси

Ҳар бир жамият ёшларни комил инсон бўлиб етишишлари йўлида барча имкониятларни яратиб беришга ҳаракат қилиб келган бундан кейин ҳам мазкур ҳаракатдан тўхтамайди. Жамият томонидан яратилаётган имкониятлардан ёшларни қандай фойдаланиши жараёнининг назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил этиш ижтимоий психологияни энг катта ўрганиш объектларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли ҳам ижтимоий психологик сўровномаларни ташкил этиш ва улардан олинган натижаларни анализ ҳамда синтез қилиш асосида умумлатириш орқали ёшларнинг асосий муаммоларини таҳлил этиш ҳозирги кунда энг долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Куррайи замин айланишдан бир сонияга ҳам тўхтамаганидек жамият ҳам тарақиётдан тўхтамаслиги исбот талаб қилинмайдиган ҳақиқат бўлганидек, ёшларнинг камолотга интилишлари ҳам ўз йўлида тўхтамаслиги аниқ. Демак ёшларни дунёқараши, бағрикенглиги, илмга чанқоқлигини ҳамда давлат тарақиётига қайси соҳада бўлса ҳам ўз ҳиссасини қўшиши ва унинг натижасида ўзининг ахлоқий камолотига эришиши билвосита ва бевосита уни қуршаб турган ижтимоий муҳитга боғлиқ ҳисобланади.

Ёшларни ахлоқий камолоти дейилганда – умумбашарият ва жамият томонидан ёзилган-у ёзилмаган қонунларга амал қилиш орқали инсоний ҳамда

миллий қадриятларни ўзида акс эттириш ҳамда амал қилиш тушинилади. Ана шу қадриятларни шакиллантириш ва такомиллаштиришда жамият тизимида фаолият кўрсатаётган ҳар бир давлат ва нодавлат ташкилотларини ўзига хос ўринлари мавжуд бўладиги бирини ўрнини иккинчиси боса олмайди.

Ёшларни ахлоқий камолоти чўққисига эришишларида таълим тизимини, маҳалла бошқаруви ва оилани роли беқиёслигини инкор этмаган ҳолда ёшлар иттифоқи ташкилотини ўрнини алоҳида такидлаш лозим. XXI – аср биринчи чораги қандай номланишидан қатъий назар ёшларни бирлаштириш ва маълум бир мақсад сари йўналтириш вазифасини мувоффақиятли амалга ошириш учун аввало байроқдорларни ўзи ёш бўлишлари мақсадга мувофиқдир. Ёшларни эртанги кунги мувоффақияти тенгдош – тенгдошга тенглашиш ва ундан ўзиб кетиш қонунияти асослансагина ижобий натижани беради.

Худудлардаги ёшларнинг турли ижтимоий ташкилотлар муҳитидаги психологик иқлим ва психологик муҳитни бевосита ёшлар иттифоқининг фаолиятига боғлиқ ҳисобланади. Мисол учун ёш тадбиркорлар, ёш ижодкорлар, ёш фермерлар, ёш ҳунармандлар, ёш педагоглар ва хоқозоларни асосий психологик илҳомлантирувчиси сифатида ёшлар иттифоқи маёқ вазифасини ўтаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Булардан ташқари ёшлар иттифоқи томонидан ташкил этилаётган ёшлар ўртасидаги турли миллий қадриятларни ўзида акс этирган миллий байрам ва ананлар танловлари ҳамда спорт мусобақалари ёшларни жамият фаолиятида фаоллигини ошишига сабаб бўлаётганлигини эътироф этмасдан иложимиз йўқ.

Юқорида биз алоҳида таъкидлаган ёшларнинг турли ижтимоий ташкилотларидаги психологик иқлим ва психологик муҳит таъсирида бевосита ёшларнинг ахлоқий камолати ривожланиб боради. Бундан хулоса қилиш мумкин-ки ёшларнинг ақлий камолоти ҳамда ахлоқий камолати ҳам ёш жамоасини маҳсули ҳисобланади. Ёшларнинг ахлоқий камолоти бевосита ёшлар ўртасидаги ижтимоий психологик ҳамкорликка боғлиқ ҳисобланади.

Ижтимоий психология йўналишда татқиқотлар олиб борган психологларнинг татқиқотлари натижасига кўра ёшлар орасидаги ўзаро ҳамкорликнинг муҳим омили сифатида камолатга эришиши ва ўзаро муносабат

хусусиятини белгиловчи асос фаолият ва уни асосида ахлоқий ҳамда ақлий камолатни белгилаб берувчи анланган мулоқатдир.

Ёшлар харакати ҳамкорликдаги фаолиятининг мақсади ўзлаштириладиган фаолият ва биргаликдаги ҳаракатлар, муносабат ҳамда мулоқотнинг бошқариш механизми асосида ахлоқий камолотга эга бўлган ёшларни шакиллантиришдан иборат. Ҳамкорликдаги фаолиятнинг маҳсули ёшлар мустақил ҳолда илгари сурган янги ғоялар ва ўзлаштирилаётган фаолиятнинг моҳиятига боғлиқ мақсадлар ва шерикликда шахс позициясини бошқариш истакларининг юзага келишидир. Ҳамкорликдаги фаолият усули деганда, ёшларнинг биргаликдаги хатти-ҳаракатларининг тизимини тушуниш керак. Бундай хатти-ҳаракатлар ташкилотнинг ёшларга кўрсатадиган ёрдамидан бошланади, ёшларнинг фаоллиги аста-секин ўса бориб, бутунлай уларнинг ўзи бошқарадиган амалий ва ақлий ҳаракатига айланади.

Проессор Э.Ф.Ғозиев тарифига “кўра ижтимоий психология фанида ҳамкорликнинг еттита шакли мавжуд, улар қуйидагилардан иборатдир: 1) фаолиятга кириш, 2) мустақил ҳаракатлар 3) ёшлар етакчиси ҳаракатни бошлаб беради ва унга ёшларни жалб этади; 4) тақлид ҳаракатлари; 5) мадад ҳаракатлари; 6) ўзини ўзи бошқариш ҳаракатлари; 7) ўзини ўзи ундоввчи ҳаракатлар; 8) ўзини уюштирувчи ҳаракатлар”.

Ёшларни ахлоқий камолотга эришишларининг ижтимоий - психологик асослари ўз навбатида Э. Ғозиев тарифи давомида қуйдагича акс этади “Ҳамкорликдаги фаолият усуллари биргаликдаги хатти-ҳаракатлар шаклида намоён бўлиб, унга мулоқот даврлари сингари мазкур фаолиятнинг оддий бирликлари деб қараш мумкин. Биргаликдаги ҳаракат даври қуйидагича алмашинувни ўз ичига олади: ёшлар ўқитувчилик даврида ҳаракат бошлайди, талабалик даврида уни давом эттиради ёки тугаллайди.”

Юқоридаги таърифдан ҳам кўриниб турибдики ёшларнинг ахлоқий камолотга эришишларининг ижтимоий - психологик асоси уни қуршаб турган ижтимоий мухит, педагоглар ва устозлар ҳамда етакчи ташкилотларга боғлиқ экан.

Ҳар бир ёшнинг ахлоқий комилликка эришишида иштимой муҳитдаги мавқеи ҳамда унга билдирилган ишонч йўналтирувчи куч вазифасини бажаради. Мазкур қонуниятдан келиб чиққан ҳолда ёшларни фаолиятини қўллаб қуватлаш асносида уларнинг ўз-ўзини бошқаришга имкон яратиш орқали яширин имкониятларини юзага чиқиши билан бир қаторда ахлоқий камолотига эришишларига кенг йўл очилади.

Ёшларни ахлоқий камолотга эришишларининг ижтимоий-психологик асосларидан яна бири бўш вақтларини тўғри ташкил этиш бўлиб, унинг ёрдамида ёшлар вақтни тўғри идрок этиш ҳамда ундан унимли фойдаланиш малакасини шакллантириш ҳисобланади. Алломаларни биридан “Жамиятни бойлиги нима билан белгиланади” деб сўрашганида “Жамият аъзоларининг фойдали меҳнатдан ташқари бўш вақтлари билан” деб жавоб берган экан.

Дарҳақиқат, ёшларни бўш вақт бўлса у спорт билан шуғилланиши, миллий маърифий тадбирларда иштрок этиши ва қолаверса жамотчилик ишларида фаол бўлиши табиий ҳол ҳисобланади. Санаб ўтилган уч фаолият ўз навбатида ёшлар ахлоқий камолоти асослари сифатида қаралади. Мазкур фаолиятларнинг яна бир асосий жиҳати улар жамо билан ҳақорликда амалга оширилади. Жамоани таъсирида эса ёшлар ўзларини ахлоқий камолотларини такомиллаштириб бориб ўзларида миллий қадриятларни мужассам эттириб борадилар.

Президентимиз Ш. Мирзиёев томонларидан ишлаб чиқилган Янги Ўзбекистонни 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини тўртинчи Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишларининг бешинчи банди “Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш” деб номланиб олтинчи абзацда қуйдагиларга алоҳида урғу берилганлиги диққатга сазовордир “Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, таълим муассасалари, ёшлар ва бошқа ташкилотларнинг самарали фаолиятини ташкил этиш”.

Ўзбекистон Республикаси 2017 йил 25 августда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси ёшлар кунини белгилаш тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ 30 июнь - Ўзбекистон Республикаси ёшлар кунини этиб белгиланган.

“Ёшлар куни” байрами табирлари “Ўзбекистон ёшлари замонавий билим ва тараққиёт чўққиларини эгаллаб ўз амънавияти ва тафаккури билан барчага ибрат ва наъмуна бўлиши керак” ғоясини ўзида мужассам этади.

Давлатимиз раҳбарининг олиб бораётган сиёсатларига эътибор қаратадиган бўлсак ҳар бир чиқишларда ёшларга оид бирорбир таклифни илгари суришларини гувоҳи бўламиз. Ана шу таклифларни моҳиятига диққат билан ёндошсак унда албатта ижтимоий муҳитнинг ролига алоҳида урғу бериб ўтилади. Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, таълим муассасалари ҳамда ёшлар ташкилотларнинг самарали фаолиятини ташкил этиб келинмоқда, ана шу фаолиятга нисбатан ёшларнинг руҳий фаолиятини амалда изохлаш ижтимоий психологияни асосий вазифалардан бири деб ҳисоблаймиз.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда ёшлар иттифоқини маркази бошқаруви қошида ёшларни ижтимоий психологик ҳолатларини амалий ва назарий жиҳатдан илмий асосда ўрганиб таҳлил этадиган татқиқот бўлим ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур марказга пойтахтда таълим олаётган психолог талабалар ва худудлардаги бўлажак психологларни жалб этилса улар учун тўпланган маълумот илмий ишларига амалий асос бўлиш билан бир қаторда амалий билимларини бойитишга ҳам хизмат қилади. Яна шуни ҳам такидлаш лозимки бўлажак катта сиёсий тadbирлар арафасида мазкур илмий татқиқод марказини амалий татқиқотлари натижасига бўлган эҳтиёж сезилиши табиий ҳол ҳисобланади.

Ёшларни ахлоқий камолот эришишларининг ижтимоий-психологик асосларини илмий асосда ўрганиш ва вақти–вақти билан амалий жиҳатдан таҳлил этиб туриш асосида ёшларни замон талабига мос ҳар томонлама етук шахс этиб тарбиялаш мумкинлиги ижтимоий психологиянинг энг биринчи ғояларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1) Э. Ғ. Ғозиев. “Онтогенез психологияси” Т.2010. “Ношир”
- 2) М.Маматов. Этнопсихология. Т. 2019. “Мумтоз сўз”

ТАРБИЯСИ КИЙИН БОЛАЛАРНИНГ ХУЛҚ-АТВОРИНИ ТАРБИЯЛАШДА ЮЗАГА КЕЛАЁТГАН ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАР

*Эшматова Каромат Ботировна
Қашқадарё вилояти Касби тумани 48 мактаб психологи*

Калит сўз: тарбияси кийин болалар, унинг сабаблари, ижтимоий муносабат, мухит, тенгдошлар, биологик тараққиёт, камолотдаги муаммо, гоъвий масала, эмоционал-иродавий хусусият.

Тарбия – муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида шахсни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни. Бошқачароқ талқин этилганда, тарбия ёш авлодни муайян мақсад йўлида ҳар томонлама вояга етказиш, унда ижтимоий онг ва хулқ-атворни таркиб топтиришга йўналтирилган фаолият жараёнидир. Турли замон ва маконда ижтимоий тарбия моҳияти турлича бўлиб, унинг мазмуни ижтимоий мақсадлардан келиб чиқиб асосланган. Тарбия гоъси турлича ифодаланган бўлсада, аммо йўналтирувчанлик хусусияти ҳамда объектига кўра яқдилликни ифода этади.

Тарбия хусусида таниқли ўзбек педагоги Абдулла Авлоний шундай дейди: «Ал-ҳосил, тарбия бизлар учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот - ё фалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидур»¹. Ушбу фикрлардан англаниладики, шахс тарбияси хуссий иш эмас, балки ижтимоий, миллий ишдир. Зеро, ҳар бир халқнинг тараққий этиши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар тарбиясига кўп жиҳатдан боғлиқ. Бугунги кунга келиб бу масала айниқса муҳим тус олганлигини кўришимиз мумкин.

Ёшлар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишларининг муваффақияти - уларнинг ёш ва психологик хусусиятларини билиш ҳамда ҳисобга олишга боғлиқдир. Бу ҳолат бурилиш ҳисобланган ўсмирлик даврининг алоҳида хусусияти бўлиб, у кўпроқ шу жаврга таалуқлидир. Ўсмирлик даврини ўтиш даври деб юритадилар, чунки ана шу даврда болалиқдан қатталиқ ҳолатига ўзига хос ўтиш даври юзага келади. У психик жараёнларнинг, ўқувчи фаолиятларининг жиддий равишда қайта қурилиши билан боғлиқдир. Шунинг учун ўсмирлик ёши ўзаро

муносабат шаклларида, фаолиятни ташкил қилишда қатъий ўзгаришларни талаб қилади. Ўсмирларга таълим-тарбия бериш ишларида учрайдиган айрим қийинчиликлар бу ёшдаги болаларнинг психик ривожланиши қонуниятларини ва хусусиятларини баъзан етарли даражада билмаслик ёки инкор қилиш натижасида пайдо бўлади. Бу давр тарбия учун анча қийин давр ҳисобланади. Чунки боланинг катта одамга айланиш жараёнининг ўзи қийин, бу жараён психиканинг, одамлар билан бўлган муносабат шаклларининг жиддий равишда қайта ўзгариши ҳамда ҳаёт шароити ва фаолиятининг ўзгариши билан боғлиқдир.

Агар болага болалик чоғида унга одоб-ахлоқ ўргатишни эски шакл ва усулларидан фойдаланилган бўлса, энди улар бола учун яроқсиз бўлиб қолади. Аввал болалар ота-оналари, тарбиячиларнинг ахлоқ-одоб ҳақидаги гапларини бажонидил эшитган бўлсалар, эндиликда бундай таъсир болани зериктиради ёки ёқмай қолади.

Натижада, ундан катталарнинг фикрларига қарши чиқиш ёки рад этиш каби ҳислатлар пайдо бўла бошлайди. Булар эса бу даврнинг “қийин”, “мураккаб” давр бўлишига сабаб бўлади.

Ўсмирларга таълим-тарбия беришдаги қийинчиликлар шундан иборатки, бунда ўсмир билан бўладиган муносабатларда унинг ҳаёти ва фаолиятини назорат қилиш шакллари ўзгартириш муҳимдир. Уларга таъсир қилишнинг қандайдир янги усуллари ва воситаларини топиш лозим бўлади. Бунда албатта, ҳар бир ёш билан алоҳида муносабатда бўлиш мақсадга мувофиқдир.

Ўсмирларнинг психик тараккиётини ҳаракатга келтирувчи кучлар уларнинг фаолиятлари туғдирган янги эҳтиёжлар билан бу эҳтиёжларни кондиритиш имкониятлари ўртасидаги қарама-қаршиликларнинг юзага келиши ва бартараф қилинишидан иборатдир; бу қарама-қаршиликлар ўсмирларнинг ортиб бораётган жисмоний, интеллектуал ва ахлоқий имкониятлари билан уларнинг эски, илгари таркиб топган олам билан ўзаро муносабат шакллари, улар фаолиятининг эски қарама-қаршиликлар, жамият, катталар ва жамоа томонидан ўсмирга нисбатан ортиб бораётган талаблар билан ўсмирлар реал ҳатти-ҳаракатларнинг шакллари ўртасидаги қарама-қаршиликлардир. Бу қарама-қаршиликлар анча юксак

даражадаги психик тараккиетни, анча мураккаб шаклдаги фаолият турларини ва шахсининг катор янги психологик сифатларини таркиб топтириш орқали бартараф қилинади. Бунинг натижасида ўсмирнинг психик тараккиетининг янада юксакроқ босқичга ўтиши амалга оширилади. Вақт ўтиши билан ўсмирнинг ҳаётида биологик ва ижтимоий ўзгаришлар пайдо бўлади. Ўсмир ёшдаги биологик яъни жисмоний тараккиётнинг энг муҳим фақти жинсий етилиши, яъни жинсий безларнинг ишлай бошлашидир. Натижада кўпчилик ўғил болала 15-16 ёшда, киз болалар 13-14 ёшда балоғатга етадилар. Балоғатга етиш ўсмирларда ўзига хос психологик ҳолатни вужудга келтиради, яъни кишиларнинг ички дунёсига, уларнинг ўзаро муносабатларига қизиқиш, уларни хис қилиш ва ҳали аниқ тасаввур қилинмаган севгига эҳтиёж пайдо бўла бошлайди. Бу эса шу даврга хос бўлган “қийинчилик” ларни келиб чиқишига сабаб бўлади. Бу “қийинчиликлар” айниқса ўша ёшдаги болаларга ғоявий-сиёсий тарбия бериш ва уларга тўғри педагогик муомила бўлмаган тақдирда кескинлашиб кетиши мумкин.

Бу даврни чет эл психологиясила “кризис” даври деб ҳам тарифлайдилар. Ўсмирларнинг бундай ўзига хос хусусиятини ижтимоий -тарихий ҳаёт шароитидан ажратиб тушуниш мумкин эмас. Интзомсизлик, ахлоқсизлик ҳукм сурган буржуа мамлакатларида, ҳақиқатда ҳам ўсмирларнинг жинсий балоғатга етиши турли ахлоқсизликларга олиб келиши мумкин.

Бизда ўсмирнинг ҳаёт шароити, унга бериладиган таълим-тарбия ва унинг фаолиятини тўғри ташкил қилиш орқали ижтимоий фойдали меҳнат қилишга жалб қилиш орқали қийинчиликлар бартараф қилинади.

Лекин, афсуски, баъзан ёшларимиз орасида тарбияси “қийик” бўлган, “қийин тарбияланувчи” ёшлар ҳам учраб туради. Тарбияси “қийин” бўлишига сабаб нима?

Тарбияси қийин, инжиқ, хулқида салбий ўзгариши бўлган болаларнинг келиб чиқиши ижтимоий сабабларидан ташқари педагогик ва психологик сабаблари ҳам мавжуд. Ёшларда ноўй ҳатти-харакатлар пайдо бўлишининг сабаблари ва турткилари ҳар хилдир. Қонунни бузишни ёки қоидага ҳилоф иш қилиш даражасига қараб тарбияси қийин ўсмирлар жиноий қонунбузар ва оддий қоида бузар гуруҳларга ажратилади.

Хар қандай ҳолатда ҳам бундай тарбияси оғир ёшлар жамоаси билан ишлашда хар томонлама ёндашиш ва ҳамкорлик ишларини ташкил этиш талаб этилади.

MOTIVATSIYA VA UNING SHAXS FAOLIYATIDA TUTGAN O'RNI

*Batirova Nilufar Egamberganovna
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining
Xorazm akademik litseyi to'garak rahbari*

Tayanch tushunchalar: Shaxs faoliyati. Motiv. Motivatsiya. Inson xulq atvorining ichki barqarorligi. Xulq atvorni psixologik va fiziologik boshqarishning dinamik jarayoni.

Insonni xatti-harkati va ma'lum ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq faoliyatga undovchi sababga motiv deyiladi. Odamning faoliyat motivlarini o'rganish shaxsning ma'naviy-psixologik mohiyatini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Kishilarning xulq-atvoriga qarab, uning xatti-harakatlarini tahlil qilib, ularning motivlarini aniqlashga intilish lozim. Shunda xatti-harakatlarni odam uchun tasodifiy yoki qonuniy ekanligini anglash mumkin bo'ladi.

Bunday xatti-harakatlarni yana takrorlanishini oldindan ko'ra olish, shaxsiy holatlarning ayrimlarini yuzaga keltirmaslikning oldini olish, boshqalarning taraqqiy etishini qo'llab-quvvatlash mumkin. Ba'zilar mehnatgao'uz ehtiyojlariga ko'ra sidqidildan munosabatda bo'lsalar, ba'zilar o'z burchlarini anlaganliklaridan, yana ba'zilar o'zlarining qobih niyatlariga erishish uchun vaqtincha sun'iy munosabatda bo'ladilar. Motivatsiya- odamni faol faoliyatga undovchi sabablar majmui bo'lib, xulq atvorni psixologik va fiziologik boshqarishning dinamik jarayoni hisoblanib unga tashabbus, yo'nalganlik, tashkilotchilik, qo'llab-quvvatlash kiradi. Motirovka deganda inson xulq atvorini tushuntirish bo'lib, unda «Nima uchun?», «£anday maqsad bilan?», «£anday ma'noda?» kabi savollarning mativatsiyaga bog'liqligidir.

Motivatsiya inson xulq atvori, uning bog`lanishi, yo`nalishi va faolligini tushuntirib beruvchi psixologik sabablar majmuini bildiradi.

Psixologiyada motivlashtirish deganda psixologik hodisalarning o`zaro mustaqil bog`langan, lekin bir-biriga to`la mos kelmaydigan nisbatan mustaqil uchta turi tushuniladi; a) Individdning ehtiyojlarini qondirish bilan bog`liq bo`lgan faoliyatga undovchi sabablar sifatidagi motivlashtirishdir. Faollik holatini paydo bo`lishini sub`ektiv ehtiyojlarini izohlab beradi. b) Motivlashtirish faollik kimga qaratilgani boshqa xulq-atvor emas, balki xuddi shunaqasi tanlaganligini izohlab beradi. Motivlar xulq-atvor yo`nalishini tanlashni belgilaydigan sabablardir. Bular birgalikda kishi shaxsining yo`nalishini tashkil etadi. v) Kishi axloqi va faoliyatini boshqaradigan vosita hisoblanadi. Bularga emotsiyalar, istaklar, qiziqishlar kiradi. Ustanovkalar - yo`nalish, yo`naltirish ma`nosini anglatib, kishining tevarak atrofdagi odamlarga yoki ob`ektga nisbatan qanday munosabatda bo`lishlarini, ularni idrok qilinishi, sezish, ularga baho berish va qandaydir harakat qilishga tayyorgarligini anglatadigan holatdir. Yo`naltirilgan faoliyat sub`ektning ma`lum vaziyatda faol yo`l topib keta oladigan harakatlari majmuidir. Yo`nalish – tug`ilgan yo`l, maqsad sari shaxsning xatti-harakati va faoliyatini aniq sharoitlardan qat`iy nazar ma`lum yo`lga yo`naltiruvchi barqaror motivlar majmuidir. Ular asosiy, etakchi va bosh ehtiyojlar, qiziqishlar, moyillik, e`tiqod, dunyoqarashlar, yuksak g`oyalar bilan xarakterlanadi.

Har qanday motivlarning orqasida shaxsning ehtiyojlari yotadi. Inson ehtiyojlari, maqsadi, istagi, qiziqishlari shaxsiy holatlardir.

Ehtiyoj - jonli mavjudodning hayot kechirishning konkret shart-sharoitlariga qaramligini ifoda etuvchi va bu shart-sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi holatdir. Amerikalik psixologik A.Maslou «Inson ehtiyojlarini ierarxiya» tizimlarini quyidagicha tavsiya etadi:

Motivatsiyaning bir necha psixologik nazariyalari mavjud:

1. Qaror qabul qilish nazariyasida ta`kidlanishicha inson ongi tafakkurga, iroda va xatti harakatni tanlash imkoniyatiga ega. Demak, inson xulqi motivining asosi aql, ong va inson irodasidir.

2. Instinktlar nazariyasida (Z.Freyd, U.Magdugall) – biologizator nuqtai nazari mavjud bo`lib, unga asosan insonga, hayvonlarga xos instinktlar biriktirilgan. XX asrning 20-yillarida instinktlar nazariyasi o`rniga inson xulq atvorini biologik ehtiyojlar bilan bog`lovchi kontseptsiya yuzaga keladi.

3. Xulq atvor motivatsiyasi nazariyasi va oliy nerv faoliyati nazariyasi. XX asr boshida paydo bo`lib, xulq atvor «Stimul – reaksiya» sxemada ko`rib chiqiladi. I.P.Pavlov va uning izdoshlari N.A.Bernshteyn va P.K.Anoxin xulq atvor dinamikasi funktsional sistemasi modelini ishlab chiqqanlar.

4. Motivatsiyaga kognitiv yondoshuv nazariyasi – inson xulq atvorini tushuntirishda uning ongi va bilimi bilan bog`liq fenomenlarga alohida e`tibor beriladi. qqq5. Faoliyat nazariyasi (A.N.Leont`ev) ga asosan motivlarni yuzaga keltiruvchi kuchlar ehtiyojlardir. Bundan shunday qonuniyat yuzaga keladiki, motivlar rivojlanishi faoliyat kengligining rivojlanishi bilan bog`liq bo`lib, u predmet faoliyatini tashkil etuvchisidir. qqq Insonning emotsional hayoti, uning his-tuyg`ulari, quvonch tashvishi, xunsandchiligi azal-azaldan insonlar e`tiborini o`ziga tortib kelgan. His-tuyg`u nima? Bu - borliqni o`ziga xos aks etishi bo`lib unda insonning olamga sub`ektiv munosabati aks etadi. His tuyg`u psixik jarayon bo`lib bunda insonni borliqqa o`zining shaxsiy ichki sub`ektiv munosabatini aks etadi. Emotsiyalar - lotincha so`zdan olingan (emovere) to`lqinlashtirish ma`nosiga ega. Ichki yoki tashqi qo`zgatuvchilar ta`siriga sub`ektiv holatda ifodalovchi javob reaksiyasidir. Ya`ni hissiyot – tashqi olamdagi narsa va hodisalarga nisbatan bo`lgan munosabatlarimizning va munosabatlarimizdan hosil bo`ladigan ichki kechinmalarimizning ongimizda aks ettirishdir. Hissiyot o`ziga xos aks ettirish jarayoni bo`lib, bunda narsa va hodisalarning bevosita emas, balki shu narsalarning aks ettirish jarayonidan hosil bo`ladigan ichki kechinmalari va munosobatlari aks ettiriladi. His tuyg`u psixik jarayongina bo`lib qolmay psixik holat hamdir. U xususiyat bilan xarakterlanadi. His- tuyg`uni yuzaga keltiruvchi sabab stimullardir. Faoliga ko`ra hislar stenik (kuchlik) va astenik (kuchsiz) turlarga bo`linadi. Hislar tashqi jihatdan nomoyon bo`lib ular xatti – harakatlarida, yuzda namoyon buladi. Uning tashki ifodalanishi ekspressiya deb ataladi. Ekspressiya bu – hislarning spesifik namoyon bulishi bulib, u ovozda, mimika, pontomimika, yurishda, yogi va kulguda namoyon bo`ladi.

Hislar mazmuniga va qo`zgaluvchanliga qarab bo`linadi: kuchi, tezligi barqarorligiga ko`ra quyidagi emotsional holatlar ajratiladi. Kayfiyat, ko`tarinkilik. Kuchli xohish istak, affekt, stress.

Hislar mazmuniga ko`ra quyidagi turlarga bo`linadi: axloqiy hislar, intellektual hislar, estetik hislar, proksis hislar. Emotsional holatlarga bog`lik bir necha nazariyalar mavjud. Ulardan biri Djeyms- Lange va ikkinchisi Kennon – Bart nazariyalaridir.

Hissiyotlar o`zining yuzaga kelishi nuqtai nazaridan odamning ehtiyojlari, qiziqishlari va intilishlari bilan bog`liq bo`ladi.

Hissiyot olamida sodir bo`layotgan narsalardan shaxs sifatidagi odam uchun ahamiyatli bo`lganlari haqida darak beruvchi signallar sistemasi hisoblanadi. Ma`lum qo`zg`alishlar odam uchun xotirjamlik yoki notinchlik haqidagi fikrlarga aylanadi. Ifodalangan xatti-harakat (mimika va pantomimika) signal funksiyasini bajaradi. Ular odamning kechinmalarini boyitadi, yorqinlashtiradi va boshqa odamlarning idrok kelishini engillashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. P.V.Ivanov .“Umumiy psixologiya”, 1972 yil. 259-b.
2. E.Goziev. Psixologiya. 1994 yil. 117-b.
3. Psixologiya izohli lug`ati. 1997 yil.

МУНДАРИЖА

<i>Umarov Bahridin Nazarov Azamat</i>	Psychological models of behavior of managers in the process of making management decisions	4
<i>Назаров Азамат</i>	Социально-психологические факторы принятия управленческих решений	9
<i>Қаххоров Сарвар</i>	Диний мутаассиб шахс психокоррекцияси ва унинг муҳим жиҳатлари	13
<i>Nazarov Azamat</i>	Psychology of decision making as the most important component of management activities	17
<i>Хамроева Умида</i>	Глобаллашув шароитида ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш муаммолари	23
<i>Матажанова Хуршيدا</i>	Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda shaxslararo munosabatlarning o'ziga xosligi	26
<i>Usmonova Gulgun</i>	Tarbiyada qattiqqo'llikning me'ori	31
<i>Artiqova Sevara</i>	Ўсмирлар ва болалардаги тангликнинг ўтиши	34
<i>Жуманова Шахло</i>	Психогимнастика машғулоти ёрдамида мактабгача ёшдаги болаларнинг рухий зўриқишларни олдини олувчи машқлар	38
<i>Hatamova Munisa</i>	O'quvchi yoshlarni ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash, buyuk maqsadlari sari olg'a qadam bosish ko'nikmalarini shakllantirish	42
<i>Axmatqulova Nigora</i>	Umumta'lim maktablaridagi ijtimoiy-psixologik muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari	46
<i>Sultonova Gulchexra</i>	Psixologiya va zamonaviy fanlarning o'zaro bog'liqligi	48
<i>Маҳмудова Севара</i>	Девиант хулқ-атвори психологик таъхис қилиш усулари	51
<i>Асембаева Гулжахан</i>	Мактабларда психологик хизмат таълим самардорлиги омили сифатида	54
<i>Sodikova Nasiba</i>	O'quvchilarning aql-zakovati va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda pedagogik-psixologik yondashuv	58
<i>Русдаулетова Гулнара</i>	Бола ижтимоийлашувида оила масканининг роли	62
<i>Садинова Зилола</i>	Ўқувчилардаги қобилиятларни аниқлаш ва ривожлантиришнинг психологик хусусиятлари	67
<i>Dovidova Gulnoz</i>	Shaxs takomillashuvida bolalikning o'rni	71
<i>Pirimbetov Baxit</i>	Shahararoqta talim-tarbiya prosesinde ata-analarning orni	75
<i>Seylhanova Elmira</i>	Ўсмир yoshidagi o'quvchilarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy - pedagogik hususiyatlari	79
<i>Xoliqova Tursunoy</i>	Yuqori sinf o'quvchilarida shaxslararo munosabatlarning mohiyati	82
<i>Mirxonova Dilfuza</i>	Qo'rquv nima? Qo'rquv belgilari ba turlari	87
<i>Утеулиева Гулшехра</i>	Ота-оналар учун ва ўсмирлик даври психологиясига доир маслаҳатлар	91
<i>Муҳаммадиева Зухра</i>	Болаларда жаҳли тезлик ва уни йўқотиш йўллари	99
<i>Xushvaqova Risolat</i>	Ta'lim tizimidagi nizolarni samarali hal etishning psixologik yo'llari	104
<i>Matajanova Ra'no</i>	Ta'lim psixologiyasi va uni fan sifatida tuzilishi	109
<i>Солиев Абдулхамид</i>	Девиант хулқ-атвор феномен тушунча сифатида	114
<i>Артиков Жуманиёз</i>	Ўқувчиларга таълим-тарбия беришда диққатнинг аҳамияти	120
<i>Abdullayeva Naimaxon</i>	O'quvchi yoshlarda hissiy emotsional holatlarni namoyon bo'lishi	124
<i>Ризаева Насиба</i>	Муаммоли ўсмирлар билан қандай ишлаш мумкин...? Индивидуал - психологик консултация олиб бориш амалиёти	129
<i>Rizayeva Nasiba</i>	O'quvchi darsda zerikmaslik uchun, maktabdan bezib qolmaslik uchun nima qilish kerak?	133
<i>Maxsudova Mo'tabar</i>	Psixologiya fanlarini o'qitishda grafikli organayzerlardan samarali foydalanish	136

<i>Rajabova Muhayyo, Jumaniyozova Nargiza</i>	Tarbiyada individual yondoshishning psixologik asoslari	140
<i>Melikulov Shavkat</i>	Таълим муассасаларидаги касб-хунарга йўналтириш ишларида психологик хизматнинг тутган ўрни	145
<i>Soliyeva Dilnoza</i>	Bolala shaxsida tafakkur rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlari	148
<i>Egatova Adiba</i>	Agressiv xulqli bolalar bilan ishlash	152
<i>Jienbaeva Baxitgʻul</i>	Ata-ana ibratí-perzent ziyeti	156
<i>Комилов Бунёд</i>	Психологик консультацияга мурожаат қилувчи шахслар типологияси	160
<i>Абдуқундузова Шаҳзода</i>	Ўсмирларда оила тўғрисидаги тасаввурлар шаклланишининг психологик хусусиятлари	164
<i>Пардаева Насиба</i>	Кичик гуруҳлардаги шахслараро муносабатларда мулоқот маданиятининг шаклланишининг психологик жиҳатлари	167
<i>Hasanova Dilshoda</i>	Nikoh oldi omillari haqida yoshlar tasavvurlarini shakllantirishning psixologik omillari	172
<i>Рахматуллаева Назокат</i>	Ўқувчи қобилиятларини ривожлантиришнинг психологик асослари	175
<i>Мовланова Улхон</i>	Интернетнинг ёшлар маънавий-ахлоқий ҳаётига психологик таъсири	179
<i>Kasimova Sayyora</i>	Pedagoglarda kreativlik xususiyatlarini rivojlantirishning ijtimoiy psixologik jihatlari	182
<i>Mo`minova Dilrabo</i>	O`smirlik davrida delinkvent xulqning namoyon bo`lishi	186
<i>Avezova Laylo</i>	Barkamol shaxsni shakllantirishda psixologik mezonlar	189
<i>Muminova Javxar</i>	Maktab o`quvchilarini kasbga yo`naltirish muammo va yechimlar	193
<i>Masharipova Gulmira</i>	Oilaviy konfliktlarning farzandlarga psixologik ta`siri	195
<i>Эргашева Зебунисо</i>	Ўқувчиларда назоратсизлик ва қаровсизликни олдини олишнинг педагогик-психологик жиҳатлари	199
<i>Абдурахмонова Фотима</i>	Бошланғич синф ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш ишларида интерфаол усуллари билан фойдаланиш	203
<i>Sufiev Xusan</i>	Maktabda giperaktiv bolalar bilan olib boriladigan ishlar va ularni tashkillashtirish:muammo va yechimlar	209
<i>Qalmenov Bazarbay</i>	Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalardıń dóretiwshiligin rawajlandiriwshi ortaliq	212
<i>Сайилова Хотира</i>	Шахс шаклланишида касбий масъулиятлилик ҳиссининг аҳамияти	219
<i>Yakubova Shohsanam</i>	O`quvchilar bilan o`tkaziladigan individual psixologik suhbat usullari	223
<i>Nurmetova Muyassar, Atajanova Laylo</i>	Sharq mutaffakirlariing oila xususidagi qarashlari	226
<i>Jurayeva Lola</i>	Voyaga yetmaganlarda axborot xavfsizligiga oid bilimlarni boyitish, ularni zararli axborotlar ta`siridan himoyalash va ularda axborot xurujlariga qarshi immunitetni oshirish	233
<i>Yangabayeva Dilnoza</i>	Uzliksiz ta`lim tizimining barcha bosqichlarida amaliyotchi psixolog faoliyatining asosiy yo`nalishlari	237
<i>Obloqulova Lutfiya</i>	Umumta`lim maktablarida kasb-hunarga yo`naltirish va psixologik-pedagogik xizmat samaradorligini oshirish muammoari va yechimlari	240
<i>Yusupova Go`zalxon</i>	O`quvchi yoshlarda yuzaga keladigan koping xulq-atvorning psixologik xususiyatlari	243

Замонавий таълим-тарбия жараёнининг психологик-педагогик масалалари

<i>Орзикулова Чарос</i>	Ёшларни ахлоқий камолотга эришишларининг ижтимоий - психологик асослари	247
<i>Эшматова Каромат</i>	Тарбияси кийин болаларнинг хулк-атворини тарбиялашда юзага келаётган психологик муаммолар	252
<i>Batirova Nilufar</i>	Motivatsiya va uning shaxs faoliyatida tutgan o'рни	255
<i>МУНДАРИЖА</i>		259

